

ΝΕΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

ΓΡΑΦΟΥΝ:

ΡΕΝΟΣ ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ: Η αλήθεια για τη Γλώσσα

ΝΙΚΟΣ ΔΗΜΟΥ: Κοινωνία και τηλεόραση στην Ελλάδα

ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΜΑΓΚΛΙΒΕΡΑΣ: Η ελληνική κοινωνιολογική σκέψη και η ελληνική κοινωνία

ΜΑΤΙΑΣ ΦΙΝΓΚΕΡ: Η κρίση της πολιτικής σκέψης και η εναλλακτική κουλτούρα

ΣΠΥΡΟΣ ΚΟΥΤΡΟΥΛΗΣ: Η ετερότητα και η αντίφαση του κόσμου. Από τον Ηράκλειτο στον Lorenz

ΜΕΛΕΤΗΣ ΜΕΛΕΤΟΠΟΥΛΟΣ: Νέα κοινωνικά στρώματα του μεταπολέμου

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΟΝ ΓΕΩΡΓΙΟ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ

ΘΑΝΑΣΗΣ ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ: Θέσεις και ιδέες του Γεωργίου Παπανδρέου — Χρονολόγιο και άλλα κείμενα

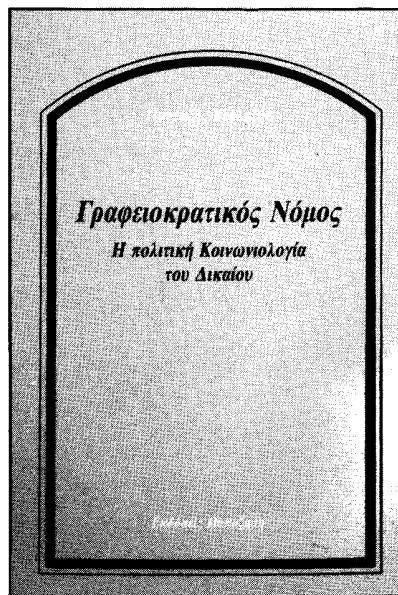
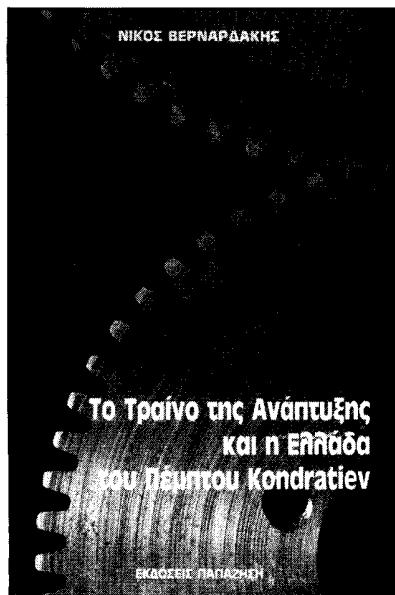
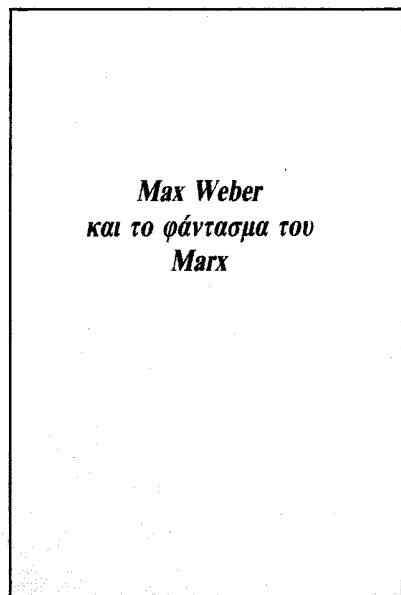
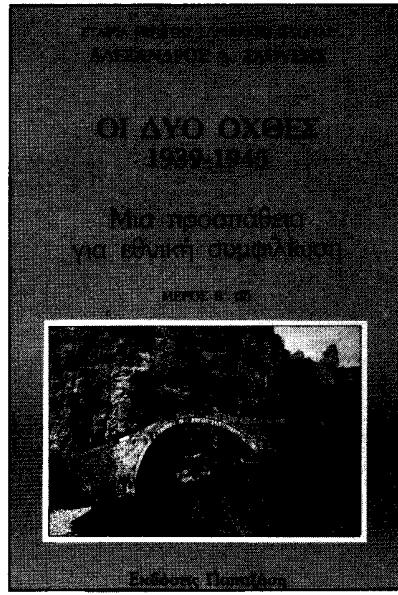
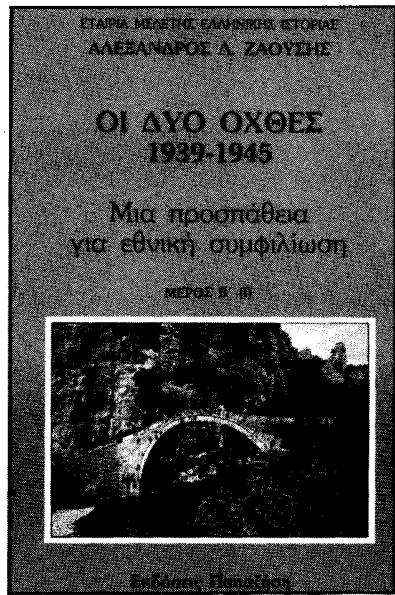
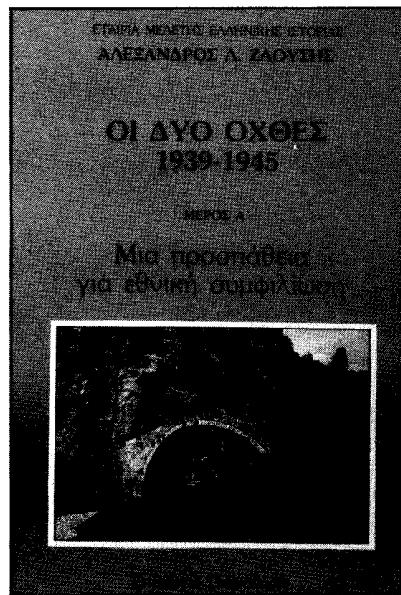
ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΜΕ ΤΟΝ ΒΑΣΙΛΗ ΜΙΧΑΛΟΛΙΑΚΟ:
Κοινωνικές δομές, ιδεολογία και σύμβολα στη σημερινή Ελλάδα

ΔΡΧ. 350

2

ΑΠΡΙΛΙΟΣ—ΜΑΪΟΣ—ΙΟΥΝΙΟΣ 1988 • ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ

ΜΟΛΙΣ ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΑΝ

ΝΕΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

ΑΠΟ ΤΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ

Οι ανθρώπινες κοινωνίες χτίστηκαν μέσα σ' ένα κόσμο που —τους πανάρχαιους καιρούς της γένεσης— ήταν πράσινος. Ποιος θα μπορούσε να ισχυριστεί ότι η κοινωνία είναι ανεξάρτητη από το φυσικό της περιβάλλον; Ποιος θα μπορούσε να επιμείνει ότι η κοινωνία δεν οικοδομήθηκε βάσει προτύπων που ο άνθρωπος άντλησε από ένα κόσμο, όπου «τα πάντα εν σοφίᾳ εποίησεν;» Ποιος θα μπορούσε ν' αρνηθεί ότι ο άνθρωπος —μέρος αυτός της φύσης, σάρκα από τη σάρκα της, κρίκος της αιώνιας αλυσίδας της ύπαρξης— πρέπει να ζει κοινωνικά αλλιώτικα απ' ότι υπάρχει βιολογικά;

Κοινωνιολογία και Οικολογία: να η πραγματική πρόκληση για την Επιστήμη του αύριο. Να οι οριζόντες που ο άνθρωπος ανακαλύπτει και βαδίζει προς αυτούς —ή μάλλον ξαναβρίσκει και ξαναγυρνά σ' αυτούς, μετά από τόσους αιώνες εναγώνιας προσπάθειας να ξεφύγει από την ίδια του την ύπαρξη, από την πηγή της υλικής του υπόστασης.

Τα επιστημονικά προβλήματα μεταβάλλονται σήμερα θεαματικά, αφού ο ίδιος ο κόσμος αναζητά —συχνά και αυτός με θεαματικό τρόπο— νέες μορφές, νέες δομές, νέες δημιουργίες· ο κόσμος ο σημερινός, που βυθίζεται ξανά στις πηγές της ύπαρξης του, στο αρχέγονο στοιχείο, το αρχαϊκό, για να ξαναδεί τι ήταν στις απαρχές του και να βρει έτοι —μέσα στον ορυμαγδό της σύγχρονης πολυτλοκότητας— τα γνήσια, τα αθάνατα εκείνα στοιχεία που μπορούν να γεννήσουν μια νέα ανθρώπινη άνοιξη.

Ο σημερινός άνθρωπος, καλά καλυμμένος από το φως του Ήλιου μέσα σε αφύσικες κοινωνικές κατασκευές, πολιτικά συνστήματα και φιλοσοφικές ιδέες που δεν εξηγούν τίποτε, έχασε τη δυνατότητα να στέκεται ολόρθος και ολόγυμνος μπροστά στο ηφαίστειο που βρυχάται, να ατενίζει το μέλλον με γνήσια ηρωική διάθεση και να προκαλεί τον ουρανό να βρέξει. Η Φύση έπαψε ν' αποτελεί για αυτόν τον κήπο για να παιζει, το δάσος για να κυνηγά, το βράχο για ν' ανέβει. Η Φύση είναι πια κάτι το μακρινό, το θολό, το επουνιώδες. Ισως κάτι που υπάρχει στα μουσεία και στους ζωολογικούς και βοτανικούς κήπους. Είναι πια κάτι που έπαψε να διδάσκει, να επιδρά, να νουθετεί.

Έτσι μακριά από την πράσινη μήτρα, ο Άνθρωπος στέκει —περήφανος ή έκπληκτος;— τραγικά μόνος, σε διάσταση με την ίδια του την υπόσταση.

Τί αξιά έχουν λοιπόν οι Ιδέες, όταν δεν στέκονται στην ευθεία που ενώνει το περιορισμένο γίγνεσθαι του υλικού κόσμου με το άπειρο του ουρανού που τον σκεπάζει; Τί αξιά έχουν αν δεν βρίσκονται στη γραμμή που στέλνει τη σκέψη στα υψηλέματα, μόνα ικανά να απελευθερώσουν ψυχικά τον άνθρωπο και να τον εμπνεύσουν για να μεγαλουργήσει, ξεπερνώντας τον εαυτό του και δικαιώνοντας τη Δημιουργία; Τί αξίζουν Ιδέες που, καταντώντας αυτοσκοπός, υπάρχουν μόνο για να δικαιολογούν τη δράση των φορέων τους;

Η Επιστήμη, με πραγματικά κεφαλαιο «Ε», τότε μόνο αξίζει τις θυσίες της φαιάς ουσίας, όταν ίππαται, τόσο ψηλά, όσο χρειάζεται για να ανακαλύψει τα βάθη της ανθρώπινης ψυχής, όπως ο δορυφόρος ανακαλύπτει σήμερα από την στρατόσφαιρα τα πετρέλαιοφόρα κοιτάσματα. Αυτή η τόσο υψηλή και τόσο γήινη επιστήμη, αυτή η πραγματικά ανθρώπινη γνώση, είναι η μόνη αλήθεια.

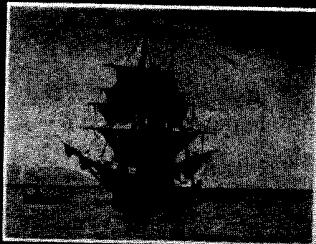
Ο στοχαστής λέει ότι σκέπτεται όταν δεν κρύβεται από τον ουρανό, όταν σκάβει κάτω απ' αυτόν —μπρούμυστα στη γη, για να φτάσει— όσο βαθιά κι αν βρίσκονται —τις ρίζες της ανθρώπινης σάρκας του, τις φλέβες κάθε ανθρώπινου κορμιού, να τις βγάλει στο φως, να κραυγάσει «εύρηκα», σίγουρος ότι ένωσε πια τη Γη με την Ιδέα.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΔΩΔΩΝΗ»

ΜΑΡΙΝΟΥ Γ. ΚΑΛΛΙΓΑ

ΕΛΛΗΝΕΣ ΖΩΓΡΑΦΟΙ
ΣΤΗΝ
ΕΘΝΙΚΗ ΠΙΝΑΚΟΘΗΚΗ
(ΜΙΑ ΕΠΙΛΟΓΗ)

ΝΙΤΣΑ ΣΙΝΙΚΗ - ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ

Η ΠΕΙΡΟΣ
ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ
ΚΑΙ
ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΔΩΔΩΝΗ»

“Εξρα Πάουντ

Ρεπορτάζ
Τη Κίνη της Ήπειρος
“Βαλκανίδες” τη Κίνη

Μαρθινού, Βίκη Καρύδη

ΔΩΔΩΝΗ

ΔΗΜΗΤΡΗ ΔΟΥΚΟΠΟΥΛΟΥ

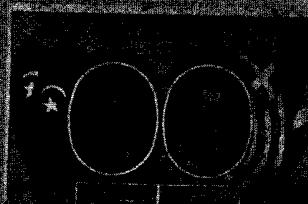
ΓΕΩΡΓΙΚΑ
ΤΗΣ ΡΟΥΜΕΛΗΣ

Εισαγωγή
Μ.Γ. ΜΕΡΑΚΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΔΩΔΩΝΗ»

ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ
ΚΩΝΕ ΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΚΩΝΙΝΟΥ ΠΥΡΩΜΑΓΑΙΟΥ
ΥΠΑΡΧΗΓΟΥ ΕΩΓΑ - ΕΑΡΣ

Ο ΔΟΥΡΕΙΟΣ
ΙΠΠΟΣ

Η ΕΘΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ
ΚΡΙΣΙΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΚΑΤΟΧΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΔΩΔΩΝΗ

ΘΟΔΟΡΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

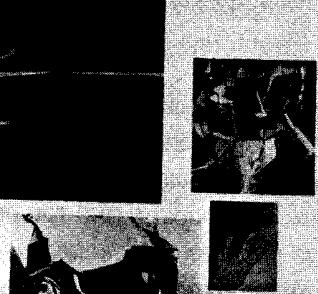
Η
ΕΝΝΟΙΑ
ΤΗΣ
ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ
ΣΤΟ ΕΡΓΟ
ΤΟΥ
Ν. KAZANTZAKΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΔΩΔΩΝΗ

Δημήτριος Βέσχος

ΠΟΙΗΤΙΚΗ
ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ
DADA

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΔΩΔΩΝΗ

ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ

Ελευθερία-Ανθεκτικότητα
Γάρρος Τ. Ιωάννη

NEA KOINΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

2

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΑΠΡΙΛΙΟΣ—ΜΑΪΟΣ—ΙΟΥΝΙΟΣ 1988
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ ΑΕΒΕ

ΔΡΧ. 350

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ:

Μελέτης Η. Μελετόπουλος
Καλλιγά 5, Φιλοθέη, 152 37 Αθήνα
Τηλ.: 68.12.723-68.11.664
Γιάννης Σ. Σακιώτης
Αγ. Γερασίμου 2, Ζωγράφου, 157 71 Αθήνα
Τηλ.: 77.54.621

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

Κώστας Βεργόπουλος
Βασίλης Καραποστόλης
Α.-Ι.Δ. Μεταξάς
Νίκος Μουζέλης
Αδαμάντιος Πεπελάσης
Κωνσταντίνος Τσουκαλάς

Φωτοστοιχειοθεσία - επιμέλεια - φωτογράφιση - μοντάζ
Ν. Μαυρομάτης & Σια ΕΠΕ, Μάγερ 11, 104 38 Αθήνα
Τηλ. 5225479, 5221479, 5244555

ΓΡΑΦΕΙΑ: ΚΑΛΛΙΓΑ 5, ΦΙΛΟΘΕΗ 152 37, ΑΘΗΝΑ

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση της ύλης ή μέρους της χωρίς την άδεια της διευθύνσεως

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Από τη διεύθυνση.....	1
Ρένος: Η αλήθεια για τη Γλώσσα.....	4
Συνέντευξη με τον Βασίλη Μιχαλολάκο.....	9
Νίκος Δήμου: Κοινωνία και πλεόραση στην Ελλάδα	13
Διονύσης Μαγκλιβέρας: Η ελληνική κοινωνιολογική σκέψη και η ελληνική κοινωνία	17
Μελέτης Μελετόπουλος: Νέα κοινωνικά στρώματα του μεταπολέμου ..20	
Ματίας Φίνγκερ: Η κρίση της πολιτικής σκέψης και η εναλλακτική κουλτούρα	22
Χρήστος Αναγνώστου: Η αντεπανάσταση.....	27
Σπύρος Κουτρούλης: Η ετερότητα και η αντίφαση του κόσμου: Από τον Ηράκλειτο στον Λόρεντζ	35
Αφίερωμα στον Γεώργιο Παπανδρέου	
— Χρονολόγιο	42
— Θανάσης Διαμαντόπουλος: Θέσεις και ιδέες του Γεωργίου Παπανδρέου.....	49
— Μελέτης Μελετόπουλος: Γεώργιος Παπανδρέου: Προσπάθεια αντικεμενικής προσέγγισης	65
— Απόσπασμα από την αγόρευση του Γεωργίου Παπανδρέου στη δική της Λαμίας.....	67
— Δημήτρης Γληνός: Τα «ιδανικά της παιδείας» και ο κ. Παπανδρέου	70
Βιβλιοκριτική	
Ιωάννη Παπαδόπουλου: Διδακτορική διατριβή	74
Μιχαήλ Γκορμπατώφ: Η περεστρόικα και το μέλλον του εκδημοκρατισμού της σοβιετικής κοινωνίας.....	76
Επιστολές	77
Διακαώς: Πτυχές της κοινωνικής υπανάπτυξης στη σύγχρονη Ελλάδα	79
Άρδην: Ο εθνικισμός απαραίτητη προϋπόθεση του διεθνισμού	

Η Νέα Κοινωνιολογία κυκλοφορεί κάθε τρεις μήνες στα βιβλιοπωλεία και στα περίπτερα — αποστέλλεται κατ' οικον στους συνδρομητές — Τιμή τεύχους: 350 δρχ. — Τιμή συνδρομής: 1.400 δρχ.: Ιδρύματα, Οργανισμοί 2.000.

Η Νέα Κοινωνιολογία δέχεται άρθρα, επιστολές κ.λπ. — Οι δημοσιευμένες απόψεις εκφράζουν μόνον τους συγγραφείς τους, οι οποίοι είναι υπεύθυνοι γι' αυτές — τα ανώνυμα άρθρα και οι μόνιμες στήλες γράφονται από την σύνταξη του περιοδικού και εκφράζουν την γνώμη τους — χειρόγραφα δεν επιστρέφονται

· Η ἀλήθεια γιὰ τὴ Γλῶσσα

Τώρα ποὺ μοιάζει κάπως νὰ κόπασε ἡ πρώτη ἀψή τόσων δξαφνα νεόκοπων «δημοτικιστῶν» μας κατὰ τῆς «ἀθλιας Καθαρεύουσας», καὶ σὰ νὰ ξαναλαχανιάζῃ τὸ παλιὸ ἐκεῖνο καὶ δικαιολογημένο ὅχτι ἐναντίον τῆς — ἔτσι βέβαια ποὺ ἐνάμισυ αἰῶνα φευτοελεύθερου «ἐθνικοῦ μας βίου» μᾶς εἶχε καταφέι τὸ κακὸ πνεῦμα τῶν φανατικώτερών της φορέων, ἀποκλείοντας σταθερά ὡς καὶ τὴν πιὸ πηγαία μας δημοτικὴ παράδοση (πέρ' ἀπ' τὴ ζωτανώτερη πάντα λογοτεχνίᾳ μας) ἀπ' τὴν ἀντιδραστική ὄπωσδήποτε κι ἀξιοθήρηντη ἔτσι κι ἀλλιῶς «ἐκπαίδευσή» μας —, μποροῦμε ἵσως νὰ δοῦμε τὰ γλωσσικά μας πράγματα (διόλου διάφορα, στὸ βάθος, κι ἀπ' τὰ μή γλωσσικά μας, τὰ γενικώτερα τῆς ζωῆς μας τόσο ἀσυμμάζευτ' ἀκόμα κι ἀναντιμετώπιστα ριζικά).

Δέν εἰν' ἀλήθεια λοιπὸν δσα μᾶς φευτοϊστοροῦσαν καθαρευουσιανοὶ καὶ δημοτικιστές μας «ἀρθρόδοξοι» καὶ μονομανεῖς — ὑβρίδιά τους σιχαμερώτατα νά! σώζονται καὶ φυλαροῦν ἀκόμα! — γιὰ τὶς πηγὲς καὶ τὶς προελεύσεις πρώτα-πρώτα καὶ τῆς Καθαρεύουσας καὶ τῆς Δημοτικῆς. Δέν εἰν' ἀλήθεια ὁ φευτοϊσχυρισμὸς τῶν φανατικῶν «Καθαρεύοντων» πώς, «φθορά» τάχα κ' «έκπεσμός» τῆς Ἀρχαίας μας γλώσσας, ἡ Δημοτικὴ δέ μποροῦσε, σὰν τὴν Καθαρεύουσά τους, τὴν «εὐγενῆ», νὰ δείξῃ «περγαμηνές» καταγωγῆς ἀπ' τὸν Πλάτωνα καὶ τὸ Θουκυδίη ἢ καὶ τὰ Ὁμηρικά μας — ποὺ «ἀποκλειστικά», τροποντινά, κρατοῦσαν «αληρονομιά τους» αὐτοῖ! —, καθὼς κι ὁ ἄλλο τόσο φευτοϊσχυρισμὸς τῶν φανατικῶν στενὸ δημοτικιστῶν (πρόδρομων καμπόσων σημερνῶν μας ἥλιθιων κι ἄγλωσσων στὴ γραμματειακῇ μας πράξῃ), πώς ἡ Καθαρεύουσα τάχα ἥταν, ἀπλῶς, κι ὡμά ἔτσι, ἔνα «έγκεφαλικό» καὶ «δασκαλίστικο», «ἀντιδραστικό» κι ἀντιεστορικό, «ἀντιλαϊκό» κατασκεύασμα «γραφείου», γεροπαραμορφωμένων τοῦ Ἀττικισμοῦ, καὶ τοῦ λογιωτατικοῦ «γλωσσαμυντορισμοῦ» ἀργότερα. Ἡ ἀλήθεια εἶναι, ἀντίθετα — καὶ τὴν ξέρουν, λαμπρά, ὁσ' οἱ καλοί φιλόλογοι καὶ γνῶστες τῆς μι ἄσ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσας, τῶν τριάντα τούλαχιστον αἰώνων μας καὶ τῆς ἀδιάσπαστης (καὶ πολύτιμης) ιστορίας της, πούναι κι ὁ πιὸ ἀψευθῆς καθρέφτης δῆλης μας τῆς Ἰστορίας (πραγμάτων καὶ συνείδησης) καὶ γιὰ τοῦτο ἵσα-ἴσα πλοῦτος καὶ κλήρο ποὺ δέν πρέπει νὰ χαθῇ ἀν δὲν θέλουμε ν' ἀφανιστοῦμε, νὰ χαθοῦμε διὰ παντός οἱ χαμάληδες τέτοιας παράδοσης! —, πώς κ' ἡ Καθαρεύουσα κ' ἡ Δημοτικὴ ἔχουν ἐξισούσιο γερές ρίζες, ἀπώτατες καὶ βαθειές σμοὶ α καὶ παράλληλα στὰ ἴδια πεδία της θέσης τῆς τῆς Καθαρεύουσας: «Καθαρεύουσα» καὶ «Δημοτική» ἔχουν, κατὰ διάφορους τρόπους καὶ μορφές, ὅλες οἱ

πλατωνική καὶ Δημοτικὴ θουκυδίδεια — νά, πρόχειρα, τό: αὐτοῦ καὶ τὸν τάφον ἐποίησαν [τῶν ἐν Μαραθῶνι, διαπρεπῆ τὴν ἀρετὴν αὐτῶν κρίναντες], κι ὅχι «χωριάτικο» τὸ αὐτοῦ, ἀστοιχείωτοι, μήν τουρίζετε! —, καθὼς καὶ Καθαρεύουσα καὶ Δημοτικὴ δημοσθένεια, μὲ καὶ τοῦ μεγάλου μας Ἀριστοφάνη ἐκεῖν' ἡ λαικωτατη Δημοτική, ἀλλὰ καὶ τῶν τραγικῶν μας ἡ Δημοτική, πότε, στὰ παθητικώτερα, κ' ἡ Καθαρεύουσα, ὡστόσο, στὰ κριτικώτερα καὶ διαστοχαστικώτερα τῶν χορικῶν, ἡ τῶν ὁξύτερων διαλόγων ἡ ὡμή καὶ κοφτερή Δημοτική, δίπλα στὴν ψυχρή κατεξουσιαστική Καθαρεύουσα τῶν κράτος ἐστιών ἔχοντων ἀρχόντων ἡ ἀπαθῶν ἡρώων, ὅπως κι ὅλων μας τῶν ἀρχαίων ποιητῶν κ' ἡ μιά κ' ἡ ἄλλη, κατὰ περίσταση κι ἀνάγκη ἀκριβέστατα λειτουργοῦσα καθεμιά, καὶ τῶν σοφιστῶν ἡ ἀποδεικτικὴ Καθαρεύουσα δσο κ' ἡ ἐπιθετικώτατη ἐναλλάξ Δημοτικὴ δταν δρμᾶν πρὸς τὸ τέλος κι ὄργανώνου γοργὰ καὶ βίαια τὴ συναρπαγὴ σ' ὅποια τους τραβηγμένη κ' ἔξωφρενικὴ θέση τὸν ὑποθετικὸ τους δέκτη, ἡ καὶ τῶν μέγιστων προσωκρατικῶν τῆς αὐγῆς μας, τῶν πρώταρχων τῆς δῆλης εὐρωπαϊκῆς σκέψης σ' ὅλα τὰ ριζικά θέματα - κοινοὶ τόποι ὅλ' αὐτὰ ἔκτος συζητήσεως, γιὰ τοὺς πράγματα τῶν δποιων ἀρχαιοελληνικῶν μας κειμένων — αὐτῶν δά ποὺ καταργῆσαν οἱ ἄθλιοι απ' τὰ σκολειά μας καὶ «θά τοὺς διδάσκουν» λένε (ψεύδονται!) «ἀπὸ μεταφράσεις» τάχι! (ποιές «μεταφράσεις», φονικές, στὰ σοβαρά; τὰ καζαντζακικά ἔδαμβλωματικά ἐκεῖνα; ἡ τὰ φρικαλεώτερα κακριδικά γιὰ ξύλο; ἡ τὰ παλιότερα συκουτρικά, καὶ τ' ἄλλ' ἀπίθανα ἐκτρώματα τῶν «ἀρμενοελληνικῶν» ποὺ τὰ λέω γώ;) οἱ φαρισαῖοι! —, καὶ τάξερε κι ὁ Χατζιδάκης μας, ποὺ τί δρθά πρωτόθεσε τὰ πλεῖστα σχετικά, κι ὁ λαμπρός Δημήτριος Βερναρδάκης μας, ὁ κορυφαῖος τῶν ἐρμηνευτῶν καὶ σχολιαστῶν τοῦ Εύριπίδη μας στὴ Ζωγράφειο Βιβλιοθήκη τὴν ἀνεπανάληπτη (ποὺ πράγματα τί εὑρεγέτη Ζωγράφου, ποὺ τὸν βρίζον ωστόσο σήμερα, κι ἀπ' τὴν κατωτερική μας κ' ὑποχειρία τους Τηλεόραση, ὁλ' οἱ φευτοεπαναστάτες μας οἱ ἀπληροφόρητοι τῆς ὑποκουλτούρας!), κι ὁ κράτιστος ἐκεῖνος Κόντος ἄλλο τόσο, ποὺ κι αὐτός τὰ φανέρωσε βεβαιότατα καὶ τὰ στηλίτεψε μεθοδικά τῶν «ψευδαττικιστῶν» τὰ γελοῖα καμώματα, τινάζοντας ἔτσι στὸν ἀέρα, γιὰ τὴ γλωσσική μας ἀλήθεια, τοὺς ἰδιους τοὺς ἡμιμαθεῖς καὶ βαρβαρίζοντας καθαρεύουσιάνους!..

Λοιπόν, γιὰ νὰ μπαίνουν κάποτε τὰ πράγματα στὴ θέση τους: «Καθαρεύουσα» καὶ «Δημοτική» ἔχουν, κατὰ διάφορους τρόπους καὶ μορφές, ὅλες οἱ

γλῶσσες κι ὅλ' οἱ λαοί, σ' ὄλους τοὺς αἰῶνες καὶ φάσεις τῆς ἴστορικῆς τους ζωῆς, ἀποδειγμένα. Τ' ἄλλα ὅλα εἶναι ψέματα, τῶν ἀ· π· ο· δ· ἥ· ἀ· π· ο· κ· ε· ἵ· προπαγανδιστῶν, ποὺ ἀλλοιώνουν τὶς γλωσσικὲς ἴστορες, γιὰ νὰ φέρουν (καθὼς Θαρροῦν οἱ πάντ' ἀνόητοι) τὴ γλῶσσα στὰ μέτρα τῶν π· ο· λ· ι· τ· ι· κ· ἀ· ν· τ· ι· κ· ω· ν· κατὰ βάση θέσεων καὶ θιλιερῶν σκοπιμοτήτων τους.

Τὸ πάραχον Ἰσως κάποιοι ποὺ θάθελαν καὶ νὰ μελετήσουν εἰδικώτερα τὸ ζήτημα; Ἡ βιβλιογραφία ὅμως τοῦ «γλωσσικοῦ μας ζητήματος» — ποὺ ἔγω μάλιστα ἐπιμένω πῶς οὐσιαστικά δέν ὑπάρχει, δέν παράρτητα ἀπό ταῖς προτάσεις της γλωσσικής — εἶναι ἔξοντωτική. Θὰ μποροῦσε μάλιστα νὰ εἰπωθῇ πῶς τὸ νεοελληνικὸ «ὅμηρικό ζήτημα» εἶναι τὸ τάχα «γλωσσικό» μας, κ' οἱ πιὸ καθαυτὸ «ὅμηρικές» τῶν νεοελληνικῶν λογομαχιῶν δόθηκαν περὶ τὴ γλῶσσα δῆθεν — γιὰ τὴν π· ο· λ· ι· τ· ι· κ· ἡ· ἐπικράτησην κ' ἔξουσία πράγματι.

«Γλωσσικὸ ζήτημα» ἔχουν πολλὰ ἔθνη καὶ γραμματεῖς. Ἀσφαλῶς καὶ μὲ προεκτάσεις του καὶ σ' ἄλλους χώρους. Ἰσως κι ὡς τὴν πολιτική. Στὸν τόπο μας, ὡστόσο, ἔξωφρενικά, ἔλαβε διαστάσεις τερατώδεις πάντοτε, ποὺ δέν τοῦ πρεπαν, μὲ συνέπειες παραμορφωτικές τῆς ὅλης μας παράδοσης κι ὅποιας ἔτσι δυσκολοκατόρθωτης (καὶ γιὰ μύριους ἄλλους λόγους) καλλιέργειάς μας. Αὐτό τοῦτο: ἀπασχόλησε περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο πνευματικό ζήτημα τὴ συνείδηση τῆς νεοελληνικῆς διανόησης καὶ, κατὰ καιρούς, οἱ θέσεις αὐτές ἥ ἔκεινες, γιὰ τὴ γλῶσσα τάχα, κυβερνήσεων κι ἀντιπολιτεύσεων δύλα μόνο ἀποτέλεσαν, «κατεστημένων» φαρέτρες διάφορων καὶ «πεζοδρομίων» ἀκατατόπιστων καὶ πλανημένων δοῦς καὶ παραπλανώμενων ἀπὸ πολιτικάντηδες καὶ καμποτίνους συντήρησης κι ἀντίδρασης, «προόδου» δῆθεν κ' «έπανάστασης», «φωτισμοῦ» συσκοτιστικώτατου κι ἀποπροσανατολιστικοῦ, ἥ «ἄλλαγῆς» τάχα, πιὸ ἀμετακίνητης κι ἀρτηριοσκληρωτικῆς πράγματι ἀπὸ γεροντικὸ παραλήρημα.

Ἄν μολαταῦτα θέλουμε νὰ κατατάξουμε κάπως τοὺς φορεῖς καὶ τὶς ροπές, βασικὰ διακρίθηκαν οἱ μὲν «συντηρητικοὶ-ἀντιδραστικοὶ» μὲ τὸ μέρος τῆς Καθαρεύουσας, οἱ δὲ «προοδευτικοὶ-ἐπαναστατικοὶ» μὲ τὸ μέρος τῆς Δημοτικῆς. Οἱ παραμορφώσεις τώρα ποὺ παρήθησαν εἰν' ἀνάλογες. Ὁ φανατισμὸς κι ἀπὸ δῶ κι ἀπὸ κεῖ ὑπῆρξε (κ' εἰν' ἀκόμα) μέγιστος. «Λύσεις» ἥ προτάσεις «μέσεως», δπως ἥ θεμελιώδης τοῦ Κοραῆ, ποὺ τελικὰ πολὺ λίγο ἀντεξάν, ἐντάχτηκαν βίαια καὶ προκρούστεια στὸ συμβατικὰ «μαῦρο» ἥ στὸ συμβατικὰ «ἀσπρο», κι ἀπ' τὶς δυό παρατάξεις συνήθως. Στὸ μεταξύ, ἐπὶ δυό αἰῶνες τούλαχιστον, βάθεμα τοῦ ζητήματος στὶς συνειδήσεις σοθαρῷ κι ἀντικειμενικῷ δέ συντελέστηκε. Τὸ ζήτημα, σὲ τελευταία πάντα ἔκβαση ἔγινε κομματικό, παραταξικό, οἱ γλωσσικὲς θέσεις κατάντησαν θέσεις μάχης κ' ἐπίθεσης — καὶ σὲ τοῦτο φταῖξαν ἔξισου κομματάρχες καὶ κουφιοκεφαλάκηδες ἀστόχαστοι Ψυχάρηδες, δοῦ κ' ἐμπαθέστατοι (κ' ἰσοδοξομανεῖς) Μιστριώτηδες ἀκριτοί, δλοι τους ἔξισου ἀνεπιστήμονες στὶς ἔξωφρενικές τους προπαγάνδες καὶ προκλήσεις —, ἐνῶ οἱ βατραχομυιομαχίες αὐτές καὶ τὰ χαρτοκονταροχτυπήματα καρεκλοκένταυρων, γιὰ τὴ γλῶσσα

πράγματι δέν ἥ ταν, παρὰ γιὰ ὄλως ἄλλα, πενιχρά, καλυπτόμενα οἰκτρά πίσω ἀπ' τὸ τάχα «ένδιαιφέρον» καὶ τὴ «στοργὴ» δῆθεν γιὰ δαύτην, μὲ τὶς ἐπιπτώσεις πάντα, τῶν κούφιων δοῦς κι ἀνήμερων αὐτῶν λογοφανατισμῶν, στὴν ἔκπαίδευση, στὴν παιδεία μας εὐρύτερα, στὴν ὄλη πάλη γιὰ καλλιέργεια (καὶ πολιτιστική μας ἀνάπτυξη ἀπώτερα), μόνον ἡ ἀρνητική εἶναι.

Ως χτές, πρὶν λίγα χρόνια, ἔμοιαζε νάχη πέσει πιὰ δὲ τόνος τῆς φευτοαντίθεσης Καθαρεύουσας-Δημοτικῆς, πού, ἀσχετα μὲ τὸ πόσο ἥ λιγώτερο φευτοαντίθεση, ἥ γονη πάντως ἀπόλυτα ἥ τα ξηταν, καὶ φθαρτική τῶν πνευματικῶν μας δυνάμεων. Νά ωστόστο ποὺ προκλήθηκε πάλι, σκοπιμοθηρικά, κι ὠργανώθηκε γι' ἄλλα ξανά δὲ ἀνεπιστημονικός-ἀντιεπιστημονικός καὶ πολιτικάντικος φανατισμός, κ' οἱ συμπιεσμένες γενικώτερα μισαλλόδοξες γομώσεις καὶ πολωτικές φορτίσεις ξηταν τέτοιες, ἀπ' δλως ἐτερογενῆ (ἄλλα τὶ σημαίνει); ποὺ ἔνας-δύο πάλι πολιτικοὶ-σπινθῆρες φτάσανε γιὰ νὰ ἐπαναλαμβάνωνται τραγελαφικά, σὰν πρὶν ἀπὸ ἔναν αἰῶνα (μὰ κι ἀπὸ πολὺ περσότερο ἀγράμματους τώρα, πούναι νὰ γελᾶς καὶ νὰ κλαῖς μαζί), ἔκεινες οἱ δλιδιες, ἐπιδεικτικές καὶ σαματατζήδικες φευτομάχες, σ' δλο τὸν πνευματικό καὶ πολιτικὸ μας χῶρο, καὶ στὸ ντορό τους νὰ χοροπηδᾶν, ἀπὸ στηλῶν ἐφημερίδων καὶ καναλιῶν καὶ λογῆς-λογῆς κυκλωμάτων μας, δλ' οἱ φασουλῆδες μας, ἄλλοι «ἀναβαφτιζόμενοι» στὴ «λαϊκή κολυμβήθρα» τοῦ τάχα «δη μο τι κι στι κι ου προοδευτισμοῦ» κι «ἄλλαγῆς» (τοῦ ἔδιου πάντα «Μανωλιοῦ» μας μὲ τὸ ἀνάλλαγο παλιὸ βρακί, ποὺ δέν παύουμε ποτέ νὰ βλέπουμε τόσο βρώμιο μπρός μας) κι ἄλλοι τάχα στὴ «συντήρηση τῆς παράδοσης», στὴν «ἀνανέωση τὴ δημιουργική» δῆθεν «τῆς κληρονομιᾶς μας», στὴν «ἀναπαλαίωση» τῆς παλιοπαλαίωσης τοῦ τάχα «ξανακαινουργώματός» μας μὲ λούστρο πρόστυχο τῶν λούστρων τῆς πιὸ παμπάλαιης κι ἀρχέγονης ἀγοραίας ἀπάτης καὶ πολιτικοῦ σαλτιμπαγκισμοῦ!..

«Ἐ, ρε, τί γίνεται!», θάλεγε κάποιος μας, καταδιασκεδάζοντας μὲ τὸ θέαμα... Μὰ ἔχουμε πιὰ περιθώρια καὶ γιὰ γέλιο κάνων.. Διόλου παραγωγική-διαλεκτική δέν ὑπῆρξε ποτέ ἥ τάχατες ἀντιδικία γιὰ τὸ γλωσσικό μας! Άκομα δὲ καὶ πνεύματά μας πρώτης δληκῆς, σὰν τοῦ Σολωμοῦ, τὰ πιό ἀδύνατα, ναί! (κι ἀς ἀφρίσουν δοῦ βαστάεις καρδοῦλα τους οἱ «δρθόδοξοι» μας τῆς τάχα «Δημοτικῆς») — τάχουν γράψει γιὰ τὴ γλῶσσα! (Διάλογος, νὰ πούμε!..)

Άλλ' ἀς δοῦμε λίγο διεξοδικώτερα τοὺς πολωτικοὺς ισχυρισμούς, νὰ τελειώνουμε:

Ο πρῶτος ἀβάσιμος — ίστορικά πρῶτος κ' ἐξοργιστικώτατος, ποὺ συνιστᾶ καὶ τὴ συντηρητική καταβολὴ τῆς πόλωσης — εἶναι τῶν «Καθαρεύοντων», τοῦ πρώτου «λογιωτατισμοῦ» μας, κ' ἐπιμένει στὴν τελείως ἀνεπέρειστη ἀποψή: δτι γνήσιος καὶ κατευθεῖαν διάδοχος τῆς Αρχαίας Ελληνικῆς εἰν' ἥ Καθαρεύουσα κι μόνον ο, ἐνῶ ἥ Δημοτική εἰν' ἔνα «κατάτερο» ιδίωμα, «όδηγειν!» Ο δεύτερος ἀντισχυρισμός — ίστορικά δεύτερος, ποὺ ἔξέφρασε τὴν πόλωση — εἰν' ὁ παλαιοδημοτικιστικός, πούναι καὶ περισσότερο ἀμυντικός, ὅχι ἐπιθετικός· ἀμφισβητεῖ

τὸν ἴσχυρισμὸν τῶν λόγιων τῆς Καθαρεύουσας περὶ «ἀποκλειστικῆς» δῆθεν καὶ «γρήσιας διαδοχῆς» τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς, κι ὁπωσδήποτε στὶς ψευδεῖς ἢ πεποιημένες αὐτὲς «περγαμηνὲς» τῆς Καθαρεύουσας ἀντιτάσσει ὅχι μὲν ἵσοδύναμες ἴστορικὲς ἀντιπεργαμηνὲς — ὅπως ἀσφαλῶς καὶ θά μποροῦσε (ἀλλὰ θά) θελε πολλὴ κ' ἐπιστημονικῶτερη ἀνερεύνηση τῶν ἀρχαίων γλωσσικῶν μας πηγῶν) — παρὰ τὸ π α ρ ο ν, τὴ «ζωντανή γλῶσσα τοῦ λαοῦ», αὐτὴν π ο ὑ μ ι - λ ι ἔ τ α ι καὶ δρᾶ «έδῶ καὶ τώρα» (ὅπως τὸ βροντοφωνάζει, πρὶν δυό αἰῶνες κιόλας, ὁ πρωτοκαμινευτής τοῦ προφορικοῦ-ρητορικοῦ δημοτικοῦ μας λόγου) «Ἡλίας Μηνιάτης, ἀπ' τὸ φλεγόμενο ἐκεῖνο ἄμβωνά του στὰ Καλάβρυτα, δπου ἀναζητοῦσε χριστιανό! ἀναζητοῦσε χριστιανό! ἀλλιθινόν! ἔρμος, στὸ ὑποκριτικό ἐπίσης «ποίμνιο του», ποὺ τρακόσιες ἔχηντατέσσερις μέρες τὸ χρόνο, καὶ τότε, τὸν ἐσταύρωνε, καὶ τὴν τριακοστή ἔχηκοστή πέμπτη ἐν κατανύξει τάχα καὶ συντριπτικῇ μεταμελείᾳ παρασταινε, ὅπως ἀκόμα, διτὸν κλαίει!..) »Ἐχουμε, δηλαδή, μιὰ τυπική ἀντίθεση μεταξὺ ἴσχυριζόμενων «παράδοση» κ' «εὐγένεια καταγωγῆς» (ἀριστοκρατικὴ θέση, κατὰ τεκμήριο), κ' ἐπαναστατικῶν (ἀλλ' ὅχι ἀκόμα ἐπιτιθέμενων ἀνατρεπτικά), ποὺ ἀντιτάσσουν τὸ «πραγματικό» καὶ τὸ «συμβαίνον». Είναι τὸ πιό τυπικό σχῆμα τῶν συνηθισμένων ἐπενδύσεων κοινωνικοὶ πολιτικοὶ καὶ ηγετικοὶ ἀντίθεσης.

Σάν τέτοιο τὸ σχῆμα δέν μποροῦσε φυσικὰ οὕτε νὰ κατέχῃ οὔτε νὰ προαγάγῃ καμμιά γλωσσική ἀλήθεια, ἀπό καμμιά πλευρά. Ἡ ἀλήθεια, δυστυχῶς καὶ γιὰ τὶς δυό παρατάξεις, εἶναι καὶ μὲ τὸ μέρος ὁμοροτέρων, ἀλλ’ ἐν μέρει γιὰ καθεμιά τους. Δηλαδὴ κι ὁ ἔνας κι ὁ ἄλλος γλωσσικός μας κλάδος (ἢ ροπή) θὰ εἴχαν νὰ παρατάξουν — ἀν σοβαρώτερα ἐρευνοῦσαν, ἀν πραγματικά τι καὶ ἕκαναν ἐπιστήμη γλωσσική — ἵστορικες «περγαμηνές» ἰσοδύναμες (κι ἂν ἀξίζουν δάκι κάτιος οἱ ὅποιες ἴστορικες «περγαμηνές», ὅταν ἡ πραγματικότητα εἰνί’ ἐδῶ καὶ πιέζη, καὶ προσδιορίζῃ, δύναται πάντα, κρισιμώτατα). Ἡ διάσταση προφανέστατα ὑπάρχει ἀπό τὶς προϊστορικές σχεδὸν καταβολές τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς - καὶ δέν ἥταν δυνατό νάχῃ ἄλλως τὸ θέμα. Εἰν’ ἡ φυσικώτατη διάσταση μεταξύ ἐνὸς γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῶν «κατώτερων» κοινωνικῶν τάξεων, κι ἐνὸς ἄλλου, τῶν «ἀνώτερων», ποὺ κρατοῦν. Ἀκόμα βαθύτερα, στὴν προϊστορία σχεδόν: ὑπάρχει ἔνα ἰδιώμα «ἱερατικό» — σώζονται στοιχεῖα του πάμπολλα στὰ Ὁμηρικὰ (μὰ κι ὡς τοὺς μεγάλους προσωκρατικούς, μὲ τὴν πρωτεϊκά φλεγόμενη ἀκόμα ἐκείνη γλῶσσα, στὸν Ἡράκλειτο, στὸν Παρμενίδη, στὸ «μάγο» Ἐμπεδοκλῆ, ἀλλὰ καὶ στοὺς τραγικούς μας βέβαια, Αἰσχύλο, Σοφοκλῆ, Εύριπίδη) — κι ἔνα ἰδιώμα «αλαϊκό». Ἀπὸ ἄλλης πλευρᾶς ἂν τὸ δοῦμε: ἔνα «ἡρωικό» ἰδιώμα, «μεταλλικώτερο» θάλεγα - κι ἔνα τῶν «ἄπλων ἀνθρώπων», τοῦ ἀγροῦ, τῶν καθημερινῶν καὶ ἡμερώτερων ἔργων καὶ ἡμερῶν, σὰν πιό «ξύλινο», πιό θερμό κι ἀμεσο, χωρίς τὴν «ἀπόσταση» (καὶ τὴν «ἀποστασιοποίηση») ποὺ ἐπιβάλλουν τὰ μπρούντζινα καὶ τὰ σιδερένια ὅπλα τῶν κατάφρακτων κι ἀγέρωχων πολεμιστῶν ἀρχόντων. Ἀπὸ ἄλλης πλευρᾶς: ἰδιώματα «φυλετικά», κρατούντων - κι ἀντίκρου

τους: ύποταγμένων. Άποδιλλης: ιδίωματα τῶν ὁπωσδήποτε «εὐγενῶν» - καὶ τῶν ὁπωσδήποτε «μῆτερες». Μὲ τὴν ἔξελιξην, μετά, τὴν κοινωνικὴν καὶ πνευματικὴν: ἔνα ιδίωμα τῶν πιό νοημόνων, καὶ μὲ τὰ νοητικώτερα ἐνασχολούμενων - κ' ἔνα τῶν ἐνορμητικώτερων, συναισθηματικώτερων, λυρικώτερων, αἰσθησιακώτερων, ποιητικώτερων, ἀπλούστερων. Άποδιλλης πλευρᾶς, πιό πρωαθημένης: ἔνα ιδίωμα τῶν συνθετικώτερων, τῶν γενικεύοντων κ' ἐννοιοποιούντων πρὸς ἐπιστήμην, τῶν ἰδεολογικώτερων, τῶν ίκανῶν γιὰ καθολικώτερες ἀφαιρέσεις, ἀναγωγὲς καὶ γενικεύσεις - κ' ἔνα τῶν εὐθύτερων, ἀμεσώτερων, ἐμπενόντων στὸ περιστατικό καὶ τὸ συγκεκριμένο, τὸ «χεροπιαστό», περισσότερο τῆς ἀφῆς, ὅχι τοῦ νοῦ καὶ τοῦ κατόπιν ἀριστοτελικοῦ ἐκείνου τρομεροῦ «ὅργανου» του (ποὺ σὲ ποιό λόγῳ μή θεωρητικώτατο νὰ σφυρηλατιόταν τάχατες καὶ δημοτικό); Άποδιλλης πλευρᾶς: ἔνα ιδίωμα μ' αἰτήματα πρὸς ὑπερσυνθετικότητα καὶ πρὸς τὸ ἐντελεχειακὸ συμπαγῆς τοῦ δόλου «Λόγου-λόγου» (νόηση κ' ἔκφραση μαζί) - κ' ἔνα παραστατικό/ἀφηγηματικό, ὅχι ἀναλυτικό σύνθετου ἢ ἐνιαίου χαρακτῆρα, ἀλλὰ ποὺ δέν ἀντιμετωπίζει καν τὸ αἴτημα καμμιάς σύνθεσης, γιατὶ προϋποθέτει λήψη ἀπόστασης ἡ σύνθεση, πάγωμα κ' ἐμμεσότητα λοιπὸν ἔκφρασης, ἐνῶ ἵσα-ἵσα ζητεῖται τὸ ἀντίθετο σ' αὐτῇ τῇ ροπῇ: ἀμεσότητα κ' αἰματηρή ζωντάνια ἔκφρασης, ταυτοποίηση ὅσο γίνεται πρὸς τὰ ἔκφραζόμενα, «ένα ή λέξη καὶ τὸ πρᾶγμα», μέγιστη ἡ μέθεξη τοῦ ὑποκειμένου στ' ἀντικείμενο, δηλαδὴ τὰ πράγματα ἢ τὰ φαινόμενα κ.λ.

Τέλος, στὸ κάτω-κάτω, τὸ ἐν ἐσχάτῃ ἔκφανσει διαφορικώτερο: Γραπτός λόγος, κυρίως, ἀπ' τὴν μιά, ή πηγὴ τῆς ὅποιας, ἀρχαικῆς εἴτε νεοελληνικῆς, *Καθαρεύουσας* ἐνῶ Προφορικός, τῆς ὅποιας ποτὲ Δημοτικῆς.

Δέ χρειάζεται καὶ πολύ μυαλὸ γιὰ τόσο βα-
σικές καὶ στοιχειώδεις διακρίσεις - ἄλλο ἀν̄ ἔλειψε
πολλές φορὲς καὶ τὸ λίγο (καὶ, πρώτιστα, λείπει βέ-
βαια εἰ λικρίνεια καὶ γενναῖότητα
ἀντικρύσματος τῶν πραγμάτων ὅ-
ποια εἰν' ἀλήθεια) καὶ στοὺς ἀποδῶ καὶ
στοὺς ἀποκεῖ γλωσσικὰ φανατικοὺς φαρισαίους μας.

Οι δέσμες τῶν δυὸς αὐτῶν ἀντιθετικῶν ροπῶν είναι κ' οἱ ἴστορικὲς βέβαια καταβολὲς τοῦ ὅλου νεοελληνικοῦ γλωσσικοῦ μας ζητήματος.

Δημοτική καὶ Καθαρέουσα λοιπὸν ἀποτελοῦν
έξισου γνήσιους καὶ ἔξισου συνεχόμενους τοῦ κορμοῦ
καὶ τῶν ριζῶν κλάδους τοῦ ἴδιου δέντρου τῆς μιᾶς
Ἐλληνικῆς γλώσσας. "Ολ'" οἱ ἴσχυρισμοὶ ποὺ πᾶν νὰ τ'
ἀμφισβητήσουν αύτό, ἀπ' ὅποιαδήποτε πλευρά, εἶναι
συνθηματολογία μαχητική κι ἄθλια πολιτική κατά¹
τῆς ἄλλης πλευρᾶς.

Καί, βέβαια, διαν λέω «πηγαῖες ἔξισου» τὴν Καθαρεύουσα καὶ τὴ Δημοτική, δέν ἐνοω ἀπ' τὶς ἴδιες πηγές, ἀπ' τὰ ἴδια χωρία. Κοντά στὸ νοῦ κ' ἡ γνώση· κι αὐτονόητο εἶναι πῶς ἡ Νέα Ἑλληνική δέν ἔχει πηγὴ μία, μὰ πάμπολλες. Πηγὴ γιὰ τὴν Καθαρεύουσα, γενικώτερα, εἰν' ὁ νοηματικώτερος ἀρχαιοειλληνικὸς λόγος, καὶ γιὰ τὴ Δημοτική ὁ «θυμικώτερος». Καὶ δέν εἶναι βέβαια πιό «πηγὴ» ὁ θυμὸς (ἢ καρδιὰ) ἀπὸ τὸ νοῦ, γιὰ καμμιά γλῶσσα τοῦ κόσμου.

Ἐξίσου γνήσιες λοιπὸν καὶ πηγαῖες κ' οἱ δυό ροπές, Καθαρεύουσα καὶ Δημοτική. Μὰ καὶ νὰ μήν ἡταν, καὶ πλαστές νάταν, ἐφόσον ὄργανικά καὶ γόνιμα λειτούργησαν μέσα στὸν κορμὸν τῆς νεοελληνικῆς γραμματείας, τῆς ποικιλώτατης — γιατὶ δέν ἔχουμε μόνο ποιήματα τῆς καρδιᾶς, λυρικὰ καὶ πεζὰ συναισθηματικὰ λογοτεχνήματα, στὴ νεοελληνικὴ μας παράδοση, παρὰ καὶ θεωρητικά κ' ἐπιστημονικά κείμενα, καὶ λόγῳ νοηματικὸν αὐστηρότατο καὶ ἀφηρημένον, χωρὶς τὸν δόποιο γίνετ' ἀλήθεια πολιτισμός καὶ καλλιέργεια ἐπιπέδου; —, λοιπὸν δλ' αὐτά συνιστοῦν ἐξίσου δι, τι λέμε Γλῶσσα Ἑλληνική σημερινή μας, κι ἀποτελοῦν διττό κεφάλαιο σωστῆς κι ἀκέραιας — ὅχι λογοκριμένης, κουτσουρεμμένης, εύνουχησμένης — παιδείας μας, λαϊκῆς εἴτ' ἔθνικῆς, ὅπως θέλετε λέτε την, τὸ ιδιοκάνει, μήν τρώγεστε πιὰ γιὰ λέξεις καὶ μήν πιστεύετε δόσους σᾶς ρίχνουν λέξεις στὴ μέση γιὰ νὰ τρώγεστε, ὥστε νὰ στέχῃ ἀπάνω (στὸ κάθε ἀπάνω σας) ἡ ἀφεντιά τους, μπάς καὶ καταφέρουμε ποτὲ νὰ φτάσουμε στὰ πράγματα, ποὺ θὰ τὰ δύνομαζη κατακαρδιᾶς τους, σημαδεύοντάς τα οὓς ιαστικά τατα, γλῶσσα ἀληθινή, τοῦ αἰματός σας ξαναζωντανεμμένου - ἀναστημένου ἀμποτε!..

"Οποτε κράτησε ή μιὰ πλευρά, κ' ἐπέβαλε στὴν παιδεία μονοτροπία καὶ μισαλλοδοξία, τ' ἀποτελέσματα ἦταν ἀρνητικά. Καὶ δι αφορα βέβαια ἀρνητικὰ ἀπὸ κάθε μιά, ἀλλ' ἀρνητικά πάντως κι ἀπ' τις δύο μονοτροπίες.

Φαίνεται όμως πώς ή παιδεία γενικώτερα πολὺ μικρό ρόλο ἔπαιξεν τώρα στη χώρα μας. Καὶ νά ή ἀπόδειξη: Ἐνώ ἐνάμισυ τούλαχιστον αἰῶνα φευτο-ανεξάρτητου ἐλληνικοῦ βίου, μὲν ἔκπαιδευση ἐμμανῶς καθαρευουσιάνικη, διώκεται ή Δημοτική, ή «θυμική» λογοτεχνία μας, σχεδὸν δλ' ή ἀξία, στὴ Δημοτική ἀνθίζει — μὲ μόνες ἔξαιρέσεις τὸν Κάλβο, τὸ Βιζυηνό, τὸν Παπαδιαμάντη, τὸ Ροΐδη (αὐτές οἱ ποιοτι-κώτερες). Κ' ἐνῷ στὸ ἔδιο διάστημα ή ζωντανὴ πνευ-ματικὴ συνείδηση μαίνεται κατὰ τῆς «ἀρτηριοσκλη-ρωτικῆς» Καθαρεύουσας, δλ' ή ἐπιστήμη ὥστόσο — πλὴν ποιοῦ; τοῦ κυρίου Λούρου; (ποὺ δχι ὁ Ἰδιος, ἀλλ' ὁ Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος τοῦ γραψε τὴν Μαιευτικὴ στὴν τάχα «Δημοτικὴ» ἐκείνη, μὲ τὴν ὄ-ποιαν θεῖελ' ὁ μάρμος μας νὰ ἐπιδειχτῇ σὰν «προο-δευτικός»!) — κι ὅλ' ή γνήσια νοηματικὴ νεοελληνικὴ ἐπίδοση δουλεύουν μὲ τὴν Καθαρεύουσα κ' ἐκφράζον-ται ἵκανον ποιητικά μ' αὐτήν. Οὔτε δὲ ἀνελλήνιστη (σὰν τὴν πλείστη σημειωνή μας) ἥταν ἀλλοτε ή λογοτεχνία τῆς Δημοτικῆς, ὅπως οὔτε «κνεκροί» τάχα κι «ἄγονοι» ὅλ' οἱ φορεῖς ἐπιστήμης καὶ θεωρίας ποὺ ἐκφράστηκαν στὴν Καθαρεύουσα καὶ τὴν καλλιέργησαν. Ὑπάρχουν ποιηταὶ πεζοῦ ἐπιστημονικοῦ-θεωρητικοῦ λό-γου στὴν Καθαρεύουσα, πολύτιμα μας! Άστρα φτειρά ἀκόμα στὸν οὐρανὸ τῆς λόγιας γραμματείας μας ή δημιουργία πράγματι ἐκείνη τῆς πιό λαμ-πρῆς μας Καθαρεύουσας ἴστορικοῦ λόγου ποὺ φιλο-τέχνησε ὁ Σπυρίδων Λάμπρος μεταφράζοντας τὴν κλασσικὴν Ἰστορία τῆς Ἀρχαίας Ἐλλάδος (πέντε τό-μους στὴ Βιβλιοθήκη Μαρασοῦ, τὴ μορφωτικὴ βαθιά τοῦ Ἐλληνισμοῦ δλου γιὰ μισό καὶ πλέον αἰῶνα), πού ναι μαγειρεῖται τὸ διάβασμά της, καὶ πλαττεῖται τὸ

μέταλλο της — πιό άκριβό κι ἀπ' τοῦ Παπαρρηγόπουλου, κι ἀπ' τοῦ Βλάσση Γαβριηλίδη τὸ συναρπαστικό δημοσιογραφικό, κι ἀπ' τοῦ Βίζυηνοῦ τὸ ἀνεπανάληπτο περιγραφικό, μὲ τὰ ἰσχνοτενή ἐκεῖνα ἀκάτια ποὺ διασχίζουν τὸν ἀείρροον Βόσπορον, κι ἀπ' τοῦ Παπαδιαμάντη τὸ περιαργυροῦν μυστικὰ τὰ πάντα τοῦ κόσμου του, σὰν τὸ φῶς τῆς σελήνης τὸ μελιχρόν, τὸ κᾶμον νὰ χορεύουν φωσφορίζοντα τὰ κύματα, ὅπου τὰ ἵδια τὰ ὄνειρά του, χεροπιαστά, ὀλοζώντανα, θελητικά βαθύτατα, προσπατίζουν καὶ πλέουν, στὴν τρισαγγελικά δαιμονιζόμενη φαντασία τοῦ ἔτου πεινασμένου γιὰ δῆλα, στερημένου ἀπ' δῆλα, κι ἀκρα κολαζόμενου ντοστογεβσκικοῦ μας ἀγίου... (Καὶ βέβαια τὰ χάνοντα δῆλ' αὐτὰ, γιὰ πάντα πιὰ φοβᾶμαι, τὰ δόλια μας τ' ἀτυχα νέα παιδιά τοῦ καιροῦ μας τούτου, μ' αὐτή τὴν τάχα «δημοτικιστική», τάχα «προοδευτική» καὶ νέα πάλι Α'-παιδεία μας! Ἀλλὰ τί νὰ γίνη; Πόσα καὶ πόσα δέ θὰ χάσουμε οἱ ἀμόρφωτοι, οἱ ἀστοχαστοί, οἱ ἀνοεῖ, δύσο νὰ πιάσουμε τὶ ἐπένδυση τερατώδη ἀποτελεῖ τὸ ν' ἀρχίζαμ' ἀλήθια κάποτε νὰ μορφωνόμαστε, χωρὶς ἀστεῖα, θρασύτητες, ἀκρισίες, μπαρούφες, ύβρεις κατὰ τῆς πιό βαθειᾶς ὑπόστασής μας καὶ φανατισμούς ἀπὸ κάθε, ἀπ' ὅποιαδήποτ' ἀξεστη κι ἀκαλλιέργητη πλευρά μας!!)

Φυσικά, στή λογοτεχνία είδικώτερα — και μιά χυρίως «θυμική» λογοτεχνία, σὰν τή δικιά μας — ή παρουσία τῆς Δημοτικῆς είν' ἐπιβλητικώτερη. Καὶ τούτο χρησιμοποιήθηκε, κατά κόρο, σὰν ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς Δημοτικῆς. Παραβλεπόταν δύμας τ' ὅτ' εἴχαμε μόνο μιά γραφική, ήθογραφικώτερη, λυρικούσυναισθηματική χυριώτατα, μικροῦ μεγέθους καὶ ικανοποίησης πνεύματος! δέ στέκουμε δίπλα στοὺς μεγάλους δημιουργικούς λαούς, ἐν προκειμένῳ! λογοτεχνία καὶ ποίηση, ποὺ οἱ πλεῖστες ἀναγωγές τῆς ἦταν βιωματικά στοιχεῖα χαρακτήρα ἀγροτοεπαρχιακοῦ - ὅχι ἀστικά καν. (Ἀστισμός, ἀλλωστέ, ἐδῶ δέν ἀναπτύχθηκε ἀκόμα, κι ἀς λένε ὅσοι πρωτογεμίζουν κάπως τὸ πορτοφόλι τους. Ἀστισμός δέν εἶναι, ἀτυχῶς, τὸ «γεμάτο πορτοφόλι» μοναχά, σὲ κανένα λαὸ καὶ καμμιά φάση τῆς νεώτερης ιστορίας.)

"Οταν θὰ χρειαστῇ εἴτ' ἡ λογοτεχνία μας νὰ πάρη ἄλλες διαστάσεις, νὰ ἔξαρθῃ σ' ἄλλα μεγέθη (ὅταν δὲλα ὠριμάσουν πρὸς κάτι τέτοιο, καὶ φυσικὰ κάτι τέτοιο ἀνθίσῃ καὶ στὴ λογοτεχνία μας), εἴτ' ἡ ἐπιστήμη καὶ θεωρία καταστοῦν ἀμεσώτερα δραστικές στὴ ζωὴ μας (καὶ ν' ἀφήνουμε τὰ φέμματα καὶ τὶς προχειρολογίες τῆς «κομπίνας» καὶ τῆς «άρπακοβλαζ»), τότε — καὶ τὸ «τότε» τοῦτο ἀνήκει σὲ μιὰ μελλοντικὴ φάση πρᾶγματικῆς — ἡ Καθαρεύουσα καὶ ἡ Δημοτικὴ μας θ' ἀνταλλάξουν, ἀνετα κι ἀπλά, τὰ ἔργα καὶ τ' ἀντικείμενά τους, καὶ θάβρουν πῶς κάνει καὶ ἡ μιὰ καὶ ἡ ἄλλη, καὶ γιὰ τὰ δυό καὶ συναναμιέξ καὶ χωρίς ἀπωθητικά μπερδέμματα. Τότε καὶ λογοτεχνία δχι ἀπλῶς «θυμυική» δέν θ' ἀπωθῇ κάποιον καθαρεύοντα νοηματικὸ λόγο, σπου κι σταν τῆς χρειάζεται, καὶ ἐπιστήμη καὶ θεωρία, ἀπευθυνόμενες σ' ἀνωτεροποιημένη πράγματι κοινὴ συνείδηση, πράγματι μορφωμένη καὶ καλλιεργημένη σὲ ποιοτικά ἐπίπεδα σύγχρονα, κι δχι ἀπλῶς σὲ μιὰ στενή «έλιτ» φευτομορφωμένων

πασαλειμμένων — τί χαρακτηριστικό, έ; και τὸ ψευδώνυμο ἀκόμα ποὺ διάλεξε, πρὶν μισδὸν αἰῶνα, ὁ νομπελίστας μας σήμερα ποιητὴς «Ἐλύτης» (μπάς καὶ δέν ἡταν τῆς «ἐλίτ» καὶ δαῦτος!) — δέ θ' ἀπωθοῦν ἐπίσης καθόλου τὶς ζωντάνιες καὶ τὶς δραστικὲς ἀμεσότητες τῆς Δημοτικῆς μας.

Καὶ μόνο ἔτσι, μὲ τὸν καιρό, δηλαδὴ μὲ τὴν πραγματικὴ ἀνάπτυξη μιᾶς κοινῆς πνευματικῆς ὑποδομῆς, ἡ ψευτοαντίθεση Δημοτικῆς καὶ Καθαρεύουσας θάχη ἀρθῇ, καὶ θάχουν γίνει ἀλήθια κ'οἱ δυό τους ἀνεκτίμητα δικές μας, ὅπλο μας, μὲ σπάνιο κράμα μετάλλου.

JOHANN GUSTAV DROYSEN

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ, ΕΙΣΑΓΩΓΗ, ΣΧΟΔΙΑ:
ΡΕΝΟΥ ΗΡΑΚΑΝ ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΝ

ΚΡΙΤΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ
ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΕΝΗ Κ' ΕΝΗΜΕΡΩΜΕΝΗ
ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΜΑΤΙΚΑ ΜΕ ΤΑ ΕΓΚΥΡΟΤΕΡΑ
ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ ΤΩΝ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ, ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΩΝ Κ. Α. ΕΡΕΥΝΩΝ
ΑΠΟ ΤΟΥΣ:
ΗΡΚΟ ΚΑΙ ΣΤΑΝΤΗ Ρ. ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΝ

ΑΘΗΝΑΙ
1988

2 ΤΟΜΟΙ, 864 ΣΕΛΙΔΕΣ, 1475 ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ,
4 ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ, 3 ΕΓΧΡΩΜΟΙ ΧΑΡΤΕΣ,
6 ΓΕΝΕΑΛΟΓΙΚΑ ΔΕΝΤΡΑ, ΠΟΛΥΤΕΛΗΣ ΕΚΔΟΣΗ,
ΛΙΝΗ ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ, ΔΕΡΜΑΤΙΝΟΣ ΤΙΤΛΟΣ.

ΜΙΑ ΠΟΛΥΤΕΛΗΣ ΕΚΔΟΣΗ -ΕΝΑ ΑΠΑΡΑΙΤΗΤΟ
ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΒΟΗΘΗΜΑ ΣΕ ΚΑΘΕ ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ.

ΡΕΝΟΥ ΗΡΑΚΑΝ & ΣΤΑΝΤΗ
ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΝ

ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ
Πλήρες Corpus. Τόμοι 7. Σελίδες: 3820.

Τὸ καλύτερο δόρο σὲ φίλους ποὺ διαβάζουν. Χαρίστε τὸ πιὸ νεοελληνικὸ πνευματικὸ ἔργο, ποὺ θὰ μετνή καὶ θὰ μορφώσῃ πολλές νεοελληνικὲς γενές.

Ποιητική

Τόμοι 3, σελίδες 2074. Απὸ τὸ
Μεσαίωνα, ὃς τὶς μέρες μας,

τὰ 137, διηγηματογράφων 97, τὰ
δινθολογημένη δηλ ἡ λόγια καὶ
δινθολογημένη δηλ τριῶν εἰλάνων.

Τόμοι 4, σελίδες 2074. Διηγήμα-
τα 137, διηγηματογράφων 97, τὰ
δινθολογημένη δηλ ἡ λόγια καὶ
δινθολογημένη δηλ τριῶν εἰλάνων.

Είναι ἡ πιὸ ἀντικεμενικὴ κάτοψη τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, ἐντελῶς
ἀνεπτύχθεστη ἀπὸ ίδες, φαντασμούς, καὶ πολιτικὲς θέσεις ἡ προστάζεις.

Ο τόμος: δρχ 3200 στὰ βιβλιοπωλεῖα, 2800 ταχυδρομικῶς, καὶ ἀπὸ Μηθύ-
μης 43 (πλατεία Ἀμερικῆς) διὰ χειρός. Ταχυδρομικὲς ἐπιταγές: Κιριαν
Βλαν P. Αποστολίδη Μηθύμης 43, Αθῆναι 11232. Τηλέφωνα: 8646977 καὶ
8676053. Τὰ βιβλία στέλνονται πάντα διμέσους μετὰ τὴν εἰσπράξη σχετικῆς
ταχυδρομικῆς ἐπιταγῆς ἡ ἐπὶ ταχυδρομικῇ ἀπικαπαθόλη.

ΒΙΒΛΙΑ ΚΑΙ ΆΛΛΑ ΕΝΤΥΠΑ ΡΕΝΟΥ ΗΡΑΚΑΝ ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΝ
ΑΝΟΤΑΗ. Μυθιστόρημα. Δρχ 400/320.

ΑΞΟΝΕΣ. 28 διηγήματα. Δρχ 400/320.

ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΡΑ. 20 διηγήματα. Δρχ 400/320.

Η Α Λ Α Η ΙΣΤΟΡΙΑ. Μεθιστορίες σὲ διηγήματα. Δρχ 400/320.

ΙΣΤΟΡΙΕΣ ΑΠΟ ΤΙΣ ΝΟΤΙΕΣ ΑΚΤΕΣ. 11 διηγήματα. Δρχ 400/320.

ΚΑΙΓΕΣ. 51 πεζά καὶ ποιητικά. Δρχ 400/320.

ΚΑΜΜΕΝΑ ΦΡΕΝΑ. Διηγήματα καὶ δλα. Δρχ 400/320.

ΚΑΤΗΓΟΡΟ. Γενικὴ κριτική. Δρχ 600/450.

ΚΛΕΙΔΙΑ. Έγκη μονογραφίες: Κρόδιμες Κοσμάς δ' Αιτωλός, Κάρκα, Μπέρ-
ναρ Σῶ, Οππενχάμιερ, Πλάστερναχ. Δρχ 400/320.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΟΥ. Γενικὴ κριτική. Δρχ 400/320.

Ο Α. Νουβέλαι τοῦ Εμφυλίου Πολέμου, μὲ πραγματικὰ στοιχεῖα, τοῦ κύ-
κλου τῆς «Ποραμίδας 67». Δρχ 300/240.

Ο ΓΡΑΣΑΔΟΡΟΣ καὶ ΤΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΤΟΥ ΜΑΧ ΤΟΔ. Νουβέλλα
καὶ ἀντικαπιστόρημα. Δρχ 400/320.

ΟΙ ΕΞΑΓΓΕΛΟΙ, 20 πεζά καὶ ποιητικά. 400/320.

ΟΙ ΕΡΙΝΥΕΣ, 3 διηγήματα. Δρχ 300/240.

ΠΥΡΑΜΙΔΑ 67. Προσωπικὴ μαρτυρία τοῦ 'Εμφυλίου Πολέμου '47-'49. (Ἡ
μοναδικὴ ἀντικεμενικὴ μαρτυρία τοῦ Εμφυλίου Δρχ 500/400.

ΣΤΗ ΓΕΜΙΣΗ ΤΟΥ ΦΕΤΓΑΡΙΟΥ. 23 διηγήματα. Δρχ 400/320.

ΤΑ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ. Γενικὴ κριτική. Δρχ 2800/2000.

ΤΕΤΡΑΜΗΝΑ, (τεύχη 1-18, σελ. 1284), διπού δ. Ρένος ἔχει δημοσιεύσει δλα
τὰ κείμενά του, ἀπὸ τὴν «Ανοιξη τοῦ '74. Δρχ 2000/1500. Πα-
νόδετα στανταρ

Συνέντευξη: Βασίλης Μιχαλολιάκος

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΔΟΜΕΣ, ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΣΥΜΒΟΛΑ ΣΤΗ ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΕΛΛΑΔΑ

Η Ν.Κ. αρχίζει από αυτό το τεύχος μια σειρά συνεντεύξεων από άτομα με δράση στο χώρο της νεολαίας, σχετικά με προβλήματα της ελληνικής κοινωνίας.

Η πρώτη συνέντευξη, που παρουσιάζουμε, αφορά το χώρο της συντηρητικής παράταξης. Οι ερωτήσεις τέθηκαν στον κ. Βασίλη Μιχαλολιάκο, οδοντίατρο, πρώην πρόεδρο της νεολαίας του κόμματος της Νέας Δημοκρατίας (ΟΝΝΕΔ), από το 1982 ως το 1985. Στα επόμενα τεύχη θα ακολουθήσουν συνεντεύξεις κι από προσωπικότητες της νεολαίας των άλλων ιδεολογικών χώρων.

1. Πιστεύετε πως η ελληνική κοινωνία σήμερα είναι σε σημαντικό βαθμό αναρχούμενη; Αν ναι, ποιοι είναι οι λόγοι;

Συνήθως μια κοινωνία αναρχείται ελλείψη ισχυρής πολιτικής εξουσίας.

Όμως η ελληνική κοινωνία σήμερα αναρχείται για τον αντίθετο ακριβώς λόγο. Και θα εξηγήσω.

Ο βασικότερος στόχος της πολιτικής εξουσίας πρέπει να είναι η διατήρηση της συνοχής της κοινωνίας και η ρύθμιση του πεδίου δραστηριότητας του ατόμου ώστε να μην παρεμποδίζει την ελευθερία των άλλων.

Ακόμη η πολιτική εξουσία οφείλει να ευνοεί τη δραστηριοποίηση του ατόμου στους τομείς που το άτομο είναι παραγωγικότερο από την ίδια και αντιστροφά να ενεργεί όπου το άτομο μειονεκτεί. Η αρμονική αυτή σχέση επιτρέπει την εξέλιξη και πρόοδο του ατόμου πράγμα που είναι άλλωστε ο σκοπός της κοινωνικής συμβίωσης και της πολιτικής εξουσίας.

Σήμερα στην Ελλάδα έχουμε μια αυταρχική εξουσία που τείνει να γίνει αυτοσκοπός.

Αποτέλεσμα είναι ο ευνουχισμός της ελεύθερης σκέψης και βούλησης των ατόμων, που παθητικά αναμένουν τις όποιες μεταβολές στην οργάνωση της ζωής τους από το κράτος, αλλά και όταν δραστηριοποιούνται το πράττουν σε κλίμα πραγματικής αβεβαιότητας. Γιατί δραστηριοποιούνται σε τομείς που από αβλεψία το κράτος έχει αφήσει σχετικά ελεύθερους με αποτέλεσμα να σπεύδουν τα άτομα να ενεργοποιηθούν, χωρίς τη σιγουριά της μακροπρόθεσμης προσπάθειας, πολλές δε φορές «πειραματικά».

Αποτέλεσμα αυτής της παρέμβασης στις σχέσεις πολιτη-εξουσίας είναι η άναρχη δραστηριοποίηση του ατόμου και των κοινωνικών ομάδων, που επιλέ-

γουν την «αυτόνομη» δράση λειτουργώντας σε συνθήκες έντονης αντιπαλότητας με το κράτος. Κατάσταση που βέβαια ξεφεύγει από την αρμονική σχέση εξουσίας-πολίτη· σχέση που μόνο αυτή δικαιώνει την κοινωνική συμβίωση.

2. Διχασμός όχι μόνο πολιτικός αλλά και κοινωνικός, έλλειψη αρμοιβαίας κατανόησης, σεβασμού και ανοχής μεταξύ των διαφορετικών κοινωνικών ομάδων, είναι φαινόμενα που συντελούν στην απουσία ουσιαστικού δημοκρατικού πνεύματος στις κοινωνικές μας σχέσεις;

Αναμφίβολα ο πολιτικός και κοινωνικός διχασμός εξουδετερώνουν το δημοκρατικό πνεύμα στην κοινωνία μας. Γιατί η Δημοκρατία προϋποθέτει ανοχή και συναίνεση των πολιτών προς αλλήλους. Και γιατί άλλωστε να μην υπάρχουν αυτές οι προϋποθέσεις σε μια κοινωνία που εξ ορισμού υφίσταται για το «κοινό καλό» και έχει κοινούς στόχους; Υπεύθυνη για το σημερινό διχαστικό κλίμα στις κοινωνικές μας σχέσεις είναι η πολιτική εκείνη που χωρίζει τους Έλληνες σε προνομιούχους και μη και πατριώτες και δοσιλογίους σε αντιστασιακούς και υποτελείς.

Είναι υπεύθυνοι αυτοί που λόγω ελλείψεως επιχειρημάτων και έμπνευσης εκμεταλλεύονται τα κακώς κείμενα στην κοινωνία μας, στρέφοντας τους μισούς Έλληνες εναντίον των άλλων μισών για τους δικούς τους ιδιοτελείς πολιτικούς σκοπούς.

Έτσι όμως αναιρούν τη Δημοκρατία παρ' ότι υπερθεματίζουν σ' αδικίες γιατί εγκαθιδρύουν μια πολιτεία μίσους και εχθρότητας, που καταντά δυναστική για το μισό πληθυσμό.

Και βέβαια μια πολιτεία που επιδιώκει την εξεύρεση «εσωτερικών εχθρών» δεν μπορεί επ' ουδενί λόγω να θεωρηθεί Δημοκρατική.

3. Ποιά είναι τα αποτελέσματα του καταναλωτισμού στη ζωή των Ελλήνων;

«Η εξωτερική ελευθερία είναι η απαραίτητος θεραπαινίδα της εσωτερικής ελευθερίας» έγραφε ο αθανάτος Κωνσταντίνος Τσάτσος και συνέχιζε: «Η δικαίωση της κοινωνικής ελευθερίας και όλων των ατομικών δικαιωμάτων, στα οποία αυτή ενσαρκώνεται, αποκτά την πραγματική αξία και το πραγματικό της νόημα, μόνο όταν θεωρηθεί ως βασικός όρος για την ανάπτυξη της ουσιαστικής, δηλαδή της εσωτερικής ελευθερίας, της αυτονομίας του ανθρώπου, της έξω από κάθε εξωτερικό, αιτιοκρατικό προσδιορισμό δύναμης του να κρίνει, να συγκρίνει, να αξιολογεί και σύμφωνα με την αξιολόγηση αυτή να γιννώσκει, να πράττει και να δημουργεί». Στις μέρες μας αποκορυφώθηκε η προστάθεια και απαίτηση του σύγχρονου Έλληνα για κατάκτηση της κοινωνικής ελευθερίας και μόνο, αγνοώντας δηλαδή την ουσιαστική, την εσωτερική ελευθερία του ατόμου.

Γι' αυτό βέβαια ευθύνονται κυρίως τα κόμματα εκείνα που στο όνομα των ατομικών δικαιωμάτων διαστρέφουν την έννοια της ουσιαστικής ελευθερίας και στοχεύουν στη μετατροπή του ελεύθερου ατόμου σε ον με «αγελαία γνωρίσματα, απολύτως αιτιοκρατικά προσδιορισμένου, ενός στην ουσία ανελεύθερου πλάσματος». Ευθύνεται εξ ίσου και η κατάσταση του εκπαιδευτικού συστήματος της χώρας που δεν ανοίγει τους εσωτερικούς ορίζοντες των νέων και δεν καλλιεργεί στοιχειώδη έστω σχέση με το διαλογισμό. Έτσι η κοινωνική ελευθερία σαν αυτοσκοπός χωρίς την καθοδογητική αρχή της ουσιαστικής ελευθερίας στρέφεται υποχρεωτικά προς τον ευδαιμονισμό, το μόνο στόχο που μπορεί να θέσει ο υλισμός σαν σκοπό της ζωής.

Και βέβαια «πρωτότοκο τέκνο» του ευδαιμονισμού είναι ο καταναλωτισμός. Αποτέλεσματά του είναι η παρατηρούμενη στήμερα έκπτωση των ιδανικών, των αξιών και του ήθους στην πολιτική και κοινωνική ζωή της χώρας.

4. Σε σχέση με την προηγούμενη ερώτηση, πως βλέπετε να έχουν διαμορφωθεί οι αξίες, τα ιδανικά, τα σύμβολα στη σημερινή Ελλάδα;

Είπα ότι η κοινωνία μας είναι άκρως ευδαιμονιστική. Η πλειοψηφία των πολιτών εθίστηκε να μη πιστεύει πλέον σε ιδανικά και ονειρικούς στόχους. Οι αξίες και τα σύμβολα εφθάρησαν από την «καθημερινή χρήση». «Χρήση» στην υπηρεσία των κομματικών συμφερόντων των επαγγελματιών της εξουσίας.

Σιγά-σιγά το κομματικό συμφέρον παραχάραξε και την ιεράρχηση των ιδανικών. Για να γίνει η κομματική λογική «κατανοητή» σε ευρύτερες «μάζες» υποβιβάσει την έδρα των ιδανικών στην «κοιλιά». Οι εθνικοί και πνευματικοί στόχοι αντικαταστάθηκαν

από τους ατομικούς και υλιστικούς.

Παράλληλα για να προστατευθεί η κομματική άποψη από διάφορες «παρεμβολές» αναγορεύθηκε σε πρώτο τη τάξη ιδανικό η κομματική νομιμότητα. Η ελεύθερη φωνή εκτοπίστηκε από την κομματική. Η αξιοσύνη από την πειθαρχημένη μετριότητα. Η ανιδιοτέλεια και το ιδανικό από το συμφέρον των εξουσιαστών.

Το εθνικό συμφέρον από τα κομματικά.

Τα δημόσια προβλήματα συζητούνται αποκλειστικά σε διακομματικές επιτροπές.

Οι αυτόφωτοι και ικανοί αποκλείονται να έχουν βαρύνουσα γνώμη. Πολλές φορές μάλιστα η ελεύθερη άποψη χρεώνεται με την κατηγορία του εξτρεμισμού ή της ιλαρότητας. Έτσι σαν κυρίαρχο ιδανικό προβάλλει στήμερα η εξουσία. Η εξουσία σαν αυτοσκοπός. Αποκομμένη από τις αρχές της υπηρέτησης της κοινωνικής συνοχής και του εθνικού οραματισμού. Η εξουσία που εμπνέει συμφέροντα προσωπικά ή κάποιας ομάδας και τελειώνει στην υπηρέτηση αυτών.

5. Ποιος κατά τη γνώμη σας είναι ο λόγος που δεν αυτοπροσδιορίζεται η ελληνική κοινωνία; Γιατί μιμούμαστε συνεχώς ξένα πρότυπα στο ντύσιμο, στη μουσική, στην ίδια τη σκέψη μας; Γιατί έχουμε αρνηθεί τη δημιουργική επαφή μας με τη δικιά μας παράδοση;

Το φαινόμενο αυτό σε γενικές γραμμές δεν είναι ελληνική πρωτοτυπία. Η εκμηδένιση των αποστάσεων επέβαλε στήμερα μια στενότερη επαφή μεταξύ των εθνών σε σχέση με το παρελθόν. Τα μαζικά μέσα ενημέρωσης συντελούν καθοριστικά σ' αυτό. Έτσι η εξοικείωση με το ξένο δεν είναι πλέον απαγορευτική. Όμως στην Ελλάδα το γεγονός αυτό απαντάται σε ισχυρότατη ένταση. Και κατά τη γνώμη μου αποτελεί το κυρίαρχο σύμπτωμα της περιόδου που διανύουμε.

Η επιστήμη, η τέχνη, η διανόηση κατέληξαν να είναι απόλυτα μεταπρατικές. Η δημιουργία στην Ελλάδα δεν έχει το σπέρμα της ελληνικότητας.

Όπως κάθε παρακμάζουσα κοινωνία έτσι και η ελληνική αδυνατεί να επιβάλλει την παρουσία της με την εγχώρια δημιουργία και αναγκάζεται να καταφύγει σε «δάνεια» από την εξωτερικό. «Δάνεια» που σιγά-σιγά επιβάλλονται και στο εσωτερικό διαστρέφοντας την φυσική εξέλιξη σε όλους τους τομείς. Εξέλιξη που βέβαια θα έπρεπε να σέβεται το λαμπρό πολιτιστικό μας παρελθόν.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να τονίσω ότι είναι τελείως λανθασμένες οι προσπάθειες αναβίωσης του πολιτιστικού μας παρελθόντος με τον τρόπο της μουσειακής αναπαράστασης και αναπαραγωγής της πολιτιστικής μας παράδοσης. Κάτι τέτοιο δεν πρωθεί την εξέλιξη γιατί παραμένει στατικό και αναλλοίωτο. Οι Έλληνες του 1800 δεν είχαν

τον ίδιο τρόπο ζωής με εκείνους του Βυζαντίου.

Άρα δεν αφελεί κανένα —πλην ίσως τη λασγραφία— η αναβίωση κάποιων στιγμών της ελληνικής παράδοσης. Εκείνο που πρέπει να γίνει είναι ο προσδιορισμός της ελληνικότητας και ο σεβασμός και η έμπνευση του δημιουργού και κάθε Έλληνα απ' αυτή. Έμπνευση που αποτελεί προϋπόθεση της εθνικής μας συνέχειας και επιβίωσης.

6. Νομίζετε πως η ελληνική κοινωνία —αλλά και η ελληνική ιδιοσυγκρασία που επηρεάζει αποφασιστικά την κοινωνική διαμόρφωση— είναι περισσότερο ευρωπαϊκή και δυτική ή βαλκανική και ανατολικομεσογειακή;

Η Ελληνική κοινωνία δυστυχώς σήμερα δεν έχει ταυτότητα. Είναι ένα σύνολο αντικρουόμενων τάσεων και ρευμάτων σε συνθήκες απόλυτης αταξίας. Η αταξία αυτή εμποδίζει την ανεύρεση κάποιας συνισταμένης δυναμένης να προσδιοριστεί. Η αναζήτηση όμως της γνήσιας ελληνικής ταυτότητας δεν πρέπει να γίνει προς ένα και μοναδικό σημείο του πολιτιστικού ορίζοντα.

Ο ελληνισμός και η ελληνικότητα είναι έννοιες με παγκόσμιο κατά τη γνώμη μου περιεχόμενο. Είναι η ουσία του Δυτικοευρωπαϊκού πολιτισμού. Είναι η αναζήτηση και η αγωνία των ανατολικοευρωπαϊκών λαών. Είναι οι μνήμες της εγγύς αστικής αστικής ανατολής.

Η ελληνικότητα γαλούχησε όλους τους μεσογειακούς λαούς στα πρώτα τους βήματα αλλά και επηρεάστηκε απ' αυτούς. Μπολιάστηκε στους ελληνιστικούς χρόνους από τα ιδιαίτερα πολιτιστικά στοιχεία διαφόρων λαών. Δέχθηκε την τεράστια επίδραση του χριστιανισμού. Και τελικά επιβίωσε στον κύριο επικοινωνιακό κόσμο Ανατολής και Δύσης. Αυτό επιτρέπει στη σημερινή ελληνική κοινωνία να αναζητήσει την ταυτότητά της μακριά από δογματισμούς ή στρατηγικές επιλογές. Χωρίς λατρεία για το «τσιφτετέλι» αλλά και συγκρατημένα στον ευρωπαϊκής έμπνευσης νεοκλασικισμό. Μία ταυτότητα που θα αποδίδει με ακρίβεια τη μακριών πολιτιστική αναζήτηση αλλά και γεωγραφική περιπλάνηση του ελληνικού πολιτισμού στα πέρατα του κόσμου.

7. Πως κρίνετε την πνευματική κατάσταση του σημερινού ελληνισμού; Θεωρείτε δημιουργική και γόνιμη πνευματικά και καλλιτεχνικά την τελευταία δεκαπενταετία;

Η επίσημη πνευματική και καλλιτεχνική δημιουργία του σημερινού ελληνισμού είναι σίγουρα φτωχή. Αυτό όμως δεν αποδίδει κατά τη γνώμη μου την πραγματική κατάσταση. Είναι απλώς έκφραση του πνευματικού και καλλιτεχνικού κατεστημένου της εποχής.

Οι ικανοί και άξιοι στο χώρο του πνεύματος και της τέχνης κινούνται στην αφάνεια χωρίς τη δυνατό-

τητα της κρατικής ή κομματικής προβολής και επιχορήγησης. Νοιώθω όμως ότι τελευταία τα λιμνάζοντα νερά αρχίζουν και κινούνται.

Πολλοί είναι πλέον εκείνοι που αποφασίζουν να σπάσουν τους φραγμούς και να εκφρασθούν. Που αποφασίζουν να αφμισθητήσουν δυναμικά τα ισχύοντα ρεύματα και τα στεγανά, ορθώνοντας την προσωπική τους αξία και γνώμη.

Για να εμφανισθούν όμως αυτοί οι άνθρωποι και να παίξουν διαπαιδαγωγητικό ρόλο στην ελληνική κοινωνία πρέπει να σπάσουν τα τείχη της μονόπλευρης ενημέρωσης. Η ελεύθερη ραδιοφωνία και τηλεόραση μπορεί για παράδειγμα να συνεισφέρει προς αυτή την κατεύθυνση. Είναι απόλυτη και επειγουσα η ανάγκη της πνευματικής μας αναγέννησης. Γιατί η γενικότερη σημερινή κρίση φαίνεται πως αλληλοτροφοδοτείται αποφασιστικά με την πνευματική και καλλιτεχνική μας καθυστέρηση.

8. Θεωρείτε συγκυριακό φαινόμενο ή διαχρονικό χαρακτηριστικό τον ατομικισμό και τον κοινωνικό αυταρχισμό των Ελλήνων;

Θα απαντήσω στην ερώτηση με την αναφορά μου στον κορυφαίο της νεότερης πολιτικής ιστορίας μας, τον Κων/νο Καραμανλή. Είχε λοιπόν πει κάποτε ο Καραμανλής ότι η σημαντικότερη απόδειξη της εθνικής μας καθαρότητας στους αιώνες είναι η αναβίωση σε κάθε ιστορική μας στιγμή των ιδίων σφαλμάτων και της ιδίας κοινωνικής συμπεριφοράς.

Η διαφορά όμως με το παρελθόν έγκειται στο ότι ο ελληνισμός σήμερα δεν έχει κάποιο κυρίαρχο στόχο. Ένα εμφανές ιδανικό που θα μετριάσει τα χαρακτηριστικά του ατομικισμού και του κοινωνικού αυταρχισμού.

Ο άκρας υλισμός και ο ευδαιμονισμός που κυριαρχούν σήμερα επιτείνουν τα προβλήματα και μεγιστοποιούν τον κίνδυνο επιδείνωσης των φαινομένων, ενώ τα ιδανικά εξιδανικεύουν και την κοινωνική συμπεριφορά όσων εμπινέονται απ' αυτά. Άλλωστε η κοινωνική αλληλεγγύη των Ελλήνων γνώρισε τις καλλιτερες της στιγμές στους αγώνες για την εθνική μας ολοκλήρωση.

9. Η ελληνική νεολαία είχε μεγαλοϊδεατικά ιδανικά έως το 1922. Κατόπιν τη συγκίνησαν οι πατριωτικές εξάρσεις του 1940, το έπος της αντίστασης στους Γερμανούς. Μετά τον Πόλεμο, τα σύμβολά της άρχισαν να γίνονται εσωστρεφή: μετά το Κυπριακό, που συγκίνησε τους νέους της πρώτης μεταπολεμικής δεκαετίας, ήταν οι Λαμπράκηδες, η αντίσταση στην Χούντα και το Πολυτεχνείο. Έχει μύθο η ελληνική νεολαία σήμερα;

Η Ελλάδα μετά τον τελευταίο πόλεμο και ιδίως μάλιστα τον εμφύλιο σπαραγμό «κύλισε» στην «αγκαλιά» της αγαπημένης της τροφού, της Δύσης.

Πάντοτε προς τη Δύση προσαντολισμένη η Ελλάδα δεν είχε λόγους ν' ανησυχεί ειδικότερα μάλι-

στα μετά τα πλήγματα των πολέμων και την ανάγκη της υπ' αριθμὸν ἔνα προτεραιότητας, της ανοικοδόμησης. Ο εμφύλιος ἀλλωστε δεν ἀφῆνε περιθώρια διλημμάτων σε σχέση με το διεθνή προσανατολισμό της χώρας εφ' ὅσον το ηττημένο στρατόπεδο είχε διάθεση να την οδηγήσει στην αγκαλιά της Μόσχας. Κρεμασμένη στον ανεξάντλητο μαστό της Αμερικής, η Ελλάδα ἀρχισε σιγά-σιγά να αναπτύσσεται σ' ἔνα γεωγραφικό περιβάλλον που παρά την ανασφάλεια που το χαρακτήριζε στο παρελθόν, σήμερα βρισκόταν στην υψηλή προστασία της παντοδύναμης τροφού.

Η εθνικὴ ανασφάλεια που υπήρχε πριν τον πόλεμο εξέλειπε. Αν πριν το πόλεμο η χώρα περιστοιχίζοταν από εθνικιστικά κράτη που με κάθε τρόπο απειλήσαν στο παρελθόν την ανεξαρτησία της και τον εθνικό της χώρο, η μεταπολεμική κατάσταση δημιούργησε νέους όρους στα πλαίσια των δύο συνασπισμῶν Ανατολής και Δύσης και καλλιέργησε τον ἄκρατο εφησυχασμό. Η υπεράσπιση των συνδρων μας «ανατέθηκε» στην Ατλαντική συμμαχία και η εθνικὴ ευθύνη περιορίστηκε στην υπάκουη συμπεριφορά απέναντι σ' αυτήν. Τώρα ἡταν πλέον καιρὸς ν' ασχοληθεί ο λαός με το «ειρηνικό» του ἔργο.

Μονομιάς παραμερίστηκαν ὅλες εκείνες οι αξίες και τα χαρακτηριστικά που συνδέονταν μέχρι εκείνης της στιγμῆς με την υπέρασπιση του εθνικού μας χώρου ἢ τα ιδιαίκα της διεύρυνσής του προς την κατεύθυνση του αλύτρωτου ελληνισμού. Και μαζί μ' αυτά τα ιδιαίκα χάθηκε το συνεκτικό στοιχεῖο του ἔθνους που δυστυχώς μέσα στη μακραίωνη ιστορία του ελληνισμού υφίστατο μόνο κατά τις

στιγμές της υπεράσπισης του εθνικού μας χώρου.

Ἐπαυσαν ξαφνικά οι Ἐλληνες ν' αναζητούν τον «κοινό τόπο» των επιδιώξεών τους και καταχώντας γρήγορα τη σχετική ευημερία βιάστηκαν να ενοχοποιήσουν για τη χθεσινή τους μιζέρια, τα ιδανικά και τις αξίες του παρελθόντος, κολλώντας τους τη ρετσινιά του αναχρονισμού. Άλλα συνέβη και ἔνα ἄλλο μεγάλο κακό. Ἐπαυσε ο κόσμος να αναζητά σαν ηγεσία του τους ἀξιούς και ικανούς — εφ' ὅσον επαναπαύθηκε από πλευράς εθνικών κινδύνων — και αφέθηκε να τον οδηγήσουν οι δημαγογοί:

Στόχος της πολιτικής πλέον δεν ἡταν η καθοδήγηση του εθνικού σκάφους σε νέους πλώες με θέρμη και με όνειρα, αλλά η διεκδίκηση των συμφερόντων που προκύπτουν από την ιδιοποίηση της εξουσίας, ο καθένας για τον εαυτό του ἢ το περιβάλλον του.

Αποτέλεσμα αυτής της κατάστασης ἡταν η «εσωστρέφεια» σε ότι αφορά τα σύμβολα που καθοδήγησαν τον ελληνικό λαό και την νεολαία.

Σήμερα δυστυχώς δεν υπάρχει κάποιο ὄραμα που θα καθοδηγήσει την ελληνική νεολαία αλλά και το ἔθνος, παρ' ὅτι οι εθνικές ανάγκες το επιβάλλουν. Οι εθνικοί κίνδυνοι κορυφώνονται αλλά ούτε η πολιτική εστιάζεται σ' αυτούς ούτε η κοινωνικὴ ανησυχία τους προσεγγίζει. Η οικονομική, τεχνολογική, επιστημονική, πνευματική, καλλιτεχνική μας δημιουργία υποσκελίζεται από τα ἀλλα ἔθνη, αλλά η ελληνικὴ κοινωνία ομφαλοσκοπείται. Ο καιρὸς για τη διατύπωση νέου επίκαιρου ελληνικού στόχου κινδυνεύει να παρέλθει. Και αυτός δεν είναι ἀλλος από την εθνικὴ μας επιβίωση. ■

Γραφτείτε συνδρομητές στην Νέα Κοινωνιολογία -
Εξασφαλίζετε προτεραιότητα και ταχύτητα στη διανομή

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΤΗΛΕΟΡΑΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ*

Nίκος Δήμου

Τα κείμενα που γράφονται για τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας μπορούν να διακριθούν σε δύο βασικές κατηγορίες — με κριτήριο τη στάση τους απέναντι στα Μέσα αυτά.

Μια ομάδα —συνήθως από δημοσιογράφους και κριτικούς— θεωρεί τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας υπεύθυνα για πολλά κοινωνικά προβλήματα. Τα βλέπει περισσότερο σαν *a'itia*, σαν παράγοντες επιρροής, που κατευθύνουν το κοινωνικό σύνολο.

Μια άλλη κατηγορία —συνήθως από μελετητές και επιστήμονες— βλέπει, αντίθετα, τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας όχι σαν *a'itia*, αλλά σαν *αποτέλεσμα*. Θεωρεί ότι καθρεφτίζουν την κοινωνία, πως απλά αναπαράγουν — και άρα είναι τόσο υπεύθυνα γι' αυτήν, όσο ο καθρέφτης για το πρόσωπό μας.

Αν τη διατυπώσουμε με ακραίο τρόπο, η αντίθεση φαίνεται αμέσως τεχνητή και σχηματική και ο δηγεί σε ψευδοπρόβλημα. Προφανώς συμβαίνουν και τα δύο. Τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας *και* καθρεφτίζουν *και* επηρεάζουν. Είναι *και* αποτέλεσμα *και* *a'itia*. Αναπαράγουν και παράγουν.

Σίγουρα όμως, όχι στο ίδιο ποσοστό. Είναι μια λεπτή, διαλεκτική σχέση, μια κυβερνητική ισορροπία, που συνεχώς διαφοροποιείται. Βέβαια, το μεγαλύτερο ποσοστό της παραφιλολογίας γύρω από τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας παραγνωρίζει την διαλεκτική της παραγωγής και αναπαραγωγής. Περιορίζεται στο να κρίνει (και να επικρίνει) τα Μέσα (και ιδιαίτερα την Τηλεόραση) για την επίδρασή τους στο κοινωνικό σύνολο και να τα θεωρεί υπεύθυνα δια πάσαν κοινωνικήν νόσουν κτλ. Χωρίς να συνειδητοποιεί πως και γι' αυτά ισχύει ο στίχος της Γαλάτειας Καζαντζάκη:

«Καθρέφτης σου είμαι κοινωνία — και σου μοιάζω».

Σύμφωνα με τα συμπεράσματα όλων των ερευνών που έχω υπ' όψη μου η δεύτερη σχέση, η σχέση αναπαραγωγής, είναι η επιστημονικά καθοριστική. Τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας (και άρα και η Τηλεόραση) είναι περισσότερο αναμεταδότες παρά πομποί. Πιο πολύ καθρεφτίζουν παρά διαμορφώνουν. Οι δυνατότητες να επηρεάσουν περιορίζονται μέσα στα όρια που θέτει η ήδη δεδομένη κοινωνική πραγματικότητα. Μπορούν να ενεργοποιήσουν και να ενισχύσουν υπάρχουσες τάσεις — αλλά δεν μπορούν να δημιουργήσουν καινούργιες, ούτε να ανατρέψουν καταστάσεις.

Το κοινό (και αυτό έχει επιβεβαιωθεί αναριθμητικά) παρακολουθεί ένα Μέσο, όχι επειδή θέλει να μάθει νέα πράγματα — αλλά για να επιβεβαιώσει τα γνωστά, για να αντλήσει ψυχολογική σιγουριά. Ιδιαίτερα στην Ελλάδα, όπου έχουμε ένα από τα πιο συντηρητικά ακροαστήρια, η τάση αυτή εξηγεί το μόνιμο και εγγενή λαϊκισμό των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας. Κολακεύουν το κοινό δινοντας του αυτό που περιμένει.

Αν κάποιο Μέσο τολμήσει να βγει έξω από τα όρια του «παραδεκτού», αν προσπαθήσει να ανατρέψει κρατούσες αντιλήψεις, να αιφνιδιάσει ή να ξενισει, το κοινό έχει πολλούς τρόπους άμυνας — από τους πιο βίαιους, ως τους ηπιότερους. Ο πιο απλός (παθητικός) τρόπος, είναι η ψυχολογική απόρριψη. Ο, τιδήποτε προκαλεί μια γνωστική παραφωνία (cognitive dissonance) και απειλεί το κατεστημένο των απόψεων, απλώς δεν προσλαμβάνεται.

Ξέρουμε από την ψυχολογία ότι ο άνθρωπος διαθέτει επιλεκτική προσοχή, επιλεκτική αντιλήψη και επιλεκτική μνήμη. Ευτυχώς βέβαια, γιατί σήμερα κάθε ένας βομβαρδίζεται καθημερινά με χιλιάδες μηνύματα και απειλείται με επικοινωνιακή υπερφόρτωση (communication overload). Αν έπρεπε να τα προσέχει και να τα συγκρατεί όλα, θα κινδύνευε από ψυχολογικό βραχυκύκλωμα. Ο άνθρωπος λοιπόν συνεχώς επιλέγει. Συνειδητά — και ασυνειδητα. Ό, τι δεν του πάει, δεν το βλέπει καν. Είτε γιατί γυρίζει το κουμπί της τηλεόρασης — είτε το κουμπί της προσοχής του.

Αν όμως το μήνυμα είναι μόνο έξω από το χώρο ενδιαφέροντος, αλλά είναι επιθετικά αντίθετο με τις αντιλήψεις — η αντίδραση του δέκτη μπορεί να γίνει βίαιη. Θυμηθείτε τις εκπομπές που κόπηκαν στη μέση — λόγω «αντιδράσεων του κοινού» όπως τα «Καμάκια» ή «οι σφαίρες γύριζαν πίσω». (Πάντα το συντηρητικό κοινό επεμβαίνει — ποτέ το προοδευτικό...).

Έτσι λοιπόν τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας, εφόσον θέλουν να παραμείνουν μαζικά (δηλαδή δημοφιλή), πρέπει να σέβονται και να ακολουθούν τις διαμορφωμένες τάσεις. Είναι υποκείμενα στην έ-

* Εισήγηση στο συνέδριο «Γυναίκα και Μαζικά Μέσα Ενημέρωσης» που οργάνωσε το 1985 η Γενική Γραμματεία Ισότητας.

γκριση του κοινού. Του μαζικού κοινού και όχι των μικρών ομάδων.

Γι αυτό και ποτέ δεν μπορούν να ευδοκιμήσουν στα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας ανατρεπτικές τάσεις. Αυτές θα εμφανισθούν σε μέσα με περιορισμένη κυκλοφορία και κάλυψη που απευθύνονται σε ειδικό κοινό. Αντίθετα τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας είναι από τη φύση τους μέσα συντηρησης.

Έτσι δεν έχει κάνενα νόημα να ζητάμε από κάποιο Μέσο —και ιδιαίτερα από την Τηλεόραση, το κατ' εξοχή μαζικό— να είναι πιο προοδευτικό, πιο καινοτόμο και πιο ρηγικέλευθο από την κοινωνία μέσα στην οποία αναπτύσσεται.

Βέβαια στην Ελλάδα έχουμε και εδώ κάποια 1-διατερότητα. Η τηλεόρασή μας μοιάζει να είναι πιο συντηρητική από την κοινωνία μας. Αντίθετα με άλλες χώρες, όπου —όπως διαπιστώθηκε από έρευνες— η τηλεόραση προπορεύεται (όσο της είναι δυνατό) και προσπαθεί να διευρύνει τις κοινωνικά παραδεκτές νόρμες.

Π.χ. μελέτες στις ΗΠΑ, έδειξαν πως η παρουσίαση των Μαύρων στα τηλεοπτικά σήριαλ είναι πολύ πιο θετική από ότι στην καθημερινή ζωή. Εμφανίζονται σε επαγγέλματα με υψηλό κύρος (*standing*) και θετικό δείκτη εξουσίας (*power index*) περίπου στον ίδιο βαθμό με τους λευκούς — πράγμα που βέβαια δε συμβαίνει στη ζωή. Μέσα από πολλές παρόμοιες έρευνες οι μελετητές οδηγήθηκαν στο συμπέρασμα πως η τηλεόραση δεν καθρεφτίζει μόνο την υπάρχουσα κατάσταση — αλλά και τα υφιστάμενα ή υπό δημιουργίαν συστήματα αξιών. Έτσι η ισοτιμία των Μαύρων στην τηλεοπτική οθόνη καθρεφτίζει την (θεωρητική έστω) αποδοχή της ισότητάς τους — και προαναγγέλει ίσως τη μελλοντική ένταξή τους.

«Το γεγονός» γράφουν οι Fiske και Hartley «ότι οι μειονότητες έχουν καλύτερη μεταχείριση στο συμβολικό κόσμο της τηλεόρασης από ότι στην κοινωνία, μπορεί να υποδεικνύει ότι η φιλελεύθερη διάθεση για την κοινωνική τους ενσωμάτωση προηγείται από το κοινωνικό γεγονός — και ότι η τηλεόραση παιζει ένα ενεργητικό ρόλο σ' αυτή την κοινωνική αλλαγή» (*“Reading Television”* 1978, σελ. 25).

Ωστόσο οι ίδιοι ερευνητές διαπιστώνουν πως αυτό δε συμβαίνει με τις γυναίκες —ή μάλλον δε συνέβαινε μέχρι τη 10ετία του 70— ούτε στην Αμερική. Οι αναλύσεις έχουν δείξει πως η παρουσία των γυναικών στην τηλεόραση περιορίζεται πάντα σε ρόλους νοικοκυράς — ή σε «χαμηλότερα» επαγγέλματα με περιορισμένο κύρος και «δείκτη εξουσίας» (41% νοσοκόμοι, 12% γραμματείς και 17% οικιακές βοηθοί, ηθοποιοί ή υπάλληλοι). Άλλη έρευνα (Legger and Wheeler 1983) έδινε κατανομή: 15% γραμματείς, 15% νοσοκόμες, 8,1% χορεύτριες-ηθοποιοί, 6,5% οικιακές βοηθοί και 5% μανεκέν — οι υπόλοιπες 50% νοικοκυρές. Ενδιαφέρον είναι πως ό-

λα αυτά τα στοιχεία αναφέρονται σε λευκές γυναίκες γιατί οι μαύρες έχουν πολύ καλύτερη μεταχείριση (υπάρχουν π.χ. 5% δικηγόροι, 5% διπλωμάτες, 5% μουσικοί κλπ.).

Το συμπέρασμα της έρευνας είναι πως οι γυναίκες στον κόσμο της τηλεόρασης έχουν χειρότερη μεταχείριση από ότι οι εθνικές μειονότητες.

Ανάλογα αποτελέσματα έδωσε και μια άλλη έρευνα που μελέτησε τους «ρόλους» των γυναικών στα διαφημιστικά σπότς (Dominick and Rauch 1972). Τα τρία πιο συχνά επαγγέλματα-ιδιότητες ήταν για τους άνδρες: α) σύζυγος-πατέρας (14%), β) επαγγελματίας αθλητής (12%), γ) διασημότης (8%),

ενώ για τις γυναίκες: α) νοικοκυρά-μητέρα (56%), α-εροσυνοδός (8%), μοντέλο (7%).

Μια κάποια διαφοροποίηση στις τάσεις αυτές άρχισε να εμφανίζεται στην Αμερική στα τέλη της 10ετίας του 70 —όταν παρουσιάστηκαν προγράμματα όπως η «Βιονική Γυναίκα», η «Αστυνομικίνα» και οι «Αγγελοι του Τσάρλυ»— όπου γυναίκες εμφανιζόντουσαν στον πιο παραδοσιακό (και συχνά) ανδρικό ρόλο - του οργάνου της τάξης, του δυναμικού εκπροσώπου της εξουσίας: Όμως είναι συζητήσιμο αν αυτές οι παρουσίες (όπως και η μεγαλοεπιχειρηματίας Alexis της Δυναστείας) αλλάζουν σημαντικά την εικόνα της γυναίκας στην τηλεόραση. Τελικά και αυτές οι «δυναμικές» γυναίκες παραμένουν πάντοτε «κούκλες» με «γυναικείες αδυναμίες» και «ευαισθησίες» - και αναπαράγουν άφθονα σεξι-στικά στρεότυπα.

Άλλα στην Ελλάδα δεν έχουμε ούτε αυτές. Ούτε καν μια Barbara Walters διάσημη και οξυδερκή δημοσιογράφο, ή μια Christine d' Ockrent, παρουσιάστρια συνεντεύξεων. Η γυναικεία παρουσία στην Ελληνική Τηλεόραση είναι σαφώς υποβαθμισμένη σε σχέση με την πραγματική συμμετοχή της Ελληνίδας στη ζωή μας.

Φυσικά, αυτά που θα εκθέσω παρακάτω, δεν βασίζονται σε έρευνες — που δεν γνωρίζω να υπάρχουν. Πρόκειται για υποκειμενικές καθαρά εντυπώσεις ενός —ελπίζω— «επαρκούς» τηλεθεατή (κατά τον «επαρκή αναγνώστη» του Σεφέρη) που έχει επιπλέον ασχοληθεί και ενεργητικά με το Μέσο.

Ένα ιδιάζον χαρακτηριστικό της Ελληνικής Τηλεόρασης είναι η παρελθοντολογία της. Είναι μια τηλεόραση στραμμένη προς τα πίσω. Αν ρίξει κανείς μια ματιά στη θεαματικότητα των προγραμμάτων της, βλέπει πως πρώτες σε προτίμηση έρχονται οι ελληνικές ταινίες (4 ανά βδομάδα) και ακολουθούν τα ελληνικά σήριαλ (ιδιαίτερα αυτά που συνεχίζουν την ελληνική κινηματογραφική παράδοση του μελό ή της φαρσοκωμωδίας).

Οι ελληνικές ταινίες που γυρίστηκαν κυρίως μεταξύ 1950 και 1970, αναπαράγουν φυσικά τα πρότυπα γυναικών που αποδεχόταν και αποζητούσε η ευρύτερη κοινή γνώμη πριν από δεκαετίες. Άλλα και τα ελληνικά σήριαλ αναπαράγουν παρελθόν. Τα «σοβαρά» βασίζονται στο μεγαλύτερο ποσοστό τους σε λογοτεχνικά έργα του 19ου ή των αρχών του 20ου αιώνα. Έτσι παρουσιάζουμε τις ηρωίδες του Ξενόπουλου (πολύ προοδευτικές για την εποχή τους), του Θεοτόκη, του Καστανάκη, του Καραγάτση. Ελάχιστες είναι οι «σοβαρές» σειρές που βασίζονται σε σύγχρονα θέματα (είτε πρόκειται για πρωτότυπα σενάρια ή διασκευές συγχρόνων έργων) και είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστικό πως το μεγαλύτερο ποσοστό αυτών των σήριαλς αποτυγχάνει τόσο σε ποιοτική στάθμη όσο και σε προτίμηση του κοινού. Αν είμαστε κάπως επαρκείς για να αποδώ-

σουμε την ατμόσφαιρα του Ξενόπουλου ή των «Πανθέων», είμαστε σχεδόν ανίκανοι στο να ζωντανέψουμε σύγχρονες καταστάσεις. Κάτι που θα έπρεπε να μας βάλει σε σκέψεις.

Από την άλλη πλευρά οι επιτυχημένες σύγχρονες «μη σοβαρές» τηλεοπτικές εκπομπές διαιωνίζουν και αυτές εντελώς παρωχημένα πρότυπα. Είναι συνέχεια των Ελληνικών ταινιών του μεταπολέμου. Μιλάω για όλα εκείνα τα σήριαλ τύπου «Γειτονιά», «Λιονταράκια» κλπ. που αποτελούν το θρίαμβο της μικροαστικής νοοτροπίας και βρίσκονται στο ίδιο —και χειρότερο— επίπεδο με τις ελληνικές ταινίες της δεκαετίας του 60.

Έτσι ο τύπος της αυτόνομης, σκεπτόμενης, δραστήριας σύγχρονης γυναίκας δεν υπάρχει στο φανταστικό χώρο της ελληνικής τηλεόρασης.

Αυτό οφείλεται όχι μόνο στις ανάγκες και προτιμήσεις του κοινού — αλλά και στις δυνατότητες των δημιουργών. Εξηγούμαι: είναι πιο εύκολο να παρουσιάσεις τους καρατερίστικους τυποποιημένους ρόλους της μικροαστικής ηθογραφίας —την κουτσομπόλα, την καλόκαρδη, την όμορφη ελαφρό-μυαλη, την ηρωική μάνα κλπ.— παρά ζωντανούς σημερινούς ανθρώπους — ιδιαίτερα μάλιστα σύνθετους δύσκολους τύπους, όπως μια αυθεντική σύγχρονη γυναίκα. Όταν θελήσουν να ασχοληθούν με αυτή καταλήγουν σε καρικατούρες «απελευθερωμένων γυναικών», που όχι μόνο δεν πειθουν, αλλά απωθούν. Τελικά τα τηλεοπτικά μας σήριαλ, αναπαράγουν μια τεχνητή και τυποποιημένη, παρωχημένη πραγματικότητα.

Με τον τρόπο αυτό παρέχουν διέξοδο προς το καθησυχαστικό παρελθόν, για μια κοινωνία σε μεταβατικό στάδιο που δεν έχει ξεκαθαρισμένες αξίες, ούτε προτεραιότητες. Που ψηφίζει σοσιαλιστικά και ζει καπιταλιστικά. Που υποστηρίζει τον πολιτικό γάμο και παντρεύεται με θρησκευτικό. Και που γενικότερα βρίσκεται σε μόνιμη σύγχιση όπου συναθούνται στοιχεία ετερόκλητα και συγκρουόμενα.

Όσο για τα ξένα σήριαλς, λίγα είναι αυτά που ανεβαίνουν σε υψηλά επίπεδα — και άρα μπορούν πραγματικά να επηρεάζουν την ελληνική κοινή γνώμη. Τα περισσότερα από αυτά είναι έργα φυγής — υποθέσεις με μεγιστάνες και πλούτη, με εξωτικά μέρη και εξωπραγματικούς ήρωες. Έχει αποδειχθεί πως αυτού του είδους τα θέματα (όπου δεν ταυτίζεσαι — αλλά ονειρεύεσαι) επηρεάζουν λιγότερο την συμπεριφορά του μεγάλου κοινού. Παρέχουν κάποια εκτόνωση — αλλά δεν δίνουν περιθώρια για μίμηση.

Είχα τονίσει και παλαιότερα πως το κυριότερο πρόβλημα στην τηλεόρασή μας είναι η απουσία συγκροτημένων και αυθεντικών προσώπων. Οι τηλεοπτικές προσωπικότητες (RV personalities) που υπάρχουν έξω —οι αναλυτές, παρουσιαστές, δημοσιογράφοι, συντονιστές συζητήσεων— δεν υπάρ-

χουν στην ελληνική τηλεόραση. Σπάνια έχουμε την ευκαιρία να ταυτισθούμε με ένα αυθεντικό, σκεπτόμενο πρόσωπο.

Αν αυτό ισχύει για τους άνδρες, ισχύει πολύ περισσότερο για τις γυναίκες. Γιατί δεν είναι μόνο οι ηρωίδες των σήριαλς που αποτελούν πρότυπα για το κοινό. Πολύ περισσότερο είναι τα πραγματικά πρόσωπα που εμφανίζονται στην τηλεόραση.

Ποια είναι τα καθημερινά γυναικεία πρόσωπα στην τηλεόραση;

Πρώτα οι κούκλες-εκφωνήτριες. Πρόσωπα διακοσμητικά που διαιωνίζουν το ρόλο της γυναικας στολίδι... (Θα μπορούσαν να αντικατασταθούν από απλές καλαίσθητες πλακέττες με κείμενα). Πάντως, έτσι όπως φοράνε τα καλά τους και αναγγέλουν χαριτωμένες, χαμογελαστές και κατά καιρούς λιγωμένες — μόνο καλό δεν κάνουν στο ελληνικό γυναικείο πρόσωπο...

Υστερά οι γυναικες-ρεπόρτερ. Αυτές που βλέπουμε (ή ακούμε) στις ειδησεογραφικές εκπομπές, που χώνουν κάτω από τη μύτη του περαστικού ένα ογκώδες μικρόφωνο μαζί με μια (συνήθως ανόητη) ερώτηση. Θέλω να πιστεύω πως δεν φταίνε αυτές για το επίπεδο των ερωτήσεών τους. Οπωσδήποτε όμως ευθύνονται για το ύφος, την προφορά και την εκφώνηση. Και ακόμα, για το ότι γίνονται και αυτές καθαρά διακοσμητικά πρόσωπα, που δεν αντιλέγουν, δεν διαλέγονται, δεν αντιδρούν, δεν σχολιάζουν — μόνο θέτουν την «ερώτηση-κονσέρβα» που έχουν αποστηθίσει και μετά περιορίζονται στο να κρατάνε το μικρόφωνο.

Θα μου πείτε πως κι οι άνδρες συνάδελφοί τους δεν είναι πολύ καλύτεροι. Συμφωνώ. Αλλά η «εικόνα» της γυναικας είναι ακόμα αρκετά ευαίσθητη για να αντέχει σε πολλές ταλαιπωρίες. Και οι εντυπώσεις που δημιουργούν οι αφελείς ερωτήσεις, θα πρέπει να είναι μάλλον αρνητικές.

Έχουμε και τις μεγάλες συζητήσεις — όπου κατά κανόνα δεν συμμετέχουν γυναικες. Άλλο χαρακτηριστικό της ανδροκρατούμενης Ελλάδας. Και εδώ έχουμε το καθρέφτισμα μιας κοινωνίας όπου οι γυναικες δεν εκπροσωπούνται — αναλογικά — ούτε στην κυβέρνηση, ούτε στο κοινοβούλιο, ούτε στα συνδικάτα ή την αυτοδιοίκηση.

Η γυναικα στη διαφήμιση (και την τηλεοπτική) θα είναι θέμα άλλου ομιλητή. Θα παρατηρούσα όμως ότι κι εδώ δεν υπάρχει εξαίρεση στον κανόνα. Ιδιαίτερα η διαφήμιση, που έχει λόγους να θέλει να κερδίσει το κοινό, του προσφέρει πάντα ό,τι περιμένει. Αυτό είναι άλλωστε ο χρυσός κανόνας του μάρκετινγκ: διαμορφώνετε το προϊόν και την παρουσίασή του, έτσι ώστε να αναταποκρίνεται στις επιθυμίες του καταναλωτή. Κι εδώ η εικόνα ακολουθεί την πραγματικότητα.

Ας πούμε επίσης, πως δεν είναι αληθές ότι η διαφήμιση εκμεταλλεύεται ιδιαίτερα τη γυναικα —

και μάλιστα σεξουαλικά (Πολύ περισσότερο εκμεταλλεύεται τα παιδιά). Σε έρευνα που είχε γίνει επάνω σε ελληνικές διαφημίσεις, βρέθηκε ότι οι γυναικες απουσίαζαν από το μεγαλύτερο ποσοστό. Στις περισσότερες πρωταγωνιστούσε το προϊόν, μετά τη οικογένεια, μετά ο άνδρας, μετά το παιδι και τελευταία η γυναίκα. Άλλα και όπου πρωταγωνιστούσε, ήταν κυρίως σε ρόλο νοικοκυράς, κατόπιν εργαζόμενης και ελάχιστα σε ρόλο «σεξοβόμβας». Υπενθυμίζω πως είμαστε μια κοινωνία πολύ συντηρητική για να μην πω πουριτανική. Η διαφήμιση θα ήταν η τελευταία που θα τολμούσε να σοκάρει και —άρα— να απωθήσει.

Έχουμε ακόμα δύο κατηγορίες γυναικών στην τηλεόραση. Υπάρχουν οι παρουσιάστριες τηλεοπτικών παιχνιδιών (quiz) όταν δεν έχουν βοηθητικό ή διακοσμητικό ρόλο (συνήθως είναι βοηθοί ανδρών παρουσιαστών). Τα quiz είναι μια κατηγορία προγραμμάτων στην οποία ελάχιστα διαπρέπουμε. Το γενικό επίπεδο είναι χαμηλό και υποτονικό, ο ρυθμός αργός και σπάνια οι εκπομπές αυτές καταφέρνουν να κερδίσουν (όπως σε άλλες χώρες) μεγάλη θεαματικότητα. Εδώ, ούτε οι άνδρες παρουσιαστές κατόρθωσαν κάπι αξιόλογο — ούτε οι γυναικες. Οι παρουσιαστές μας δεν πείθουν ότι ζουν το διανοητικό κυνήγι, ότι γεννιούν την απορία ή την ερώτηση. Απλά τη διαβάζουν, με σχολικό συνήθως ύφος — πολλές φορές σαν να μην κατάλαβαίνουν το θέμα.

Και πάλι εδώ ο μέγας απών είναι η προσωπικότητα. Που δεν έχει καμια σχέση με την επιτυχία. Μια «βεντέττα», μια «φίρμα», μια «σταρ» είναι τελικά το αντίθετο από ένα πρόσωπο. Είναι ένα άδειο δοχείο μέσα στο οποίο προβάλλουμε τα όνειρά μας.

Σταρ μπορεί να υπήρξαν στην ελληνική τηλεόραση και στα σήριαλ και στα κουιζ. Προσωπικότητες όμως;

Κι αυτό μας φέρνει στην τελευταία κατηγορία εκπομπών —τη μόνη που άφησε να φανούν μερικές σημαντικές μορφές γυναικών— μορφές που θα μπορούσαν να είναι θετικά πρότυπα για το κοινό. Πρόκειται για τις εκμπομπές «προσωπογρφιών»: «Παρασκήνιο», «Μονόγραμμα» κλπ., από όπου πέφασαν επώνυμες αλλά και ανώνυμες γυναίκες με ένα σημαντικό ειδικό βάρος. Ωστόσο, οι παρουσίες αυτές ήταν απλοί διάττοντες στο στερέωμα της ελληνικής μικρής οιθόνης. Τα ίχνη που άφησαν πίσω τους έσβησαν γρήγορα —όπως άλλωστε σβήνει κάθε τι στα «Μέσα του χρόνου»— δηλαδή στα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας που κινούνται στη διάσταση του χρόνου (Τηλεόραση, Ραδιόφωνο) και υπόκεινται στην παροδικότητα.

Ανακεφαλαίωνοντας —και με κίνδυνο να γίνω μονότονος— θα υπογραμμίσω για μια ακόμα φορά την έλλειψη προσώπων από την ελληνική τηλεόραση. Ανδρικών και γυναικείων. Προσώπων που θα μπορούσαν να λειτουργούν σαν πρότυπα, σαν υποδείγματα, σαν οδηγοί. Που θα μπορούσαν να εξανθρωπίσουν ένα συχνά απάνθρωπο μέσο, να ξεπεράσουν την αλλοτρίωση, να καταστήσουν τη μαζική επικοινωνία διαπροσωπική.

Ιδιαίτερα η έλλειψη προσώπων είναι εμφανής στο χώρο της γυναικας. Τα πρότυπα που κυριαρχούν στην τηλεόραση χαρακτηρίζονται από πλήρη έλλειψη αυθεντικότητας και πραγματικότητας. Είναι

η γυναικα—νοικοκυρά του μικροαστικού σήριαλ — ή της παλιάς ελληνικής ταινίας — ή γυναικα κούκλα της μόδας, της διαφήμισης, ή και της εκφώνησης, η γυναικα αναγνώστρια ειδήσεων ή ερωτήσεων — στα ειδησεογραφικά και τα κουιζ. Απουσιάζει εντελώς (με εξαίρεση τις βιογραφίες) ή σκεπτόμενη γυναικα, η γυναικα δημιουργός, η γυναικα άνθρωπος (όχι—μελό), η γυναικα πολυδιάστατο πρόσωπο.

Ίσως κάποιος θυμηθεί την αρχή αυτής της εισήγησης* —όταν υποστήριζα πως η τηλεόραση είναι καθρέφτης της κοινωνίας— και μου απαντήσει πως η γυναικα αυτή απουσιάζει από την τηλεόραση επειδή απουσιάζει κι από τη ζωή μας. Διαφωνώ. Η γυναικα αυτή υπάρχει. Είναι μειονότητα — αλλά υπάρχει. Και η —ξένη τουλάχιστον— πρακτική έχει δείξει πως τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας μπορούν να προηγούνται λίγο από την κοινωνική πραγματικότητα. Σίγουρα δεν μπορούν να ξεφύγουν ολότελα από αυτή. Άλλα, στη δική μας περίπτωση, η τηλεόραση υστερεί από την πραγματικότητα. Είναι οπισθοδρομική. Δεν δείχνει καν το δρόμο προς τα εμπρός — αλλά προς τα πίσω!

Βιβλιογραφικές Αναφορές:

- Blumler and Katz (eds) *The Uses of Mass Communications* Sage 1974
Goodhardt, Ehrenberg and Collins *The Television Audience: Patterns of Viewing* Saxon House 1975
McQuail (ed) *Sociology of Mass Communication* Penguin 1972
Fiske and Hartley *Reading Television* Methuen 1978

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ*

Tou Διονύση K. Μαγκλιβέρα

Η ανάπτυξη της Κοινωνιολογίας στη σύγχρονη Ελλάδα αντιμετώπισε πολές αντικειμενικές (που είναι συναφείς με την καθολική ανάπτυξη των θεωρητικών επιστημών στον τόπο μας) και υποκειμενικές (λόγω του συγκεκριμένου αντικειμένου της Κοινωνιολογίας) δυσκολίες κι αντιξοότητες. Παρόλον ότι η ελληνική κοινωνία (αν πάρουμε ως βάση εκκίνησης την εποχή από την πτώση του Βυζαντιού μέχρι τη σύγχρονη εποχή) έχει πολλά ιδιάζοντα κοινωνικά χαρακτηριστικά και παρουσιάζει ιδιότυπα κοινωνικά φαινόμενα, δεν έχει ακόμα μελετηθεί και δεν έχει παρουσιασθεί ευρύτερα με αποτέλεσμα

—χωρίς ίχνος υπερβολής— ν' αγνοούμε τις ρίζες της κοινωνικής μας υπόστασης και της διαδρομής της ανάπτυξης της ελληνικής κοινωνίας.¹ Αυτό έχει, εκτός των άλλων, ως αποτέλεσμα να εκστασιαζόμαστε και να υιοθετούμε αμελέτητα κι αδιάκριτα ξένα πρότυπα κουλτούρας ενώ υπάρχουν τα αντίστοιχα γνήσια ελληνικά (πολλά από τα οποία υιοθέτησαν και μετασχημάτισαν οι ξένοι!).

* [Προδημοσίευση από το βιβλίο του «Παραδόσεις Κοινωνιολογίας», 1988].

Μερικοί από τους λόγους καθυστέρησης στην ανάπτυξη αυτή είναι:

1) Η αργή εθνικοαπελευθερωτική διαδικασία: η επαναστατική προσπάθεια του έθνους για την απελευθέρωση από τους Τούρκους και τη δημιουργία του Νεοελληνικού κράτους άρχισε πριν το 1821², έφτασε στην ακμή της τον 19ο αιώνα κι ολοκληρώθηκε στις αρχές του 20ου αιώνα.³ Το ελληνικό κράτος έφτασε στα σημερινά του σύνορα μόλις το 1945 (προσάρτιση των Δωδεκανήσων). Σ' όλο αυτό το διάστημα οι εθνικοαπελευθερωτικοί αγώνες απερρόφησαν όλο τον εθνικό δυναμισμό και δεν έδωσαν ευκαιρίες στην ανάπτυξη των επιστημών και κυρίως των λεγόμενων Κοινωνικών. Για τους ίδιους λόγους και τα διάφορα οικονομικοκοινωνικά συστήματα και προβληματισμοί που απασχόλησαν την Ευρώπη δεν ήλθαν ή έφτασαν με σημαντική καθυστέρηση δεκαετιών στην Ελλάδα.

Γενικά θεωρούμενη η ελληνική κοινωνία υπολειτουργούσε το 19ο αιώνα. Δεν υπήρχαν τάξεις οργανωμένες. Η αστική τάξη, που υπήρξε η κυριαρχη αλλά και η δημιουργική τάξη της Ευρώπης της ίδιας περιόδου, στην Ελλάδα, κατά τον Β. Φίλια, «δεν εμφανίζεται πουθενά σαν υπολογίσιμος συντελεστής, τουλάχιστον στην πρώτη 20ετία ή ακόμα και 30ετία μετά την απελευθέρωση».⁴ Και το 1864, προσθέτει ο Ν. Μουζέλης, «η κοινοβουλευτική σύγκρουση δεν αφορούσε θέματα που προέκυπταν από ταξικές διαφορές, αλλά από προσωπικούς αγώνες για τη διανομή αξιωμάτων».⁵ Ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής επικράτησε στην Ελλάδα μετά το 1922.

Αλλωστε μέχρι το 1821 οι πολιτικές λειτουργίες του Ελληνικού Κράτους ασκούνταν από την Εκκλησία. Η διαδοχή του νεοσύστατου, αδύνατου και γεωγραφικά τμηματικά επεκτεινόμενου Κράτους έγινε σταδιακά (ακόμα και σήμερα η Εκκλησία διαδραματίζει και διοικητικούς ρόλους) και με τρόπο που οι θρησκευτικοί ρόλοι και θεσμοί υποτάχθηκαν στους αντίστοιχους πολιτικούς.⁶

2) Η έλλειψη πηγών και κοινωνικής έρευνας: Ο αρχειακός πλούτος του Ελληνισμού από τη βυζαντινή και πέρα περίοδο έχει λεηλατηθεί, καταστραφεί, χαθεί. Τα ξένα αρχεία (της Γαλλίας, Αυστρίας, Αγγλίας, τα Ενετικά καθώς και τα Θωμανικά) περιλαμβάνουν δεκάδες χιλιάδες τόμους στοιχείων τα οποία δεν έχουν αποθησαυρισθεί. Ενώ δηλαδή οι αρχαιολόγοι έχουν γνωστοποιήσει κι αποδώσει τα στοιχεία πολιτισμού για την αρχαία Ελλάδα, δεν έχει γίνει το ίδιο για τη μεσαιωνική και νεότερη. Αγνοούμε κυριολεκτικά γεγονότα και φαινόμενα της ελληνικής κοινωνίας και ιστορίας ακόμη και των πιο πρόσφατων περιόδων (18ος—19ος αιώνας).

Η οικονομική αδυναμία του νεότερου ελληνικού Κράτους δεν επιτρέπει την πρόσβαση στα γεμάτα

με πολύτιμα στοιχεία ξένα αρχεία, πράγμα που μέχρι τώρα έχει γίνει μεμονωμένα και ασυντόνιστα και σε ελάχιστη κλίμακα από ατομικές μόνο πρωτοβουλίες μελετητών.

Πέρα από αυτά, ελάχιστα έχει αναπτυχθεί το ιστοριοδιφικό έργο στα μνημεία της νεότερης ελληνικής διανόησης (Απομνημονεύματα, δημοτικά τραγούδια και παραδόσεις, ήθη κι έθιμα, λογοτεχνικά κείμενα, περιηγήσεις και ταξιδια, νόμοι κ.ά.) που αποτελούν τις πηγές για την αντίστοιχη μελέτη της ελληνικής κοινωνίας.

3) Η αναζήτηση των προτύπων: Η προσφυγή στην υιοθέτηση των ξένων προτύπων για την κοινωνική μας οργάνωση αποτέλεσε την εύκολη λύση για την ελληνική κοινωνία. Παρόλον ότι υπήρχαν ελληνικά πρότυπα που, όπως είπαμε παραπάνω, τα υιοθέτησαν και τα οικειοποιήθηκαν οι ξένοι, η ελληνική κοινωνία —είτε από άγνοια, είτε από μιμητισμό, είτε για λόγους ευκολίας— προτίμησε να μεταφέρει αυτούσια ξένα πρότυπα κουλτούρας. Αγνοήθηκε έτσι ο γνήσιος λαϊκός πολιτισμός, η λαϊκή γλώσσα και σοφία,⁷ τα συστήματα των συνεταιρισμών και της αυτοδιοίκησης, το εθιμικό δίκαιο κ.ά. πρωτοποριακά ελληνικά πρότυπα που είχαν διαμορφωθεί από την ελληνική σκέψη και συνείδηση στη διάρκεια των αιώνων.

Με τον τρόπο αυτό η ελληνική κοινωνία στράφηκε αναγκαστικά κι απροετοίμαστα στα ξένα πρότυπα πολιτισμού, με αποτέλεσμα να καθηστερήσει η στροφή στην ελληνική πραγματικότητα και στην ανεύρεση γνήσιων λύσεων προσαρμοσμένων στις δικές μας κοινωνικές κ.ά. ανάγκες, καθώς και νοοτροπία.

4) Καθυστέρηση ανάπτυξης της ελληνικής κοινωνιολογικής σκέψης: Με βάση τα προβλήματα που αναφέραμε δεν είναι άξιο απορίας, το ότι η ελληνική κοινωνιολογική σκέψη άργησε ν' αναπτυχθεί, όπως άλλωστε συνέβει στον τόπο μας με το σύνολο των λεγόμενων Ανθρωπιστικών Επιστημών. Οι Ανώτατες Σχολές στην Ελλάδα δεν έδειξαν ενδιαφέρον για τη θέσπιση και πλήρωση σχετικών εδρών είτε γιατί η Κοινωνιολογία είχε θεωρηθεί ως «προσδευτική» επιστήμη με τρόπο σκέψης και έρευνας έξω από τα καθιερωμένα, είτε γιατί οι πρώτοι Καθηγητές (Π. Κανελλόπουλος, Γρ. Κασιμάτης κ.ά.) στράφηκαν τελικά προς την πολιτική σταδιοδρομία. Οι περισσότεροι απ' όσους αρχικά ασχολήθηκαν επιστημονικά με την Κοινωνιολογία προέρχονται από το χώρο άλλων συναφών επιστημών και κυρίως της Νομικής⁸ ή της Φιλοσοφίας (Αβρ. Ελευθερόπουλος)⁹.

Η Κοινωνιολογία αντιμετωπίστηκε από τους «ιθύνοντες» πνευματικούς κι επιστημονικούς κύκλους της Ελλάδας με ερωτηματικά (κάποτε και με περιφρόνηση ή και πολεμική) γιατί δημιουργούσε κλίμα ανασφάλειας κι αμφισβητήσεων στα καθιερωμένα

κοινωνικά δεδομένα ή παραδοχές.¹⁰

Μόλις την περίοδο μετά το 1975 έχουμε ανάπτυξη της μελέτης της Κοινωνιολογίας στα Α.Ε.Ι. με τη δημιουργία ειδικών εδρών και Τμημάτων.¹¹ Επίσης στη δεκαετία του 1980 η Κοινωνιολογία εντάχθηκε στα μαθήματα.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. Ο Κ. Τσάτος γράφει σχετικά τα παρακάτω χαρακτηριστικά ως Έλληνας: «Γεννήθηκα στο περιθώριο των μεγάλων συγχρόνων πολιτισμών σε μια χώρα ολιγάνθρωπη, της οποίας την αδιάπλαστη γλώσσα λίγοι γνωρίζουν. Δεν ξεκίνησα με τα ίδια πλεονεκτήματα και τα ίδια εφόδια, όπως οι άνθρωποι που βλάστησαν σε ένα από τους μεγάλους σύγχρονους πολιτισμούς. Την ίδια μου την εθνική ταυτότητα την μαθαίνω εν μέρει από έργα μεγάλων ξένων». (**Η ζωή σε απόσταση**, Αθήνα: Οι Εκδόσεις Των Φίλων, 1986, σελ. 71).

2. Όταν ο Καποσίστριας ήλθε στην Ελλάδα βρήκε, όπως γράφει, «Πόλεις, κώμαι, χωρία κατεστραμμένα ερείπια, έρημα».

3. Ας σημειωθούν την ίδια εποχή: η χρεωκοπία του 1893, η ταπεινωτική ήττα του 1897, με συνέπεια την εγκαθίδρυση του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου το 1898.

4. Σε Δ. Τσαούση (επιμ.), **Όφεις της Ελληνικής κοινωνίας του 19ου αιώνα**, (Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1984, σελ. 17).

5. **Νεολληνική κοινωνία: όφεις υπανάπτυξης**, (Αθήνα: Εξάντας, 1978), σελ. 37.

6. **Βλ. και N. Μουζέλη, δ.π., σελ. 179.**

7. Είναι χαρακτηριστικό ότι προτού ακόμη αναπτυχθεί στην Ελλάδα η ίδια η Κοινωνιολογία, ο N. Πολίτης (1852—1928) δίδασκε στο μάθημά του την Κοινωνιολογία της λαογραφίας: J. Peristiany, **Sociology in Greece**, Athens, 1968.

8. Κατά τον Γρ. Κασιμάτη, σχέσεις μεταξύ Κοινωνιολογίας και νομικής επιστήμης υπάρχουν απόλυτοι διότι «Η νομική επιστήμη είναι μελέτη και εξήγησης των κανόνων που ρυθμίζουν την συμβίωσην των ανθρώπων και οι οποίοι προσλαμβάνουν εξωτερικώς εμφανή υποχρεωτικότητα». **Εισαγωγή εις την Κοινωνιολογίαν**, (Αθήναι, 1966), σελ. 55.

9. Ήταν αυτός που δίδαξε το 1926 στο νεοσύστατο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης το αυτοτελές μάθημα της Κοινωνιολογίας.

10. Αυτό όμως δεν συνέβη μόνο στην Ελλάδα, όπως γράφει ο R. Dahrendorf που μιλά για επανεξέταση από την Κοινωνιολογία των παραδεκτών ως «αιώνιων» αληθειών, σε Th. Adorno (ed.), **Η Κοινωνιολογία μεταξύ θεωρίας και Εμπειρίας** (Αθήνα: Πέλλα, 1972), σελ. 46».

11. Το 1985 έγινε στην Πάντειο αυτοτελές Τμήμα Κοινωνιολογίας. Χρειάζεται, για λόγους ιστορικής τιμής, ν' αναφέρουμε ότι η Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων ήταν από τα πρώτα στην Ελλάδα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα που, το 1958, συμπεριέλαβε στο πρόγραμμα σπουδών τα μάθημα της Κοινωνιολογίας, με καθηγητή τον αειμνηστό Πλ. Σταματίδη, συγγραφέα πολλών πραγματικά πρωτοποριακών κοινωνιολογικών μελετών που υπήρξαν σταθμοί για την ελληνική κοινωνιολογική σκέψη.

ΝΕΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΣΤΡΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΟΥ

Tou Μελέτη Μελετόπουλου

Η Εκβιομηχάνιση, στη Δυτική και Κεντρική Ευρώπη, (17ος—18ος αιώνας) δημιούργησε μια πληθυσμιακή ροή από την ύπαιθρο στις μεγαλουπόλεις: η αλλαγή των οικονομικών δομών και η διόγκωση του δευτερογενούς τομέα της οικονομίας προκάλεσαν τη μεταποίηση ολόκληρων στρωμάτων με αγροτική απασχόληση σε εργατικό προλεταριάτο της αναπτυσσόμενης βιομηχανίας. Αποτέλεσμα της ανάπτυξης των μεγαλουπόλεων και αίτιο περαιτέρω αναπαραγγής της, η αστυφιλία βασίστηκε και σε άλλους παράγοντες. Πάντως το ρεύμα αυτό δεν ανακόπηκε έως τις μέρες μας αφού ολόκληρος ο ανθρώπινος πολιτισμός απέκτησε αστικό-βιομηχανικό χαρακτήρα και ως εκ τούτου αστικό-βιομηχανικές δυναμικές.

Στην Ελλάδα θα μπορούσε κανείς να διαπιστώσει μια καθυστερημένη και στρεβλή έλευση του φαινομένου και να το ταυτίσει με την πρώτη ουσιαστική ελληνική εκβιομηχάνιση, που έγινε τα πρώτα χρόνια του Μεταπολέμου, με παρεμβατικές-κρατικιστικές δομές και κυρίως με ξενή βοήθεια. Ενώ στις άλλες κατεστραμμένες από τον Πόλεμο του 41—45 χώρες η βοήθεια (δια μέσου του Σχεδίου MARSHALL) δόθηκε για να αποκασταθεί η οικονομική ευρυθυμία πάνω σε ήδη υπάρχουσες κεφαλαιοκρατικές δομές, στην Ελλάδα η βοήθεια αυτή χρησιμοποιήθηκε για να δημιουργηθεί για πρώτη φορά ένας σοβαρός δευτερογενής τομέας στην οικονομία.

Θα ήταν όμως λανθασμένο να συνδυάσουμε το τεράστιο ρεύμα μετακίνησης πληθυσμών προς τις πόλεις (κυρίως Αθήνα, Πειραιά, Θεσσαλονίκη), που κυριάρχησε από το 1950 και ύστερα, αποκλειστικά με τη δημιουργία δευτερογενούς τομέα στην ελληνική οικονομία, δηλαδή με τη δημιουργία βιομηχανίας και την εγκαθίδρυση δομών.

Πρώτον, οι ελληνικές βιομηχανικές δομές δημιουργήθηκαν με προχειρότητα, χωρίς προδιαγραφές και με βραχυπρόθεσμο στόχο αυτόν του πλουτισμού των νεο-αιστών μέσα σε μια το πολύ δεκαετία.

Δεύτερον, η ξενη βοήθεια και ο κρατικός παρεμβατισμός δεν άφησαν την ελληνική βιομηχανία να δημιουργηθεί μέσα σε συνθήκες υγιούς ανταγωνισμού.

νισμού, στο ελληνικό και στο διεθνές πλαίσιο, που θα οδηγούσε στην επικράτηση των υγιέστερων και δυναμικότερων στοιχείων κλπ. Κυριάρχησαν, αντίθετα, ευνοϊκρατικά και παρα-οικονομικά κριτήρια.

Τρίτον, η ίδρυση ελληνικής βιομηχανίας δεν ήρθε σαν αποτέλεσμα εσωτερικών διαδικασιών και συνεχών αναδιαρθρώσεων της κοινωνίας και της οικονομίας, όπως έγινε στη Δύση. Αντίθετα, σε μια χώρα όπου δύο βασικές δομές (η αγροτική και η μεταπρατική-ναυτιλιακή) συνυπήρχαν για τρεις ήδη αιώνες, εμφυτεύθηκε μια βιομηχανία, που δεν βασίστηκε στην ελληνική πραγματικότητα, δεν εκμεταλλεύτηκε τις εγχώριες δυνατότητες και δεν ικανοποίησε τις εθνικές ανάγκες.

Έτοιμοι, είναι οι παράγοντες που έδρασαν προς την κατεύθυνση της συγκέντρωσης τεραστίων μαζών στις μεγαλουπόλεις της Ελλάδας, χωρίς πάντως να αγνοήσουμε τις συνθήκες που δημιούργησε η έστω και υποτυπώδης ελληνική βιομηχανία:

α. *Η Μικρασιατική καταστροφή* (1922) και η ανταλλαγή των πληθυσμών που την ακολούθησε έφερε στην Ελλάδα πάνω από ένα εκατομμύριο πρόσφυγες. Αυτοί δεν υπέστησαν την κλασσική διαδικασία μεταποίησης των αγροτών σε εργάτες, που παρατηρήθηκε στη Δύση. Οι περισσότεροι, απεναντίας, ήταν αιστοί, έμποροι και βιοτέχνες, που υποβιβάστηκαν σε προλεταρίους. Η συγκέντρωση μεγάλων αριθμών από Μικρασιάτες στις μεγαλουπόλεις ήταν μια αποφασιστική συνεισφορά στη δημιουργία της μεταπολεμικής αστικής τάξης.

β. *Ο Εμφύλιος Πόλεμος* (1946—1949) ανάγκασε μεγάλο αριθμό από αγρότες να εγκαταλείψουν την ύπαιθρο, αφού το κοινοτικό σύστημα ζωής καταστράφηκε πα τελείως, η παραγωγή είχε εκμηδενισθεί και γενικά οι συνθήκες ζωής ήταν ανυπόφορες. Εξάλλου, η πολιτική τρομοκρατία έπαιρνε στην ύπαιθρο πιο βίαιη μορφή.

γ. *Η ανυπαρξία αγροτικής πολιτικής των μεταπολεμικών Κυβερνήσεων*, που στράφηκαν —κυρίως κατά τη διάρκεια της πρώτης οκταετίας του Κ.

Καραμανλή (1955—1963)— προς την κατεύθυνση της βιομηχανικής ανάπτυξης, αγνοώντας τη χρησιμότητα μιας σθεναρής αγροτικής παραγωγής, που θα εξυπρετούσε μια βιομηχανία βασισμένη στη μεταποίηση εγχώριων προϊόντων· αυτή η παραμέληση της υπαίθρου υποχρέωσε τους αγρότες να έρθουν στις μεγάλες πόλεις, για να αναζητήσουν μια καλύτερη τύχη.

Εφόσον λοιπόν η πληθυσμιακή υπερδιόγκωση των μεγαλουπόλεων μεταπολεμικά δεν μπορεί να ενταχθεί στην κλασσική διαδικασία εξαστισμού των αγροτικών πληθυσμών της Δύσης, παρατηρούμε στην Ελλάδα της εποχής τη διαμόρφωση μιας ετερογενούς μάζας, που εξακολουθεί εξάλλου να τροφοδοτείται με νέα στελέχη μέχρι σήμερα.

Λείπουν όμως, από τη μεταπολεμική ελληνική κοινωνία και οικονομία εκείνοι οι μηχανισμοί υποδοχής, που θα αφομοίωναν τους πληθυσμούς αυτούς και θα τους ενέτασσαν στο ρυθμό της αστικής ζωής. Αυτό οφείλεται στην έλλειψη σύνδεσης μεταξύ της ελληνικής εκβιομηχάνισης και της αστυφιλίας. Η αστυφιλία είναι σε μεγάλο βαθμό ανεξάρτητη, όπως είπαμε, από την εκβιομηχάνιση. Η δημιουργούμενη βιομηχανία, εξάλλου, αδυνατεί να απορροφήσει το σύνολο των εργατικών χεριών.

Το αποτέλεσμα είναι ότι μεγάλο μέρος των νέων πληθυσμών των μεγαλουπόλεων έμεινε στο περιθώριο της αστικής ζωής και της αστικής παραγωγής. Πού διοχετεύθηκαν; στο εξωτερικό, με τις μαζικές μεταναστεύσεις προς την Αμερική, την Δ. Γερμανία, την Αυστραλία κλπ., που πραγματοποιή-

θηκαν στην δεκαετία 1950—1960· στον τριτογενή τομέα της οικονομίας (στις υπηρεσίες), που διογκώθηκαν υπερβολικά στο δημόσιο τόμεα· στην παραοικονομία και στον παρασιτισμό, που προσέλαβαν καινοφανείς διαστάσεις στην ελληνική πραγματικότητα.

Αυτά όλα τα στοιχεία που μαζεύτηκαν στα μεγάλα αστικά κέντρα δεν αστικοποιήθηκαν, δεν απέκτησαν δηλαδή αστική ή έστω μικροαστική ή προλεταριακή (που και αυτή είναι αστική) νοοτροπία, δεν νιοθέτησαν δηλαδή συμπεριφορά κοινωνική, οικονομική και πολιτική, που εντάσσεται στο πλαίσιο της αστικής, σε οιαδήποτε βαθμίδα της. Απεναντίας, αυτά τα στρώματα παρέμειναν σε μια ενδιάμεση και κοινωνικά μετέωρη κατάσταση· μερικοί συγγραφείς την ονόμασαν «λαϊκισμό» (π.χ. ο Ν. Δήμου).

Αυτός ο λαϊκισμός, εκτός από την κοινωνική αναστάτωση που προκάλεσε, επηρέασε και τις άλλες κοινωνικές ομάδες και επέβαλε νέες πολιτικές πρακτικές, που κυριάρχησαν κυρίως μετά την Μεταπολίτευση.

Κατ' αρχή, τα νέα λαϊκά στρώματα βρέθηκαν σε μια θέση εξάρτησης, αποξένωσης από κάθε κέντρο εξουσίας και πολιτικής «καραντίνας», σε μια κοινωνική θέση «πολιτών β' κατηγορίας» με αλλαγμένους υλικούς όρους ζωής, σ' ένα ψυχολογικό κλίμα αβεβαιότητας, πικρίας και ανασφάλειας.

Πολιτιστικά, η κατάσταση αυτή εκφράσθηκε με τη μουσική του Β. Τσιτσάνη και του Σ. Καζαντζίδη, που τραγουδούν τη «φτωχολογιά», το «λασούτζικο»,

τις συνθήκες ζωής του απλού λαού και τις ταλαιπωρίες του.

Η οικονομική υπερθέρμανση του καραμανλικού εργολαβισμού ανακούφισε υλικά τα λαϊκά στρώματα, που άρχισαν όμως να αναζητούν πολιτική έκφραση: αυτή τελικά βρέθηκε στο αίτημα της πολιτικής δημοκρατίας, που προέβαλε η Ένωση Κέντρου και ο Γεώργιος Παπανδρέου. Ήταν εξηγείται η τεράστια λαϊκή έκρηξη της Αποστασίας και το γεγονός ότι οι κεντρώοι ηγέτες δεν μπόρεσαν να σταθούν στο ύψος μιας πολιτικής αποστολής που τους ήταν κοινωνικά ξένη.

Πολιτικά συνεπαγόμενα του λαϊκισμού συναντούμε και στην ανάπτυξη του νεοφασιστικού κινήματος: ενώ τα ανώτερα επίπεδα του στρατεύματος, αυτά που αποκλήθηκαν αργότερα «Μεγάλη Χούντα» ή «Χούντα των Στρατηγών», ετοιμάζουν μια κλασική βασιλική δικτατορία μεσοπολεμικού τύπου, οι κατώτεροι αξιωματικοί —η «Μικρή Χούντα»— δημιουργησαν ένα νεοφασιστικό σχήμα, που αποτελεί μια προβολή λαϊκών απωθυμένων εξ αντιστροφής, δηλαδή από την ανάποδη. Υπάρχει εδώ μια αντιστοιχία με το φαινόμενο που παρατήρησε και ανέλυσε η H. ARENDT στις περίφημες μελέτες της για τον Φασισμό, δηλαδή η αντιστοιχία μεταξύ

της ανάπτυξης της μάζας των μεγαλουπόλεων και ειδικότερα μεταξύ των ιζημάτων της και της ανάπτυξης νεοφασιστικών κινημάτων. Ήταν στην Ελλάδα τα ιζημάτα των λαϊκών στρωμάτων επάνδρωσαν τους παρακρατικούς μηχανισμούς και ενσάρκωσαν το νεοφασιστικό κίνημα, του οποίου ηγήθηκαν χαμηλής λαϊκής προέλευσης αξιωματικοί.

Εκτός από την γνήσια λαϊκή έξαρση της κεντρώας απόπειρας (1963—1965) και την εξαμβλωτική της Δικτατορίας, τα λαϊκά στρώματα των μεγαλουπόλεων εκφράσθηκαν, για πρώτη φορά απευθείας, από τον Α. Παπανδρέου και την ομάδα του, που μετασχηματίσθηκε μετά το 1974 σε πολιτικό κόμμα, με τελείως νέο πολιτικό λόγο, βασισμένο στη νέα μεταπολεμική κοινωνική διάταξη. Η τελευταία διακυβέρνηση της Δεξιάς (1974—1981) απέτυχε να προσαρμοστεί στην νέα κοινωνική πραγματικότητα: η πολιτική απεναντίας του Α. Παπανδρέου, ολόκληρος ο πολιτικός του λόγος, οι πολιτιστικές του προτιμήσεις, το πολιτικό του ύφος εισήλθαν δυναμικά στο προσκήνιο και του επέτρεψαν να ανέβει στην εξουσία, φέρνοντας μαζί του έναν ολόκληρο κόσμο από πρόσωπα που, επέκεινα Δεξιάς, Κέντρου και Αριστεράς, ανέρχονταν για πρώτη φορά στα δημόσια αξιώματα.

ΔΙΕΘΝΗ ΡΕΥΜΑΤΑ

Η ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ ΚΑΙ Η ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ

Mathias Finger (του Πανεπιστημίου της Γενεύης)

(Δημοσιευμένο στο δελτίο της διεθνούς ενώσεως πολιτικής επιστήμης, τον Οκτώβριο του 1986 και μεταφρασμένο από τον Μελέτη Μελετόπουλο)

Η σύγχρονη πολιτική σκέψη είναι εγκλωβισμένη σε μια ιδεολογική διαμάχη που αντιπαραθέτει το φιλελευθερισμό με το σοσιαλισμό και επιβάλλει τη λογική της στο σύνολο των πολιτικών παραγόντων. Αυτή είναι η διάγνωση που η Διεθνής Ένωση Πολιτικής Επιστήμης θέτει στη βάση του στοχασμού που πρέπει να γίνει τόσο για τις καταβολές όσο και για τις πιθανές διεξόδους αυτής της κρίσης της σύγχρονης πολιτικής σκέψης.

Είναι παρ' όλα αυτά ευνόητο ότι η κρίση που αντιμετωπίζουμε ξεπερνά κατά πολύ την κρίση των ιδεολογιών: δεν μπορεί λοιπόν να ξεπεραστεί με την επαναφορά στην επικαιρότητα άλλων ιδεολο-

γιών — που θα ήταν εξίσου προ-βιομηχανικές ή πάντως «προ-ατομικές» — ούτε με τη δημιουργία εκ του μηδενός μιας νέας ιδεολογίας.

Δεν μπορούμε να μελετήσουμε, σύμφωνα με την οπτική μας γνωνία, την «κρίση της πολιτικής σκέψης» αν δεν τη θέσουμε αντιμέτωπη με το εύρος της κρίσης μέσα στην οποία βρίσκονται όλες οι προηγμένες βιομηχανικές κοινωνίες.

Κανένας ειδήμων δεν μπορεί, σήμερα, να έχει μία συνολική όψη αυτής της κρίσης και ακόμη λιγότερο να προτείνει λύσεις. Αν είναι πιθανό να βρεθούν διέξοδοι, αυτό μπορεί να γίνει μόνο μετά από μια μακρά διαδικασία περισυλλογής και έρευνας,

που θα βασισθεί στη συνεισφορά των διαφορετικών οπτικών γωνιών πολλών ανθρώπων, που θα στρατευθούν στην υπόθεση αυτή — και αυτό σε πολλά επίπεδα.

Υπάρχει παρ' όλα αυτά μία κατηγορία προσώπων που, εδώ και μερικά κιόλας χρόνια, βρίσκονται αντιμέτωποι μ' αυτή την κρίση: αυτοί οι άνθρωποι ανήκουν όλοι — από κοντά ή από μακριά — σ' αυτό που έχει αποκληθεί «εναλλακτική κουλτούρα» (στην Ευρώπη) ή «αντι-κουλτούρα» (στις Ηνωμένες Πολιτείες). Αυτή η «κουλτούρα» περιλαμβάνει από το ένα μέρος τα νέα κινήματα, που ασκούν όλα τους κριτική στον ένα ή στον άλλο τομέα της σύγχρονης κοινωνίας και επιζητούν να πρωθήσουν λύσεις αντικατάστασης του παρόντος συστήματος. Από το άλλο μέρος, πρέπει να περιληφθούν εξισου σ' αυτή την εναλλακτική κουλτούρα οι κριτικοί επιστήμονες, που διαφέρουν από τα στρατευμένα στα νέα κινήματα άτομα όχι λόγω συγκεκριμένων θεμάτων που θέτουν, αλλά από το βάθος της προσέγγισής τους.

Σκοπεύουμε εδώ να συνθέσουμε και να εξηγήσουμε τις σκέψεις και τις κριτικές αυτών των ατόμων, που επιζητούν — σε επίπεδα συγκεκριμενοποιήσεως πολύ διαφορετικά — να ξεπεράσουν την κρίση ή τις κρίσεις που εντοπίζουν μέσα στη σύγχρονη κοινωνία. Εννοείται βέβαια ότι αυτές οι σκέψεις και οι κριτικές σπανίως μόνο εκφράζονται συγκεκριμένα σε όρους της «κρίσης της πολιτικής σκέψης». Ο ρόλος μας είναι να κατανοήσουμε και να μεταφράσουμε τις κριτικές αυτές σε επιχειρήματα που θα μας επιτρέψουν να ξεκαθαρίσουμε συγχρόνως τη φύση αυτής της κρίσης και την επιρροή της στην πολιτική σκέψη.

Για πολλά άτομα που έχουν στρατευθεί σ', αυτή την εναλλακτική κουλτούρα, οι ίδιες τους οι σκέψεις και οι κριτικές μεταφράζονται — τουλάχιστον εν μέρει — εξισου και σε ενέργειες, στη συμπεριφορά τους και σε συγκεκριμένης μορφής πολιτικοποίηση. Ακόμη και αν αυτή η τελευταία χαρακτηρίζεται γενικά από συμβιβασμούς (με το σύστημα εναντίον του οποίου καταφέρεται), μπορεί επίσης να κατανοθεί σαν ενδεικτικός φορέας πιθανών λύσεων γι' αυτή την κρίση — και μπορούμε μάλιστα να δοκιμάσουμε να αντλήσουμε απ' αυτή συμπεράσματα για μια ενδεχόμενη έξοδο από την κρίση της πολιτικής σκέψης.

Θα ξεχωρίσουμε έτσι τρία επίπεδα προσέγγισης σ' αυτή την προβληματική της κρίσης της πολιτικής σκέψης: το πρώτο επίπεδο είναι αυτό της ανάλυσης και της επεξήγησης των προϋποθέσεων που μένουν συχνά υπονοούμενες μέσα σ' αυτή την εναλλακτική κουλτούρα. Μια παρόμοια ανάλυση θα μας επιτρέπει να επεξεργασθούμε το γενικό πλαίσιο της κρίσης της σύγχρονης κοινωνίας, όπως τη συνέλαβε η εναλλακτική κουλτούρα. Στο εσωτερικό αυ-

τού του πλαισίου θα πρέπει στη συνέχεια να τοποθετήσουμε τις πιο αυτονόητες κριτικές, που έχουν διαμορφωθεί από αυτή την εναλλακτική κουλτούρα, πράγμα που συνιστά το δεύτερο επίπεδο ανάλυσης. Ένα τρίτο επίπεδο, τέλος, είναι αυτό του συλλογισμού πάνω στις πιθανές λύσεις της κρίσης, όπως διαγράφονται δια μέσου των συγκεκριμένων δραστηριοτήτων μέσα στην εναλλακτική κουλτούρα.

Σκέψεις πάνω στις ευνόητες προϋποθέσεις

Μία πρώτη ανάλυση των κύριων ζητημάτων, που έχουν γίνει αντικείμενα προβληματισμού (αλλά σπανίως μιας σαφούς ανάλυσης) της εναλλακτικής κουλτούρας, επιτρέπει να εντοπίσουμε πέντε μεγάλα θέματα. Φαίνεται ότι κιόλας η φύση αυτών των θεμάτων υποδεικνύει προς ποια κατεύθυνση η παραδοσιακή πολιτική σκέψη θα έπρεπε να αναθεωρηθεί: στην πραγματικότητα κανένα από τα πέντε αυτά θέματα δεν έχει αντιμετωπισθεί ευθέως ούτε από το Φιλελευθερισμό, ούτε από το Σοσιαλισμό, αυτές τις δύο μεγάλες ιδεολογικές κατευθύνσεις που καθορίζουν σήμερα τα βασικά πολιτικά ζητήματα.

Ακόμα κι αν αυτό δεν αποτελεί αντικείμενο μιας ξεκάθαρης εξήγησης, φαίνεται ότι το σύνολο της αντιπολιτευτικής κουλτούρας προϋποθέτει τελικά το τέλος — ή τουλάχιστον την πρόβλεψη του τέλους — του ή των φασμάτων που εμψύχωσαν μέχρι τώρα τις διαδικασίες της εκβιομηχάνισης και του εκσυγχρονισμού. Άλλως ειπειν, η πιστή στο νεοτερισμό έ-

χει κλονισθεί σοβαρά και αυτή η «κρίση εμπιστοσύνης» είναι τόσο βαθιά που δεν θα μπορέσει, κατά τη γνώμη μας, να αρθεί με τον καθορισμό ενός νέου εναλλακτικού σχεδίου, που θα εμφανιζόταν, εν πάσει περιπτώσει στη σημερινή εποχή, σαν κάτι τεχνητό. Πρέπει επίσης να σημειώσουμε ότι η πολιτική ολόκληρη βρίσκεται μέσα σ' αυτή την κρίση εμπιστοσύνης: για την εναλλακτική κουλτούρα, η πολιτική όχι μόνο δεν επιτρέπει την εξεύρεση λύσης, για ένα σύστημα που κανένας πια δεν πιστεύει, αλλά ακόμη περισσότερο οι αμιγώς πολιτικές απαιτήσεις και προβλήματα εκλαμβάνονται σαν ένας επίμονος τρόπος να επιβιώσει αυτό το απαρχαιωμένο σύστημα. Μ' άλλα λόγια, η λύση σ' αυτή την κρίση εμπιστοσύνης δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί κατ' αρχή από τη μεριά της πολιτικής.

Μ' αυτή την απουσία οραμάτων και προοπτικών συνδέεται το γεγονός ότι οι διαφορετικές συλλήψεις που υποστηρίζονται από την εναλλακτική κουλτούρα δεν αποτελούν στην πραγματικότητα νέες ιδεολογίες: τους λείπουν ακριβώς οι προοπτικές του μέλλοντος, που θα τους προσέδιναν τη δομή και τη συνοχή που χρειάζονται. Οι συλλήψεις των νέων κινημάτων μοιάζουν πιο πολύ μ' αυτό που μένει όταν οι παραδοσιακές ιδεολογίες, που συνδέονται με τον φιλελευθερισμό και τον μαρξισμό, αποσυντίθενται τότε, η αφισβήτηση ορισμένων όψεων της σύγχρονης κοινωνίας υψώνεται σε ενοποιητική αρχή. Αυτό είναι αλήθεια ακόμη και για τις νέες ξενόφοβες και εθνικιστικές αντιλήψεις, για τις οποίες για πολύ καιρό πολλοί διατείνονταν ότι πρόκειται για «νέες ιδεολογίες». Μ' αυτή την έννοια, οι αντιλήψεις των νέων κινημάτων μας φέρνουν αντιμέτωπους κατ' αρχήν με το «τέλος των ιδεολογιών», χωρίς παρ' όλα αυτά να μπορεί να τοποθετηθεί κάτι ισότιμο (όσον αφορά τη συνοχή και το σχεδιασμό) στη θέση τους. Αυτό μπορεί ακόμη να σημαίνει ότι — λόγω της απουσίας μιας διεξόδου στην πορεία της εκβιομηχάνισης και του εκσυγχρονισμού, η ίδια η ιδέα του να ανακαλύψει κανείς μια νέα εποπτεία του κόσμου, που θα αντικαθιστούσε απαρχαιωμένες ιδεολογίες, κινδυνεύει ν' αποδειχθεί ουτοπική.

Η ψευδαίσθηση της εξεύρεσης μιας νέας θεώρησης του κόσμου θα μπορούσε επίσης να οφείλεται σε έναν άλλο τομέα που έγινε αντικείμενο προβληματισμού από την εναλλακτική κουλτούρα: ο τομέας της κρίσης της πολιτιστικής μας ταυτότητας. Εφόσον δεν υπάρχει μελλοντική προοπτική στη σημερινή πορεία μας — και κατά συμπέρασμα η απάντηση σ' αυτή την έλλειψη προοπτικής με ένα νέο όραμα θα εμφανιζόταν τεχνητή — παραπέμπεται τελικά κανείς στο πρόβλημα της κουλτούρας: τι διαφοροποιεί μια προχωρημένη βιομηχανική κοινωνία από μιαν άλλη όσον αφορά την πολιτιστική ιδιαιτερότητα; Τα νέα κινήματα προβληματίζονται,

με πολύ διαφορετικό τρόπο για την κρίση της πολιτιστικής ταυτότητας: για παράδειγμα, θεωρώντας το Ισλάμ απειλή (για το «δυτικό πολιτισμό») ή προσφεύγοντας σε ανατολικά πολιτιστικά στοιχεία ή ακόμη με την επιδίωξη μιας ζωής ολοκληρωμένης κοινωνικά, παράλληλα με την επιδίωξη μιας άλλης σχέσης με τη Φύση και με την Εργασία. Η απώλεια της πολιτιστικής ταυτότητας είναι ο βασικός παράγων που κινητοποιεί και καθορίζει αυτή την θέληση να δημιουργήσουμε μια εναλλακτική κουλτούρα. Το πρόβλημα είναι κατά συνέπεια μεγάλης εμβέλειας, αφού η διάλυση της πολιτιστικής ταυτότητας συνακολουθείται από την διάλυση της κοινωνικής και τελικά της προσωπικής μας ταυτότητας.

Το να καταλάβουμε τη σημασία αυτής της κρίσης της πολιτιστικής μας ταυτότητας μάς επιτρέπει σίγουρα να εξηγήσουμε τον τρόπο που η εναλλακτική κουλτούρα θέτει το πρόβλημα της στράτευσης και των «πολιτικών μεταμορφώσεων». Διότι — είτε είναι το κίνημα του «NEW AGE» (Σ.Τ.Μ.: «Νέος Αιώνας», αμερικανικό πολιτιστικό - πολιτικό κίνημα, με κύρια επιδίωξη τη συμβολή στη γέννηση του πολιτισμού του 21ου αιώνα), είτε οι «Γυναίκες για την Ειρήνη» (Σ.Τ.Μ.: το γυναικείο ειρηνηστικό κίνημα), έγιναν πάντοτε αντιληπτές στο επίπεδο της ανάπτυξης του ατόμου· και, υποκρυπτόμενη σ' αυτή τη σύλληψη, βρίσκεται η ομώνυμη αντίθεση ανάμεσα στο άτομο και στο πολιτικό σύστημα.

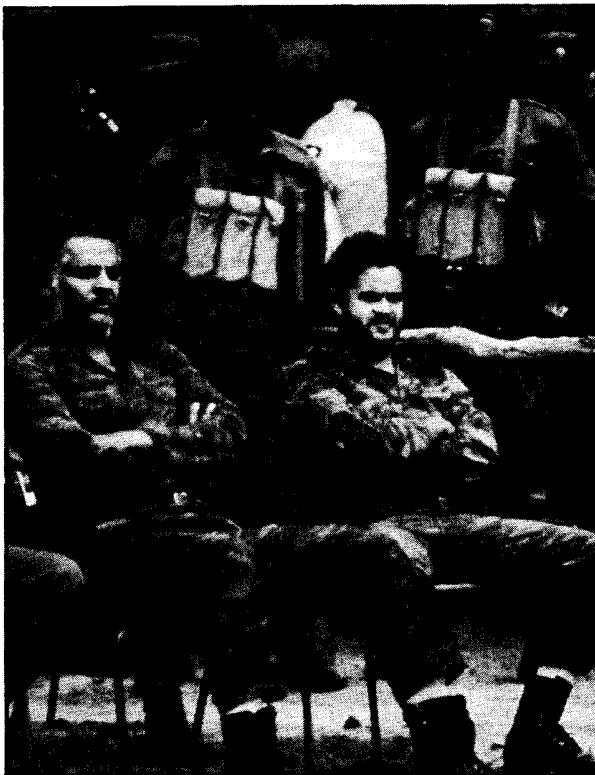
Αυτή η διχοτόμηση, στην οποία προσχωρεί όλη η εναλλακτική κουλτούρα, γίνεται κατανοητή με αφετηρία την γενικά αυτονόητη πολιτική της σύλληψης: έτσι, η πολιτική δεν γίνεται πια αντιληπτή, όπως στην παραδοσιακή σκέψη, ως μέσον αποφάσεων και διαχείρισης των δημοσίων υποθέσεων, αλλά πρώτα απ' όλα ως μία δομή που επιβάλλει καταναγκασμούς. Η πολιτικοποίηση γίνεται αισθητή ως αντίθεση στην ανάπτυξη του ατόμου, ακόμη και ως επίθεση κατά της προσωπικότητας. Πέρα από μια άρνηση συμμετοχής στο πολιτικό σύστημα (μη-συμμετοχή στις πολιτικές δομές ή αποχή) ορισμένοι άρχισαν να ασκούν κριτική στο ίδιο το πολιτικό σύστημα: γι' αυτούς, αυτό το σύστημα γίνεται αντιληπτό ως μέρος του προβλήματος και δεν μπορεί επομένως να θεωρηθεί ως μέσον επίλυσης της κρίσεως.

Οι κριτικές που διαμορφώθηκαν από την εναλλακτική κουλτούρα.

Ξεκινώντας με βάση τις ευνόητες προϋποθέσεις, όπως παρουσιάστηκαν εδώ, μπορούμε να εξομοιώσουμε — στα νέα κινήματα και εξίσου στους νέους επιστήμονες — τη διαμόρφωση της κριτικής που αφορά τα τέσσερα ακόλουθα θέματα: την *οικονομική ανάπτυξη*, την *εποπτήμη*, την *τεχνολογία*, και το

Κράτος. Πρέπει να διαπιστώσουμε ότι τις περισσότερες φορές αυτά τα θέματα δεν αποτελούν μέρος της παραδοσιακής πολιτικής σκέψης ως αντικείμενα προβληματισμού.

Σ' ένα μεγάλο αριθμό νέων κινημάτων αυτά τα μείζονα θέματα εκφράζονται διαμέσου της κριτικής της σχέσης με τη Φύση· η επιστημονική και η τεχνολογική πρόοδος όπως και η οικονομική άνοδος μεταποίησαν αυτή τη σχέση με τη Φύση στο σημείο που η φυσική και πολιτιστική σταθερότητα διαταράχθηκαν θεμελιακά. Για ορισμένους, η πολιτική δεν

ελέγχει πλέον αυτή την εξέλιξη και αρκείται στο να τη δικαιολογεί εκ των υστέρων· για άλλους, το πολιτικό σύστημα και κυρίως το Κράτος είναι οι ίδιοι οι προσαγωγοί αυτής της εξέλιξης και αυτής της οικονομικής πρόοδου. Η ακριβής διαφορά λίγο ενδιαφέρει, αφού και στις δύο περιπτώσεις είναι αδύνατον, για τα νέα κινήματα, να κάνουν έκκληση στην πολιτική, να ελέγχει, να σταματήσει μάλιστα την ανάπτυξη.

Για άλλα νέα κινήματα, αυτά τα ίδια ζητήματα εκφράζονται με την μορφή της κριτικής μιας λογικής καθαρά «εργαλειακής»: τόσο η επιστήμη και η τεχνική όσο και το Κράτος και γενικότερα η πολιτική αντιμετωπίζονται ανυπάκουα απ' αυτή την «εργαλειακή» λογική. Το κύριο χαρακτηριστικό αυτής της τελευταίας είναι ακριβώς το γεγονός ότι αρνείται να λάβει υπόψη της το περιεχόμενο των επιχειρημάτων, της κοινωνικής ευθύνης και γενικότερα των πρακτικών και πολιτικών ζητημάτων. Η τεχνο-

κρατία υποκαθιστά λοιπόν την πολιτική, η βασιλεία του «τεχνικού κενού» (CHARBONNEAU) επιβάλλεται εκεί όπου πρωτύτερα υπήρχαν επιχειρήματα, κριτικές καθώς και άνθρωποι για να τις αρθρώσουν. Η πολιτική στράτευση, με όλη τη σημασία της λέξης, δεν θα μπορεί πλέον να συνεχίζεται έξω από το σύστημα.

Σε συνάρτηση με την έλευση της αμερικανικής αντι-κουλτούρας, μπορούμε να παρατηρήσουμε την εμφάνιση στις κοινωνικές επιστήμες μιας νέας προσέγγισης που λέγεται E-T-K (Επιστήμη, Τεχνολογία, Κοινωνία), της οποίας η ιδιαιτερότητα έγκειται ακριβώς στην επεξεργασία μιας σύνθεσης ανάμεσα σ' αυτές τις διαφορετικές αυτονόητες κριτικές: αυτή η προσέγγιση, που επηρέασε σημαντικά την πολιτική ανάλυση των νέων κινημάτων, θεωρητικοποιεί τον ιστορικό δεσμό μεταξύ της πολιτικής, ή πιο συγκεκριμένα του Κράτους, και της επιστήμης, της τεχνολογίας και της ανάπτυξης. Η ύπαρξη αυτής της (περίπου) συμβίωσης αυτή την ώρα, εμφανούς λόγω της προσέγγισης του τύπου E-T-K, είναι σίγουρα ένας από τους κύριους λόγους για τους οποίους επιστήμη, τεχνολογία, κράτος και ανάπτυξη δεν μπορούν να γίνουν αντικείμενο προβληματισμού από την Επιστήμη, ως βασικά θέματα του εκσυγχρονισμού. Δεν είναι λοιπόν περίεργο το ότι μια συγκεκριμένη κριτική ενώπιον της σύγχρονης τεχνολογίας εκφράζεται σήμερα υπό τη μορφή της άρνησης μιας θεσμοποιημένης πολιτικής. Στη συνέχεια των ερευνών του τύπου E-T-K, τα νέα κινήματα φάνουν στο εξής να επανεξετάσουν την επιστήμη και την τεχνική, το κύρος τους, την υποτιθέμενη ουδετερότητά τους και τη θεώρηση του κόσμου που την υποστηρίζει. Αυτή η διαδικασία αποβαίνει παρ' όλα αυτά διπλά δύσκολη: όχι μόνο μία πολιτική διαμάχη πάνω σ' αυτά τα θέματα είναι σχεδόν αδύνατη στα πλασια της τεχνοκρατίας, αλλά — ακόμη πιο πολύ — ένας προβληματισμός πάνω στην επιστήμη, την τεχνολογία και την ανάπτυξη καταλήγει στην αμφισβήτηση των ίδιων των θεμελίων πάνω στα οποία το σύγχρονο Κράτος έχτισε την ισχύ του και την εξουσία του. Αφού η πολιτική, όπως είναι αντιληπτή σήμερα — και μαζί της και η πολιτική σκέψη — αγνοεί την ανάγκη του προβληματισμού γι' αυτό που ολοένα και περισσότεροι άνθρωποι και κινήματα θεωρούν ως το αντικείμενο διαμάχης του εκσυγχρονισμού, συνάγεται — στην χειρότερη των περιπτώσεων — η επιδίωξη άλλων μορφών πολιτικοποίησης ή — στη χειρότερη των περιπτώσεων — μια πλήρης άρνηση της πολιτικής, αλλά σ' όλες τις περιπτώσεις, μια συναισθηματική αντίδραση κατά του συστήματος, των λόγων, των προγραμμάτων και των άλλων εκφράσεων της θεσμοποιημένης πολιτικής. Η παραδοσιακή πολιτική σκέψη — που θεωρεί την πολιτική ως τελικά «εργαλειακή» σε σχέση με το αντικείμενο της διαχείρισης των δημοσίων υ-

ποθέσεων — οφείλει, ξεκινώντας από τις κριτικές που μνημονεύσαμε εδώ, να συμπεριλάβει στους στοχασμούς της το γεγονός ότι η πολιτική έχει μεταμορφωθεί σε ένα μηχανισμό προαγωγής της επιστήμης, της τεχνολογίας και της ανάπτυξης, θεμάτων που εκφεύγουν έτσι από το διάλογο.

Εξάλλου, πρέπει να στοχαστεί — η παραδοσιακή πολιτική σκέψη — πάνω στην δημιουργία ενός νέου «πολιτικού» χώρου, όπου αυτές οι κριτικές θα μπορέσουν όχι μόνο να διαρθρωθούν, αλλά επίσης να προκαλέσουν συγκεκριμένες αλλαγές.

Μπορούμε λοιπόν να βεβαιώσουμε ότι η παραδοσιακή διχοτόμηση: Αριστερά-Δεξιά ή Σοσιαλισμός-Φιλελευθερισμός δεν μπορεί να διατηρηθεί ακόμη παρά μόνο μέσα στο πιο θεσμοποιημένο πολιτικό σύστημα. Μέσα στην εναλλακτική κουλτούρα αυτή η διχοτόμηση δεν είναι πια επίκαιρη και έχει αντικατασταθεί από μία νέα διχοτόμηση: «τεχνοκρατία - αντι-τεχνοκρατία», που τονίζει γενικότερα αυτή την αντίθεση — που ήδη σημειώσαμε — μεταξύ του απόμουν και του πολιτικού συστήματος.

Οι πιθανές διέξοδοι για την πολιτική σκέψη

Στην προσέγγιση που επιλέξαμε εδώ, πιθανές διέξοδοι στην κρίση της πολιτικής σκέψης θα μπορούσαν πιθανώς να αναπτυχθούν με βάση την κατανόηση της εναλλακτικής κουλτούρας και κυρίως με βάση την αντίληψη που αυτή η κουλτούρα έχει για την πολιτική.

Έτσι τα νέα κινήματα, επεξεργάζονται αυτή τη στιγμή μία νέα αντίληψη για την πολιτική: αυτή η αντίληψη περιλαμβάνει κατ' αρχήν την ιδέα ότι μία πολιτική στράτευση που θα αναστήλωνε την πολιτική με όλη τη σημασία του όρου θα έπρεπε να πραγματοποιηθεί εκτός των δομών του συστήματος. Αυτό όχι γιατί το σύστημα θα οικειοποιούσε τον αυθορμητισμό και την πρωτοτυπία του κινήματος αυτού, αλλά αντίθετα γιατί υπάρχει ασυμβίβαστο μεταξύ των θεμάτων που γίνονται αντικείμενο

προβληματισμού και της καθαρά τεχνικής αντιμετώπισής τους από τη θεσμοποιημένη πολιτική. Η άποψη ότι αυτή η αντιμετώπιση είναι νοθευμένη — και μερική — προέρχεται από την περίφημη διαμάχη μεταξύ των «ριζοσπαστών» και των «κρεσλιστών». Μια νέα σύλληψη της πολιτικής τονίζει εξάλλου την ανάπτυξη της προσωπικότητας. Ο «Νέος Αιώνας» για παράδειγμα αποδίδει εξέχουσα σημασία στη διαμόρφωση μιας ταυτότητας συγχρόνως προσωπικής και πολιτικής.

Αυτή η νέα αντίληψη για την πολιτική πρέπει, τρίτον, να συμπληρωθεί από μια νέα προσέγγιση, (για την οποία η προσέγγιση του τύπου E-T-K παρέχει το πιο πλήρες παράδειγμα), αφού καταδεικνύει ότι η επιστήμη, η τεχνολογία και η ανάπτυξη δεν μπορούν να θεωρηθούν λειτουργικές σε σχέση με σκοπούς που αυτοί θα ήταν λειτουργικοί. Μια νέα προσέγγιση της πολιτικής πρέπει λοιπόν να αντικαταστήσει την επιστήμη, την τεχνολογία και την ανάπτυξη, στο εσωτερικό ενός πλαισίου κοινωνικού και πολιτιστικού, που θα καθορίσει εκ νέου όχι μόνο τη σχέση με τη Φύση, αλλά εξίσου και τη λογική της πολιτικής διαμάχης.

Αν παραδεχθούμε — μαζί με την εναλλακτική κουλτούρα — ότι η πραγματική διαχωριστική γραμμή είναι αυτή που χωρίζει το άτομο από το σύστημα και ότι η πολιτική αλλαγή τοποθετείται πριν απ' όλα στην πλευρά του ατόμου, πρέπει εξίσου να παραδεχθούμε ότι η πολιτική με την κλασσική έννοια του όρου, έχει εξαφανισθεί. Το κεντρικό πρόβλημα που τίθεται στο εξής στην πολιτική και στην πολιτική σκέψη είναι αυτό της διάρθρωσης μεταξύ των συνειδήσεων των ανθρώπων, που δεν είναι αποκλειστικά πολιτικές — και του συστήματος, που δεν θα είναι πια πολιτικό παρά μόνο κατ' όνομα. Ήδη σήμερα αυτό το πρόβλημα της διάρθρωσης έχει πρωταρχική σημασία όχι μόνο για ότι αφορά το πολιτικό βάρος των νέων ιδεών, αλλά εξίσου για την επιβίωση των παραδοσιακά στρατευμένων στο πολιτικό σύστημα δυνάμεων.

Νέα Κοινωνιολογία: το περιοδικό κάθε σκεπτόμενου Έλληνα

ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΑΝΤΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Β' ΜΕΡΟΣ: Η ΑΝΤΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

του Χρήστου Κ. Αναγνώστου

Η αντεπανάσταση αποτελεί την άμυνα του κράτους εναντίον της επαναστάσεως. Η άμυνα αυτή αρχίζει με το πραξικόπημα και ολοκληρώνεται στην τρομοκρατία. Εάν η επανάσταση είναι προϊόν του λόγου και της βίας, η αντεπανάσταση είναι η έκφραση της λογικής του Κράτους (*raison d'état*). Όταν κυοφορείται η επανάσταση, το κράτος σχεδιάζει να την προλάβῃ ή, αν εκδηλωθή, να την καταστείλη. Αυτό υπαγορεύει το συμφέρον των κρατούντων. Άλλα τότε το κράτος μεταβάλλεται από νόμιμο εις επαναστατικό, δηλαδή εγκαταλείπει την νόμιμη κρατική βία και επιλέγει την επαναστατική βία. Αναστέλλει ωρισμένα άρθρα του συντάγματος, αν υπάρχει σύνταγμα, και επιβάλλει κατάσταση πολιορκίας, δηλαδή εφαρμόζει τον προσφιλή του στρατιωτικό νόμο (Martial Law) και οχυρώνεται νομίμως όπισθεν αυτού. Αυτό το κάνει συνήθως η Κυβέρνηση. Αν δεν είναι ικανοί να το κάμουν οι κρατούντες, κάποιοι άλλοι ευρίσκουν την ευκαιρία να το κάμουν. Έτσι έγινε αντίστοιχα την 4 Αυγούστου 1936 και την 21 Απριλίου 1967. Ό,τι έγινε, δεν ήταν επανάσταση, αλλά πραξικόπημα. Η επανάσταση γίνεται εκ των κάτω και ανατρέπει το ισχύον πολιτικό καθεστώς, ενώ το πραξικόπημα γίνεται στην κορυφή της υπερκειμένης εξουσίας, για να διατηρήση την υπάρχουσα δομή του Κράτους.

Η επανάσταση δεν κάνει πραξικόπημα, αλλά ανατρέπει άρδην όλη την δομή της κρατικής κυριαρχίας. Το πραξικόπημα είναι κίνημα της αντεπαναστάσεως και στρέφεται εναντίον της επαναστάσεως. Εν ονόματι της επαναστάσεως ενδέχεται να εκδηλωθή αντιπραξικόπημα εναντίον ενός επικρατήσαντος πραξικοπήματος, όπως έγινε πρόσφατα στο αποτυχημένο βασιλικό αντιπραξικόπημα της 13 Δεκεμβρίου 1967. Ο βασιλεύς δεν κάνει επανάσταση, αλλά πραξικόπημα ή αντιπραξικόπημα, τα οποία είναι αντεπανάσταση. Επαναστατεί ο βασιλεὺς εναντίον της βασιλείας του; Εναντίον τίνος επαναστατεί ο βασιλεὺς; Εναντίον του λαού; Μάλιστα, αλλά αυτό αποτελεί αντεπανάσταση. Δεν είναι επανάσταση ή επιχείρηση εναντίον του λαού. Τι σημαίνει πραξικόπημα; Οι Γάλλοι το ονομάζουν *coup d'état*, δηλαδή κτύπημα στην κορυφή του κράτους. Το πραξικόπημα γίνεται στην κορυφή του κράτους, χωρίς να αλλάζει τίποτε. Ασφαλώς γίνεται κάποια μεταβολή εκ των άνω, η οποία, ενώ δεν είναι νόμιμη, επενδύεται τον μανδύα της νομιμότητος, όπως π.χ. όταν επιβάλλεται κατάσταση πολιορκίας. Το

πραξικόπημα έρχεται να καταστείλη μία επανάσταση ή να προλάβῃ την έκρηξή της, οπότε την πνίγει εν τω γεννάσθαι, δηλαδή το στάδιο της εξεγέρσεως. Πολλές φορές δεν υπάρχουν πράγματι οι συνθήκες της εξεγέρσεως ή της εκρήξεως της επαναστάσεως, αλλά οι πρωταίτιοι του πραξικοπήματος αυτές τις συνθήκες επικαλούνται, για να δικαιολογήσουν το εγχείρημά τους. Συνήθως επικαλούνται ότι υπήρχε έκρυθμη κατάσταση, ότι οι εχθροί του λαού, π.χ. οι αναρχικοί, επιρόκειτο να καταλάβουν την εξουσία δια των όπλων και για την σωτηρία της πατριδας και προς αποφυγή αιματοχυσίας εκδηλώνεται το πραξικόπημα. Το πραξικόπημα φοβείται την ανατροπή της καθεστηκυίας τάξεως και έρχεται ακριβώς, για να την προλάβῃ. Αυτά έλεγε ο Μεταξάς, όταν με την έγκριση του βασιλέως έκαμε το πραξικόπημα της 4 Αυγούστου 1936. Έλεγε ότι στην Θεσσαλονίκη υπήρχε κίνδυνος να διασαλευθή η τάξη και ότι η κυβέρνηση δεν μπορούσε να δράση με τα νόμιμα μέσα, για να προλάβῃ τα έκτροπα, και ότι έπρεπε να αναστείλη τα άρθρα του συντάγματος, να κηρύξῃ την χώρα εις κατάσταση πολιορκίας και να κάμη δικτατορία. Αυτή ήταν η μορφή του καθεστώτος, αλλά τώρα δεν εξετάζουμε το πολίτευμα, το οποίο εξετάσαμε στο κεφάλαιο της αυταρχίας και της αναρχίας. Μας ενδιαφέρει πως εξεδηλώθη αυτό το βίαιο γεγονός, το οποίο είναι το πραξικόπημα.

Το πραξικόπημα είναι η μεταβολή στην κορυφή της κρατικής εξουσίας, για να αμυνθή το κράτος εναντίον κάποιας επιβούλης. Τώρα τι μπορεί να γίνη εναντίον του πραξικοπήματος; Κατ' αρχήν, όπως είδαμε, μπορεί να γίνη αντιπραξικόπημα, το οποίο γίνεται πάλι από την κορυφή της εξουσίας. Συνεπώς και το αντιπραξικόπημα δεν παύει να είναι επίσης πραξικόπημα. Ενδέχεται να γίνη και επανάσταση ή να επικρατήση η επανάσταση εναντίον του πραξικοπήματος της αντεπαναστάσεως. Πάντως η εξέγερση είναι ασθενής και υποτίθεται ότι το πραξικόπημα την κατέστειλε. Δεν τολμά να επαναληφθή η εξέγερση. ΑΝ το πραξικόπημα δεν μπορέση να καταστείλη την εξέγερση, η εξέγερση μετατρέπεται εις επανάσταση. Άλλως συνεχίζεται η διελκυστίνδα των αντιπραξικοπημάτων. Το πραξικόπημα συντελείται άπαξ. Εν συνεχεία νομιμοποιείται και γίνεται κράτος, όπως η δικτατορία. Εναντίον της δικτατορίας γίνεται μία εξέγερση, π.χ. στο Πολυτεχνείο. Τότε γίνεται ένα νέο πραξικόπημα ή αντιπραξικόπημα. Η μεταπολίτευση στην Ελλάδα υπήρξε ομαλή, αφού

η χούντα ανέθεσε στους πολιτικούς να κάμουν κυβέρνηση. Η κυβέρνηση αυτή είχε την ίδια νομιμότητα με τις προηγούμενες στρατιωτικές κυβερνήσεις. Πηγή της εξουσίας εξακολουθούσε να παραμένει ο στρατός. Απλώς έγινε μια αλλαγή φρουράς, στα πρόσωπα των μελών της λεγομένης «Κυβερνήσεως εθνικής ενότητος». Άλλα ο Πρόεδρος της Κυβερνήσεως Κ. Καραμανλής ήθελε να μιμηθή τον Βοναπάρτη. Ο εκπρόσωπος της χούντας, ο οποίος παρίστανε τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, τον όρκισε πρωθυπουργό και του παρέδωσε την υποστήριξη του στρατού. Αυτός όμως ήθελε να μη στηρίζεται μόνο στον στρατό, αλλά και στον λαό. Και αφού εκβέρνησε αρχικώς ως απόλυτος μονάρχης, διενήργησε εκλογές και δημοψήφισμα, χωρίς να έχει ως προς αυτά καμμία αρμοδιότητα. Που ευρήκε εκείνη την εξουσία; Ποιος του ανάθεσε να κάνει εκλογές και να διενεργεί δημοψήφισμα; Ουδείς. Τα έκαμε κατά παράβαση των νόμων και των γραφών και, όπως λέγεται, δυναμικώ τω τρόπω, για να περιβληθή με την λαϊκή έγκριση. Όλα αυτά όμως δε έχουν καμμία νομιμότητα και συνεχίζουν εκείνο το αρχικό πραξικόπημα.

Το πραξικόπημα από στιγμιαίο έγινε διαρκές. Απεναντίας θα μπορούσαν να έχουν νομιμότητα, αν επέστρεφε ο βασιλεύς ή αν διενεργείτο εξ αρχής δημοψήφισμα (*plebiscitum*) και ο λαός ανέθετε σε κάποιο πρόσωπο δίκην δικτάτορος να κυβερνήσῃ με έκτακτες εξουσίες. Δεν υποστηρίζω την επάνοδο του βασιλέως, αλλά κάποιος άλλος έφθασε να οικειοποιηθή βασιλικές εξουσίες και με διάφορες πραξικοπηματικές κινήσεις επρόβαλε ο ίδιος ως μονάρχης, χωρίς να αντλεί από κάποια νόμιμη πηγή εξουσίας.

Το πραξικόπημα είναι το κίνημα, το οποίο γίνεται στην κορυφή της εξουσίας του κράτους, για να περισώσῃ τα πράγματα, το κρατούν καθεστώς. Το κίνημα είναι η στρατιωτική προετοιμασία του πραξικόπηματος. Του κινήματος προηγείται συνωμοσία. Το αντικίνημα προετοιμάζει το αντιπραξικόπημα. Αντιθέτως η επανάσταση αλλάζει τα θεμέλια και την δομή του καθεστώτος. Ερωτάτε ποιος κάνει το πραξικόπημα. Το είπαμε. Συνήθως η ίδια η Κυβέρνηση αναστέλλει ωρισμένα άρθρα του συντάγματος, εφ' όσον υπάρχει σύνταγμα, και από νόμιμη γίνεται επαναστατική. Επιβάλλει τον στρατιωτικό νόμο περί καταστάσεως πολιορκίας, οπότε κάνει το πραξικόπημα. Αντί της κυβερνήσεως μπορεί να κάμη το πραξικόπημα και οποιαδήποτε άλλη ομάδα, η οποία συνήθως ονομάζεται χούντα. Η λέξη είναι 1-σπανική και σημαίνει μία στρατιωτική ομάδα, όπως αυτές, οι οποίες καταλαμβάνουν με πραξικόπημα την εξουσία στις χώρες της Λατινικής Αμερικής. Δεν είναι αναγκαίο να κάμουν την εκτροπή οι κρατούντες, αλλά το πραξικόπημα γίνεται πάντοτε υπέρ της κρατούσης τάξεως, αφού η μεταβολή ση-

μειώνεται στην κορυφή της εξουσίας. Τα συντάγματα συνήθως προβλέπουν τις διαδικασίες, οι οποίες εν περιπτώσει κινδύνου τίθενται εις εφαρμογή. Είναι οι διαδικασίες για την κήρυξη της χώρας εις κατάσταση πολιορκίας ή ο στρατιωτικός νόμος. Σπανίως όμως συμπίπτει ο αντικειμενικός κίνδυνος με την εκτίμηση των πρωταριών του πραξικοπήματος. Οι πρωταγωνιστές του πραξικοπήματος αποβλέπουν μάλλον να περισώσουν εαυτούς και την άρχουσα τάξη παρά να σώσουν την πατρίδα από τον κίνδυνο. Ο κίνδυνος αποτελεί το άλλοθι του εγχειρήματος. Αυτός είναι ο λόγος, για τον οποίο προβλέπεται στα συντάγματα ότι εντός τακτού διαστήματος θα πρέπει να αποφασίση η Βουλή περί της συνεχίσεως της καταστάσεως πολιορκίας. Άλλα οι πραξικοπηματίες δεν διστάζουν να διαλύσουν την Βουλή και να συνεχίσουν να κυβερνούν ως δικτάτορες. Συνεπώς το πρόβλημα δεν είναι νομικό, αλλά πολιτικό. Ανεξαρτήτως της νομικής εξηγήσεως, το γεγονός ότι οι κρατούντες (κυβέρνηση ή χούντα) καταφεύγουν στα έκτακτα μέτρα της καταστάσεως πολιορκίας, εφ' όσον ο κίνδυνος δεν είναι εξωτερικός, αλλά εσωτερικός, σημαίνει ότι ηχούν οι σειρήνες του πραξικοπήματος για μια μετβολή στην κορυφή της εξουσίας του κράτους.

Το κράτος, για να προλάβη ή να καταστείλη την επανάσταση, κάνει το πραξικόπημα και αρχίζει την αντεπανάσταση. Άλλα στην αντεπανάσταση καταλήγει και η υπερεπανάσταση, όταν υπερβαίνει τα εσκαμμένα. Υπάρχουν δύο πόλοι, μεταξύ των οποίων διαδραματίζεται η αντεπανάσταση: το πραξικόπημα και η τρομοκρατία. Το πραξικόπημα ανοίγει την αυλαία του δράματος, ενώ η τρομοκρατία κατεβάζει την αυλαία και φέρει το σκότος. Το πραξικόπημα είναι έργο των κρατούντων ή της άρχουσας τάξεως. Άλλα και η τρομοκρατία είναι έργο των κρατούντων, δηλαδή της νέας άρχουσας τάξεως, η οποία προήλθε από την επανάσταση. Όπως ελέχθη, επανάσταση επικρατήσασα δημιουργεί δίκαιο. Θα ήταν ορθότερο να λεχθή ότι επανάσταση επικρατήσασα γίνεται νόμιμη, δηλαδή εγκαταλείπει πλέον την επανάσταση και οργανώνεται προς διάρκεια. Η υπερεπανάσταση μετατρέπεται εις κράτος. Επειδή όμως δεν διαθέτει τα ερείσματα της παλαιάς άρχουσας τάξεως, δεν αισθάνεται ασφαλής και καταφεύγει στην τρομοκρατία. Όταν η επανάσταση γίνεται κράτος, χάνει τον λόγο της και κρατεί το δεύτερο συστατικό της, την βία. Τότε ανακαλύπτει την λογική του κράτους (*raison d'état*), η οποία έρχεται να αντικαταστήσῃ τον λόγο της επαναστάσεως. Μετά την κατάκτηση της εξουσίας προέχει η καταστολή της αντεπανάστασεως. Και προς τον σκοπό αυτό η επανάσταση φορεί τα όπλα της βίας, όπως ακριβώς και η αντεπανάσταση, και εφαρμόζει την τρομοκρατία.

Η τρομοκρατία είναι ο συντομώτερος δρόμος

για την αθανασία. Τα διδάγματα έρχονται από την Γαλλική επανάσταση. Υπάρχει μία περίοδος, η οποία λέγεται τρομοκρατία (*Terreur*). Η Συμβατική Εθνοσυνέλευση (Convention Nationale ή απλώς *Convent*) εψήφισε την κατάργηση της βασιλείας. Ο βασιλεύς Λουδοβίκος ΙΣΤ' κατεδικάσθη και απεκεφαλίσθη. Κατόπιν αγρίας πάλης οι Ορεινοί εξώντωσαν τους Γιρονδίνους. Η μνηστή ενός εξ αυτών, η Καρλόττα Corday, εδοιλοφόνησε τον Μαρά εντός του λουτρού του. Η συνέλευση κατήρτισε την διαβόητη «Επιτροπή Κοινής Σωτηρίας», την οποία απετέλεσε ο Δαντών, ο ισχυρότερος άνδρας της ημέρας μεταξύ των Ορεινών, με εννέα οπαδούς του. Κατόπιν καταγγελιών κατά των υπόπτων η Επιτροπή έστησε έκτακτο επαναστατικό δικαστήριο, το οποίο επέβαλε ομαδικές θανατώσεις. Πας αντιφρονώντων μετά από συνοπτική διαδικασία ωδηγείτο στην λαιμητόμο. Η τρομοκρατία εκράτησε 14 μήνες (Μάϊος 1793 — Ιούλιος 1794). Ο Δαντών, ο εισηγητής της τρομοκρατίας, συνεκρούσθη με τους αδιαλλάκτους, των οποίων αρχηγός ήταν ο Μαξιμιλιανός Ροβεσπιέρος, επί των ημερών του οποίου η τρομοκρατία και οι θανατικές εκτελέσεις υπερέβησαν κάθε όριο. Ο Δαντών κατεδικάσθη και απεκεφαλίσθη. Ο Ροβεσπιέρος εκυβέρνησε ως δικτάτωρ με δεξι του χέρι τον Λουδοβίκο de Saint Juste. Ορεινοί και μετριοπαθείς, στους οποίους ο Ροβεσπιέρος κατέστη επίφοβος, τον συνέλαβαν την 9 του μηνός Θερμιδώρ (28 Ιουλίου 1794). Ο περιβόητος δημεγέρτης ανήλθε στην λαιμητόμο και μαζί του άλλα 104 άτομα, (βουλευτές, μέλη του δημοτικού συμβουλίου, Ιακωβίνοι του επαναστατικού Δικαστηρίου). Η υπερεπανάσταση είχε μετατραπή εις αντεπανάσταση. Στην Συμβατική επεκράτησαν οι συντηρητικοί, οι οποίοι έκλεισαν την λέσχη των Ιακωβίνων. Συνέταξαν νέο σύνταγμα, το οποίο ανέθεσε την εκτελεστική εξουσία εις πενταμελές Διευθυντήριο (*Directoire*). Η συνέλευση ανέθεσε την άμυνα των Παρισίων στον νεαρό στρατηγό Ναπολέοντα Βοναπάρτη, ο οποίος ωδήγησε την Γαλλία στους μεγάλους πολέμους της Ευρώπης.

Η επανάσταση της αφέσεως, της συγγνώμης και της αδελφοσύνης ωδήγησε στην αντεπανάσταση της τρομοκρατίας των λαιμητόμων. «Αρετές ή τρομοκρατία», εφώναζε ο Saint Juste, μέλος της Επιτροπής Κοινής Σωτηρίας και πρωτεργάτης της τρομοκρατίας. Ο πολέμιος του εγκλήματος της βασιλείας κατέληξε να δικαιολογεί το έγκλημα της τρομοκρατίας. Εκαρατομήθη μαζί με τον Ροβεσπιέρο. Ήταν σύγχρονος του μαρκησίου de Sad, ο οποίος ζήτουσε την απελευθέρωση του εγκλήματος. Και οι δύο επικροτούν την τρομοκρατία. Ο αικόλαστος μαρκήσιος την ατομική τρομοκρατία, ενώ ο κήρυξ της αρετής την τρομοκρατία του κράτους. Ο νεαρός *decadent* πίσω από τα κλειστά παραθυρόφυλα στην Ρέμς, εις ένα δωμάτιο με μαύρες κουρ-

τίνες στολισμένες με λευκά κρόσσια, ωνειρεύετο την Σπάρτη, ένα έθνος φυτοφάγων και επαναστατών. Άλλα η Γαλλική επανάσταση έκαμε να αναβιώσουν οι Καίσαρες της Ρώμης. Αυτό ήταν το άμεσο παρελθόν της Γαλλίας. «Αν ο Βρούτος δεν σκοτώστη άλλον, θα σκοτώσῃ τον εαυτό του», ομολογεί ο Saint Juste. Είναι ο διωκόμενος διώκτης, ο οποίος εξήγγειλε το αξιώμα: «Πατριώτης είναι, όποιος υποστηρίζει την δημοκρατία στο σύνολό της. Όποιος την πολεμεί στις λεπτομέρειές της, είναι προδότης». «Αμφισβητούν ότι μπορώ να ονομάζομαι φιλάνθρωπος», έλεγε ο Μαράς. «Α, τι αδικία! Γιατί δεν βλέπουν ότι θέλω να κόψω ολίγα κεφάλια, για να σώσω πολλά;» Ο φιλάνθρωπος υπεστήριξε την ανάγκη να σκοτώνεις, προκειμένου να δημιουργήσης. Ο Saint Juste διακηρύσσει, στο τέλος, ότι όλος ο κόσμος είναι ένοχος, όταν απειλείται η πατρίδα! Άλλα στην δημοκρατία ο νόμος είναι πρωτισμός να παραβιάζεται. Και ίδου η κατάληξη. Τις αρχές του «Κοινωνικού συμβολαίου» ανέλαβε... να εφαρμόσει ο Ναπολέων Βοναπάρτης.

Η επανάσταση δεν φθάνει στην τρομοκρατία. Προτιμά την αυτοκτονία. Τόσο η ατομική όσο και η κρατική τρομοκρατία είναι έγκλημα. Οι μοναχικοί άνθρωποι πλημμυρισμένοι από μίσος τιμούν στην τρομοκρατία την αδελφότητα μεταξύ των ανθρώπων. Είδαμε ότι ο μηδενισμός σκοτώνει χάριν της βίας, αλλά δεν αυτοκτονεί. Αντιθέτως αυτοκτονεί η εξέγερση, όπου ο επαναστατημένος άνθρωπος δια της αυτοκτονίας αντιδρά στο παράλογο του κόσμου και ευρίσκει την οδό προς την αδελφότητα μεταξύ των ανθρώπων. Ο αντεπαναστατημένος άνθρωπος δια της τρομοκρατίας, ατομικής ή κρατικής, τιμά κατά τον τρόπο του την αδελφότητα μεταξύ των ανθρώπων. Ο πόνος είναι η ζύμη της τρομοκρατίας. Ούτε η επανάσταση ούτε το νόμιμο κράτος μετέρχεται τα βασανιστήρια της τρομοκρατίας. Όταν το κράτος φοβείται την επανάσταση, κάνει το πραξικόπημα, για να κρατήση τον έλεγχο της καταστάσεως. Δεν καταφένει στην τρομοκρατία. Του αρκεί η αυταρχία. Όταν η υπερεπανάσταση φθάνει στην τρομοκρατία, είναι πλέον αντεπανάσταση. Η επανάσταση ως τέτοια επιβάλλει ιδέες, όχι τρόμο. Την τρομοκρατία επιλέγει ο μηδενισμός και η αντεπανάσταση του κράτους. Ο μηδενισμός εφαρμόζει την ατομική τρομοκρατία, ενώ η αντεπανάσταση την τρομοκρατία του κράτους. Ολόκληρη η ιστορία της ρωσικής τρομοκρατίας τροφοδοτείται από μια δράκα διανοούμενων, οι οποίοι κτυπούν δια της βίας την τυραννία του κράτους, ενώ ο λαός των προλεταρίων και των μουζικών τους παρακολουθεί σιωπηλός. Όλα επιτρέπονται, για όσους αφοσιώνονται στον αγώνα. Ο μηδενιστής Νετσάγιεφ, σύντροφος του Μπακούνιν, περιγράφει ως εξής τον «επαναστάτη»: «Επαναστάτης είναι ένας άνθρωπος καταδικασμένος από πριν. Δεν πρέπει να έχει ούτε φλογερές σχέσεις ούτε πράγματα ή πρόσωπα αγαπημένα. Θα έπρεπε να απαλλαγή ακόμα και από το

όνομά του. Όλα εις αυτόν θα έπρεπε να συγκεντρώνονται εις ένα μόνο πάθος: την επανάσταση». Προφανώς ο κατά Νεσάγιεφ επαναστάτης είναι ο τρομοκράτης. Οι επαγγελματίες επαναστάτες είναι επαγγελματίες τρομοκράτες, τους οποίους στο τέλος στρατολογεί η κρατική τρομοκρατία. Η τρομοκρατία του κράτους έχει απεριόριστες δυνατότητες. Η αντεπανάσταση καταδικάζει την ατομική τρομοκρατία του μηδενισμού και εισάγει την τρομοκρατία του κράτους. Όλες οι ευρωπαϊκές επαναστάσεις κατέληξαν στην διόγκωση του κράτους: Το 1789 στον Ναπολέοντα Βοναπάρτη, το 1848 στον Ναπολέοντα Γ', το 1917 στους Λένιν-Στάλιν, οι ιταλικές ταραχές στην δεκαετία του 1920 στον Μουσολίνι και η δημοκρατία της Βαϊμάρης στον Χίτλερ. Η αντεπανάσταση εθριάμβευσε. Η ιστορία φαίνεται ότι δεν είναι τίποτε σπουδαίο παρά ένα τυχαίο προϊόν βίας. Κατά τον Χίτλερ υπάρχω σημαίνει δρω. Προς επιβεβαίωση της υπάρξεως χρειάζονται εχθροί: Εβραίοι, ελευθεροτέκτονες, πλουτοκράτες, Αγγλοσάξωνες και κτηνώδεις Σλάβοι. Η αρχή του Αρχηγού (*Führerprinzip*) τα λύνει όλα: «Ένας λαός, ένα κράτος, ένας αρχηγός». Ο εθνικοσοσιαλισμός συμβαδίζει με τον φασισμό. Ο Μουσολίνι, λατίνος δημοσιογράφος και ένθερμος σοσιαλιστής, έλεγε: «Τίποτε έξω από το κράτος, επάνω από το κράτος, εναντίον του κράτους. Όλα στο κράτος, για το κράτος, μέσα στο κράτος». Τις λεπτομέρειες αναλαμβάνει να καθαρίσει, δίκην Ιεράς Εξετάσεως, η πανίσχυρη μυστική αστυνομία (*Γκεστάπο*, *'Οθρια*). Το κράτος των εμπόρων και των αστυνομικών διαθέτει και παρακράτος. Τα εγκλήματα του εθνικοσοσιαλισμού και του φασισμού αποτελούν την αποθέωση του κυνισμού: θάνατος της ελευθερίας και θρίαμβος της βίας.

Ο αιώνιος εχθρός είναι ο αιώνιος τρόμος. Οι προσταγές του αρχηγού, ο οποίος ορθώνεται επάνω στο όρος Σινά των εξεδρών, των σημαίων και της φλεγομένης βάτου των προβολέων, αποτελούν τον νόμο και την αρετή. Αν τα υπεράνθρωπα μεγάφωνα διατάξουν μια φορά το έγκλημα, τότε από αρχηγούς εις υπαρχηγούς το έγκλημα κατεβαίνει μέχρι τον δήμιο, ο οποίος εκτελεί τις διαταγές, χωρίς να προστάζει κανένα. Υπάρχουν άνθρωποι, οι οποίοι δεν ικανοποιούνται με το κράτος της αυταρχίας ούτε με την αναρχία ούτε με την δημοκρατία και την αρχή της διακρίσεως των εξουσιών. Και στρέφονται προς ένα ιδεώδες σύστημα μέσω της ιδεολογίας και της ουτοπίας. Και ιδού! Τους περιμένουν τα στρατόπεδα συγκεντρώσεως! Ο André Malreaux εις ένα συνέδριο κομμουνιστών συγγραφέων, εν όψει του υπό κατασκευήν νέου γενναίου κόσμου, ερώτησε: «Και τι γίνεται με τον άνθρωπο, τον οποίο επάτησε ένα τραύμα;» Έπεισε οδυνηρή σιωπή! Τέλος ήλθε η απάντηση μέσω Μόσχας: «Είς ένα τέλειο σοσιαλιστικό σύστημα μεταφορών δεν θα γίνονται δυστυχήματα!» Είναι εύκολο να αποκυρύσσεις την βία; Χάριν της εφαρμογής ενός ιδεώδους συστήματος καταφεύγεις στην βία, η οποία είναι η τελευταία επιλογή. Ο

ρόλος της βίας όχι μόνο στην φύση, αλλά και στην κοινωνία και στην πολιτεία, είναι καταλυτικός (Πβ G. Sorel, *Sur la violence*, 1908).

Η βία είναι δύναμη δημιουργός τόσο υπό την νόμιμη όσο και υπό την επαναστατική μορφή της. Πως μπορείς να την αποκηρύξεις; Με την βία συντρίβεις τα χαλάσματα και δημιουργείς από την αρχή καινούργιο κόσμο. Πέφτουν όλα τα ερείπια. Η προσφυγή στην βία γίνεται τόσο από την επανάσταση όσο και από το κράτος. Την βία χρησιμοποιεί επίσης και η δημοκρατία. Το κράτος ονομάζει νόμιμη την βία του, ενώ θε έλεγε κανείς ότι είναι δίκαια μόνο η βία της δημοκρατίας, γιατί μόνο αυτή αντιστοιχεί στο αξιώμα του εν μέρει άρχεσθαι και άρχειν. Καθένας δύναται να υφίσταται τόση βία, όση ασκεί και ο ίδιος, δηλαδή εξισορροπούνται τα μειονεκτήματα και τα πλεονεκτήματα της βίας. Όσα κερδίζω εγώ με την βία, με την οποία δημιουργώ μέσα στην κοινωνία, άλλα τόσα μπορώ και να χάσω, γιατί υφίσταμαι την βία των άλλων. Η επαναστατική βία καταστρέφει αυτή την ισορροπία. Υπάρχουν άνθρωποι, οι οποίοι δεν ικανοποιούνται ούτε με την ιδεολογία και την ουτοπία. Δεν λογαριάζουν τι παίρνουν, αλλά τι δίδουν. Και ανυπομονούν να επιβάλουν δια της βίας νέα τάξη πραγμάτων και να φθάσουν στο έσχατο στάδιο, το οποίο είναι η επανάσταση της βίας. Τότε οι κρατούντες, για να διατηρήσουν τα κεκτημένα, προσφεύγουν στο πραξικόπημα βάσει μιας γενικής Ρωμαϊκής αρχής, η οποία προστάζει: «Η σωτηρία της πατρίδας ας είναι ο υπέρτατος νόμος» (*Salus patriae suprema ex esto*). Άλλοτε την θέση της πατρίδας παίρνει ο λαός. Τότε το πραξικόπημα γίνεται για την σωτηρία του λαού.

Επειδή όμως υπάρχουν πολλοί σωτήρες του λαού, τα πραξικόπηματα διαδέχονται αλλεπάλληλα αντιπραξικόπηματα, στρατιωτικά κινήματα και αντικινήματα. Αν όμως ο λαός δεν σώζεται, τα αλλεπάλληλα πραξικόπηματα και αντιπραξικόπηματα εκφυλίζονται και η νικηφόρα επανάσταση επικρατεί, αλλά μετατρέπεται εις αντεπανάσταση, για να προστατεύσῃ τα αποκτήματα της επαναστάσεως, και μετέρχεται την τρομοκρατία. Βέβαια θα επέλθη ριζική ανατροπή των πάντων, όπως, όταν επεκράτησε ο Μ. Κεμάλ την Τουρκία. Όσες κυβερνήσεις και αν διώριζε ο Σουλτάνος, έπεφταν όλες. Άλλα η νικηφόρα επανάσταση έγινε κράτος και μετετράπη εις αντεπανάσταση. Και σκορπούσε τον τρόμο στην Μικρά Ασία. Τα μεγάλα θύματα της τρομοκρατίας υπήρχαν οι Έλληνες, οι οποίοι εξερριζώθησαν από τα πάτρια εδάφη τους, και οι Αρμένιοι, οι οποίοι, αφού κατεσφάγησαν στην πλέον θηριώδη γενοκτονία της ιστορίας, έχασαν εντελώς την πατρίδα τους. Αυτή είναι η διαλεκτική της βίας στην επαναστατική μορφή της: μηδενισμός, εξέγερση, επανάσταση, αντεπανάσταση, πόλεμος. Βέβαια, όποιος είναι συνετός, αφού κάμη την επανάσταση και δεν μπορεί να την κρατήσῃ άλλο, την παραδίδει στον λαό. Αυτό έγινε στην επανάσταση της 3 Σεπτεμβρίου 1843 εναντίον της ελέω θεού απόλυτης μοναρχίας

του 'Οθωνος, με επικεφαλής τους Καλλέργη και Μακρυγιάννη, καθώς και στην επανάσταση του 1862, η οποία εξεθρόνισε τον 'Οθωνα. Παραδίδω την επανάσταση στον λαό, δεν σημαίνει ότι την παραδίδω εις κάποιον άλλον. Συνεχίζω ίσως να παίζω κάποιο ρόλο, αλλά αφήνω και τους άλλους να παίζουν τον ρόλο τους. Η βία είναι αντιστρόφως ανάλογη προς την πλειοψηφία του κόσμου. Είναι πολύ μεγάλη, όταν ασκείται από την μειοψηφία, και πολύ μικρή ή ελάχιστη, όσο πιο πολύς κόσμος συμμετέχει στην κατανομή της βίας.

Η αντεπανάσταση επιδιώκει να επαναφέρη τα πράγματα στην προτέρα κατάσταση. Και, όπως είπαμε, αρχίζει από το πραξικόπημα και καταλήγει στην τρομοκρατία. Την τρομοκρατία εδίδαξε ο ίδιος ο K. Marx στο τέλος της επαναστάσεως του 1848 (*Literarischer Nachlass von Marx und Engels*, τόμ. 3, σ. 268): «Είμαιασθε ανενδοίαστοι και δεν ζητούμε από σας χάρη. Όταν έλθη η σειρά μας, δεν θα ωραιοποιήσουμε την τρομοκρατία». Επανάσταση, τι ωραία λέξη! Πόσα εγκλήματα γίνονται στο όνομά της! Η επανάσταση γίνεται στο όνομα της ελευθερίας, για να έλθη η δικαιοσύνη επί της γης. Άλλα η διαρκής υπερεπανάσταση απαιτεί την αναστολή της ελευθερίας και αντί δικαιοσύνης άρχεται η τρομοκρατία. Οι φόνοι, οι συλλήψεις πλεονάζουν. Η διαρκής επανάσταση είναι διαρκής τυραννία. Κατά την θεωρία των K. Marx και Fr. Engels (*Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, 1848) το κράτος ενεφανίσθη στην ιστορία, όταν η πρωτόγονη κοινωνία άρχισε να σπαράζεται από ταξικούς ανταγωνισμούς. Το κράτος είναι όργανο κυριαρχίας και υποδουλώσεως στα χέρια της εκμεταλλεύτριας τάξεως προς τήρηση του νόμου και της τάξεως, δηλαδή προς προστασία των συμφερόντων της. Το σύγχρονο κράτος είναι δημιούργημα του καπιταλισμού και πρέπει να εξαφανισθή μαζί του. Η κοινωνική επανάσταση είναι το αποκορύφωμα της ταξικής πάλης. Άλλα την επανάσταση επιταχύνει η βία, η οποία είναι η μαία της προόδου. Το επαναστατικό καθήκον του προλεταριάτου είναι η βιαία ανατροπή όλων των υφισταμένων κοινωνικών συνθηκών και η καταστροφή του γραφειοκρατικού μηχανισμού καταπιέσεως, τον οποίο αντιπροσωπεύει το αστικό κράτος. Όργανο της επαναστάσεως είναι η δικτατορία του προλεταριάτου, η οποία αποτελεί μεταβατικό στάδιο μεταξύ του καπιταλισμού και του κομμουνισμού. Η δικτατορία του προλεταριάτου πρέπει να διατηρηθή ως προσωρινό μέτρο, για να κάμψη την αντίσταση της αστικής τάξεως. Θα εκλείψη, όταν εξαφανίση την αστική τάξη με όλους τους ταξικούς ανταγωνισμούς. Τότε θα έλθη το ύψιστο στάδιο της επαναστάσεως, ο κομμουνισμός, οπότε το κράτος «θα μαρανθή» κατά την έκφραση του Engels και θα πέση αφ' εαυτού. Η θέση του θα είναι στο μουσείο της ιστορίας. Η μέλλουσα κομμουνιστική κοινωνία θα είναι ακρατική και αταξική. Καθένας θα εργάζεται κατά τις δυνάμεις του και θα απολαμβάνει κατά τις ανάγκες του.

Όλες οι δήθεν επαναστάσεις γίνονται στο όνομα της ελευθερίας, αλλά καταλήγουν στην τυραννία. Οι προφήτες της αταξικής κοινωνίας δεν διστάζουν να το ομολογήσουν εξ αρχής, όταν εισάγουν και διαιωνίζουν το μεταβατικό στάδιο της δικτατορίας του προλεταριάτου. Το ερώτημα είναι ποιος κάνει την επανάσταση, ο λαός ή ο τύραννος. Αραγε η επανάσταση οδηγεί στην δικτατορία ή στην ελευθερία, την ισότητα και την δικαιοσύνη; Είς τι χρησιμεύει η δικτατορία του προλεταριάτου; Μήπως δεν πρόκειται για επανάσταση, αλλά για αντεπανάσταση, η οποία έχει ως στόχο να μας επαναφέρη στην πρωτόγονη κοινωνία, πριν αρχίση να σπαράζεται από την πάλη των τάξεων; Όπως ελέχθη, το κύριο χαρακτηριστικό της αντεπαναστάσεως είναι ότι επιδιώκει να επαναφέρη τα πράγματα στην προτέρα κατάσταση. Η κομμουνιστική «επανάσταση» μιμείται απλώς την Γαλλική επανάσταση. Οι προλεταριοί υποδύονται τον ρόλο της τρίτης τάξεως. Τα πράγματα έγιναν καθαρά, όταν ο τεχνικός της εφαρμογής της θεωρίας των K. Marx και Fr. Engels, ο Βλαδίμηρος Ιλίτς Ουλιάνωφ, γνωστός με το συνωμοτικό ψευδώνυμο Λένιν, επικεφαλής του Ρωσικού Κομμουνιστικού (Μπολσεβικικού) Κόμματος, ανέτρεψε πραξικοπηματικώς τον Οκτώβριο του 1917 την πρώτη δημοκρατική κυβέρνηση της Ρωσίας. Το πραξικόπημα αυτό οι κομμουνιστές ονομάζουν «Οκτώβριανή Επανάσταση». Το τσαρικό καθεστώς είχε υποκύψει στην δημοκρατική επανάσταση του Φεβρουαρίου του 1917. Η συσταθείσα μετά την παραίτηση του τσάρου και την εγκαθίδρυση της δημοκρατίας προσωρινή κυβέρνηση με επικεφαλής τον σοσιαλδημοκράτη ηγέτη Αλέξανδρο Κερένσκυ προεκήρυξε εκλογές Συντακτικής Εθνοσυνελεύσεως για την 25 Νοεμβρίου 1917. Αντί «επαναστάσεως» οι μπολσεβίκοι αποτελούντες μία μικρή, αλλά δυναμική μειοψηφία, έκαμπαν αντεπαναστατικό πραξικόπημα κατά της εγκαθιδρυμένης ήδη στην Ρωσία δημοκρατίας. Οι εκλογές επεβεβαίωσαν παρά την αισκηθείσα τρομοκρατία ότι οι κομμουνιστές ήσαν μειοψηφία (25%). Τότε συνέλαβαν τους ηγέτες των άλλων κομμάτων, ενώ έθεσαν ωρισμένα εκτός νόμου. Ωστόσο η Πανρωσική Συντακτική Εθνοσυνέλευση συνήλθε και, ενώ ένοπλες ορδές μπολσεβίκων περιεφέροντο στους διαδρόμους, έλαβε απόφαση δημοκρατικής διακυβερνήσεως αρνηθείσα ψήφο εμπιστοσύνης στην κομμουνιστική κυβέρνηση του Λένιν. Αυτή υπήρξε η πρώτη και η τελευταία πράξη της, γιατί ο Λένιν, αντί να παραιτηθή, κατήργησε δια της βίας των όπλων την Εθνοσυνέλευση και εξαπέλυσε την τρομοκρατία κατά παντός αντιφρονούντος. Ο γραφικός αυτός μογγόλος της Ρωσίας είς «ολιγούτσικον καιρόν» επέρασε από το πραξικόπημα στην τρομοκρατία. Η αντεπανάσταση είχε ολοκληρωθή. Είς μάτην διεμαρτύρετο στην εφημερίδα του ο διάσημος Ρώσος συγγραφεύς Μάξιμος Γκόρκου (*Novaja Zīzn*, 22-1—1918): «Επί μία σχεδόν εκατονταετία οι εκλεκτότεροι Ρώσοι ωραματίζοντο την Συντακτική Εθνοσυνέλευση ως πολι-

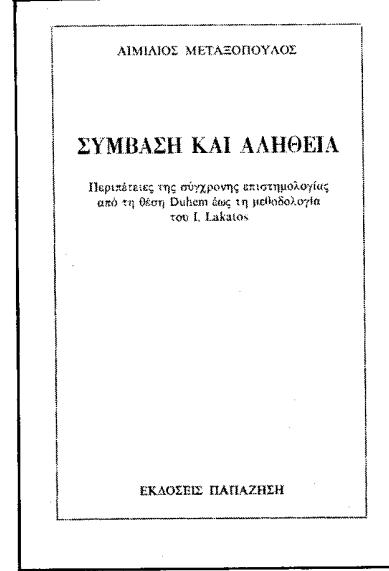
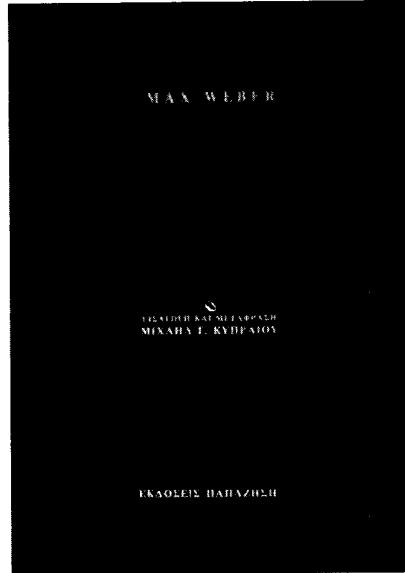
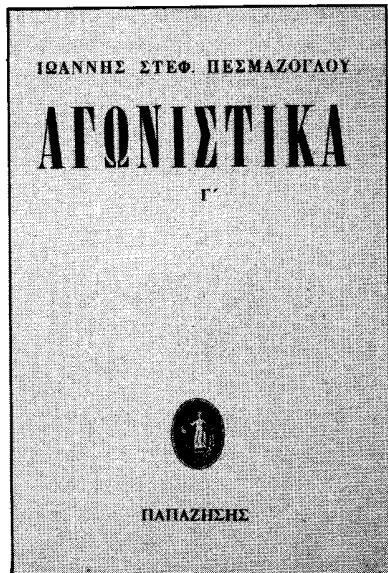
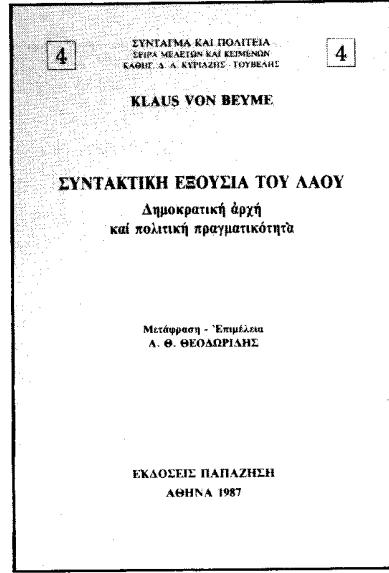
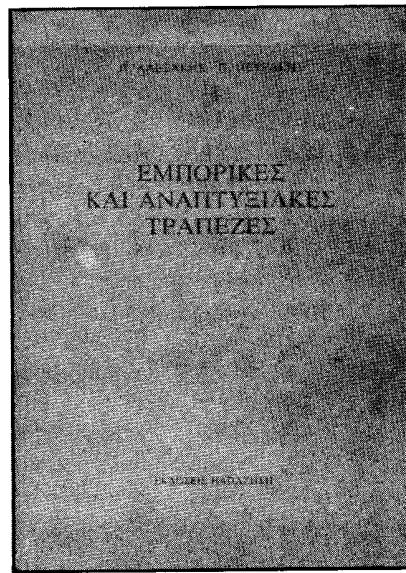
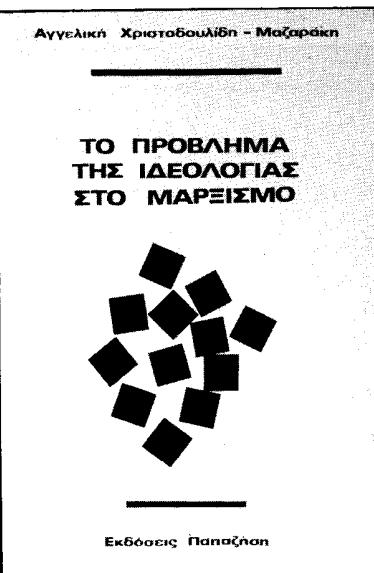
τικό όργανο κατάλληλο να παράσχη στην Ρωσική Δημοκρατία την δυνατότητα να εκφράσῃ ελευθέρως την θέλησή της. Εις τον αγώνα υπέρ της ιδέας αυτής εχάθησαν στις φυλακές, στην εξορία, στο κάτεργο, στην αγχόνη και υπό τα πυρά των εκτελεστικών αποστασιάτων χιλιάδες διανοούμενων και δεκάδες χιλιάδων εργατών και αγροτών. Επί του βωμού της ιερής αυτής ιδέας έρρευσαν ποταμοί αιματος. Και τώρα, οπότε η ιδέα αυτή επραγματοποιήθη και η δημοκρατία ανεδύθη, για να πανηγυρίση, οι «επίτροποι του λαού» διέταξαν «πυρ!» κατά του εορτάζοντος δημοκρατικού λαού... Ερωτώ τους «επιτρόπους του λαού»: Αντιλαμβάνονται ότι περνώντας το σχοινί γύρω από τον λαιμό των εργατών στραγγαλίζουν την Ρωσική δημοκρατία και καταστρέφουν τις κατακτήσεις της επαναστάσεως;»

Οι «Επίτροποι του Λαού» είναι οι υπουργοί του Λένιν. Η δημοκρατική επανάσταση ανέτρεψε τον τσαρισμό. Οκτώ μήνες αργότερα ο Λένιν κατέλαβε με πραξικόπημα την εξουσία και ανέτρεψε την δημοκρατία. Το τσαρικό καθεστώς συνεχίζεται και μετά τον θάνατο του Λένιν. Ο νέος τσάρος λέγεται Στάλιν. Η αντεπανάσταση επιδιώκει να επαναφέρει τα πράγματα στην πρότερα κατάσταση και να ανατρέψῃ την επανάσταση. Οι κομμουνιστές με επικεφαλής τον K. Marx είναι κρατικιστές. Γίνονται θεωρητικοί της καταργήσεως του κράτους, μέχρις ότου καταλάβουν την εξουσία (πβ. Λένιν, *Κράτος και Επανάσταση*, Μόσχα, 1888). Υστερά οργανώνονται εις διάρκεια και δημιουργούν ένα κολοσσιαίο Κράτος, τα επαισχυντα πλοκάμια του οποίου εισχωρούν ως τις παρυφές της συνειδήσεως. Η αντεπανάσταση στην Ρωσία επέβαλε ένα νέο στυγνό δικτατορικό καθεστώς, όπως απεκάλυψαν οι τρομερές δίκες της Μόσχας (πβ. A. Koestler, *To μηδέν και το άπειρο*, 1940). Πρωταγωνιστής ήταν ο εβραϊκής καταγωγής Ιωσήφ Στάλιν και θύματά του όλη η παλαιά φρουρά του Λένιν: Μπουχάριν, Ζηνόβιερ κ.λ. (πβ. M. Merleau - Ponty, *Humanisme et terreur*, Paris, Gallinard, 1947). Η τρομοκρατία έγινε ο μηχανισμός λειτουργίας του κράτους. Ο επίσης εβραϊκής καταγωγής Λέων Τρότσκυ (Bronstein) αυτοεξορίζεται καθ' υπόδειξη του Λένιν. Ο Τρότσκυ ονομάζει αντεπανάσταση την εξέλιξη μετά το 1917, ενώ αυτός οραματίζεται μια διαρκή επανάσταση, η οποία όμως δε θα έπαινε να ήταν μια διαρκής αντεπανάσταση. Οι κομμουνιστές συνηθίζουν να ονομάζουν προδότες και καταδότες όποιους τους εγκαταλείπουν. Άλλα το αγωνιώδες ερώτημα για τον προλετάριο είναι αν θα πρέπει να αναζητήσῃ την επανάσταση προς τα έξω ή μέσα του. Έξω έρχεται η αντεπανάσταση με το πλήθος των κομμισαρίων της. Ο κομμισάριος χρησιμοποιεί τους ανθρώπους ως εργαλεία χάριν της αλλαγής του εξωτερικού κόσμου, ενώ ο γιόγκι τους καλεί σε μια εσωτερική μεταμόρφωση (πβ. A. Koestler, *The Yogi and the Commissar*, 1945).

Η προφητεία του K. Marx για την επανάσταση ωδήγησε τον προλετάριο στην άρνηση της επανα-

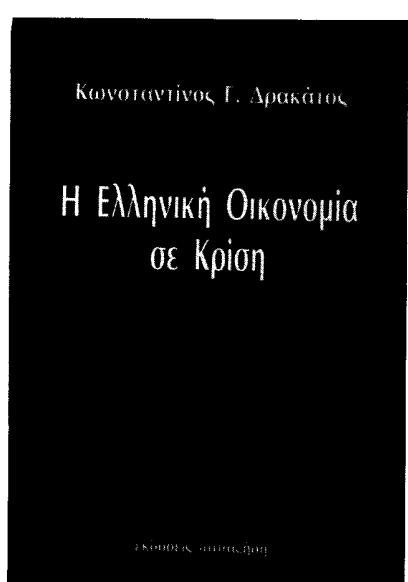
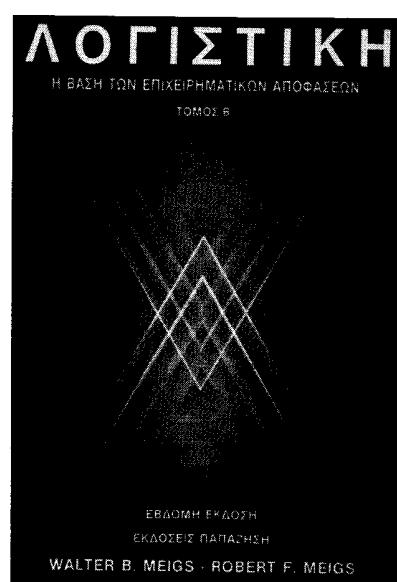
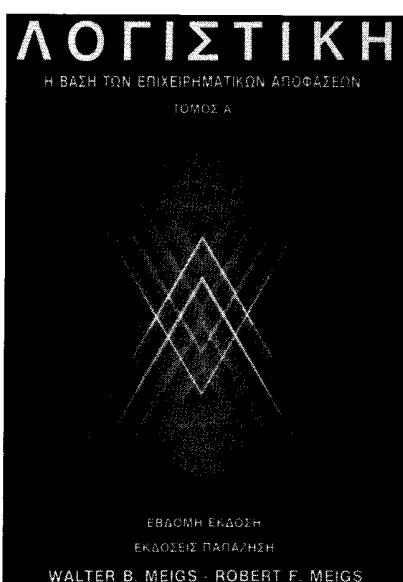
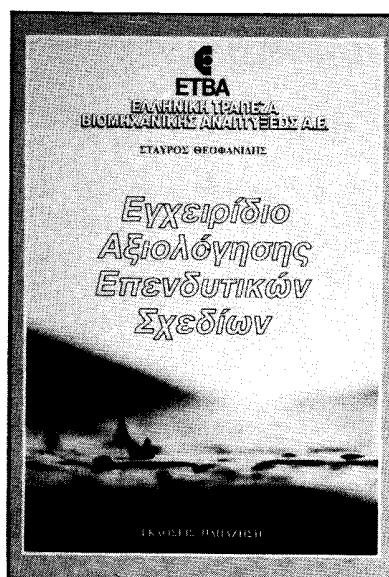
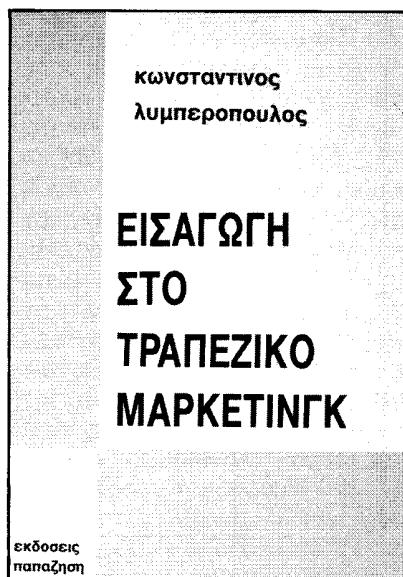
στάσεως και στην εσωτερικευση της προσευχής. Ο Ιουδαίος K. Marx ανανεώνει την παλαιά εβραϊκή προφητεία για την Δευτέρα Παρουσία, η οποία είναι αταξική κοινωνία. Ο περιούσιος λαός είναι το προλεταριάτο: «Μακάριοι οι πτωχοί των πνεύματι, ότι αυτών εστιν η βασιλεία των ουρανών». Η βασιλεία των ουρανών είναι ο κομμουνισμός. Επί της γης όμως ισχύει ο ρωμαϊκός νόμος της δικτατορίας του προλεταριάτου. Μεσσίας είναι ο ίδιος ο Marx και Εκκλησία το Κομμουνιστικό Κόμμα, η Συναγωγή των πιστών. Ο Κομμουνιστής είναι ο πιστός Χριστιανός, ο μάρτυς του Ιεχωβά. Ο γνήσιος Ιουδαίος, όπως είναι φυσικό, αντιμάχεται τον Χριστό. Ο Κομμουνισμός στηρίζεται στο σύγχρονο Ιουδαικό Κράτος της δικτατορίας του προλεταριάτου. Το περιεργό είναι ότι ο σύγχρονος Ιουδαίος K. Marx τοποθετεί τον παράδεισο στο τέλος της ιστορίας, ενώ ή Βίβλος τον έθετε στην αρχή του κόσμου. Το τέλος της ιστορίας είναι και το τέλος του κόσμου. Αυτό θα εσήμαινε η καταστροφή της αστικής τάξεως και η νίκη του προλεταριάτου. Η Ιερουσαλήμ άνω και κάτω, φύρδην, μίγδην. Απόδοτε τα του Θεού των Καισαριών. Άλλα το προλεταριάτο προδίδεται, γιατί αναγκάζεται να παραδώσῃ την εξουσία στους στρατιωτικούς και τους διανοούμενους, οι οποίοι το θυσίαζουν στον Μολώχ — ένα κράτος αντάξιο του βιβλικού Λεβιάθαν. Δυστυχώς το προλεταριάτο χρειάζεται τον διανοούμενο, για να το εκφράσῃ και να του ενσταλάξῃ την επανάσταση. Άλλα οι διανοούμενοι είναι αστικής προελεύσεως, όπως οι διδυμοί αδελφοί K. Marx και Fr. Engels. Πώς ο επιστημονικός σοσιαλισμός ήλθε σε τόση σύγκρουση με τα γεγονότα και του διέφυγε το τελικό βασιλείο της αταξικής κοινωνίας; Ο κομμουνισμός εκτοπισμένος στο περιθώριο της ιστορίας διαψεύδει τις αρχές του. Προχώρησε μέσα στις κλαγγές των όπλων και των συνθημάτων. Εκεί μέσα στα ωπλισμένα στίφη έκρυψε την μοναξιά του. Κοιτάζει το μέλλον με τρόμο. Τον χωρίζει από αυτό ένα πλήθος εθνών, τα οποία θα έπρεπε να κατακτηθούν. Απέκαμε και άρχισε να οχυρώνει το στρατόπεδο του στα ανατολικά της Ευρώπης, απέναντι από το δυτικό στρατόπεδο. Άλλού, όποιος παίρνει ουδέτερη θέση, θεωρείται αντικειμενικά ευμενής προς το καθεστώς. Εδώ στο σοσιαλιστικό στρατόπεδο ο ουδέτερος θεωρείται αντικειμενικά εχθρός του καθεστώτος. Κάτω από το πικρό βλέμμα των μεγάλων ιεροεξεταστών οι ένοχοι είναι όλοι οι λαός. Τα βασανιστήρια και τα πολιτικά ψυχιατρεία, όπου εγκλείονται οι αντιφρονούντες, είναι ο καθ' ημέραν βίος. Ο φόβος και ο τρόμος συνέχει την Αυτοκρατία του Λαού. Η κραυγή του Προμηθέως αικούνεται βραχνή στον Καύκασο της Σκυθίας. Τα άγρια πουλιά τρυπούν ακόμη το στέρνο του. Κραυγάζει ο μεγάλος επαναστάτης το μίσος του για τους θεούς και την αγάπη του για τον άνθρωπο.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ

ΜΟΛΙΣ ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΑΝ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ

ΜΟΛΙΣ ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΑΝ

Η ΕΤΕΡΟΤΗΤΑ ΚΑΙ Η ΑΝΤΙΦΑΣΗ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ ΑΠΟ ΤΟΝ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟ ΣΤΟΝ ΛΟΡΕΝΤΖ

Tou Σπύρου Κουτρούλη

Η πολιτισμική κίνηση τείνει να μορφοποιείται, χωρίς απαιτήσεις απολυτότητας και αξιολογικών προεκτάσεων, σε δύο διαφορετικές αφετηρίες που άλλοτε διευρύνουν μία τάση προσέγγισης και άλλοτε ενισχύουν μία πορεία διαχωρισμού τους. Η πολιτισμική κίνηση και η ελληνική ιδιαιτερότητα αναπτύσσονται μέσα σε μία πορεία ταλάντωσης ανάμεσα σε αυτές τις διαχωρίσιμες τάσεις που εσωτερικεύουν μία απόπειρα εναλλακτικών προσεγγίσεων του κόσμου καθολικά ή εν μέρει.

Η πρώτη προσέγγιση εδράζεται στον τρόπο προσέγγισης του κόσμου από τους προσωκρατικούς, τον Ήράκλειτο, τους Ορφικούς, τη διονυσιακή λατρείας και τους αρχαίους θεούς. Η αντίληψη αυτή ξετυλίγει την ιστορική πορεία σαν διαδικασία αντιθέσεων, συγκρούσεων και ανταγωνισμών και όπου η θετικότητα προς τον κόσμο απορρέει από τη θετικότητα και συμμετοχή σ' αυτό το παιχνίδι όπου τίποτε δεν είναι προκαθορισμένο και τίποτα δεν είναι οριστικό και τελειωμένο. 'Όπως γράφει ο Ζυλιέν Φρόϋντ *«η ύπαρξη καταφάσκεται μέσα στο παιχνίδι της δράσης και των αντιδράσεων της συμμετοχής και της αντίστασης.* Ο ανταγωνισμός είναι συγχρόνως ερέθισμα και εμπόδιο *«Η κοσμοαντίληψη του ανθρώπου του αρχαιοελληνικού χώρου αντανακλά τη θετικότητα προς τη ζωή και τη διαπλοκή του μέσα στον κόσμο. Γι' αυτό δεν δραπετεύει από αυτό τον κόσμο προς μία υπερβατική νέα πραγματικότητα αλλά ιεροποιεί και λατρεύει αυτόν τούτο τον κόσμο.* 'Όπως επισημαίνει ο Μ. Ελιάντε *«αυτά που η εμπειριο-ορθολογιστική νοοτροπία εμφανίζει σαν κατάσταση ή φυσική διαδικασία στη μαγικο-θρησκευτική εμπειρία του αρχαίου ανθρώπου είναι ιεροφάνεια — ή ισχυοφάνεια.* Μέσα στους μύθους της αιώνιας επιστροφής, του χάους της κυκλικής κίνησης των διονυσιακών οργίων κληρονομείται ένα πλαίσιο που παρέχει μία δυνατότητα ανίχνευσης αυτής της προσέγγισης του κόσμου. Η αποιεροποίηση του κόσμου που ολοκληρώνει το θάνατο του αρχαίου κόσμου και συγκεκριμενοποιεί το στερέωμα του δυτικού Χριστιανισμού οδηγεί στην κατίσχυση αυτού του κόσμου στην εργαλειοποίησή του, στην κατασκευή του ιδεολογικού

σύμπαντος της τεχνολογίας. Από το σημείο αυτό, οι θεοί εγκαταλείπουν τον κόσμο. Γρήγορα όμως ο άνθρωπος θα νιώσει το κενό.

Η άλλη προσέγγιση προβάλλει τη δυτικοχριστιανική αντίληψη όπως απορρέει μέσα από το πνευματικό περιβάλλον του ιουδαϊσμού που είτε έχει απαιτήσεις συνολικής ανάλυσης του κόσμου, που είτε συγκεκριμενοποιείται σε ένα οργανικό σύνολο με εσωτερική συνέπεια είτε διαστέλλεται σε διαφορετικές συγκλίνουσες τάσεις, αποτυπώνεται δε κατ' εξοχήν στην σύγχρονη πραγματικότητα. Αυτή η προσέγγιση μέσα από την πολυμορφία της είναι αυτή που κύρια υπάρχει και καθορίζει το πραγματικό. Η δυτικοχριστιανική αντίληψη περιστρέφεται στην άποψη ότι υπήρχε μία πρωταρχική ενότητα και αρμονία στον κόσμο όπου η έκπτωση δημιουργεί το παράλογο και το κακό στον κόσμο το οποίο όμως πρόκειται να αναιρεθεί στο τέλος μέσα από την εξωκοσμική παρέμβαση. Η εσχατολογική και τελεολογική αυτή αντίληψη περικλείει το τέλος της ιστορίας, το συμβιβασμό σε βιωματικό επίπεδο και σαν πορεία μεθοδολογικής προσέγγισης, την απόρριψη του αγώνα και την ανάληψη της ευθύνης του, την απόρριψη του κόσμου προς χάριν μιας υπερβατικής τάξης.

Η εσχατολογία της δυτικοχριστιανικής προσέγγισης σαν διαύλος που οδηγεί στη σύλληψη της ιστορίας, ζεινώντας από μία μεταφυσική θεμελίωση, οδήγησε στο τέρμα της την εκδοχή ότι ο κόσμος είναι αντιληπτός σαν ρυθμισμένο αιτιοκρατικό σύστημα όπου το τέλος προκαθορίζεται με αυτηρότητα και νομοτέλεια.

Ο δυτικοχριστιανισμός και τυπικώς αθεϊκά συστήματα όπως το μαρξιστικό συντελούν στη ρήξη με το πνευματικό σύμπαν του αρχαίου ανθρώπου και διαχέουν μία αναστροφή των αξιών που κατευθύνονται τελικά στην άρνηση της ζωής. Ο μαρξισμός επιστημονικοποίησε την μυθολογική διάσταση της δυτικοχριστιανικής αντίληψης αφαιρώντας από αυτή ορισμένα γοητευτικά και θελκτικά στοιχεία.

Ας δούμε, ας προσπαθήσουμε να δούμε πώς εξελίχθηκε και πώς συγκροτήθηκε αυτή η αντίληψη που δημιούργησε την ρήξη με την παράδοση που

περιστρεφόταν στην ερμηνεία της ζωής σαν διαδικασία αντιθέσεων και μέσα σε αυτή την ερμηνεία αποκάλυπτε τη θετικότητα και τη μαγεία του κόσμου.

Η μορφή που περιπλέκεται στην πορεία του αρχαίου ελληνικού ανθρώπου στην εποχή που είχε ελευθερώσει τη ρώμη του, που επρόκειτο να τον απορρυθμίσει και να συντείνει στην αντιφατική του υπόσταση είναι ο Σωκράτης. Αναλαμβάνει το ρόλο του βελτιωτού του είδους που δεν έθετε όρια και να το θέσει μέσα στις λογικές τους προτάσεις. Το ρήγμα στο πολιτιστικό σύμπαν του αρχαίου Έλληνα συγκεκριμένοποιείται στο σωκρατικό αξίωμα «Ενάρετος είναι μόνο εκείνος που κατέχει τη γνώση». Τον αναπροσδιορισμό της ηθικής τάξης ακολουθεί η επανατοποθέτηση του αισθητικού γεγονότος «Κάθε τι πρέπει να είναι σύμφωνα με τη λογική για να είναι ωραίο». Η αισθητική αντίληψη του Σωκράτη είναι ο τρόπος ανάπτυξης της τραγωδίας του Ευρυπίδη. Ο Νίτσε γράφει «Έκεινο που τόσο συχνά θεωρήσαμε στον Ευριπίδη συγκρίνοντας το έργο του με την τραγωδία του Σοφοκλή για δείγμα φτώχειας και ποιητικής κατωτερότητας είναι κατά το πλείστο το αποτέλεσμα της παρείσφρυσης αυτού του κριτικού και τυφλά ορθολογιστικού πνεύματος». Ο Ευριπίδης προβάλλοντας το αξίωμα ότι κάθε τι πρέπει να είναι συνειδητό για να είναι ωραίο μέσα στο εύρος των έργων του, οδήγησε στην κυριαρχία του μέτρου και του γενικευμένου συμβιβασμού σαν την αξιωματική αρχή της τέχνης. Η πορεία αυτή θα ολοκληρωθεί μέσα στο κλειστό φιλοσοφικό σύστημα του Εγέλου «όπου κάθε τι πραγματικό είναι ορθολογικό και κάθε τι ορθολογικό είναι πραγματικό». Το πάθος θα εγκλωβιστεί από τον Έγελο στην προδιαγεγραμμένη ροή της ιστορίας του. Η πανουργία, ο δόλος της ιστορίας αυτή η περιβόλητη λογική ταχυδακτυλουρία του, θα είναι η προκρουστειος κλίνη του όπου θα περικοπεί η πραγματικότητα ώστε να χωρέσει μέσα στο θεωρητικό του σχήμα «Η Ελληνική ζωή είναι μια αληθινή νεανική πράξη. Ο Αχιλλέας ο ποιητικός νέος, εγκαίνιασε αυτή τη ζωή και ο Μέγας Αλέξανδρος, ο πραγματικός νέος, την έφερε σε πέρας». Αυτές οι γραμμές του Έγελου προβάλλουν τη σφύζουσα ζωή του νέου Έλληνα πολεμιστή, δίνουν ένα εναλλακτικό πρότυπο για το σύγχρονο άνθρωπο που συμπυκνώνει αξίες όπως η θέληση για δύναμη, η αυτοθυσία, η τιμή, ο ηρωϊσμός. Όμως ορισμένες αποκλίνουσες τάσεις μέσα στο έργο του Έγελου σαν αυτές που επισημάνθηκαν δεν αναιρούν την βασική όψη της εγελιακής διαλεκτικής, η οποία κατ' αρχή αναιρεί και εξαφανίζει τις αντιφάσεις και τελικά κονιορτοποιεί την πραγματικότητα μέσα σε προκατασκευασμένες σχηματοποιήσεις. Ένα βήμα πιο πέρα κείται ο εγελιανισμός αντεστραμμένος: ο μαρξισμός. Ο μαρξισμός, ο οποίος διεκδικεί την ολική κάλυψη του

χώρου της επιστημονικής αλήθειας συγκροτεί τη διάρθρωσή του αφομοιώνοντας το κεντρικό δομικό σχήμα του δυτικοχριστιανισμού: πρωταρχική ενότητα: πρωτόγονος κομμουνισμός, έκπτωση = καπιταλισμός, μεσσιανική δύναμη = προλεταριάτο, αταξική κοινωνία = παράδεισος = τέλος της ιστορίας.

Η ανατολική εκκλησία διαχωρίστηκε από την κομμοαντίληψη του δυτικοχριστιανισμού και ότι στη συνέχεια προέκυψε διέσωσε — μέσα στην πνευματική της ατμόσφαιρα τη χθόνια ελληνική λατρευτικότητα συμβάλλοντας με καταλυτικό τρόπο στη διαμόρφωση της ελληνικής ιδιομορφίας.

Η ερμηνεία του κόσμου σαν διαδικασίας συγκρούσεων, η θετικότητα και η iερότητα του κόσμου, διαπερνούν τον πολιτισμό και συγκροτούν την αντίφαση του δεν είναι απλά δηλαδή ένα επεισόδιο στην εξέλιξη της ελληνικής κράσης καθώς αυτή διαπλέκεται με διαφορετικές αντίληψεις, παρεμβαίνει σε διαφορετικούς χώρους της επιστήμης τόσο στα μεθοδολογικά της εργαλεία όσο και στις αλήθειές της. Ο Max Weber και ο Konrad Lorenz είναι δύο τέτοιες περιπτώσεις που προέρχονται από διαφορετικούς επιστημονικούς χώρους. Στη συνέχεια θα γίνουμε πιο συγκεκριμένοι.

Max Weber

Η ανάγνωση του Max Weber δεν είναι συμπτωματική. Γίνεται δια μέσου του έργου του Ζυλιέν Φρόϋντ. Η φιλοσοφία του Max Weber επικεντρώνεται στην εμφάνιση εντάσεων, αντιθέσεων, ανταγωνισμών. Οι αντιθέσεις αυτές έχουν χαρακτήρα πολυποίκιλο. Δύνανται να εμφανίζονται σαν διαφοροποιησεις αισθημάτων ή βίαιες αντιδράσεις που κατευθύνονται στην αποκάλυψη ισχυρής διαμάχης και αγώνα. Το έργο του Marx Weber — που συγκροτείται όπως σημειώνει ο Ζυλιέν Φρόϋντ με μία αμφιταλάντευση ανάμεσα στον ορθολογισμό και το παράλογο, την άπειρη πραγματικότητα και το πεπερασμένο της γνώσης, την ερμηνεία και την κατανόηση, την πίστη και τη γνώση — αποκαλύπτει ορισμένους ανταγωνισμούς, όπως την ερωτική κατάκτηση, τον αντικομφορμισμό την ετεροδοξία και την ετερότητα, την ιστορική αντίθεση πολιτισμών όπως του γαλλικού και του γερμανικού, ανταγωνισμοί οι οποίοι συχνά φτάνουν στο σημείο της σύγκρουσης. Η ήττα ενός κοινωνικού σχηματισμού δεν συνιστά μία αρνητική του αξιολόγηση ούτε αποδίδει σ' αυτόν μία αδυναμία προσαρμογής.

Είναι κρίσιμο να ξεκαθαρισθεί ότι για τον Max Weber ο ανταγωνισμός δεν ταυτίζεται με τη σύγκρουση. Οι ανταγωνισμοί οδηγούν σε εκρηκτικές συγκρούσεις αλλά εναλλακτικά μπορεί να οδηγήσουν σε ένα πλαίσιο συνύπαρξης και ισορροπίας. Για τον Weber η ειρήνη δεν είναι παρά μία εξισορρόπηση ανάμεσα σε ανταγωνισμούς που υφίστανται παρ' ότι δεν δημιουργούν καταστάσεις ανοιχτής διαμάχης. Ο Weber προεκτείνει μέσα στις αναλύ-

σεις του μία προσέγγιση του ιστορικού γίγνεσθαι που διασιθητικά μας παραπέμπει στον Ηράκλειτο.

Ο σημερινός άνθρωπος αρνείται να σταθεί αντίκρυ στην πραγματικότητα, να συμμετάσχει στο παιχνίδι του κόσμου και στις αντιθέσεις. Προτιμά να βυθιστεί στη νάρκωση της καθημερινής ρουτίνας που είναι συγχρόνως η ρητή απόρριψη της ανάληψης της ευθύνης της ύπαρξης. Ο Weber γράφει: «Ο καρπός του δένδρου της γνώσης, τόσο πικρός για την ανθρώπινη βολή μας άλλα και αναπόφευκτα δεν συνισταται σε τίποτα άλλο από την ανάγκη να συνειδητοποιήσουμε αυτούς τους ανταγωνισμούς και να καταλάβουμε ότι κάθε συγκεκριμένη πράξη και σε τελευταία ανάλυση η ζωή στην ολότητά της (υπό την προϋπόθεση ότι δεν αφήνεται να κυλά σαν φαινόμενο του φυσικού κόσμου) δε σημαίνει τίποτα άλλο από μία αλυσίδα εσχάτων αποφάσεων δια των οποίων η ψυχή επιλέγει, όπως στον Πλάτωνα το πεπρωμένο της, το νόημα δηλαδή των πράξεών της και του είναι της».

Ο Ζυλιέν Φρόϋντ επισημαίνει σ' αυτό το σημείο ότι δύο συνέπειες απορρέουν από αυτή τη θέση «Ο Weber δεν πιστεύει σε καμια αρμονία, είτε προκαθορισμένη είναι αυτή είτε προϊόν του έργου του ανθρώπου. Το μόνο που μπορούμε να κάνουμε είναι να συνθέτουμε, να βρίσκουμε πρόσκαιρους τρόπους συμβιβασμών και διευθετήσεων. Οι συμβιβασμοί όμως δεν έχουν καμιά αντικειμενική αξία. Δεν αποτελούν παρά ένα βόλεμα που μας επιτρέπει να ζούμε παρακάμπτοντας τα προβλήματα και τις δυσκολίες. Αυτό είναι το τίμημα της καθημερινής ρουτίνας. Πιθανώς θα πρέπει να αποδώσουμε την εξέγερση των σύγχρονων νέων στην εχθρότητα προς το συμβιβασμό, που είναι προϊόν του χριστιανισμού». Το πνεύμα απόρριψης του χριστιανισμού που διαφαίνεται στον Z. Φρόϋντ είναι η αναμενόμενη αντίδραση του δυτικού ανθρώπου που δεν κοινώνησε την ορθόδοξη λατρεία αφού ταύτισε το χριστιανισμό με τις δυτικές εκδοχές του.

Διαφωτιστικό είναι ένα κομμάτι του Max Weber στο «Επιστήμη ως Επάγγελμα»: «Οι πολλοί θεοί της αρχαιότητας απομαγευμένοι και γι' αυτό υπό μορφή απροσώπων δυνάμεων ξεπηδούν από τους τάφους τους, επιζητούν να αποκτήσουν εξουσία πάνω στη ζωή μας και να ξαναρχίσουν τον αιώνιο αγώνα μεταξύ τους. Ότι όμως ιδιαίτερα ο σύγχρονος άνθρωπος και η νέα γενιά ακόμη περισσότερο δυσκολεύεται να πετύχει είναι να εξαρθεί στο ύψος μιας τέτοιας καθημερινότητας και να έχει τη δύναμη να αντιμετωπίζει μια τέτοια «πολυθέα». Όλη η επιδίωξη για «βίωμα» πηγάζει από αυτή την αδυναμία: να μην είσαι σε θέση να ατενίσεις σοβαρά και κατά πρόσωπο τη μοίρα της εποχής σου. Και είναι μοίρα του πολιτισμού μας, ότι, ύστερα από μία χιλιετηρίδα δήθεν ή μάταιου αποκλειστικού προσανατολισμού στο μεγαλειώδες πάθος της χριστιανικής ηθικής

που μας είχε τυφλώσει το βλέμμα, ξανάνοιδαν τα μάτια μας για να αποκτήσουμε πάλι ξεκάθαρη συνείδηση της σπαρακτικής «πολυθέας».

Η διαδικασία των αντιθέσεων και των ρήξεων λαμβάνει για τον Max Weber σημασία μεθοδολογικής επιστημολογικής αρχής που τον οδηγεί στην απόρριψη του διαλεκτικού λόγου. Για τον Weber δεν υφίσταται η μέση λύσις, η μέση οδός, ο επαμφοτερισμός στην επιστήμη δεν έχει νόημα. Η ανάλυση των ενοιών διαμορφώνει ένα ευρύ πλαίσιο ανταγωνισμών όπου η αυστηρή επιλογή και όχι επαμφοτερισμός συντάσσουν την αναγκαία μεθοδολογική αρχή.

Ο Ζυλιέν Φρόϋντ θα επισημάνει: «Καμιά επιστήμη δεν μπορεί να αποδείξει ότι η μέση οδός είναι η σωστότερη από τις ακραίες τοποθετήσεις. Η μέση οδός γενικά δεν είναι παρά το καταφύγιο του επαμφοτερισμού και της αμφιλογίας. Ο Weber καταφέρεται με δριμύτητα εναντίον του τσαρλατανισμού των συγχρόνων διανοούμενων, που προσποιούνται ότι είναι δεκτικοί για όλα τα ρεύματα της σκέψης, είτε αυτά προέρχονται από τη δύση, είτε από οπουδήποτε άλλού και που είναι υπερήφανοι γι' αυτή την φευδοκουλτούρα που δεν είναι τίποτε άλλο από μια απάτη. Η απάτη αυτή συνισταται στο να στολίζει κανείς την ψυχή του με όλα αυτά τα πνευματικά υποκατάστατα, με όλα τα αναθήματα που μάζεψε απ' ολόκληρο τον κόσμο, μετατρέποντας με αυτό τον τρόπο το πνεύμα του σ' ένα ιδιωτικό παρεκκλήσι με λογής-λογής υλικά συνταιριασμένο. Το να δέχεσαι οποιαδήποτε σκέψη είναι χειρότερο από σχετικισμό. Ισοδυναμεί με την παραίτηση από τη σκέψη».

Η σύγχυση των εννοιών, ο τσαρλατανισμός ορισμένων διανοούμενων και η έλλειψη πνευματικής τόλμης, που εδώ ο Ζυλιέν Φρόϋντ αιτιάται, δεν μπορεί βέβαια να συγχίστει με την πολυσημαντότητα της έκφρασης του εξαιρετικής ρώμης πνεύματος του Ηράκλειτου. Η αμφιλογία στο λόγο του Ηράκλειτου αναδύει την αντιφατικότητα της ύπαρξης, μαρτυρά μια αιματηρή ενδοσκόπηση της οικονομίας της λέξεως και της σιωπής. Ο Ηράκλειτος μας ταλανίζει — με αυτά που λέει και με αυτά που παραλείπει να πει.

Ο Ζυλιέν Φρόϋντ επισημαίνει την αντίθεση του Weber στην εγελιανο-μαρξιστική διαλεκτική (παρ' ότι χρησιμοποιεί τον όρο για να ονοματίσει μια ανάλυση που ακολουθεί τη λογική αρχή της μη αντίφασης ή κάποια σύγκρουση εννοιών): «Αυτό που ο Weber απορρίπτει είναι η διαλεκτική μέθοδος με την εγελιανή ή μαρξιστική σημασία, σύμφωνα με την οποία μια έννοια θα μπορούσε να είναι ο λόγος των προβλημάτων που τίθενται από άλλες έννοιες: ή μία φάση της ιστορικής εξέλιξης θα μπορούσε να είναι η εκπλήρωση ή τελείωση προηγουμένων φάσεων. Αυτό θα ήταν πραγματικά σαν λέμε, ότι ένας αντα-

γωνισμός θα μπορούσε να αποτελέσει τη λύση άλλων ανταγωνισμών, χάνοντας μ' αυτό τον τρόπο τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τις ιδιομορφίες του. Θα ήταν σαν να παραδεχόμαστε, ότι η πραγματικότητα θα μπορούσε να παραχθεί από μια μόνη έννοια. Όσο ο Weber ενδιαφέρεται για τις έρευνες ιστορικής αιτιότητας, με την έννοια ότι κάθε μοναδικό γεγονός προσδιορίζεται από ένα πλήθος προτέρων γεγονότων εξίσου μοναδικών, τόσο είναι εχθρικός προς τις διαλεκτικές κατασκευές, που χρησιμοποιούν έννοιες ή στοιχεία της πραγματικότητας σαν «δρώσες δυνάμεις» οι οποίες προσδιορίζουν με τρόπο μυστικό και απόκρυφο την πορεία και το νόημα της ιστορίας... Αυτό που ο Weber καταδικάζει στη διαλεκτική είναι, ότι αυτή προσπαθεί να πεισεί πως μπορεί να υπερβεί τους ανταγωνισμούς και τους αγώνες που συνδέονται με την ανθρώπινη ιδιότητά μας επιτυγχάνοντας έναν οριστικό συμβιβασμό στο επίπεδο των εννοιών. Εφ' όσον κάθε έννοια εκτός αν είναι αυστηρά μεθοδολογική, όπως ο ιδεότυπος, εμπεριέχει αντιφάσεις, δεν μπορεί ποτέ μια έννοια να αποτελέσει τη λύση των αντιφάσεων που περιέχονται στις άλλες έννοιες. Πολύ περισσότερο δεν μπορεί να αποτελέσει τη λύση των αμοιβαίων ανταγωνισμών μεταξύ των».

Σε ένα κόσμο όπου, όπως γράφει ο K. Αξελός, όλα βαδίζουν στο εξής προς ένα νέο συγκριτικό κι εκλεκτικό χριστιανοκαπιταλισμό - σοσιαλισμό». Όπου παράλληλα με αυτή την τάση ο T. Adorno οριοθετεί και ένα άλλο γεγονός: «η απαράδεκτη εικόνα ενός ανθρώπου χωρίς μνήμη είναι κάτι περισσότερο από απλό δείγμα παρακμής... είναι φανόμενο υποχρεωτικά συνδεδεμένο με την αρχή της προόδου στην αστική κοινωνία. Οικονομολόγοι, κοινωνιολόγοι όπως ο Βέρνερ Σόμπαρτ και ο Μαξ Βέμπερ συνδύασαν την αγάπη της παράδοσης με τη φεουδαρχική κοινωνία, την ορθολογικότητα με τον αστικό της κόσμο. Αυτό σημαίνει πως η σε ανάπτυξη αστική κοινωνία διαλύει τη μνήμη, το χρόνο, την ανάμνηση, σαν παραδοσιακά κατάλοιπα». Η παρουσία του Max Weber όπως αναλύεται σαν μια κατασκευή μιας νέας γλώσσας που αποσυνδέεται από την εγελιανομαρξιστική διαλεκτική, η τοποθέτηση της αντίφασης στον πυρήνα της έννοιας και της αντίθεσης στο κέντρο του κόσμου προβάλλει έναν τρόπο διαφυγής από τις αλήθειες των σύγχρονου κόσμου. Ο Weber είναι η έναρξη μιας πορείας που έρχεται να συναντήσει τις κρυμμένες αξίες και αλήθειες ενός αρχαίου κόσμου. Η παρέμβασή του σε μεθοδολογικά θέματα όσο και κοινωνιολογική υφής αποκαλύπτουν την ύπαρξη μέσα στο χάος ζειδωρων συνειδήσεων που διατηρούν ζωντανές συλλογικές ταυτότητες και φωτίζουν την επικαιρότητα ενός παρελθόντος.

Ακριβώς η ισχυροποίηση ενός πλέγματος τέτοιων ζειδωρων συνειδήσεων θα προσδιορίσει τη δια-

μόρφωση ενος πνεύματος κριτικού προς τη σημερινή κοινωνία, που θα αντικρούσει την κυριαρχούσα μορφή του λειτουργικού ορθολογισμού όπου τα πράγματα ταυτίζονται με τις λειτουργίες του, η έννοια με ένα σύνολο ενεργειών, η γλώσσα και η λέξη κονιορτοποιούνται από τη χρήση της εικόνας, με αποτέλεσμα η σκέψη τελικά να καταστέλλεται.

Διαμέσου του M. Weber ακολοθούμε μια πορεία που μας οδηγεί πίσω στον Ήράκλειτο. Γι' αυτόν που τα «πάντα οιακίζει ο κεραυνός» σαν κεραυνός να πέσει στις σύγχρονες πολιτισμικές εκφράσεις και να ανάψει ένα «πυρ αείζωο». Ο Ήράκλειτος κατασκεύαζε μια διαλεκτική που δεν ενοποιεί καταπνιγοντας τις αντιθέσεις, ούτε περιορίζεται μέσα στα τριαδικά σχήματα της εγελιανομαρξιστικής διαλεκτικής. Οι αντιφάσεις στον Ήράκλειτο συναίρουν ένα όλο εντός του οποίου διατηρούν τη μοναδικότητά τους. Ο πόλεμος είναι ο πατέρας των πάντων, το σύμπαν είναι σε διαρκή έριδα, η λατρεία του πυρός και του ηλίου ανασύρουν στην επιφάνεια της βελτιωμένης εποχής μας την τραγική συνείδηση. Όπως γράφει ο K. Αξελός «ο πόλεμος είναι αναγκαίος, είναι αρμονία και ο ολικός ρυθμός του Κόσμου είναι η κορυφαία μοίρα του, η άρχουσα Ενότητα που περιέχει και συνέχει κάθε τι που είναι μέσα στο χρόνο». Ο Ήράκλειτος τοποθετεί την κατοικία των θεών εδώ σ' αυτό τον κόσμο. Ο αρχαϊκός παγανισμός συναρθρώνεται με την αντίληψη της έριδας στον κόσμο. Ο Ήράκλειτος αντιπαρατίθεται με τις ήσυχες συνειδήσεις που παρήγαγε ο δυτικός χριστιανισμός. Η δυναμική μελέτη της σκέψης του μέσα στον ιουδαιο-χριστιανο-καπιταλιστικό κόσμο μας, ενισχύει την αρχαϊκή αντίληψη του κόσμου και μπορεί να αντιπαρατεθεί στον τύπο ανθρώπου που καταγγέλλει ο Adorno, τον άνθρωπο χωρίς μνήμη, χωρίς παρελθόν, χωρίς παράδοση.

K. Lorenz

Η εργασία του ηθολόγου K. Lorenz σχετικά με το ρόλο της επιθετικότητας μέσα στο οικολογικό σύστημα, την απέκδυση από τον εφιαλτικό χαρακτήρα που της προσέδωσε η μπηχαβιοριστική ανάλυση. Ο Lorenz στηρίζοντας τη δική του γόνιμη εργασία πάνω στο ισχυρό θεμέλιο του δαρβινισμού συναντά το ρεύμα του Ήράκλειτου, του Νίτσε, του Weber αναδείχνοντας την σημαντικότητα της επιθετικότητας και διαλύοντας το παραπλανητικό νέφος του ορθολογισμού.

Ο Lorenz ισχυρίζεται ότι «η επιθετικότητα μακριά από το να είναι η διαβολική καταστροφική αρχή που η κλασική ψυχανάλυση τη θέλει να είναι στην πραγματικότητα, είναι ένα θεμελιακό μέρος της οργάνωσης των ενστίκτων για τη διατήρηση της ζωής. Βέβαια μπορεί κατά λάθος να λειτουργήσει με ένα λανθασμένο τρόπο και να προκαλέσει καταστροφή, το ίδιο όμως μπορεί να συμβεί σε όλα

σχεδόν τα λειτουργικά μέρη οποιουδήποτε συστήματος. Μετάλλαξη και επιλογή οι μεγάλες «συνιστώσες» επέλεξαν απ' όλα τα απίθανα πράγματα τα τραχιά και γιομάτα αγκάθια βλαστάρια της μέσα στο είδος επιθετικότητας για να πετάξουν τα μπουμπούκια της προσωπικής φιλίας και της αγάπης.

Η επιθετικότητα χρησιμοποιείται για την αναλογική κατανομή του χώρου ώστε στον καθένα να αντιστοιχεί ένας χώρος για να υπάρξει, για την επιλογή του σεξουαλικού συζύγου διαμέσου των ισχυρών αγώνων ανάμεσα στα αρσενικά, τη δημιουργία επιθετικών υπερασπιστών της οικογένειας και ιδιαίτερα των απογόνων. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε πολλά ζώα όπου μόνο το ένα φύλο φροντίζει τους απογόνους, μόνο αυτό το φύλο εκδηλώνει επιθετι-

κές τάσεις για τα μέλη του είδους. Η οικογενειακή ενότητα οφείλει πολλά στην εκδηλούμενη επιθετικότητα. Η ιεραρχική τάξη η οποία είναι η απαραίτητη μορφή κοινωνικής οργάνωσης σε όλα τα ανώτερα σπονδυλώτα επιβάλλεται διαμέσου της επιθετικότητας. Με την επιβολή της ιεραρχικής τάξης και της εξουσίας, που είναι χαρακτηριστικό όλων των κοινωνικών ζώων, επιτυγχάνεται σύμφωνα με τον Lorenz η αναγνώριση του ισχυρότερου και του ασθενέστερου αλλά συγχρόνως παράγεται μια ευεργετική σταθερότητα της κοινωνικής δομής. Παρατηρώντας τις κοινότητες της κάργιας διαφαίνεται ότι η ιεραρχική τάξη προστατεύει τους ασθενέστερους

ενώ αποδίδεται μια ειδική σημασία στην αποκτούμενη ατομική εμπειρία παρά στην έμφυτη συμπεριφορά, ώστε τα μακροβιότερα μέλη να διαθέτουν μια ξεχωριστή ισχύ. Είναι χαρακτηριστικό ότι αν ένα σήμα ανησυχίας και φόβου εκπέμπεται από ένα νεότερο μέλος της κοινότητας δε δημιουργεί ένα κλίμα εγρήγορσης μέσα στην κοινότητα, όπως θα παρατηρούταν αν το σήμα εκπεμπόταν από ένα γηραιότερο μέλος. Ο Φ. Ντάρλιγκ και η Μ. Άλτμαν μας πληροφορούν ότι σε πολλά άλαφοι η αγέλη οδηγείται από ένα ηλικιωμένο θηλυκό που δεν το εμποδίζουν πια στα κοινωνικά του καθήκοντα οι υποχρεώσεις της μητρότητας.

Η συμπεριφορά του ανθρώπου θεωρήθηκε από πολλούς σαν αντιδραστική ώστε οι οποιεδήποτε έμφυτες τάσεις να μπορούν να αλλοιώνονται από διαδικασίες μάθησης, ώστε τελικά η ζωϊκή συμπεριφορά να υποβαθμίζεται. Είναι η παρεμπηνεία του δημοκρατικού ιδεώδους που εδώ συναντάται.

Πολλοί παιδαγωγοί πίστευαν ότι θα εξάλειπταν το ένστικτο της επιθετικότητας αν έδιναν ένα περιβάλλον στα παιδιά χωρίς υποχρεώσεις και απαγορεύσεις όπου όλα σχεδόν θα επιτρέπονται. Τελικά όταν τα νεαρά άτομα εντάχθηκαν μέσα στο κοινωνικό σύνολο παρουσιάστηκαν με εξαιρετική δυσκολία προσαρμογής ώστε πολλά έγιναν νευρωτικά. Η παραμέληση του ενστίκτου έχει ένα πολύ σοβαρό κόστος για την κοινωνία.

Ο Lorenz ισχυρίζεται ότι υπάρχουν τέτοια κανάλια ώστε η ενδο-ειδική επιθετικότητα να κατευθύνεται σε χώρους ακίνδυνους. Παρ' ότι προβλέπονται αυτοί οι μηχανισμοί σε σπάνιες περιπτώσεις η ενδο-ειδική επιθετικότητα λαμβάνει χαρακτήρα δραματικό. Μια χαρακτηριστική τέτοια περίπτωση ενδο-ειδικής επιθετικότητας είναι η ανήσυχη ζωή του εμπορευματοποιημένου ανθρώπου που αναπαράγει μια ανησυχητική τάση αυτοκαταστροφής του ανθρώπινου είδους.

Η κοινωνική συμπεριφορά ανώτερων ζώων υπακούει διαμέσου φυλογενετικών διαδικασιών και διεργασιών σε απαραβίαστους νόμους. Τελετουργοποίηση δηλαδή ο συμβολικός χαρακτήρας που λαμβάνουν ορισμένες λειτουργίες που υπηρετούσαν συγκεκριμένο σκοπό αρχικά είναι η μορφή αυτών των διεργασιών. Στην τελετουργοποίηση ο Lorenz ισχυρίζεται ότι μία νεοεμφανιζόμενη κληρονομική τάση αντιγράφει μορφές συμπεριφοράς που πριν προκαλούνταν φυλογενετικά από τη συνεργασία πολύ διαφορετικών επιδράσεων του περιβάλλοντος. Η αναφορά σε ένα ιδιαίτερα εκτενή βαθμό για τη λειτουργία της τελετουργοποίησης οφείλεται στον ειδικό ρόλο που αναλαμβάνει να παίξει, δηλαδή να μεταθέσει την ενδοειδική επιθετικότητα σε ιδιαίτερα αβλαβή κανάλια.

Ενδιαφέρουσα και σημαντική και διαφωτιστική είναι η παρατήρηση του Lorenz ότι «τόσο στη φυ-

λογενετική όσο και στην πολιτιστική τελετουργοποίηση τα νεοεξελιχθέντα σχήματα συμπεριφοράς πετυχαίνουν να κατακτήσουν ένα πολύ ιδιόμορφο είδος αυτονομίας. Τόσο τα ενοτικώδη όσο και τα πολιτιστικά τελετουργικά γίνονται ανεξάρτητα κινητρα συμπεριφοράς δημιουργώντας νέα αντικείμενα ή στόχους τους οποίους πασχίζει να φθάσει ο οργανισμός για αυτά τα ίδια. Οφείλεται στο χαρακτήρα τους σας ανεξάρτητοι κινητήριοι συντελεστές που τα τελετουργικά υπερβαίνουν την αρχική λειτουργία τους της επικοινωνίας και γίνονται ικανά να επιτελούν τα εξίσου σημαντικά επικουρικά καθήκοντα του έλεγχου της επιθετικότητας και της διαμόρφωσης ενός δεσμού ανάμεσα σε ορισμένα άτομα».

Αλλά ο ανταγωνισμός και η σύγκρουση δεν περιορίζεται στους τρόπους που περιγράφηκε δηλαδή σαν μια σύγκρουση ανάμεσα σε μέλη του ίδιου ή διαφορετικού είδους. Η επιθετικότητα είναι αισθητή με ένα συγκεκριμένο κάθε φορά τρόπο ανάμεσα σε παρορμήσεις που προέρχονται από διαφορετικές πηγές μέσα στον οργανισμό. Η σύγκρουση διαφόρων παρορμήσεων προσφέρουν σταθερότητα στη λειτουργία. Η επιγραμματική άποψη του Ηράκλειτου «ο πόλεμος κύριος πάντων» ελέγχεται σε αυτό το χώρο εμπειρικά ως σωστή.

Η επιθετικότητα είναι το διακριτικό γνώρισμα των κοινωνικών ζώων, είναι το θεμέλιο της κοινωνικότητας όπου αναπτύσσονται ειδικοί προσωπικοί δεσμοί. Τα επιθετικά ζώα έθεσαν τέρμα στην ομοιόμορφη τάξη του κοπαδιού και ανέδυσαν μια δομή ιεραρχική. Θα περιμέναμε ότι σε ζώα στερημένα επιθετικότητας θα ήταν περισσότερο ευνοϊκή η ανάπτυξη σχέσεων αγάπης και φιλίας. Όμως κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει. Προσωπικοί δεσμοί και προσωπικές σχέσεις αποκαλύπτονται εκεί που αποκαλύπτεται ένας βαθμός επιθετικότητας. Το γεγονός αυτό εξηγείται ως εξής από τον Lorenz: «Αναμφίβολα ο προσωπικός δεσμός αναπτύχθηκε σε κείνη τη φάση της εξέλιξης όταν, σε επιθετικά ζώα, η συνεργασία δύο ή περισσότερων ατόμων ήταν απαραίτητη για ένα σκοπό που εξυπηρετούσε τη διατήρηση του είδους, συνήθως το μεγάλωμα των μικρών. Αναμφίβολα ο προσωπικός δεσμός, η αγάπη ξεπήδησε σε πολλές περιπτώσεις από επιθετικότητα μέσα στο είδος μέσω τελετουργοποίησης μιας μετατοπισμένης εφόδου απειλητικότητας. Αφού αυτά τα τυπικά συνδέονται με το πρόσωπο του συντρόφου, και αφού αργότερα γίνονται αναγκαία σαν ανεξάρτητες ενοτικώδεις πράξεις, καθιστούν την παρουσία ενός συντρόφου απόλυτα απαραίτητη και τον ίδιο το σύντροφο ζώο με σπιτικό σθένος «με την ίδια συγκινησιακή αξία που έχει και η εστία». Όμως ο Lorenz θα κάνει την πιο καίρια επισήμανση, την σημαντικότερη και ωραιότερη ίσως παρατίρηση: «Η επιθετικότητα μέσα στο είδος μπορεί σίγουρα να υπάρξει

χωρίς το αντίστοιχό της, τον έρωτα, αλλά' αντίθετα δεν υπάρχει αγάπη χωρίς επιθετικότητα. Δεν μισεί κανείς πραγματικά παρά μόνο κάποιον που έχει αγαπήσει, και αν το αρνιέται, αγαπάει ακόμη». Η εμπειρική σκέψη του Lorenz συναντά την αρχέγονη αρχαϊκή σκέψη του Ηράκλειτου για να τονίσει τη διαφορετικότητα της ενότητας του κόσμου.

Όμως ο Lorenz δεν περιορίζεται να καταδειξει τις θετικές πλευρές του αγώνα και της επιθετικότητας, να την απελευθερώσει από ένα προσεκτικά φτιαγμένο κατηγορητήριο αλλά αναδεικνύει την παραμελημένη σημασία των ενοτικών, την αναγκαιότητα όχι απλά για την ύπαρξη της ζωής αλλά και της εννοιολογικής σκέψης της παραδόσεως και της ευθύνης. Ο Lorenz σηκώνει και αυτός την ορμή, τη θέλησή του για να πολεμήσει τον ορθολογισμό και τον ηθικισμό που είναι συνέπειά του, για να πολεμήσει την προσπάθεια σμίκρυνσης του ανθρώπου, όλων αυτών που ο Νίτσε τους ονόμασε βελτιωτές του ανθρώπου και το μόνο το οποίο θέλησαν είναι να στειρώσουν όλα τα ένοστικτα της ζωής.

Είναι η ηθική ζωή η απόρροια της κατηγορικής προστακτικής του Kant, που σηκώνει τη σημασία εναντίον του ενοτικού; Θα πρέπει λοιπόν τα ένοστικτα να καταδικαστούν; Όχι απαντά ο K. Lorenz. «Στην πραγματικότητα και η πληρέστερη ακόμα λογική αντίληψη των συνεπειών μιας πράξης και της λογικής συνοχής της πρότασης δεν θα κατέληγε σε μια επίταγή ή σε μια απαγόρευσή της χωρίς την κάποια συγκινησιακή, με άλλα λόγια ενοτικώδη πηγή ενέργειας, που προμηθεύει το κίνητρο. Σαν τη δύναμη σ' ένα σημειρινό αυτοκίνητο, η υπεύθυνη ηθική αντλεί την ενέργεια που χρειάζεται για να ελέγχει την ανθρώπινη συμπεριφορά από τις ίδιες πρωταρχικές δυνάμεις που είχαν δημιουργήθει για να τη χαλιναγωγούνε. Σαν ένα καθαρά ορθολογιστικό πλάσμα, γυμνωμένο από τη ζωϊκή κληρονομιά των ενοτικών του, ο άνθρωπος ασφαλώς δεν θα ήταν άγγελος — το αντίθετο. Παντού και πάντα είναι η μη κατευθυνόμενη από τη λογική συγκινησιακή εκτίμηση των αξιών που προσθέτει ένα σημείο συν ή πλην στο απάντημα του κατηγορικού ερωτήματος του Kant προς τους εαυτούς μας, και το κάνει επιταγή ή βέτο. Μόνη της η λογική, μόνο να επινοεί μέσα μπορεί, να φθάσει σε προσδιορισμένους κατά τ' άλλα σκοπούς. Δεν μπορεί ούτε στόχους να θέσει ούτε να μας δώσει προστάγματα. Από μόνη της, η λογική, είναι σαν ένας ηλεκτρονικός υπολογιστής που δεν έχει ταϊστεί με καμιά σχετική πληροφορία που θα οδηγούσε σε μια σημαντική απάντηση. Όσο και αν λογικά όλες οι επιχειρήσεις της είναι έγκυρες, είναι ένα θαυμαστό σύστημα από τροχούς μέσα σε τροχούς, χωρίς έναν κινητήρα που να τους κάνει να γυρίζουν.

Η κινητήρια δύναμη που το κάνει αυτό απορρέει από μηχανισμούς ενοτικώδους συμπεριφοράς πο-

λύ παλαιότερους από τη λογική, που δεν γίνονται άμεσα προσιτοί στην ορθολογική αυτοπαραπήρηση».

Την επιθετικότητα θα τη συναντήσουμε σαν βάση της κοινωνικής ζωής σε ανθρώπινες εκδηλώσεις ιδιαίτερα σημαντικές όπως ο έρωτας, η αγάπη, η φιλία. Θα τη συναντήσουμε και σε πιθανόν πιο απλές όπως ο ενθουσιασμός, και το γέλιο. Το γέλιο όπως και ο ενθουσιασμός διαμορφώνουν έναν ισχυρό δεσμό ανάμεσα σ' αυτούς που γελούνε και σ' αυτούς που δεν συμμετέχουν.

Η ταχύτατη τεχνολογική ανάπτυξη, οι τριγμοί που επέφερε στη λειτουργία του οικολογικού συστήματος, η υπονόμευση των φυλογενετικών διαδικασιών συμπλήρωσαν την προβληματική κατάσταση που δημιουργούσε εξ' αντικειμένου η εφιαλτική περιγραφή της επιθετικότητας, η υποτονική της αναφορά μέσα σε καίριες ανθρώπινες εκδηλώσεις και η ολοκληρωτική διάθεση απόρριψης των εντοκτών από την ορθολογιστική σκέψη.

Οι κοινωνικοί κανόνες που έχουν εξελιχθεί μέσα από φυλογενετικά συστήματα δεν είναι ένα τεχνητό κατασκεύασμα αλλά ένα προϊόν επιλογής. Η συμπτωματική συγχώνευση διαφορετικών πολιτισμών, διαφορετικών αξιολογήσεων, διαφορετικών συμπεριφορών και κανόνων είναι ένας επιπλέον σοβαρός μηχανισμός που επιδρά υπονομευτικά στην οικολογική ισορροπία. Η συγχώνευση διαφορετικών πολιτισμών, δημιουργεί ατομικές νευρώσεις, αφομοίωνται οι αρνητικότερες τάσεις του θεωρούμενου ανώτερου από τον κατώτερο πολιτισμό. Ο κάθε λαός η κάθε εθνική κοινότητα επιλέγει το γονιμότερο γι' αυτή τρόπο ζωής, που προσαρμόζεται στο παραδοσιακό υπόστρωμα το οποίο συντηρείται με φυλογενετικές διαδικασίες. Το πολιτιστικό αυτό υπόστρωμα διαθέτει ένα ισχυρό κέντρο με ανελαστική συμπεριφορά, που υπακούει σε ορισμένους κανόνες με καθορισμένο τυπικό αλλά και μια ευαισθητοποιημένη νοοτροπία που επιλέγει τις κατάλληλες μεταλλαγές. Ο άνθρωπος είναι ένα γεγονός πολιτισμού. Η ανθρωπιά του προσδιορίζεται μέσα από την συμμετοχή του στον πολιτισμό του. Ο κάθε άνθρωπος ανήκει σε ένα πολιτισμό, στο δικό του πολιτισμό, ο κάθε πολιτισμός δημιουργεί το δικό του άνθρωπο. Έξω από αυτό το συγκεκριμένο πολιτισμό ο συγκεκριμένος άνθρωπος εξαφανίζεται, στη θέση του υπάρχει ένα κενό. Η αλαζονεία του δυτικού ανθρώπου εξαφάνισε με βίαιους και με τους ακόμη πιο επικίνδυνους μη βίαιους τρόπους πολιτιστικές ιδιομορφίες και λειτουργίες που φάνταζαν στα μάτια του παράλογες και επικίνδυνες, όχι μόνο επειδή δε συμφωνούσαν με μια συγκεκριμένη ορθολογικότητα αλλά κατά κύριο λόγο επειδή ήταν διαφορετικοί από τους συνηθισμένους σε αυτόν τρόπους πολιτιστικής συμπεριφοράς. Ο Λόρεντζ αναφέρει τις μελέτες εθνολόγων και ηθολόγων που πιστοποιούν τις νευρωτικές διαταραχές που υπέστη-

σαν από την αναγκαστική αφομοίωση ενός ξένου πολιτισμού φυλές Ινδιάνων, ή τη σοβαρή απειλή που θα είχε για την επιβίωση ορισμένων φυλών του Βόρεο η εγκατάλειψη της συνήθειας της κρανιοθηρίας, που έχει κεντρική σημασία στο πολιτιστικό τους σύστημα.

Ο αρχαίος παγανισμός με το αγωνιστικό του πνεύμα, την αμφισβήτηση του λογικισμού, τη λατρεία των εθνικών κοινοτήτων και των χθόνιων δυνάμεων, με την καλλιέργεια όλων των εντοκτών και των δυνάμεων που καταφάσκουν στη ζωή, άστραφε μέσα στο βλέμμα του Νίτσε, του Weber, του Λόρεντζ. Με τη σκέψη τους επανανακαλύπτουμε τα μονοπάτια που μας οδηγούν αναπότρεπτα στο αθέλητα κρυμμένο αρχαίο πνεύμα.

Πού μας οδήγησε όμως η λεηλάτηση ή η απάρνηση του αρχαίου τρόπου ζωής στη σημερινή πραγματικότητα; Σήμερα βιώνουμε την απουσία του Θεού σαν το θάνατο Του. Η εξάντληση του ανθρώπου αναγγέλλει το τέλος του. Θα μιλήσουμε λοιπόν για το θάνατο του ανθρώπου; Και μετά τι; Τι θα βάλουμε στη θέση του κενού.

Ο Νίτσε γράφει ότι το μέλλον έρχεται με βήμα περιστεριού. Θα υπάρξει μια νέα θέληση; Θα κατασκευάσει αυτή ένα νέο άνθρωπο;

Η σκέψη δεν πρέπει να ιχνογραφεί απλά την πραγματικότητα. Απέναντι στην παγκόσμια παρακμή, αντίκρυ στη στρατιά των ευτυχισμένων σκλάβων ή απλά σκλάβων δεν υπάρχουν περιθώρια εφησυχασμού γι' αυτούς που σκέφτονται.

Η σκέψη θα πρέπει να αναχωρήσει από τα γραφεία και τις βιβλιοθήκες, να μεταπλαστεί σε άμεση πολιτική δράση.

Επιστροφή στον Ηράκλειτο, στο Δίόνυσο, «στον ποιητικό νέο» Αχιλλέα. Επανάγνωση του Weber, του K. Λόρεντζ. Οι δυνάμεις της ζωής, οι αθέλητα κρυμμένες μπορούν πολλά να μας πουν σήμερα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. *Μιρσέα Ελιάντε: Ιστορία των Θρησκειών*
2. *Φ. Νίτσε: «Γεννηση της Τραγωδίας»*
3. *Φ. Νίτσε: «Το Λυκόφως των ειδώλων»*
4. *X. Μαρκούζε: «Μονοδιάστατος άνθρωπος»*
5. *K. Αξελός: «Ηράκλειτος»*
6. *K. Αξελός: «Προς την πλανητική σκέψη»*
7. *Ηράκλειτος: «Περὶ φύσεων» (Εισαγωγή N. Ρούσσος)*
8. *K. Λόρεντζ: «Επιθετικότητα»*
9. *K. Λόρεντζ: «Πιστὸς ὄψη του καθρέφτη»*
10. *M. Weber: «Η επιστήμη ως επάγγελμα»*
11. *I. Συκουτρής: «Εισαγωγή στον Max Weber»*
12. *Ζυλιέν Φρούντ: «Η φιλοσοφία των ανταγωνισμών στον M. Weber (Εποπτεία, τ. 74)*
13. *P. Hegel: «Φιλοσοφία της ιστορίας»*
14. *X. Γιανναράς: «Το πρόσωπο και ο έρωας»*
15. *A. Μπενουά: «Η θρησκεία της Ευρώπης»*
16. *K. Μαρξ: Χειρόγραφα 44*
17. *Φ. Νίτσε: Η γεννηση της φιλοσοφίας*
18. *M. Weber: «Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού»*
19. *K. Πόππερ: Η ανοιχτή κοινωνία και οι εχθροί της*
20. *E. Καντ: «Τα θεμέλια της μεταφυσικής των ηθών»*

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ 1888-1968

Με την ευκαιρία της συμπλήρωσης των 100 χρόνων από τη γέννηση του Γεωργίου Παπανδρέου και των 20 χρόνων από το θάνατό του, η Ν.Κ. ετοίμασε και παρουσιάζει σ' αυτό το τεύχος ένα ειδικό αφιέρωμα στις κοινωνικές και πολιτικές ιδέες και θέσεις του Γεωργίου Παπανδρέου.

Ο Γεώργιος Παπανδρέου, πέρα από ένας χαρισματικός πολιτικός καριέρας, ήταν κι ένας άνθρωπος με ανησυχίες πνευματικές και κοινωνικό προβληματισμό. Πολλές από τις ιδέες που εξέφρασε σε διάφορες εποχές της σταδιοδρομίας του, καθώς και οι μεταρρυθμίσεις που επιχείρησε, κατά τα διαστήματα που βρέθηκε σε κάποιο κυβερνητικό θώκο (με κυριότερη την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση που επιχείρησε ως υπουργός Παιδείας), είναι αντικείμενο μελέτης και επιστημονικής ανάλυσης· ας μη ξεχνάμε τη βαθιά επιρροή του «Γέρου της Δημοκρατίας» σε μεγάλα στρώματα του πληθυσμού και κυρίως της νεολαίας της δεκαετίας του 1960.

Το αφιέρωμα που ακολουθεί περιλαμβάνει μια μελέτη του καθηγητή Θανάση Διαμαντόπουλου για τις πολιτικοκοινωνικές θέσεις και ιδέες του Γεωργίου Παπανδρέου, τα κείμενα δύο βαρυσήμαντων λόγων του, ένα άρθρο-κριτική του Δημήτρη Γληνού για τις απόψεις του Γ. Παπανδρέου σε θέματα Παιδείας, ένα άρθρο του Μ. Μελετόπουλου, που επιχειρεί μια προσέγγιση του Γ. Παπανδρέου χωρίς προκαταλήψεις, καθώς και ένα χρονολόγιο της ζωής του σε σχέση με τις πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα.

Η επιμέλεια του αφιερώματος έγινε από τον Γ. Σακιώτη.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ

1888

Αγία Μαρίνα Αχαΐας. Γεννιέται ο Γεώργιος Σταυρόπουλος (Παπανδρέου), γιος του ιερέα Ανδρέα Σταυρόπουλου. Πεθαίνει η μητέρα του Παγώνα. Ο πατέρας του μετατίθεται στο χωρίο του Καλέτζι.

1897

Τελειώνει Δημοτικό. Πηγαίνει στο σχολαρχείο στη Χαλανδρίτσα.

1899

Καθώς ο μεγαλύτερος αδερφός του Νίκος τελειώνει το σχολαρχείο, ο Παπανδρέας μετατίθεται ως εφημέριος στην Πάτρα. Έτσι έχει πια τη δυνατότητα να σπουδάσει και τα δυο του παιδιά.

1903

Πρωτοστατεί στη συγκρότηση επιτρόπων και συνεργείων εράνων που γυρνούν την Πάτρα για να συγκεντρώσουν βοήθεια για τα θύματα του Μακεδονικού πολέμου.

1904

Εκφωνεί επικήδειο για το θάνατο ενός καθηγητή του. Ο λόγος και η ρητορική του ικανότητα κάνουν αισθηση στην Πάτρα.

1904 (Φθινόπωρο)

Αποφοιτεί με άριστα. Έρχεται στην Αθήνα και γράφεται στη Νομική. Ασχολείται ενεργά με τα φοιτητικά ζητήματα.

1907

Ηγείται φοιτητικής κίνησης για την κατάργηση των υποχρεωτικών παρουσιών στη Γυμναστική. Ακολούθησαν κατάληψη της Νομικής και επεισόδια με το ιππικό. Γνωρίζει τη Σοφία Μινέικου μετέπειτα σύζυγό του.

1909

Πτυχιό με άριστα. Μετά κατατάσσεται στο στρατό.

1911

Απολύνεται. Πεθαίνει ο πατέρας του.

Ο Παπανδρέου περιέγραφε την πρώτη επίσκεψή του Παττακού στο Γουδή, όπου ήταν κρατούμενος μαζί με άλλους, από τη νύχτα της 21ης Απριλίου, ως εξής:

«Τας πρώτας πληροφορίας δια το τι είχε συμβεί, μας τας μετέφερε εις εκ των πρωταγωνιστών του πραξικοπήματος, ο οποίος τουλάχιστον εις εμέ, ήτο τελείως άγνωστος και ως φάτσα και ως όνομα: Ο Παττακός. Είχε μια περίεργη, πράγματι, μορφή, η οποία δεν προσδιαίζε εις δικτάτορα. Ήτο κάτι μεταξύ παγοπάλου και τριταγωνιστού επιθεωρήσεως. Και δεν διέθετε, ο άθλιος, ούτε την γραφική σοβαρότητα παλαιού επιλοχία εν υπηρεσίᾳ! Μετά την αυτούσιασσί του: «Ταξίαρχος Παττακός, υπουργός Εσωτερικών της Επαναστατικής Κυβερνήσεως», με επλησίασε και μου απηγόρωνε τον λόγον, αλλά απηξίωσα απαντήσεως. Ήτο πολύ κατώτερος των σπυριμών εκείνων! Του παρέσχον την ευκαιρίαν της ανέσεως, με την βεβαιότητα ότι θα έλεγε περισσότερα, δια να πληροφορηθώμεν και να καταλήξωμεν εις συμπεράσματα.»

Όταν αφέθηκε ελεύθερος, μετά την πρώτη του κράτηση από την δικτατορία

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

1911 (Οκτώβριος)

Φεύγει για Γερμανία. Εκεί βρίσκεται κι ο αδελφός του Νίκος. Σπουδές στη Βαΐμάρη-Βερολίνο.

1912

Βαλκανικοί πόλεμοι. Τα δυο αδέλφια γυρνάνε στην Ελλάδα να πολεμήσουν.

1913 (Απρίλιος)

Αρρωσταίνει από τις πολεμικές κακουχίες και απαλλάσσεται απ' το στρατό. Παντρεύεται τη Μινέικου και επιστρέφει στο Βερολίνο για τις σπουδές του.

1914 (Ιανουάριος)

Βερολίνο. Συνάντηση με το Βενιζέλο που κάνει περιοδεία στις μεγαλύτερες ευρωπαϊκές πρωτεύουσες. Ο πρώτος του ουσιαστικά λόγος είναι η προσφώνηση του Βενιζέλου.

1914 (Αύγουστος)

Επιστρέφει στην Αθήνα. Ασκεί το επάγγελμα του δικηγόρου.

1915 (Ιανουάριος)

Διάλεξη στο ΕΚΑ με θέμα την Κοινωνική νομοθεσία. Ήταν μια προσδεμενική και σοσιαλιστική ομιλία.

1915 (Αύγουστος)

Ο Βενιζέλος σχηματίζει κυβέρνηση με 185 έδρες. Διορίζεται νομάρχης Λεσβου σε ηλικία 27 ετών.

της 21ης Απριλίου, τον επισκέφθηκε μια ομάδα βουλευτών στο Καστρι. 'Ένας βουλευτής, οργισμένος από τις ταλαιπωρίες που υπέστη ο Γέρος και που περνούσε ο τόπος, είπε σε μια σπιγγή:

— Κύριε πρόεδρε, δεν πρέπει να είμαστε επιεικείς. Πρέπει να πέσει λεπίδι...

Χαμογέλασε ο Παπανδρέου και του απήνησε:

— Μπράβο! Σου αναθέτω το έργον. Και ο βουλευτής έμεινε άφωνος.

★

Τους πρώτους μήνες της δικτατορίας κυκλοφόρησε η φήμη, ότι ο Παπαδόπουλος είναι βαφτιστικός του Παπανδρέου. Κάποιος φίλος του τον ρώτησε:

— Κύριε Πρόεδρε, ο κόσμος λέει ότι ο Παπαδόπουλος που είναι και συντοπίτης

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

1915 (Οκτώβριος)

Τερματίζεται η νομαρχιακή του θητεία.

1916 (Ιανουάριος)

Αναλαμβάνει τη διεύθυνση του πολιτικού γραφείου του Βενιζέλου.

1916 (Μάιος)

Βαρυσήμαντη πολιτικο-κοινωνιολογική ανάλυση. Άρθρο του: «Οι δυο πολιτικοί κόσμοι» για την εθνική κρίση.

1916 (Αύγουστος)

Στην επιθεώρηση Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δημοσιεύει μελέτη: «Η Ευρώπη προ του πολέμου». Ανάλυση των αιτιών που οδήγησαν στον παγκόσμιο πόλεμο.

1916 (Αύγουστος)

Κίνημα Εθνικής Αμύνης. Επανάσταση, που ξεκινάει απ' τη Θεσ/νίκη. Τριανδρία-Κουντουριώτη-Δαγκλή. Ο Γ.Π. διορίζεται γεν. Διοικητής Αιγαίου.

1917 (Μάιος)

Παραίτηση του Κων/νου. Γίνεται ανασύσταση της αντισυνταγματικής και κακώς διαλυθείσας Βουλής το 1915.

1920 (Οκτώβριος)

Εκλογές. Για πρώτη φορά πολιτεύεται ο Γ.Π. αφού παραιτείται από γεν. Διοικητής. Η αρχική του σκέψη να πολιτευθεί στην Αχαΐα. Επειδή όμως βρίσκει εμπόδια εσωκομματικά αποφασίζει να θέσει υποψηφιότητα σαν ανεξάρτητος υποψήφιος βουλευτής Λέσβου. Με 12.000 ψήφους στις 18.000 σύνολο δεν εκλέγεται βουλευτής, εξαιτίας του εκλογικού συστήματος. Εκλέγεται όμως πρώτος επιλαχών.

1921 (Απρίλιος)

Δημοσιεύεται το άρθρο του: «Ο Βασιλεύς και το Έθνος». Εξηγούσε ότι η χώρα βάδιζε προς την καταστροφή και καλούσε το Βασιλιά Κων/νο να παραιτηθεί. Προκάλεσε σάλο. Επίσης ήταν αιτία να τον καταδικάσει το στρατικείο σε ποινή φυλάκισης 18 μηνών. Επειδή όμως δεν είχε την αρμοδιότητα μετά από 4 μήνες αποφυλακίστηκε κατόπιν απόφασης του αναθεωρητικού δικαστηρίου.

1922

Δημοσιεύεται το Δημοκρατικού Μανιφέστου υπέρ της Αβασιλευτής Δημοκρατίας. Το υπέγραφαν οι Άλ. Παπαναστασίου, Πετμεζάς, Καραπάνος, Θεοδωρόπουλος, Πλάζης, Βηλαράς και Μελάς. Κατηγορήθηκαν για «εξύβριση του Βασιλέως» παραπέμφθηκαν σε δίκη στο Κακουργοδικείο της Λαμίας. Συνήγορος ο Γ.Π. Η αγόρευση ήταν καταπληκτική. Οι ένορκοι αποφάνθηκαν: Αθώοι. Άλλα ασκήθηκαν πιέσεις, εκβιασμοί και απειλές του Εισαγγελέα. Καταδικαστική η τελική απόφαση.

1922 (5 Ιουλίου)

Δέχεται τραμπουκική επίθεση και τραυματίζεται στη Μυτιλήνη υπό τις ευλογίες του Γεν. Διοικητή Αιγαίου Σπηλιωτόπουλου και της Αστυνομίας.

1922 (Σεπτέμβριος)

Επανάσταση. Αποβίβαση στο Λαύριο. Ο Γ.Π. είναι ο κύριος σύμβουλος του Αρχηγού της Επανάστασης Πλαστήρα. Μετά τη δολοφονία των 'Εξι στο Γουδί ο Πλαστήρας προσφέρει στον Γ.Π. το υπουργείο Εσωτερικών. Αρνείται γιατί η κυβέρνηση του Στ. Γονατά ήταν συνδεδεμένη με τη θανάτωση των πολιτικών εκείνων.

1923 (Ιανουάριος)

Γίνεται Υπουργός Εσωτερικών στην κυβέρνηση Γονατά όταν πια δε μπορούσε να συνδεθεί η συμμετοχή του με την εκτέλεση των 'Εξι. Θεοπίζει νέο εκλογικό νόμο, δυσμενή για τους αντιπάλους του Βενιζέλισμού.

1924 (Δεκέμβριος)

Εκλογές. Ο Γ.Π. γίνεται βουλευτής Λέσβου. Είχε πάρει θέση υπέρ της Αβασιλευτής Δημοκρατίας. Ορίζεται γενικός Εισηγητής της επί του Συντάγματος επιτροπής της Δ' Συντακτικής Συνέλευσης.

σας, από την Αχαΐα, είναι βαφτιστικός σας. Είναι αλήθεια;

ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ: Ανακριβέστατον. Ουδέποτε τον έχω συναντήσει. Ούτε ενδεδομένον, ούτε γυμνόν.

Για τους λόγωρους που εκφωνούσε ο Παπατάκος και για τις Παπαδοπούλεις ασυναρτησίες έλεγε ο Παπανδρέου:

«Του Παπατάκου του τα γράφουν και τα λέει. Τα καταλαβαίνουμε εμείς, αλλά δεν τα καταλαβαίνει ο ίδιος. Ο Παπαδόπουλος τα λέει μόνος του, τα καταλαβαίνει ο ίδιος, αλλά δεν τα καταλαβαίνουμε εμείς».

Είναι πλέον ο πρωθυπουργός του 53% μετά τις εκλογές της 16ης Φεβρουαρίου 1964, που υπήρξαν προσωπικός του θριαμβός. Μετά την πρώτη συνεργασία που είχε με τον Κωνσταντίνο στα Ανάκτορα, επέστρεψε χαρούμενος και ευδιάθετος στο Πολιτικό Γραφείο.

Στην ερώτηση των συνεργατών του «πώς πήγε η συνεργασία» ο Παπανδρέου απάντησε με τρεις λέξεις: —διεμοιράσθημεν την Άνναν Μαριαν.

Στο Συμβούλιο του Στέμματος, που συγκλήθηκε μετά την Ιουλιανή κρίση στη 1 και 2 Σεπτεμβρίου, ο Παπανδρέου αναπτύσσει με συναρπαστική ευγλωττία τα επιχειρήματά του και ζητεί να σχηματισθεί αμέσως υπηρεσιακή Κυβέρνηση και να γίνουν εκλογές. Και προοθέτει:

ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ: Μέλη, όμως, των κομάτων θα είναι δυνατόν να μετάσχουν της Κυβερνήσεως εκατέρωθεν ως εγγυηταί της ελευθερίας του φρονήματος των εκλογέων. Και επιθυμώ να απευθύνω μιαν έκκλησην προς τον Μεγαλειότατον με αίσθημα ιστορικής ευθύνης.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ: Κοιτάζετε με μέσα εις τα μάτια κ. Πρόδερμε.

ΠΡΟΕΔΡΕ: Δεν θέλω να νομοθετεί όπι θέλω να ασκήσω επιρροήν...

ΤΣΙΡΙΜΩΚΟΣ: Γοητείαν...

ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ: Μεγάλη λέξις. Μεγαλειότατε, η φιλοδοξία μου έχει ικανοποιηθεί εις την ζωήν. Έγινα πρωθυπουργός. Υπάρχει μια αγάπη του Λαού. Αυτή είναι η φιλοδοξία ενός πολιτικού ανδρός. Νομίζω ότι αυτά έχουν συμβεί. Και δια τούτο σας ομιλώ με πλήρη ειλικρίνειαν. Όλα τα κυβερνητικά σχήματα, εις τα οποία ηναγκάσθητε να καταφύγετε, σας ταλαιπωρούν και σας εκθέτουν.

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

1925 (25 Ιουνίου)

Στρατιωτικό κίνημα του Πάγκαλου. Ο Γ.Π. εισηγείται στον πρωθυπουργό Μιχαλακόπουλο να πραγματοποιηθεί η Κανονική Συνεδρίαση της Εθνοσυνέλευσης, με τη συμμετοχή όλων των κομμάτων και να κληθούν οι στρατιωτικοί να καταθέσουν τα όπλα τους. Αν κι η πρότασή του δεν έγινε δεκτή, πάντα έμεινε αντίθετος με κάθε αντιδημοκρατική και στρατοκρατική εκδήλωση.

1925 (30 Ιουνίου)

Άρθρο στον «Ελεύθερο Λόγο». Υπερασπίζεται τη συνταγματική και δημοκρατική τάξη. Καταγγέλλει ως αυτομόλους της Δημοκρατίας και του Κοινοβουλευτισμού όσους είχαν δώσει ψήφο εμπιστοσύνης ή ανοχής στον Πάγκαλο.

1925 (10 Οκτωβρίου)

Παρά τις προτροπές όμως ο Πάγκαλος πήρε την ψήφο εμπιστοσύνης και από τότε ξεκίνησε με κοινοβουλευτικό μανδύα τη Δικτατορία του. Ο Γ.Π. ήταν η πρώτη πολιτική προσωπικότητα που διώχτηκε. Συλλαμβάνεται, φυλακίζεται στο Ναύσταθμο για 3 μήνες. Μετά εκποίησθηκε στη Νάξο μαζί με τον Καφαντάρη και το Μιχαλακόπουλο μέχρι τον Ιούλιο του 1926 που απολύθηκαν από τον Ευταξία.

1926 (7 Νοεμβρίου)

Εκλογές. Πρώτο κόμμα η «Ενωσις Φιλελευθέρων». Ο Γ.Π. εξελέγη στη Λέσβο με δικό του συνδυασμό.

1926 (14 Δεκεμβρίου)

Απ' το βήμα της Βουλής εκφωνεί λόγο κατά της στρατοκρατίας και της επαναφοράς στο στρατό των απότακτων αντιβενιζελικών αξιωματικών.

1928 (Άγυροστος)

Ο Βενιζέλος επανέρχεται θριαμβευτής στον πολιτικό στίβο. Ο Γ.Π. εκλέγεται στη Λέσβο υπό τη σημαία των Φιλελευθέρων.

1930 (2 Ιανουαρίου)

Υπουργός Παιδείας για 30 μήνες. Πραγματοποίησε σημαντική μεταρρύθμιση στην Εκπαίδευση. Εκσυγχρονίσθηκαν τα διδακτικά βιβλία. Θεσπίσθηκε η υποχρεωτική βετής φοίτηση στο σχολείο. Εισήχθη η δημοτική στη στοιχειώδη εκπαίδευση, παράλληλα προς την καθαρεύοντα. Ιδρύθηκε 5ετές διδασκαλείο. Χτίσθηκαν 3.500 σχολεία επί υπουργείας του. Ιδρυσε τον ΟΔΕΠ (Οργανισμός Διαχείρισης Εκκλησιαστικής Περιουσίας) και το Ανώτατο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο.

1932 (Ιούνιος)

Νέες εκλογές. Οι Φιλελευθεροί βγαίνουν πάλι πρώτο κόμμα. Ο Γ.Π. εκλέγεται στη Λέσβο με τους Φιλελευθερους.

1932 (Σεπτέμβριος)

Εκλογές. Ο Γ.Π. με δικό του συνδυασμό στη Λέσβο καταλαμβάνει 3 από τις 6 έδρες.

1933 (Μάρτιος)

Εκλογές ξανά, αυτή τη φορά με πλειοψηφικό σύστημα (Παπανδρεϊκής έμπνευσης). Νίκη σε ποσοστά για την αντιβενιζελική παράταξη, αλλά σε έδρες υπερτερούν οι Φιλελευθεροί (ευνοημένοι από το εκλογικό σύστημα). Στην υπηρεσιακή κυβέρνηση Βενιζέλου πριν τις εκλογές του '33 ο Γ.Π. διετέλεσε υπουργός Συγκοινωνιών για ένα τρίμηνο.

6 Ιουνίου 1933

Δολοφονική απόπειρα κατά του Ελ. Βενιζέλου από αστυνομικά όργανα και ανθρώπους του παρακράτους.

1933-1934

Ταλαντεύσεις στο πολίτευμα. Ο Γ.Π. με συνεχείς δημοσιεύσεις άρθρων του στηλιτεύει τη δικτατορία ως πολίτευμα και επαινεί τη δημοκρατία.

Μάιος 1935

Ο Γ.Π. φτιάχνει δικό του κόμμα: «Δημοκρατικόν Κόμμα».

Θριαμβευτική προεκλογική πορεία στη Θεσσαλία. Ο Παπανδρέου εκφωνεί λόγους σε ογκώδεις συγκεντρώσεις και αποθεώνεται. Άμεσως μετά την Λάρισα πηγαίνει στο Βόλο και ανεβαίνει στον εξώστη. Το πλήθος δονείται από τις ταχές και τα χειροκρότηματα μόλις εμφανίζεται εκείνος.

— Λαέ της Λαρίσης...

«Γάφα» ψιθυρίζουν οι συνεργάτες του που βρίσκονται πίσω του, στον εξώστη. «Ο Γέρος τα μπέρδεψε». Αμηχανία στο ακροατήριο. Κάποιος πίσω του του ψιθυρίζει

— Κύριε πρόδρε, είμαστε στο Βόλο, δεν είμαστε στη Λάρισα.

Ατάραχος εκείνος κάνει μια καθησυχαστική κίνηση με το χέρι του και επαναλαμβάνει:

— Λαέ της Λαρίσης...

Νέο πάγωμα μεταξύ των συνεργατών του, για να επακολουθήσει η έκπληξη και η ανακούφιση:

— Λαέ της Λαρίσης, θέλα να ιδείς τον Λαό του Βόλου που σε εξεπέρασε εις ενθουσιασμόν.

Και η πλατεία ξέσπασε σε χειροκρότημα.

Οι Κοτζιάς, Τουρκοβασίλης και Μανιαδάκης, τέκνα της δικτατορίας του Μεταδά, συγκρότησαν ένα κόμμα, μετά την απελευθέρωση που το τιτλοφόρησαν «ΠΑΠΙ».

Αφηναν μάλιστα να εννοείται ότι «ΠΑΠΙ» σημαίνει Παπάγος, γιατί τότε η μόδα ήθελε και λίγο «στρατάρχη» στην πολιτική. Κι αυτό για να κερδίζουν ψήφους. Ήταν μια μικρή πολιτική απάτη.

Στην κυβέρνηση τότε ήταν τα κόμματα Παπανδρέου-Βενιζέλου, υπουργός Εσωτερικών ήταν ο Γεώργιος Παπανδρέου και στη Βουλή γινόταν η συζήτηση πάνω σ' ένα νομοσχέδιο «περι δημοτικών αρχών», που δεν άρεσε, φαίνεται, στον Κοτζιά.

Ο μεταξικός δημαρχος έκανε μια επίθεση κατά του Γεωργίου Παπανδρέου από του βήματος της Βουλής. Είπε μεταξύ άλλων:

«Και δεν ξέρω πώς το λένε τα κόμματα Παπανδρεϊκόν, Σοσιαλιστικόν, δεν ξέρω δεν έχω καταλάβει τι είναι».

Και ο Γεώργιος Παπανδρέου του απάντησε:

«Πολλοί μας εκατηγόρησαν δια τον τίτλον του κόμματός μας. Επροτήμασμεν, επειδή και άλλα κόμματα φέρουν τον τίτλο του Σοσιαλιστικού, έκειθεν του έθνους ευρισκόμενα, δι' αποφυγήν παρεξηγήσεων, να δώσωμεν ως τίτλον το όνομα του αρχηγού του κόμματος. Απλό το πράγμα. Και ωνμάσθη το κόμμα «Παπανδρεϊκόν». Πάντως δεν μπορούν να μας κατηγορούν οι άνθρωποι, που εχρησιμοποίησαν σιβυλλικά λέξεις αποβλέποντες εις ευμενείς παρανοήσεις».

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

9 Σεπτεμβρίου 1935

Πραξικόπημα με αρχηγό τον Κονδύλη. Σκοπό είχε την επαναφορά του Βασιλιά. Ο Γ.Π. καταγγέλλει στον Πρόεδρο Δημοκρατίας Ζαΐμη το δικτατορικό καθεστώς. Την επόμενη μέρα εξορίζεται στη Μύκονο. Νόθο Δημοψήφισμα επαναφορά του Βασιλιά.

16 Νοεμβρίου 1935

Ο Βενιζέλος συμβιβάζεται κι αναγνωρίζει το Βασιλιά. Ο Γ.Π. αρνείται τη νέα γραμμή.

26 Ιανουαρίου 1936

Νέες εκλογές.

25 Απριλίου 1936

Λόγος του Γ.Π. στη Βουλή. Αντιτίθεται δριμύτατα στην ψήφο εμπιστοσύνης στο Μεταξά.

4 Αυγούστου 1936

Πραξικόπημα Μεταξά. Στρατιωτικός νόμος. Ο Γ.Π. ξεκινάει αμέσως αγώνα κατά του καθεστώτος. Προσπάθεια να οργανώσει κάποιους αξιωματικούς να ανατρέψουν το Μεταξά. Ταυτόχρονα προσπαθεί να πείσει το Βασιλιά πως η ταύτισή του με το καθεστώς Μεταξά, θα απέβαινε καταστρεπτική και για τον ίδιο.

Φεβρουάριος 1938

Ο Γ.Π. κυκλοφορεί προκηρύξεις με δριμύ κατηγορητήριο κατά της δικτατορίας. Εξορίζεται στα Κύθηρα και μετά στην Άνδρο.

Νοέμβριος 1940

Επιστρέφει από την εξορία. Επαφές με πολιτικούς και αντιστασιακά στελέχη.

Φεβρουάριος 1942

Συλλαμβάνεται στο γραφείο του από τις ιταλικές αρχές κατοχής. Φυλακές «Αβέρωφ» για 3 μήνες. Αποφυλακίζεται μετά από μεσολάβηση του αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού για αμνηστία.

Μάιος 1943

Ο αναπληρωτής γ.γ. του ΚΚΕ Σιάντος συναντά τον Γ.Π. Προτείνει να αναλάβει την ήγεσία του ΕΑΜ. Αρνείται γιατί πίστευε πως σκοπός του ΚΚΕ ήταν η βίαιη κατάληψη της εξουσίας κι η εγκαθίδρυση κομμουνιστικού καθεστώτος μεταπελευθερωτικά.

Ιούλιος 1943

Ο Γ.Π. στέλνει σημαντικό υπόμνημα στις κυβερνήσεις Ελλάδας και Μ. Βρετανίας, που δείχνει την διορατικότητά του και προβλέπει επιτυχώς το μεταπολεμικό διεθνές σκηνικό.

Ιανουάριος 1944

Ο Γ.Π. με έκθεση που στέλνει στην ελληνική κυβέρνηση στο Κάιρο, καταγγέλλει το ΕΑΜ για ολοκληρωτισμό, καθώς και τα τάγματα ασφαλείας.

24 Απριλίου 1944

Ο Βασιλιάς Γεώργιος Β' καλεί τον Γ.Π. να αναλάβει πρωθυπουργός στην κυβέρνηση του Καίρου.

20 Μαΐου 1944

Εθνικό Συνέδριο Λιβάνου. Απόφαση για σχηματισμό εθνικής κυβέρνησης, η οποία μεταπελευθερωτικά θα διεξάγει τις ψηφοφορίες για τη μορφή του πολιτεύματος και για την ανάδειξη κυβέρνησης.

24 Μαΐου 1944

Σχηματίζεται κυβέρνηση εθνικής ενότητας μετά από επίπονες προσπάθειες του Γ.Π.

Οκτώβριος 1944

Ο Γ.Π. εξασφαλίζει τη μη επάνοδο του Βασιλιά στην Ελλάδα, πριν την τελισιδική έκφραση της λαϊκής επυμηγορίας. Ορκίζεται νέα κυβέρνηση ξανά υπό τον Γ.Π.

3 Δεκεμβρίου 1944

Ένοπλο συλλαλητήριο του ΚΚΕ στο Σύνταγμα. Απόπειρα κατάληψης της οικίας του Γ.Π. και δολοφονίας του. Ακολουθούν τα τραγικά γεγονότα των «Δεκεμβριανών».

3 Ιανουαρίου 1945

Παραίτηση του Γ.Π. και της κυβέρνησής του. Ορκίζεται κυβέρνηση Πλαστήρα.

Στην ίδια δική έγινε και ο παρακάτω διάλογος:

ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ: Άλλα ηκούσαμεν, μέσα εις την αιθουσαν αυτήν της Δικαιούσης, μέσα εις το ιερόν αυτού του ναού της Θέμιδος, ηκούσαμεν, ότι «την Ζωή κυβερνά το Συμφέρον!» Και την πολιτικήν, και την κοινωνίαν, και την οικογένειαν!

Ματαίως λοιπόν κατήλθεν εις την Γην, ματαίως ενηθρωπίσθη, ματαίως εσταυρώθη ο Ναζωραίος; Και το κήρυγμα της αγάπης εσκορπίσθη εις τους ανέμους χωρὶς ηχώ;

ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΥΣ ΓΕΡΑΚΑΡΗΣ: Ο Ναζωραίος ήτο Θεός, δεν ήτο άνθρωπος. Μην κατεβάζετε τους Θεούς.

Α. ΠΑΠΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ: Ήτο Θεάνθρωπος.

ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΥΣ. Η διδασκαλία του ήτο δια τους Θεούς.

Γ. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ: Άλλ' αν επρόκειτο νη διδασκαλία του να αφορά τους Θεούς, τότε διατί να καταβεί εις την Γην; (γέλια στο ακροατήριο).

ΠΡΟΕΔΡΟΣ. Νάτα μας. Μόνο τα χειροκρότημα μας λείπουν τώρα.

Σε άλλο σημείο της αγορεύσεώς του, στην ίδια δική, είπε ο Παπανδρέου:

«Άλλά ίσως θα ήτο δυνατή η αντιρρησίς: Μήπως η απεριόριστος ελευθερία της σκέψεως είναι ορθή, κατά θεωρίαν, αλλά είναι επιβλαβής εις την πρᾶξιν; Μήπως ο δηγεί εις αναρχίαν και αποσύνθεσιν; Και όμως συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο. Η ανθρωπότης, κύριοι ένορκοι, βαδίζει προς το μέλλον με δυο οδούς: Την Μεταρρύθμισιν και την Επανάστασιν. Η ελευθερία της σκέψεως είναι φορεύς της Μεταρρύθμισεως. Εξατμίζει τα πάθη, ωριμάζει τας συνειδήσεις, παρασκευάζει τα πνεύματα. Και τοιουτοπότως, οδηγεί ειρηνικά προς το Μέλλον. Ενώ η κατάλυσις, καθώς και ο περιορισμός της ελευθερίας της σκέψεως ανοίγει την σκοτεινήν οδόν της βίας, της συνωμοσίας, της στάσεως. Και δ' αυτό, οσοι καταδιώκουν την ελευθερίαν της σκέψεως προφασιζόμενοι ότι υπηρετούν την τάξιν και την ειρήνην, ή πλανώνται ή φεύγονται. Επειδή είναι εχθροί και της τάξεως και της ειρήνης.»

Από την δική της «Αθηναϊκής» είναι και ο ακόλουθος διάλογος:

ΣΥΝΗΓΟΡΟΣ: Κύριε πρόεδρε, είμεθα ευτυχείς ότι έχομεν ενώπιον μας τον Δημοσθένην. Σας παρακαλώ να μου επιτρέψετε μιαν ερώτησιν. Ο Περικλής ήτο και αυτός στρατηγός. Διεξεδίκησε ποτέ προνό-

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

12 Φεβρουαρίου 1945

Συμφωνία Βάρκιζας.

Ιούλιος 1945

Συγκροτείται η Συνταγματική Επιτροπή επί των εξωτερικών, όπου συμμετέχει κι ο Γ.Π. Ο Γ.Π. ιδρύει το «Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα».

31 Μαρτίου 1946

Εκλογές με απλή αναλογική, με βάση κυρίως το πολιτειακό ζήτημα. Νίκη της παράταξης των εθνικοφρόνων, συντριπτική. Το κόμμα του Γ.Π. εκλέγει 27 βουλευτές.

Σεπτέμβριος 1946

Γίνεται δημοφήφισμα για την επαναφορά του Βασιλιά. Ο Γ.Π. τάσσεται εναντίον της επιστροφής του.

Ιανουάριος 1947

Ο Γ.Π. διακηρύσσει την ανάγκη σχηματισμού κυβέρνησης εθνικής ενότητας για την αντιμετώπιση του ΚΚΕ και της ένοπλης βίας.

24 Ιανουαρίου 1947

Κυβέρνηση συνασπισμού 7 κομμάτων (εκτός των Φιλελευθέρων), υπό του Δ. Μάξιμο. Ο Γ.Π. αναλαμβάνει υπουργός Εσωτερικών.

Αύγουστος 1949

Τέλος εμφυλίου και καταστολή του ΚΚΕ.

5 Μαρτίου 1950

Εκλογές. Κανένα κόμμα δεν συγκεντρώνει απόλυτη πλειοψηφία. Σχηματίζεται νέα κυβέρνηση συνασπισμού του Κέντρου υπό τον Πλαστήρα. Ο Γ.Π. αναλαμβάνει διαδοχικά τα υπουργεία: Εσωτερικών, Δημόσιας Τάξης, Συντονισμού και Αντιπροεδρίας. Προώθησε τον εξηλεκτρισμό. Με δικό του νόμο ιδρύεται η ΔΕΗ. Αρχίζει κατασκευή μεγάλων υδροηλεκτρικών έργων καθώς και του θερμοηλεκτρικού εργοστασίου της Πτολεμαΐδας.

Φεβρουάριος 1951

Ο Γ.Π. γίνεται ξανά υπουργός Παιδείας. Εισάγει το θεσμό των κρατικών υποτροφιών. Ιδρύεται το Ι.Κ.Υ.

Ιούλιος 1951

Η κυβέρνηση Σοφοκλή Βενιζέλου προκηρύσσει εκλογές με ενισχυμένη αναλογική. Ο Γ.Π. καταγγέλει τον εκλογικό νόμο και ζητά εφαρμογή της απλής αναλογικής για να εξασφαλισθεί η γνήσια καταγραφή των πολιτικών δυνάμεων.

9 Σεπτεμβρίου 1951

Ο Γ.Π. δεν εκλέγεται στις βουλευτικές εκλογές, μετά από αυτόνομη κάθιδο.

16 Νοεμβρίου 1952

Νέες εκλογές με πλειοψηφικό σύστημα. Ο Γ.Π. συνεργάζεται εκλογικά με το «Συναγερμό» του Παπάγου ως ανεξάρτητος. Εκλέγεται πρώτος στην Αχαΐα. Μόλις συνήλθε σε Σώμα το Κοινοβούλιο έκανε δήλωση πως θα παρέμενε Ανεξάρτητος. Ασκήσεις αντιπολίτευση στην κυβέρνηση του Συναγερμού.

6 Μαΐου 1953

Ο Γ.Π. ενώνει το «Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα» του με το κόμμα του Σοφοκλή Βενιζέλου. Το νέο κόμμα κρατά την ιστορική ονομασία «Κόμμα Φιλελευθέρων». Ο Γ.Π. γίνεται συναρχηγός του Σοφοκλή Βενιζέλου.

8 Απριλίου 1954

Ο Σοφοκλής Βενιζέλος αποχωρεί οικειοθελώς από την πολιτική. Μοναδικός αρχηγός του κόμματος ο Γ.Π. (Τον Απρίλιο του '55 ο Σ. Βενιζέλος επανέρχεται στην πολιτική και αποστά 25 βουλευτές από το «Κόμμα Φιλελευθέρων»).

5 Οκτωβρίου 1955

Θάνατος Παπάγου. Ο Παύλος αιθαίρετα καλεί τον Κων. Καραμανλή, υπουργό Δημοσίων Έργων, να σχηματίσει νέα κυβέρνηση.

11 Οκτωβρίου 1955

Ο Καραμανλής ιδρύει την ΕΡΕ. Ταυτόχρονα καταθέτει προς ψήφιση ένα εκλογικό σύστημα στα μέτρα της παράταξής του.

μια;

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Διατί κουράζετε τον μάρτυρα;

ΣΥΝΗΓΟΡΟΣ: Διεξεδίκησε ποτέ προνόμια ο Περικλής;

ΠΑΠΙΑΝΔΡΕΟΥ: Κύριε πρόεδρε, επιτρέψτε εις τον συνήγορον αυτήν την ερώτησιν. Με τοποθετεί εις καλάς συναναστρόφας...

Στη γραπτή κατάθεσή του για τη «Δίκη των τόνων», όπου κατηγορούμενος ήταν ο καθηγητής του Πλανεπιστημίου Αθηνών Ιωάννης Κακριδής, ο Γεώργιος Παπανδρέου επεσήμανε:

«Ο Ακαδημαϊκός δάσκαλος δικαιούται να έχει ελευθερίαν γνώμης; Δικαιούται να διαφωνήσει και προς την καθιερωμένην παράδοσιν και προς την γνώμην των συναδέλφων του; Άλλ' αν δεν δικαιούται εις ελευθερίαν γνώμης τότε το Πλανεπιστήμιον δεν έχει λόγον υπάρχεως. Θα ηδύνατο να είναι μια πρακτική επαγγελματική σχολή, αλλά δεν θα εδικαιούτο να κατάγεται από τας Αθήνας, την κλασσική γην της ελευθερίας του πνεύματος. Και δεν θα εδικαιούτο να διδάσκῃ την Επιστήμην. Και είναι βαθύτατα θλιβερόν, ότι η στοιχειώδης αυτή αλήθεια παραγνωρίζεται από καθηγητάς του Πλανεπιστημίου και μάλιστα της Φιλοσοφικής Σχολής, όπου κατ' εξοχήν έπρεπε να καλλιεργήται «η φιλία της Σοφίας», η αναζήτηση, η ελευθερία της επιστημονικής σκέψεως».

Τον ρώτησαν ποιά ήταν η γνώμη του για τον Παπάγο. Κι εκείνος απάντησε:

«Μου δίνει την εντύπωση ότι είναι μια φωτογραφική μηχανή, που... δεν έχει φίλμ».

Σταθμικό υπήρξε το πέρασμα του Γεωργίου Παπανδρέου από το υπουργείο Παιδείας, το οποίο ανέλαβε στην Κυβέρνηση του Ελευθερίου Βενιζέλου. Έμεινε δυόμισυ χρόνια ως υπουργός Παιδείας τότε και κατάφερε να αναγερθούν σ' όλη την Ελλάδα 3.500 σχολεία, με τη γενική εποπτεία του Γάλλου αρχιτέκτονα Εμπράρ.

Για τα σχολεία αυτά ο διάσημος πολεοδόμος Λεκορμπυζίε είπε ότι είναι τα μόνα σύγχρονα αρχιτεκτονικά έργα, όχια του ονόματος, που είδε στην Ελλάδα. Τα σχολεία αυτά έμειναν απειράχτα ακόμη και από τους μεγάλους σεισμούς, που προκάλεσαν τεράστιες καταστροφές στη Ζάκυνθο και την Κεφαλονιά.

Για το έργο του αυτό ο Παπανδρέου έλεγε:

«Οι Έλληνες, ίσως για λόγους ευγνωμοσύνης έσπασαν τις εντοχισμένες πλάκες σ' αυτά τα σχολεία, που ανέγραφαν ότι έγιναν επί της υπουργίας μου... Και πιθανώτατα, θα τα εγκρέμιζαν αν η κατεδάφισης δεν ήτανε δαπανηρά...».

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

19 Φεβρουαρίου 1956

Διπολική εκλογική αναμέτρηση μεταξύ ΕΡΕ και Δημοκρατικής Ένωσης (περιελάμβανε από το Λαϊκό κόμμα μέχρι και την ΕΔΑ). Η Δημοκρατική Ένωση υπό τον Γ.Π. έρχεται πρώτη σε ψήφους, όμως η ΕΡΕ με 1% μικρότερο ποσοστό κερδίζει άνετη πλειοψηφία εδρών (168). Ο Γ.Π. καταγγέλλει την κυβέρνηση για εκλογικό όργιο.

Φεβρουάριος 1957

Συμφωνία Γ.Π. και Σοφοκλή Βενιζέλου για συγχώνευση των κομμάτων τους με την επωνυμία «Κόμμα Φιλελευθέρων». Ισότιμοι αρχηγοί:

Μάιος 1958

Εκλογές. Πόλωση μεταξύ ΕΔΑ και ΕΡΕ. Το Κόμμα Φιλελευθέρων περιορίζεται στο 21% των ψήφων. Ο Γ.Π. αποχωρεί από το Κόμμα Φιλελευθέρων. Κατά τη διάρκεια της θητείας του στην αντιπολίτευση πρότεινε πρώτος τον θεσμό των γεωργικών ασφαλίσεων. Η κυβέρνηση της ΕΡΕ στην αρχή το απέρριψε, αλλά στη συνέχεια το υιοθέτησε.

Αρχές 1961

Ιδρύεται από τον Γ.Π. πολιτικός σχηματισμός με την ονομασία «Δημοκρατικό Κέντρο Αγροτική Φιλελεύθερη Ένωσις» (ΔΚΑΦΕ).

Φθινόπωρο 1961

Ο Καραμανλής προκηρύσσει εκλογές. Ιδρύεται η Ένωση Κέντρου από τη συνένωση των κεντρώων σχηματισμών.

29 Οκτωβρίου 1961

Οι περίφημες εκλογές βίας και νοθείας. Η ΕΡΕ συγκεντρώνει το 50% των ψήφων. Η Ε.Κ. το 35%. Ο Γ.Π. καταγγέλλει το εκλογικό πραξικόπημα και δηλώνει πως δεν θα αναγνωρίσει καμμιά νομιμότητα στην κυβέρνηση της ΕΡΕ.

31 Οκτωβρίου 1961

Ο Γ.Π. κηρύσσει τον «Ανένδοτο». Στόχος η «υπεράσπιση και αποκατάσταση της δημοκρατίας».

18 Ιανουαρίου 1962

Οξύτατη επίθεση κατά της κυβέρνησης και του αρχηγού ΓΕΣ Καρδαμάκη, από το βήμα της Βουλής. Βαρύτατοι χαρακτηρισμοί σε βάρος των υπευθύνων του εκλογικού οργάνου του Οκτωβρίου.

Απρίλιος 1962

Η κυβέρνηση απαγορεύει μεγάλη παναθηναϊκή συγκέντρωση και ομιλία του Γ.Π. στην πλατεία Κλαυθμώνος. Ισχυρή κινητοποίηση όλης της Αστυνομίας. Τελικά ο Γ.Π. μιλάει σε ένα μικρό πλήθος που είχε διασπάσει τον αστυνομικό κλοιό.

30 Δεκεμβρίου 1962

Ο Γ.Π. διακόπτει κάθε επικοινωνία με τον Παύλο, όχι για προσωπικούς, αλλά για πολιτικούς λόγους (μέχρι να αποκατασταθεί η δημοκρατία).

Φεβρουάριος 1963

Ο Γ.Π. αποκαλύπτει στο Κοινοβούλιο το σχέδιο «Περικλής», που εκπόνησαν και εξετέλεσαν οι στρατιωτικές δυνάμεις στις εκλογές του 1961.

11 Ιουνίου 1963

Παραίτηση Καραμανλή μετά από διαφωνία του με τον Παύλο. Το Μάιο είχε προηγηθεί η δολοφονία του Λαμπράκη στη Θεσσαλονίκη. Η κυβέρνηση της ΕΡΕ έπνεε τα λοισθιά.

3 Νοεμβρίου 1963

Εκλογές. Η Ε.Κ. συγκεντρώνει το 42% των ψήφων. Δεν συγκεντρώνει όμως απόλυτη πλειοψηφία στη Βουλή. Πρόκειται για την κυβέρνηση των 50 ημέρων. Σ' αυτό το διάστημα καθιερώνεται η δωρεάν Παιδεία για όλες τις Βαθμίδες Εκπαίδευσης, ρυθμίζονται τα αγροτικά χρέη υπέρ των αγροτών.

16 Φεβρουαρίου 1964

Νέες εκλογές. Ο Γ.Π. πετυχαίνει το στόχο της αυτοδυναμίας: 53% και 171 έδρες. Δίνει προτεραιότητα στο Κυπριακό και ιδιαίτερα στην αμυντική θωράκιση του νησιού. Αποφασίζεται η ίδρυση περιφερειακών πανεπιστημάτων. Προσπάθεια για εξυγίανση της Διοίκησης. Ευρύ πρόγραμμα Κοινωνικής Προνοίας και Λαϊκής στέγης.

Φρόντιζε πάντοτε τα κείμενά του. Ήθελε να είναι κομψή η φράση του και να περικλείει χωρίς περιττολογίες μια σκέψη του. Όταν ήταν στο Λιβανό, κλείστηκε μια νύχτα σ' ένα δωμάτιο κι έγραφε ένα κείμενο που ήθελε να το στείλει στις ζένες κυβερνήσεις. Το κείμενό του αναφερόταν στην κατάσταση που επικρατούσε εκείνη την εποχή στη χώρα μας.

Τον βρήκε στο δωμάτιο η Κυβέλη και τον ρώτησε. «Τι έχεις;». Εκείνος θέλοντας να της δώσει το αισθήμα της στιγμής της είπε: «Κάθθομαι εδώ μήπως με πνίξει η καρδιά μου.

Υστέρα της διάβασε το κείμενο, που είχε γράψει και που το είχε τελειώσει ακριβώς εκείνη τη στιγμή. Αφού το διάβασε έσχισε αμέσως το χαρτί λέγοντας: «Δεν μου αρέσει» κι άρχισε να ξαναγράφει νέο κείμενο.

Χαρακτηριστικό είναι ότι ο Γεώργιος Παπανδρέου κολακευόταν όταν κάποια φράση του, επιγραμματική ή χαριτωμένη, άρεσε στους φίλους του ή στο λαό. Ορισμένες φορές μάλιστα, μετά από μια τέτοια φράση του, ρωτούσε: «Σας άρεσε;».

Για τα ιδανικά της Ειρήνης και της Ελευθερίας έλεγε ο Παπανδρέου:

«Κανείς λαός δεν επιθυμεί περισσότερο την Ειρήνη από τον Ελληνικό, γιατί κανείς δεν έχει δοκιμασθεί περισσότερο από τον πόλεμο. Άλλα με μια διαφορά: Ότι στον πίνακα των ηθικών αξιών του Ελληνισμού δεν είναι γραμμένη μόνον η Ειρήνη, αλλά και η Ελευθερία. Είναι μάλιστα γραμμένη πρώτα η Ελευθερία και έπειτα η Ειρήνη. Και υπερασπίζομεν πάντα και τα δυο ιδανικά. Άλλ' αν η ανάγκη το φέρει να θυσιασθή το ένα, θυσιάζομεν την Ειρήνη, αλλά ποτέ την Ελευθερία».

Σε διάλεξή του στο Εργατικό Κέντρο Αθηνών, τον Φεβρουάριο του 1915, ο νεαρός τότε Γ. Παπανδρέου είπε προς τους εργάτες:

«Ένας είναι ο τρόπος, δια να συνεχίσετε και να συμπληρώσετε την κοινωνική νομοθεσίαν. Η απόκτηση συνεδρήσεως της αποστολής και των δικαιωμάτων σας. Πρέπει να ήξενύρετε, ότι είσθε πρωτιστικοί να καταλύσετε την εκμετάλλευσην του ανθρώπου από τον άνθρωπον, να συμπληρώσετε την πολιτική με οικονομικήν ισότηταν και επάνω εις αυτήν, ως βάσιν, να κάμετε ν' ανθίσει ένας ανώτερος πολιτισμός.

Πρέπει να ήξενύρετε, ότι έχετε δικαίωμα ν' απολαμβάνετε ολόκληρον το προϊόν

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

15 Ιουλίου 1965

Ο Γ.Π. παραπειταί. Ακολουθούν τα Ιουλιανά με τις κυβερνήσεις των αποστατών της Ε.Κ. Σημαντικό ρόλο στην παραίτηση του Γ.Π. είχε παίξει η υπόθεση «ΑΣΓΠΔΑ» κι η άρνηση των ανακτόρων να απολύσουν τον υπουργό Εθνικής Αμυνας Γαρουφαλιά για να αναλάβει το υπουργείο ο ίδιος ο Γ.Π.

1966

Πορεία της Ε.Κ. προς το λαό, με μεγάλες συγκεντρώσεις και δυναμική αντιπολίτευση.

Απρίλιος 1967

Ενώ ο Γ.Π. ετοιμάζεται για την προεκλογική του ομιλία στις 23 Απριλίου στην Θεσσαλονίκη, συλλαμβάνεται στο σπίτι του, τη νύχτα του πραξικοπήματος. Οδηγείται στο Πικέρμι.

10 Μαΐου 1967

Επιστρέφει στο Καστρι από το ΝΙΜΤΣ. Η υγεία του έχει κλονισθεί.

7 Οκτωβρίου 1967

Άρση του κατ' οίκον περιορισμού του. Ανακουφίζεται, κάπως, οικονομικά με την επιανάληψη της συνταξιοδότησής του (ως βουλευτής), που είχε διακόψει η Χούντα από το Μάιο.

24 Δεκεμβρίου 1967

Ο γιος του, Ανδρέας, απελευθερώνεται και επισκέπτεται για τελευταία φορά τον πατέρα του τον Ιανουάριο του 1968, πριν αναχωρήσει για το εξωτερικό.

Απρίλιος 1968

Δήλωση του Γ.Π. στο BBC.

3 Νοεμβρίου 1968

Ο Γ.Π. πεθαίνει. Παναθηναϊκό συλλαλητήριο στην κηδεία του, που παίρνει τη μορφή κατακραυγής της δικτατορίας.

Πηγές:

- 1) Κων/νου Κορέση: «Γ. Παπανδρέου. Η ζωή του» εκδ. Καμαρινόπουλου, 1966. Αθήνα.
- 2) Β. Νέτα, Ε. Μπαρτζινόπουλου, Γ. Φάτση: «Γ. Παπανδρέου: Οι 561 άγνωστες μέρες του», εκδ. Παπαζήση, 1975. Αθήνα.
- 3) Β. Νέτα — Γ. Φάτση: «Γ. Παπανδρέου: Επιγραμματικά κι Αμίμητα» εκδ. Παπαζήση, 1975, Αθήνα.

της εργασίας σας, και ότι οι σημερινοί θεσμοί δεν σας το επιτρέπουν. Εκείνο που σας δίδουν, με την κοινωνική νομοθεσίαν, είναι τημά μόνον εκείνουν, που σας ανήκει. Και δι' αυτό πρέπει να προσπαθήτε να παίρνετε πάντοτε περισσότερα, μέχρις ότου εξασφαλίσετε ολόκληρον το προϊόν της εργασίας σας — αυτήν την στοιχειώδη επιταγήν στοιχειώδους δικαιούσυνης!..

Αυτό πρέπει να είναι το ιδανικόν σας. Άλλα το ιδανικόν αυτό δεν ηξεύρομεν ούτε πότε, ούτε πώς θα πραγματωθεί. Είναι η χαραγή, που ονειρευόμεθα μέσα εις τα σκότω της κεφαλαιοκρατικής νύκτας.

Τα μέσα, προς επίτευξην του σκοπού, είναι δύο: ο επαγγελματικός και ο πολιτικός αγών. Με τον επαγγελματικόν αγώνα θα παλαίτε στήθος προς στήθος με τον εργοδότην, ολιγοστεύοντες τας ώρας της εργασίας, αυξάνοντες το ημερομίσθιον. Με τον πολιτικόν αγώνα θα εξαναγκάζετε το αστικόν κράτος εις βαθμαίας παραχωρήσεις, εις διαρκώς αυξάνουσαν κοινωνικήν νομοθεσίαν.

Και έτσι, παλαίοντες και νικώντες, θα βαδίζετε προς το Μέλλον... ■

Κάποτε, σχολιάζοντας την ευγενική συμπεριφορά ενός ηγέτη της Αριστεράς είπε:

«Οι κομμουνισταί είναι περίφημοι άνθρωποι. Σου δειχνούν μια πολυκατοικία και σου λένε: Είναι δική σου, κάνε την ό,τι θέλεις σου την παραχωρούμε. Άλλα προσθέτουν: Θέλουμε ένα μόνο πράγμα: Να κρατήσουμε το κλειδί. Και τη μια φορά σε κλειδώνουν μέσα και την άλλη φορά σε κλειδώνουν απ' έξω».

ΘΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΙΔΕΕΣ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ

Tou Θανάση Διαμαντόπουλου

Η γενιά που στις αρχές της 10ετίας του '60 ένιωσε τα πρώτα της πολιτικά σκιρτήματα και που ύψωσε σαν ιδεολογικό της φλάμπουρο το αίτημα της δημοκρατικοποίησης της ελληνικής πολιτικοκοινωνικής ζωής — η γενιά του 114 ή του ανένδοτου, όπως πολιτογραφήθηκε — διαπλάστηκε πολιτικά από το σύνθημα «ό,τι πει ο Γέρος» και δονήθηκε αισθηματικά από την κραυγή «Παπανδρέου».

Οι περιστάσεις είχαν ξαφνικά επιτρέψει να προβληθεί εκτυφλωτικά και να κυριαρχήσει στο πολιτικό προσήνιο καθολικά μια προσωπικότητα με πενηντάχρονη, σχεδόν, αδιάλεπτη παρουσία στα πολιτικά μας πράγματα που, όμως, ως τότε δεν είχε ιδιαίτερα ευνοηθεί από το Θεό της πολιτικής. Άλλα, αντίθετα, είχε ιδιαίτερα αμφισβήτηθεί τόσο από τις άλλες «πολιτικές θεότητες» του κοινοβουλευτικού μας βίου. Και ίσως αυτή η τόσο απότομη, μετά από το 1961, μεταβολή στο πολιτικό του STATUS συνετέλεσε να υπάρχουν ουσιαστικά δύο Γ. Παπανδρέου στους κόλπους της Ε.Κ.: Ο χαρισματικός ηγέτης των «νέων» και ο αμφιλεγόμενος και αμφισβητούμενος ηγέτης των «παλιών». Και ίσως δεν είναι τυχαίο που αυτή η σύγχρονη QUELLE DES ANCIENS ET LES MODERNES κορυφώθηκε στα γεγονότα της Αποστασίας του 1965: 'Οπως

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

έχω δείξει σε παλιότερη μελέτη μου, ενώ απειροελάχιστο ποσοστό βιούλευτών πρωτοεκλεγέντων μετά το 1961 εγκατέλειψαν τον ηγέτη-θρύλο για να ενταχθούν στις βασιλικές κυβερνήσεις, όσο παλαιότερα και όσο πολιτικά ισχυρότερα ήταν τα στελέχη της παρατάξεως σε τόσο υψηλότερο ποσοστό (ανεξάρτητα ιδεολογικού στίγματος και πολιτικής προέλευσης) προσχώρησαν στις κυβερνήσεις των «Αποστατών»¹.

Σήμερα, 20 αικριβώς χρόνια μετά το θάνατό του, ίσως έχει φτάσει λοιπόν η σπιγμή για μια συνολική γνωριμία με το «γέρο της δημοκρατίας». Στη συνολική του υπόσταση, σαν μικρή συμβολή προς την κατεύθυνση αυτή θα επιχειρήσω μια σύντομη παρουσίαση των ιδεολογικών προτιμήσεων του Γ. Παπανδρέου στην πορεία τους μέσα στο χρόνο, καθώς και του πολιτικού του στίγματος πριν από τη συγκρότηση της Ε.Ν.ωσης Κέντρου. Βέβαια στα πλαίσια της μελέτης αυτής ούτε όλες οι πτυχές της πολιτικής φιλοσοφίας του Παπανδρέου είναι δυνατό να αναλυθούν ούτε όλες οι πολιτικές παράμετροι που θα είχαν κάποια σημασία για τον εντοπισμό του πολιτικού του στίγματος². Θα περιορισθώ αντίθετα στην παρουσίαση και ανάλυση της κοινωνικής φιλοσοφίας του Παπανδρέου, των πολιτειακών του θέσεων και του πολιτικού του στίγματος όπως αυτό διαφαίνεται από την κοινωνική απήχηση, την εκλογική γεωγραφία και τη σύνθεση του πολιτικού προσωπικού των — προσωποπαγών — κομμάτων των οποίων ηγήθηκε πριν από τη συγκρότηση της Ε.Κ.

1) Η Κοινωνική Φιλοσοφία

Ηταν κυριολεκτικά η επαύριος των βαλκανικών πολέμων. Το έθνος ήταν ακόμα ζαλισμένο από τη δόξα, μεθυσμένο από τη νίκη. Άλλα και σαστισμένο, ανώριμο, ανικανό να διατυπώσει σε λόγο συγκροτημένο τα νέα όνειρα, τα νέα κοινωνικά ιδανικά, τις νέες προσδοκίες. Ήταν μια εποχή που οι αρθρογράφούντες διανοούμενοι και οι κοινωνιολογούντες στοχαστές δεν ήταν είδος επουσιώδες σε υπερεπάρκεια.

Την εποχή εκείνη έκανε την πρώτη αρθρογραφική του εμφάνιση ο 25χρονος Γεώργιος Παπανδρέου. Ο γιος του Πάπια-Ανδρέα από την Αγία-Μαρίνα της Αχαΐας, μεγαλωμένος στο Καλέτζι, σπουδαγμένος στην Αθήνα και το Βερολίνο που από γυμνασιόπαιδας ακόμη είχε διακριθεί σαν ρήτορας και από φοιτητής σαν πολιτικό ταλέντο.

Στο πρώτο του λοιπόν αυτό άρθρο που δημόσιευθηκε στο περιοδικό «Τα Γράμματα» της Αλεξάνδρειας ο μελλοντικός «γέρος της Δημοκρατίας» προδιέγραψε σε «συνχρόνια δογματικόν ύφος», όπως ο ίδιος αναγνώρισε, το «ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΜΕΛΛΟΝ». Και στην πραγματικότητα κατέγραψε τον πυρήνα μιας κοινωνικής φιλοσοφίας που ήταν έκφραση της εποχής του, της ηλικίας του και του ταμπεράμεντου του. Και στους βασικούς άξονες της οποίας επρόκειτο να επανέρχεται σ' ολόκληρη τη ζωή του, είτε για να τους προσδιορίσει είτε για να τους ανασκευάσει μερικά.

Τα κύρια σημεία της παπανδρεϊκής κοινωνικής φιλοσοφίας τη σπιγμή εκείνη «δογματικά διατυπωμένα» ήταν τα εξής:

α) η πίστη στη μονοδιάστατη και ευθύγραμμη ανοδική πορεία της ιστορίας. Η πίστη δηλ. πως «η ροή της ζωής ακολουθεί ανιούσαν εξέλιξιν· κάθε ιστορική εποχή, όπως κάθε νέον είδος εις την φυσικήν εξέλιξιν, αποτελεί ανώτερον βαθμόν της προηγουμένης».

β) Η πίστη, επίσης πως το μεγάλο ρεύμα της εποχής, ο σοσιαλισμός, (όπως και το γυναικείο κίνημα), είναι εναρμονισμένος «προς τον γενικόν αυτόν ρυθμόν της κοινω-

νικής εξελίξεως» και άρα πως οδηγούμεθα νομοτελειακά προς αυτόν (ή, τουλάχιστον, «προς την μείωσιν των οικονομικών αποστάσεων»).

γ) Η βεβαιότητα πως ο καπιταλισμός είναι άρρηκτα και αναπόφευκτα συνδεδεμένος με τον ιμπεριαλισμό και τον μιλιταρισμό. (Στο σημείο αυτό, ωστόσο, ο 25χρονος αρθρογράφος είχε όλη την πρόνοια να σχετικοποιήσει την τοποθέτησή του χρονικά τονίζοντας: «Αυτή είναι η θέση της εποχής μας»).

Τέλος δε δ) η αντίληψη πως τα κόμματα δεν είναι αυθαίρετη δημιουργία μεγάλων πολιτικών, αλλά έκφραση κοινωνικών συγκρούσεων οι οποίες, ειδικά στην Ελλάδα, δεν είναι δυνατόν να έχουν θρησκευτικό ή εθνικομειωνοτικό χαρακτήρα παρά μόνον ταξικό¹. Στη συνέχεια δε, εξειδικεύοντας ακόμη περισσότερο την ελληνική περίπτωση, ο Γ. Παπανδρέου προσδιορίζει πως στη χώρα μας είναι αδύνατη η ύπαρξη συντηρητικών και σοσιαλιστικών κομμάτων διότι λείπουν και θα λείπουν οι κοινωνικές βάσεις και προϋποθέσεις τους: απόλυτος Μοναρχία, κλήρος, ευγενείς, μεγαλογαιοκτήμονες αφενός, αριθμητικά σημαντική βιομηχανική εργατική τάξη αφετέρου. Ως δυνατούς δε κομματικούς οργανισμούς με κοινωνική ανταπόκριση θεωρεί μόνον: πρώτον μεν ένα μεγαλοαστικό φιλελεύθερο κόμμα (χωρίς σχέση με το «σημερινόν Φιλελεύθερον», όπως διευκρινίζει, «το οποίον είναι απλώς Βενιζελικόν» και διαταξικόν)². Δεύτερον δε ένα κόμμα μικροαστικό και Λαϊκόν το οποίο δεν είχε φυσικά καμιά σχέση με το κόμμα του Γούναρη³.

Από τον συνδυασμό δε της δεύτερης και της τέταρτης θέσης του Παπανδρέου, από το συνδυασμό δηλ. της εκτίμησης πως η πορεία προς το «σοσιαλισμό» είναι παγκόσμια και αναπόφευκτη νομοτελεία και της πρόβλεψης πως στην Ελλάδα είναι αδύνατη λόγω της κοινωνικής της σύνθεσης η συγκρότηση ενός σοσιαλιστικού εργατικού κόμματος, σαφώς συνάγεται το συμπέρασμά του πως στη χώρα μας την ιστορική ευθύνη της πορείας προς το σοσιαλισμό — ή τουλάχιστον την αρχική δρομολόγησή της — μπορούσε να αναλάβει, εν μέρει μόνο συνειδητά, ένα

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

κόμμα ταξικής συμμαχίας με κυρίαρχο το μικροαστικό στοιχείο.

Τις θέσεις του αυτές ο μετά τριακονταετία και πεντηκονταετία πρωθυπουργός διευρύνει, διευκρινίζει και εξειδικεύει σ' ένα λίγο μεταγενέστερο άρθρο του γραμμένο τις παραμονές της πρώτης πράξης του εθνικού διχασμού, στο οποίο μάλιστα αναλύει το περιεχόμενο, προσδιορίζει τον κοινωνικό φορέα υλοποίησης και αποκαλύπτει τους κοινωνικούς και πολιτικούς αντιπάλους του σοσιαλιστικού ιδεώδους⁴.

Στη μελέτη του αυτή ο Παπανδρέου διευκρινίζει πως αναγκαία συνέπεια του καπιταλισμού δεν είναι μόνο ο ιμπριαλισμός και ο μιλιταρισμός αλλά και, αφεύκτως, ο σοσιαλισμός. Ο οποίος θα παράγεται «ως συνέπεια, ως αντίδραση, ως άρνησης» όσο μένει «απρόσβλητος η πηγή από την οποία προέρχεται... ο καπιταλισμός». Και θα παράγεται ανεξάρτητα από την αύξηση οποιασδήποτε κοινωνικής νομοθεσίας η οποία δεν θίγει την ουσία, τον πυρήνα της πηγής αυτής. Στο σημείο όμως αυτό θα πρέπει να τονισθεί πως ο Παπανδρέου μιλάει για «αύξησην» του σοσιαλισμού «παράλληλον προς την αύξησην της κοινωνικής νομοθεσίας», από το οποίο φυσικά συνάγεται πως αντιλαμβάνεται το σοσιαλισμό όχι ως κατάληξη, όχι ως τελειωμένο σύστημα κοινωνικής συγκρότησης αλλά ως σταδιακή διαδικασία κοινωνικής διαμόρφωσης και αφομοίωσης. Και με τη θέση του αυτή βρίσκεται σε διαμετρική αντίφαση αμέσως παρακάτω. Όταν δείχνει να αντιλαμβάνεται το σοσιαλισμό μόνο ως τετελεσμένο σύστημα. «Η αρμονία, τονίζει, ημπορεί ν' αποκατασταθή μόνον, όταν ο εργαζόμενος απολαμβάνη ολόκληρον το προϊόν της εργασίας του, αλλά αυτό δεν είναι πλέον αρμονία μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας, αφού κεφαλαιούχος δεν θα υπάρχη, αλλά απλώς η κοινωνική αρμονία του σοσιαλιστικού κράτους».

Στο ίδιο αυτό άρθρο, όμως, ο εικοσιεπτάχρονος φέρελπις επιστήμονας και κοινωνικός στοχαστής κάνει και ένα πολύ αποφασιστικό μεθοδολογικό βήμα από το διαλεκτικό υλισμό του Feuerbach σ' αυτόν του Marx: διότι δεν αρκείται πια να εμφανίζει τις πολιτικοϊδεολογικές συγκρούσεις ως αντικατόπτρισμα της κοινωνικής υποδομής. Την ίδεα ως γέννημα και προϊόν της ύλης⁵. Άλλα και προσδιορίζει τον κοινωνικό φορέα που είναι επιφορτισμένος με την υλοποίηση των σκοπών της⁶. Απευθυνόμενος στα μέλη του εργατικού κέντρου Αθήνας πατερναλιστικά επισημαίνει:

«Πρέπει να ηξεύρετε, ότι είσθε πρωωρισμένοι να καταλύσετε την εκμετάλλευσην του ανθρώπου από τον άνθρωπον, να συμπληρώσετε την πολιτική με οικονομικήν ισότητα και επάνω εις αυτήν, ως βάσιν, να κάμετε ν' ανθίση ένας ανώτερος πολιτισμός».

(Εμφανής η αντίφαση προς το προηγούμενο συμπέρασμά του σύμφωνα προς το οποίο την ιστορική ευθύνη της πορείας προς το σοσιαλισμό δεν μπορούσε να την έχει μόνο του ένα εργατικο-σοσιαλιστικό κόμμα).

Και αμέσως μετά αποκλείει τη δυνατότητα κάθε οριστικού συμβιβασμού με το αστικό καθεστώς. Τις παραχωρήσεις του οποίου τις θεωρεί τακτικά αποδεκτές μόνο

γιατί η επαναστατική κατάλυση του καπιταλισμού δεν είναι ούτε εγγυημένη ούτε επικείμενη. Και μόνο ως ενδιάμεσα στάδια στην πορεία προς την πλήρη άνθηση του σοσιαλισμού. Γι' αυτό και προσθέτει ακόμη:

«Πρέπει να ηξεύρετε ότι έχετε δικαίωμα να απολαμβάνετε ολόκληρον το προϊόν της εργασίας σας, και ότι οι σημερινοί θεσμοί δεν σας το επιπρέπουν. Εκείνο που σας δίδουν, με την κοινωνικήν νομοθεσίαν, είναι τημά μόνον εκείνου, που σας ανήκει. Και δι' αυτό πρέπει να προσπαθήσετε να παίρνετε πάντοτε περισσότερα, μέχρις ότου εξασφαλίσετε ολόκληρον το προϊόν της εργασίας σας — αυτήν την στοιχειώδη επιταγήν στοιχειώδους δικαιοσύνης!...

Αυτό πρέπει να γίνει το ιδανικόν σας. Αλλά το ιδανικόν αυτό δεν ηξεύρομεν ούτε πότε, ούτε πώς θα πραγματωθή. Είναι η χαραυγή που ονειρεύουμεθα μέσα εις τα σκότη της κεφαλαιοκρατικής νύκτας»⁷.

Στο άρθρο του μάλιστα αυτό — αναπαραγωγή ομιλίας του στο Εργατικό Κέντρο της Αθήνας — δεν περιορίζεται να κηρύξει αγώνα ασυμβίβαστο προς την αφηρημένη έκφραση του αστικού κράτους. Άλλα και προς τη συγκεκριμένη τη στιγμή εκείνη ενσάρκωσή του: προς τον Ελ. Βενιζέλο το «μαγικόν αλάθητον» του οποίου στα εθνικά θέματα ο Παπανδρέου είχε εκθίασε μόνο ένα μήνα πριν, στο Βερολίνο⁸, και την προσφορά του οποίου για μία νομαρχία επρόκειτο «μεθ' ου πολύ» να αποδεχθεί⁹. Τη στιγμή μή όμως εκείνη ο «εθνάρχης διακηρύσσει»:

«... Η Κυβέρνησης η σημερινή, η οποία είναι Κυβέρνησης την οποίαν δίδει το κόμμα των Φιλελευθέρων, αξιοί ότι δεν είναι ούτε Κυβέρνησης κεφαλαιοκρατική, ούτε Κυβέρνησης εργατική. Αξιοί ότι είναι, — θα μεταχειρισθώ μιαν λέξιν, την οποίαν παρακαλώ να μη παρεξηγήση τις ως έχουσαν πατριωτικήν τινά χροιάν, διότι εν τω πνεύματι μου ουδαμώς έχει τοιαύτην, — είναι Κυβέρνησης εθνική, η οποία ισταται εν μέσω του κεφαλαίου, εν μέσω και της εργασίας, ή μάλλον ίσταται έξω και του κεφαλαίου, έξω και της εργασίας, θεωρούσα ότι καθήκον αυτής κυριώτατον είναι να επιδιώκητη όπως εναρμονίζει τας δύο αυτάς δυνάμεις, των οποίων ο εναρμονισμός δύναται και μόνον ν' απεργασθή την κοινωνικήν ευημερίαν. Τοιαύτην αντιλαμβάνεται η Κυβέρνησης την αποστολήν αυτής»¹⁰.

Και ο μετά πεντάμηνον νομάρχης του και 15ετίαν υπουργός του, απαντούσε:

«Το επιχείρημα με το οποίον συνήθως οι Κυβερνήται εμφανίζουν και δικαιολογούν την κοινωνικήν νομοθεσίαν, είναι η περιφήμος αρμονία κεφαλαίου και εργασίας. Δεν είμεθα, λέγουν, ούτε κεφαλαιοκρατικοί, ούτε εργατικοί. Ιστάμεθα εις το μέσον των δύο, βοηθούμεν την εργασίαν και το κεφάλαιον, επιδιώκομεν όχι τον αγώνα μεταξύ των και την αντίθεσιν, αλλά την αρμονίαν. Και η αρμονία είναι δυνατή. Διότι και οι εργάται χρειάζονται το κεφάλαιον και αυτό τους εργάτας.

Άλλα είναι τόσον εύκολος η αναίρεσις αυτού του αφελούς κυβερνητικού ψεύδους. Η αληθοφάνεια του επιχειρήματος προέρχεται από την σύγχυσιν, που προκαλούν αι δύο σημασίαι της λέξεως κεφάλαιον. Άλλοτε σημαίνει τα «μέσα παραγωγής» και άλλοτε τον «ιδιοκτήτην» των μέσων παραγωγής, δηλ. τον κεφαλαιούχον. Αρμονία μεταξύ εργατών και μέσων παραγωγής υπήρξε και θα υπάρχη πάντοτε, επειδή και οι εργάται — κατ' εξοχήν οι εργάται — έχουν συμφέρον και τα μέσα παρα-

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

γωγής να τελειοποιούνται και η παραγωγή να αυξάνη. Άλλα πως ημπορεί να υπάρξη αρμονία μεταξύ του εργάτου και του ιδιοκτήτου των μέσων της παραγωγής, ο οποίος, εκμεταλλεύμενος την μονοπωλιακήν κυριότητα των μέσων αυτών, αφαιρεί τμήμα από το προϊόν της εργασίας, υπό μορφήν τόκου, εισοδήματος, κέρδους;»¹¹.

Και ακόμη:

«Η Ελληνική κοινωνική νομοθεσία πρέπει να γίνη ευχαρίστως αποδεκτή από τους εργάτας αλλά μόνον ως απαρχή αγαθή, η οποία θα συνεχισθεί.

Και τώρα έρχεται το κρίσιμον ζήτημα: Πώς είναι δυνατόν να συνεχισθή; Νομίζετε, ότι αι εκούσιαι εισφοραί του σημερινού κράτους θα εξακολουθούν διαρκώς; Η αύξησης των ωρών εργασίας, η απαγόρευσης της απεργίας εις τους σιδηροδρομικούς, δεν σάς πείθουν, ότι εισερχόμεθα εις νέαν εποχήν?»¹²

Για να καταλήξει απειλητικός απευθυνόμενος στους «φίλανθρώπους».

«Οι φίλανθρωποι πιστεύουν ακλόνητα, ότι υπάρχουν εις την ζωήν δύο είδη ανθρώπων, οι ανώτεροι και οι κατώτεροι, οι κύριοι και οι δούλοι. Οι άνθρωποι αυτοί, βέβαια, είναι ανίσιοι. Άλλα υπάρχει ιατρός, ο οποίος θεραπεύει και τους ανιάτους. Είναι ο τάφος! Η εξέλιξις, όπως έσπασε τα δεσμά του αρχαίου δούλου, και όπως έσπασε την πόρταν του μεσαιωνικού πύργου, δια να ελευθερώστην δουλοπάροικον και να δώσῃ εις τους ανθρώπους ίσα πολιτικά δικαιώματα, έτσι θα στείλη εις τον τάφον και τας αντιλήψεις των σημερινών αστών, και θα κάμη ν' ανθίσῃ, επάνω από τα ερείπια, η άνοιξης του ανωτέρου ανθρωπισμού!...»¹³

Έναν όμως μόλις χρόνο αργότερα, για την ακρίβεια 15 μήνες, ενώ ο διχασμός είχε αρχίσει να φουντώνει και το κίνημα της Θεσσαλονίκης επέκειτο, ο πρώην νομάρχης Λέσβου Γ. Παπανδρέου με το διαινέστατο άρθρο του «ΟΙ ΔΥΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΚΟΣΜΟΙ» έδειχνε πως μια αποφασιστική σελίδα είχε αρχίσει να γυρίζει στην ιστορία των κοινωνικών του αντιλήψεων...

Στο κείμενο αυτό ο νεαρός πολιτικός και στενός πια προσωπικός συνεργάτης του Βενιζέλου αναγνωρίζει πως η ελπίδα που επανειλημένα είχε έως τότε εκφράσει για τη συγκρότηση ενός τακικά ομοιογενέστερου, φιλολαϊκότερου και προοδευτικότερου από το Κόμμα των Φιλελεύθερων κομματικού οργανισμού ήταν περισσότερο έκφραση υποκειμενικού πόθου παρά καταγραφή αντικειμενικών δεδομένων. Διότι:

«Ούτε η κοινωνική εξέλιξις είχε συντελεσθή, δια της οποίας θα εδημιουργούντο διακεκριμέναι αντιπάλοι κοινωνικαί και οικονομικαί τάξεις, οπότε θα παρείχετο η αντικειμενική βάσις προς δημιουργίαν του αντιπάλου «κόμματος αρχών».¹⁴

Στη συνέχεια τόνιζε δε πως τις ως τη στιγμή εκείνη ελπίδες του για ένα όχι απλά αντιβενιζελικό αλλά ουσιαστικά «μεταβενιζελικό» κόμμα¹⁵ τις είχε στηρίξει αφενός μεν στην πλήρη πολιτική εκμηδένιση της «καταλυθείσης πολιτικής ολιγαρχίας», αφετέρου δε στο ότι, κατά την γνώμη του, και ο ίδιος ο Ελ. Βενιζέλος ενίσχυε «την ανακήρυξην αντιπάλου πολιτικού αρχηγού»¹⁶.

Όπως όμως συμπεραίνει από το γεγονός της νεκρανάστασης των παλαιοκομματικών «προεπαναστατικών υπολειμμάτων» και της συσπείρωσης τους υπό τον βασιλιά σε ενιαία αντιβενιζελική πολιτική παράταξη: «Αι προβλέ-

ψεις (δια την ίδρυσιν του μεταβενιζελικού, φιλολαϊκού, ταξικά σχετικώς ομοιογενούς κόμματος) όμως διεψεύσθησαν». Διαπίστωση με την οποία φάνεται να θέλει να δικαιολογήσει τη μέσα στον Εθνικό Διχασμό «στράτευση του υπό τα εκσυγχρονιστικά βενιζελικά εμβλήματα». (‘Οπως άλλωστε και την απορρόφηση την εποχή εκείνη από το βενιζελισμό και κάθε προοδευτικού πολιτικού στοιχείου...)¹⁷

Το ερώτημα όμως που τώρα τίθεται είναι τι ποσοστό από τα σοσιαλιστικά ιδεώδη της πρώτης νιότης επιβίωσε μετά την επιβίβαση του Παπανδρέου επί του βενιζελικού άρματος και τη βίωση των περιπτειών στις οποίες αυτό οδήγησε.

Μιλώντας προς τους πληρεξούσιους συναδέλφους του στις 14 Νοεμβρίου 1924 ως γενικός εισηγητής της επιτροπής του συντάγματος της Δ' Συντακτικής Συνέλευσης ο Γ. Παπανδρέου επεσήμανε:

«Ακόμη και αι ελπίδες, αι οποίαι, όταν το πρώτον ανέτειλαν, είχαν λάμψει και κατηγύασαν τα πνεύματα και τας ψυχάς των ανθρώπων, ακόμη και εκείναι ωχρίασαν σήμερον. Ο Σοσιαλισμός έχει υποστή βαρείαν φθοράν, διότι απεδείχθη ανίκανος να προλάβῃ την κρίσιν του μεγάλου πολέμου και όταν ο πόλεμος συνετελέσθη απεδείχθη επίσης ανίκανος να οικοδομήσῃ, επάνω εις τα ερείπια της μεγάλης καταστροφής, μίαν νέαν ζωήν»¹⁸.

Και αμέσως μετά:

«Το Κράτος έπαινες πλέον να είναι ο υνχτοφύλαξ της ασφαλείας, έσπεινες να μεταβληθή εις διαιτητήν των αντιπάλων κοινωνικών συμφερόντων. Και αντί να είναι παραπρητής ουδέτερος, μετεβλήθη εις ρυθμιστήν της κοινωνικής δικαιοσύνης, έγινεν η συνισταμένη, το σημείον της ισορροπίας των αντιπάλων κοινωνικών δυνάμεων, ανέλαβεν αυτό να χειραγωγή την ζωήν προς την πρόοδον. Το παλαιόν ιδεώδες της απομικής ελευθερίας κατετέθη ανάθημα επάνω εις τον βωμόν της νέας ηθικής αξίας, του νέου ιδανικού — του κοινωνικού συμφέροντος. Τοιουτοτρόπως η Δημοκρατία κατέστη σύγχρονος και βιώσιμος»¹⁹.

Φάίνεται πως ο πρώην υπουργός εσωτερικών της επαναστάσεως του '22 προσχωρούσε σ' αυτό που μεσ' την νεανική του έξαρση και έπαρση είχε χαρακτηρίσει «αφελές κυβερνητικόν ψεύδος του οποίου η αναίρεσις είναι εύκολος»²⁰...

Στα χρόνια που ακολούθουν, και ως το ξέπισμα της 2ης Παγκόσμιας ανθρωποσφαγής οι κοινωνικές αντιλήψεις του νέου σημαντικού πια πολιτικού εξελίσσονται κι άλλο. Προς πολλές μάλιστα κατευθύνσεις. Χωρίς, αστόσο, να αποκοπεί ολοκληρωτικά ο ομφάλιος λώρος με τις ευαισθησίες που δονούσαν την πρώτη νιότη του.

Μόνο που τώρα πια αυτές εντάσσονται στα πλαίσια μιας ριζικά αναθεωρημένης κοσμοθεωρίας. Ο Γ. Παπανδρέου, ολοκληρώνοντας την ιδεολογική μεταστροφή του, δεν κάνει πια καμιά απολύτως αναφορά, στο σοσιαλισμό ως τελική κοινωνική αποκρυστάλλωση ενός αταξικού κόσμου. Άλλα μόνο στο κοινωνικό περιεχόμενο, το αέναα δυναμικό και εξελισσόμενο της δημοκρατίας²¹. Την ταξική πάλη παύει πια να την αντιλαμβάνεται σαν την κινητή-

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

ΔΙΑΤΙ ΠΡΟΤΙΜΑ ΤΗΝ ΦΥΓΟΜΑΧΙΑΝ

‘Ο κ. Καραμανλής απήντησε δι’ έπιστολής του κ. Μακρή είς τὴν πρόσκλησιν τοῦ κ. Παπανδρέου σπώς δώσῃ ὁ ἴδιος ἔνγηστις ἐπὶ τοῦ Βασιλικοῦ λόγου εἰς Θεσσαλονίκην.

ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ. — "Αντε σύ, ρέ Μακρή, γιατί έγω σιχαίνομαι τά αιματα!..."

Τού κ. Φώκ. Δημητριάδη

ρια δύναμη της προόδου, σαν «την βάσιν επάνω εις την οποίαν θ’ ανθίση ένας ανώτερος πολιτισμός (και η οποία είναι πρωισμένη να οδηγήσῃ εις την... χαραγή που ονειρευόμεθα μέσα εις τα σκότη της κεφαλαιοκρατικής νύκτας». Τώρα τη θεωρεί ως μια «άκραν ιδέαν» που αντιπαλεύει με την άλλην «άκραν ιδέαν», την κοινωνική αλληλεγγύη, και μέσα από την πάλη της αυτή οδηγεί σε μία σύνθεση που υπερβαίνει διαλεκτικά τα δύο άκρα²². Επίσης τώρα πια η θελησιοκρατία, ο ατομοκεντρισμός και η πίστη στο απροσδιόριστο της ιστορικής εξέλιξης κατισχύουν των παλαιοτέρων ντετερμινιστικών του αντιλήψεων²³. Η ιδεοκρατία «κερδίζει πόντους» έναντι των παλιότερων θέσεων του που ήταν εμποτισμένες και με κάποια, όχι αμελητέα, δοσολογία υλισμού²⁴. Τέλος δε διατηρώντας όλη του τη δυσπιστία και την αντιπάθεια έναντι του κεφαλαίου — αισθήματα άλλωστε που, τουλάχιστον ως πολιτικά συνθήματα, ο Παπανδρέου ουδέποτε επρόκειτο να εγκαταλείψει — φαίνεται πια να το θεωρεί ως αναγκαίο κακό. Και τονίζει απλά πιας η δράση και η βουλιλιμία του χρειάζονται κάπιοι κοινωνικό χαλινό και έλεγχο: Χαλινό και έλεγχο που να αποσκοπεί στην, **παραλληλία** προς την ενίσχυση της εθνικής παραγωγής, ενεργοποίηση αναδιανεμητικών λειτουργιών πάνω στο εθνικό προϊόν προς όφελος των οικονομικά ασθενέστερων²⁵...

Η λέξη σοσιαλισμός ως κοινωνικό ιδανικό προς κατάκτηση επανέρχεται ωστόσο στο στόμα του Γ. Παπανδρέου. Κατά τη διάρκεια της κατοχής τον τραγικό χειμώνα του '41-'42, όταν προφανώς επηρεασμένος και από τις περιστάσεις, πείθει τον εαυτό του και το συγγραφέα Γ.

Θεοτοκά πως «η μόνη δυνατή λύση της πολύχρονης κοινωνικοπολιτικής κρίσης που μαστίζει τον κόσμο δεν μπορεί να είναι άλλη από τη σοσιαλιστική οργάνωση της οικονομίας»^{25a}. Και επανέρχεται ακόμη επισημότερα την επομένη της απελευθερώσεως και των Δεκεμβριανών. Όταν μάλιστα μετονομάζει το προπολεμικό του Δημοκρατικό Κόμμα σε Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό. Είναι δε αυτό εκ πρώτης όψεως παράδοξο αν λάβει κανείς υπόψη του τη σταθερή και μονοδιάστατη πορεία συντηρητικοίσης του πατρινού πολιτικού. Μόνο όμως εκ πρώτης όψεως. Γιατί τώρα πια ο όρος έχει ριζικά μετασημασιοδοτηθεί στην αντιλήψη του πρωθυπουργού της απελευθερωσης. Γιατί όπως ο Γ. Παπανδρέου διευκρίνισε σε μία συνέντευξή του, το Γενάρη του 1948 σε ελληνικές εφημερίδες στην οποία προσδιόρισε το κατ’ αυτὸν (νέο) περιεχόμενο του σοσιαλισμού, όπως επανέλαβε σε συνέντευξή του του Οκτωβρίου του 1949 προς το αμερικανικό περιοδικό Plain Talk «δι’ ημάς ο Σοσιαλισμός δεν είναι (πια) οικονομικόν δόγμα. Είναι ηθικόν αίτημα». Δεν αποβλέπει εις την «κρατικοίσην της βιομηχανίας (αλλά εις) την ευημερίαν των εργαζομένων ανθρώπων. (Διότι)... εφόσον υπάρχουν άνθρωποι στερούμενοι άρτου, στέγης, ιατρού, ουδείς δικαιούται να είναι πτλούσιος»²⁶.

Ποιο είναι λοιπόν πιο συγκεκριμένα το περιεχόμενο, στη φάση αυτή, του «Παπανδρεϊκού» σοσιαλισμού; Ποια η σχέση ιδιωτικής και κρατικοποιημένης οικονομίας; Ποια τα επιτρεπτά όρια της ρυθμιστικής κρατικής παρέμβασης: 'Όλα τα σημεία αυτά ο Παπανδρέου τα διέγραψε με εντυπωσιακή σαφήνεια σε ομιλία του προς την βουλή στις

3 Φεβρουαρίου 1948.²⁷

«Και τίθεται το ερώτημα: κατά ποιον τρόπον είναι δυνατόν να βοηθήσωμεν την ανάπτυξην της παραγωγής; Θα πρέπει να υπάρχη ατομική ιδιοκτησία ή εθνικοποίησης; Ερχόμεθα τοιουτοτρόπιας εις την διευκρίνισην του θέματος της εθνικοποίησης όπως το αντιλαμβάνεται ο Δημοκρατικός Σοσιαλισμός. Αποδεχόμεθα την αρχήν της εθνικοποίησεως, αλλά την αποδεχόμεθα δι' αριστεράς συγκεκριμένας περιπτώσεις. Την αποδεχόμεθα μόνον εις την περίπτωσην των οικονομικών επιχειρήσεων κοινής αφελείας αι οποίαι αποτελούν ουσιαστικά μονοπώλια. Και εις την περίπτωσην αυτήν, η εθνικοποίησης δεν επιβάλλεται μόνον εν ονόματι των αρχών του Δημοκρατικού Σοσιαλισμού, επιβάλλεται ακόμα και εν ονόματι των αρχών του καπιταλισμού, διότι ελλείπουν αι προϋποθέσεις, αι οποίαι αποτελούν την φύσιν του καπιταλισμού. Ποιαί είναι αι προϋποθέσεις του Καπιταλισμού; Είναι πρώτον η ατομική πρωτοβουλία, είναι, δεύτερον, ο κίνδυνος του επιχειρηματίου και είναι, τρίτον, η ρυθμιστική επίδρασις του νόμου της προσφοράς και της ζητήσεως δια την διαμόρφωσην των τιμών. Άλλά και αι τρεις αυταί προϋποθέσεις εκλείπουν εις την περίπτωσην των ουσιαστικών μονοπώλιων, διότι δεν υπάρχει ανταγωνισμός. Ιδού διατί, εις την περίπτωσην αυτήν και επί τη βάσει των αρχών του καπιταλισμού δεν υπάρχουν αι προϋποθέσεις, δεν υπάρχει η δικαίωσης της ιδιωτικής επιχειρήσεως. Άλλά και εις αυτήν την περίπτωσην, κατά την ιδικήν μας γνώμην, και όταν ακόμη συντρέχουν αι προϋποθέσεις των ουσιαστικών μονοπώλιων, και πάλιν η εθνικοποίησης επιτρέπεται να επιχειρήθῃ μόνον όταν υπάρξῃ βεβαιότης αυξήσεως της παραγωγής και αυξήσεως της κοινωνικής αφελείας. Μόνον εις την περίπτωσην αυτήν η εθνικοποίησης αποτελεί αφελείαν του συνόλου. Άλλά δια να υπάρξῃ βεβαιότης αυξήσεως της παραγωγής, πρέπει να υπάρχῃ προηγουμένως κράτος ικανόν και αρμόδιον. Σκέψις προς εθνικοποίησην, εφ' όσον δεν έχει δημιουργήθη κράτος ικανόν και αρμόδιον, δεν είναι αφέλιμος, είναι επιβλαβής εις την κοινωνίαν.

Άλλα πέραν της περιοχής αυτής της περιωρισμένης Εθνικοποίησεως το σύνολον της οικονομικής ζωής θα στηριζεται εις την ατομικήν ιδιοκτησίαν.

Και τίθεται το ερώτημα: Η ατομική ιδιοκτησία θα κινείται επί τη βάσει των αρχών της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, ή επί τη βάσει της πειθαρχίας εις την επέμβασην του Κράτους; Και ερχόμεθα εις την διευκρίνησην θέματος, το οποίον φαίνεται ότι προκαλεί σφοδράν διαμάχην. Κατά την γνώμην μας, η διαμάχη είναι ματαία. 'Οπως εδηλώσαμεν και χθες, τόσον η ιδιωτική πρωτοβουλία καθώς και η επέμβασης του Κράτους, είναι δεδομέναι δια την μεταπολεμικήν εποχήν μας. Εφ' όσον αποδεχόμεθα την αρχήν της ατομικής ιδιοκτησίας, αυτόματος είναι η συνέπεια της ατομικής πρωτοβουλίας. Άλλα ταυτοχρόνως, η επέμβασης του Κράτους, είναι δεδομέναι δια την μεταπολεμικήν εποχήν μας. Εφ' όσον αποδεχόμεθα την αρχήν της ατομικής ιδιοκτησίας, αυτόματος είναι η συνέπεια της ατομικής πρωτοβουλίας. Άλλα ταυτοχρόνως, η επέμβασης του Κράτους αποτελεί αναμφισβήτητον γεγονός. Κατ' ανάγκην, επομένως, θα συνυπάρξουν η ιδιωτική πρωτοβουλία και η επέμβασης του Κράτους. Δεν υφίσταται πλέον ζήτημα αρχής. Υφίσταται ζήτημα συγκεκριμένης εφαρμογής, και εις αυτό το ζήτημα, εις την εφαρμογήν, δίδουν

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

τας εξετάσεις των αι Κυβερνήσεις. Εκεί κρίνονται κατά ποιον τρόπον δύνανται και να ενθαρρύνουν την ατομικήν πρωτοβουλίαν και να ασκήσουν την επέμβασιν.

Απευθυνόμεθα προς τους αποστόλους της απειρούστου ιδιωτικής πρωτοβουλίας δια να τους θέσωμεν το ερώτημα: Νομίζουν ότι υπό τας σημερινάς συνθήκας, είναι δυνατόν να αγνοηθή η επέμβασης του Κράτους; Άλλα τότε, οφείλουν να απαντήσουν, διατί δέχονται τας πιστώσεις, τας οποίας παρέχει το Κράτος και αι οποίαι αποτελούν επέμβασιν; Διατί ζητούν το συνάλλαγμα, διατί ζητούν τας πρώτας ύλας; Διατί ζητούν προ παντός την δασμολογικήν προστασίαν, η οποία αποτελεί την βαρυτέραν μορφήν της επεμβάσεως; Και διατί αρνούνται την επέμβασιν και διαμαρτύρονται μόνον, όταν το Κράτος ενθυμείται κάποτε και τους ανώνυμους και απλούς εργαζομένους ανθρώπους, δια να επέμβη προς έλεγχον των τιμών και περιορισμόν των υπερόγκων και αθεμίτων κερδών; Όσοι υποστηρίζουν την αρχήν της απειρούστου ατομικής πρωτοβουλίας, οφείλουν να αρνηθούν την επέμβασην του Κράτους εις πάσαν εκδήλωσίν της. Άλλα τοιαύτη επιδιωξίς θα ήτο ματαία. Η σημερινή πραγματική κατάστασης προσδιορίζει την συνύπαρξην και της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και επεμβάσεως του Κράτους. Και ανήκει εις την ικανότητα των Κυβερνήσεων να καταστήσουν γόνιμον την συνύπαρξην των.

Καθ' ημάς, υπάρχουν δύο αρχαί, αι οποίαι πρέπει να εφαρμόζονται εις πάσαν περίπτωσην δια να είναι ευτυχής η συνεργασία των δύο παραγόντων, της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και της επεμβάσεως του Κράτους. Η πρώτη αρχή είναι ότι ουδέποτε το Κράτος πρέπει να γίνεται διαχειριστής. Το Κράτος είναι κακός διαχειριστής. Το Κράτος πρέπει να δίδη την κατεύθυνσην και να σκή τον έλεγχον. Η πείρα των τελευταίων ετών έχει αποδειξει πόσον ακατάλληλος διαχειριστής είναι το Κράτος.

Και η δευτέρα αρχή, η οποία πρέπει να διέπη την εφαρμογήν της συνεργασίας των δύο παραγόντων, κατά την γνώμην μας, είναι ότι οι νόμοι πρέπει να ορίζουν τας γενικάς αρχάς, εντός των οποίων θα επακολουθή διοικητικός αυτοματισμός και θα αποκλείεται επί των προσωπικών περιπτώσεων η διακριτική εξουσία της Διοικήσεως, η οποία ενιοτε πλανάται, αλλά πάντοτε παρεξηγείται και διαβάλλεται. Πρέπει να προφυλάσσωμεν την Διοίκησην από την παρεξήγησην να ασκή διακριτικήν εξουσίαν επί των προσωπικών περιπτώσεων...»

Από την ανάγνωση του κειμένου αυτού σαφώς συνάγεται η αντίληψη πως ο σοσιαλισμός δεν είναι πια υπέρβαση, αναίρεση, ανατροπή αλλά συμπλήρωση, εξωραϊσμός, εμπλουτισμός και ενδυνάμωση του καπιταλισμού («εκ των αρχών του οποίου» επιβάλλεται η υπό ορισμένες προϋποθέσεις εφαρμογή των σοσιαλιστικών αντιλήψεων για τις εθνικοποίησεις). Ασφαλώς δεν είναι ακριβώς οι ίδιες αντιλήψεις που είχε ή που πρόβαλε προ τριακονταπενταετίας ο νεαρός τότε Παπανδρέου. Άλλα όπως και ο ίδιος είπε στην προμηνουνθέσια συνέντευξη του του Γενάρη του '48 «εάν οι άνθρωποι απεφάσιζαν να ονομάζουν τα ίδια πράγματα με τα ίδια ονόματα, θα εγίνετο το μεγαλύτερον βήμα προς την παγκόσμιον ειρήνη...»²⁸.

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

Θα αποτελούσε ωστόσο πλάνη μεγάλη εάν εθεωρείτο πως την πρώτη αυτή μεταπολεμική περίοδο η πάντα κοινωνικά ευαισθητοποιημένη σκέψη του Γ. Παπανδρέου είχε αποδημήσει και αποστερήθηκε από όλες τις νεανικές κοινωνικές του αντιλήψεις. Η απόλυτος εμμονή του σε δύο τουλάχιστον ζητήματα αποδεικνύει κατά τρόπο ανεπίδεκτο αμφισβήτησης τη διατήρηση του ομφάλου λώρου. Πρώτα απ' όλα και μετά τον πόλεμο επιβιώνει η παραδοσιακή του δυσπιστία και αντιπαλότητα προς το κεφαλαιο. Στις 16.06.1949 έλεγε απευθυνόμενος προς τα συνδικαλιστικά στελέχη του κόμματός του:

«Το Κεφάλαιον δεν έχει Πατρίδα. Ο λαός έχει Πατρίδα. Το Κεφάλαιον ακολουθεί τους ανέμους του κέρδους και της εκμετάλλευσεως. Ο λαός παραμένει εις τους βωμούς και τας εστίας του. Και τας υπερασπίζεται με την ψυχήν και με το αίμα του, διότι είναι ιδικοί του... Δια τους εργάτας των πόλεων, όπου τα αιτήματα προσκρούουν εις πραγματικήν αδυναμίαν ικανοποίησεως, θα το είπωμεν πρώτοι. Όπου όμως τα αιτήματα ημπορούν να ικανοποιηθούν με μετατόπισην της κατανομής του εθνικού εισοδήματος από την οικονομικήν ολιγαρχίαν εις τους εργαζόμενους ανθρώπους, εκεί θα επιμείνων και θα παλαισθανειν και θα νικήσωμεν»²⁾.

Και συμπλήρωνε στις 18.10.1949 με την ευκαιρία της 5ης επετείου της απελευθερώσεως:

«Αναγνωρίζομεν και την ιδιωτικήν πρωτοβουλίαν και το θεμιτόν κέρδος. Θα πληροφορηθή όμως η πλουτοκρατική ολιγαρχία, ότι δεν δύναται να ονομάζῃ ιδιωτικήν πρωτοβουλίαν και θεμιτόν κέρδος την συσσώρευσην δεκάδων δισεκατομμυρίων εις μίαν περίοδον κολάσεως της Πατρίδος. Η απότομος συσσώρευσης των δισεκατομμυρίων, ονομάζεται εκμετάλλευσης του Λαού και σκύλευσης της Πατρίδος. Εις τους κρίσιμους καιρούς οι αληθείς πατριώται όχι μόνον δεν επιδίδονται εις εκμετάλλευσιν, όχι μόνον δεν διεκδικούν καν θεμιτόν κέρδος, αλλά είναι πρόδυμοι να δώσουν ακόμη και από το κεφάλαιον και από το υστέρημα... Διότι, επί τέλους, όπως και άλλοτε διεκήρυξα, και οι ανάπτηροι, εις την θυσίαν των οποίων οφείλεται η σωτηρία της Πατρίδος, οι ιεροί μας ανάπτηροι, δεν έχουν προσφέρει τα μέλη των από το περίσσευμα...»³⁰.

Για να εδακολουθήσει, ως τη δύση της ζωής του, να καταγγέλλει την οικονομική ολιγαρχία ως το κύριο εμπόδιο όχι μόνο για την κοινωνική αλλά και για την πολιτική δημοκρατία. Έτσι, με το ξέσπασμα της κρίσεως του Ιουλίου του '65, δεν δύσκολία εντοπίσμού των ενόχων. Ο παραιτηθείς πρωθυπουργός διευκρίνισε:

«Επήλθε η κρίσις διότι αι σκοτειναί δυνάμεις συνώμοσαν εναντίον μας. Επίσης ολόκληρος η οικονομική ολιγαρχία της οποίας τα αθέμιτα συμφέροντα δεν εύρισκαν ικανοποίησιν»³¹.

Το άλλο ζήτημα το σχετιζόμενο με τις κοινωνικές του αντιλήψεις στο οποίο η συνέπεια του Γ. Παπανδρέου υπήρξε απόλυτη, αταλάντευτη, ανεπτηρέαστη από τις οποιεσδήποτε διακυμάνσεις της συγκυρίας ή του πολιτικού ρεύματος έχει να κάνει με την ευαισθησία του στα θέματα της παιδείας. Υπήρξε βαθύ και αμετακίνητο φιλοσοφικό

και πολιτικό του πιστεύω πιας αποτελεί βαρύτατη προσβολή προς τον πολιτισμό η μη αξιοκρατική παροχή στους νέους ίσων ευκαιριών παιδείας. Επομένως η μη παροχή ίσων ή τουλάχιστον παρεμφερών αφετηριακών δυνατοτήτων για το ξεκίνημα της ζωής τους. Επομένως η μη διορθωτική ή, τουλάχιστον, αμβλυντική των ανισοτήτων λειτουργία του εκπαιδευτικού συστήματος. Νέος σοσιαλιστής, ώριμος φιλελεύθερος, ηγέτης σοσιαλδημοκρατικού κόμματος, ανεξάρτητος, περιπλανώμενος, παραταξιάρχης, κεντρώος ή κεντροδεξιός, σύμβολο ή αποβολή της «δημοκρατικής» παράταξης, ο Γ. Παπανδρέου υπήρξε πάντοτε νεόφυλος και μορφωσιολάτρης.

Σ' όλο το διάστημα της πολιτικής ζωής του οι εκπαιδευτικές προτάσεις του ήταν σταθερές, ξεκάθαρες, σαφώς προσδιορισμένες, κοστολογημένες, αναμφίβολα υλοποιήσιμες. Μήτε μία στιγμή δεν έπαψε π.χ. να ζητάει μεταφορά πόρων από την άμυνα στην παιδεία. Ο δε πυρήνας της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης που πραγματοποίησε ως πρωθυπουργός στο τέλος της ζωής του ευνυπήρχε στις δηλώσεις που, πάλι ως πρωθυπουργός, είχε κάνει στο υπουργείο Παιδείας 20 χρόνια νωρίτερα στις 15.11.1944. Όπου, αφού προδιέγραφε τις τεχνικές πλευρές της πολιτικής του (χωρισμός της Μέσης Παιδείας σε δύο κύκλους κλπ), κατέληξε:

«Όταν ομίλω περι καθολικεύσεως των υποτροφιών εννοώ υποτροφίας αι οποίαι αρχίζουν από το δημοτικό σχολείον, συνεχίζονται εις την μέσην και ανωτάτην παιδείαν, και τέλος εις το εξωτερικόν. Το μέγα παράπονον του Λαού μας είναι ότι η λαϊκή πολιτεία μας ήτο εις την εκπαίδευσιν πλουτοκρατική. Ήτο εγκληματική απέναντι του λαού και του έθνους διότι όλαι αι πρώται αξίαι του Λαού μας εμαράινοντο. Μόνον οι εύποροι εις το χωριό και εις την επαρχίαν ηδύναντο να συνεχίσουν σπουδάς. Όλαι αι άλλαι αξίαι, τα τάλαντα της Φυλής εχάνοντο. Αναγγέλλω σήμερον την μεγάλην είδησιν εις τον Λαόν μας ότι από το δημοτικό σχολείον, όσοι αξίζουν, θα προχωρήσουν ως υπότροφοι του κράτους εις την μέσην παιδείαν, και από αυτήν όσοι διακρίνονται θα γίνονται υπότροφοι εις την ανωτάτην παιδείαν. Και από την ανωτάτην θα γίνωνται υπότροφοι εις το εξωτερικόν. Θα ήθελα να προσδιορίσω τον αριθμόν των υπότροφων, δια να δώσω την έκτασιν του σκοπού μου. Πιστεύω ότι οι ημίσεις περίπου από τους αποφοίτους των ανωτάτων σχολών μας πρέπει να γίνωνται υπότροφοι εις το εξωτερικόν.

Η πλήρης εφαρμογή αυτού του συστήματος, το οποίον ασφαλώς εγγυάται την πνευματικήν αναγέννησιν της χώρας, δεν θα στοιχίση περισσότερον των τριακοσίων εκατομμυρίων προπολεμικών δραχμών — απέναντι προπολεμικού προϋπολογισμού είκοσι δισεκατομμυρίων. Πρόκειται επομένως περι ασημάντου δαπάνης, η οποία εγγυάται την πνευματικήν αναγέννησιν της Ελλάδος. Θα παύσωνται τοιουτοτρόπιας να είμεθα πνευματικώς επαρχία της Ευρώπης, δια να γίνωνται και ημείς πνευματική πρωτεύουσα και ίσως μάλιστα πρωτοπορία, διότι είναι αναμφισβήτητον το πνευματικόν τάλαντον της Φυλής μας.

Η έναρξης της καθολικεύσεως των υποτροφιών θα γίνη από του προσεχούς Σεπτεμβρίου και θα έχη επίσης και αναδρομικήν εφαρμογήν³².

Μέσα στις δύσκολες δε συνθήκες του 1951 δεν δίστασε ως πρωθυπουργός Παιδείας να ιδρύσει τον θεσμό των κρατικών υποτροφιών^{33 34}.

Αλλά και αργότερα, όταν η πολιτική τύχη άρχισε να του χαμογελά και τον Φεβρουάριο του 1961 ίδρυσε το Δ.Κ.-ΑΦΕ, πρόδρομο της Ε.Κ. η εκπαιδευτική πολιτική ήταν, μαζί με τα αγροτικά ζητήματα ένα από τα ελάχιστα σημεία του προγράμματος του νέου κόμματος που ήταν κοστολογημένα, διατυπωμένα και με σαφήνεια και ταυτόχρονα με εξαιρετικά προοδευτικούς προσανατολισμούς³⁵. Ενώ, ακόμη και τις πιο σκληρές στιγμές του ανένδοτου αγώνα, όταν ο Παπανδρέου ήταν επικεφαλής ενός κόμματος με στοιχεία ετερόκλητα και ετερογενή και απέφευγε τις ζεκάθαρες τοποθετήσεις πάνω σε οποιοδήποτε ζήτημα πλην των εκλογών της βίας του 1961, ένα από τα ελάχιστα θέματα όπου έκανε εξαίρεση ήταν η Παιδεία. Με αριθμούς, συγκριτικά δεδομένα και προτάσεις³⁶... Η διαπίστωση αυτή, τέλος, μου επιτρέπει να υπογραμμίσω ένα άλλο ενδεικτικό της σχετικής ευαισθησίας του, σημείο που, καθόσον ξέρω, δεν έχει καθόλου επισημανθεί: ο Γ. Παπανδρέου υπήρξε ο πρώτος και μόνος έως τότε πρωθυπουργός που επέλεξε για τον εαυτό του το υπουργείο Παιδείας! (Και μάλιστα και ο μόνος μέχρι σήμερα, αν εξαρεθεί η για ένα μικρό διάστημα κατάληψη — και — αυτού του υπουργικού θώκου από τον δικτάτορα Γ. Παπαδόπουλο, την εποχή που η αρχομανιακή του αμετροέπεια τον είχε οδηγήσει να τείνει να γίνει και πανυπουργός)...

Με τις παρατηρήσεις αυτές ολοκληρώνουμε τη σύντομη επισκόπηση των κοινωνικών ιδεών του ηγέτη του ανένδοτου. Αντίστοιχη κατόπτευση, όπως προαναγγέλθηκε, θα επιχειρήσουμε τώρα των πολιτειακών του θέσεων...

2) Πολιτειακές θέσεις

Οι πολιτειακές θέσεις του Γ. Παπανδρέου μπορούν να συμπικνωθούν στα εξής σημεία:

Πρώτον: άρνηση της προσχώρησης σε κάποια δογματική αντιλήψη για απόλυτη, γενική, ανεξάρτητη τόπου και χρόνου, υπεροχή κάποιας μορφής πολιτειακής συγκρότησης.

Δεύτερον: με την πιο πάνω επιφύλαξη, σαφής προτίμηση, υπό τις κρατούσες στην Ελλάδα συνθήκες, υπέρ της αβασιλεύτου δημοκρατίας. Για λόγους ιστορικούς, κοινωνικούς και φιλοσοφικούς.

Και, τρίτον, όσον αφορά τη στάση του στις διάφορες πολιτειακές περιδινήσεις που αντιμετώπισε ο τόπος, αυτή άλλοτε υπήρξε μαχητική, αδιάλλακτη, ανεπηρέαστη από τις πιθανότητες νίκης... Και άλλοτε συμβιβασμένη, ηττοπαθής, προσαρμοσμένη στο ρεύμα της εποχής. Οπωσδήποτε απέδιδε ιδιαίτερη βαρύτητα στην κατά το δυνατόν «ομαλή μετάβαση» στις φάσεις των πολιτειακών μεταβολών. Την δε βασιλεία, εγκαθιδρυμένη, ουδέποτε την αμφισβήτησε (με βραχυχρόνια εξαίρεση ένα διάστημα μετά την πραξικοπηματική παλινόρθωση του 1935). Απλώς επεδίωκε να της αποσπάσει διάφορες κατά περιόδους παραχωρήσεις κάνοντας μία «ειδική χρήση» των δημοκρατικών του τίτλων...

Ειδικότερα:

Όσον αφορά το πρώτο ζήτημα, τη σχετικοποίηση δηλ. με βάση τις εκάστοτε κρατούσες περιστάσεις, των θεωρητικών απόψεων του για την προτιμητέα πολιτειακή μορφή, ο Γ. Παπανδρέου είναι στο σημείο αυτό γνήσιο πολιτικό τέκνο του Ελ. Βενιζέλου. Όπως ο εθνάρχης

άλλοτε τόνιζε πως δεν είχε σπουδαία προτίμηση (αρχών) μεταξύ της αιρετικής Δημοκρατίας και της βασιλευομένης⁴⁶ και άλλοτε υπογράμμιζε πως είχε «εντός του όλας τας ιδέας και τας διαθέσεις του κόσμου (που προσάρμοζε προς) το εκάστοτε αληθές συμφέρον της χώρας»⁴⁷, έτσι και ο Παπανδρέου από την πλευρά του θεωρούσε την αντίληψη ότι «τα πολιτεύματα έχουν αξίαν απόλυτον... καθυστερημένην και αφιλοσόφητον»⁴⁸.

Για την Ελλάδα όμως συγκεκριμένα η, θεωρητική τουλάχιστον, εναντίωσή του προς την βασιλευομένη δημοκρατία υπήρξε αταλάντευτη. Και η θέση του αυτή προσδιορίζόταν από τον ιστορικό και κοινωνικό λόγο

“Έτσι είχε δῆ διά Κώστας Μητρόπουλος τήν «πορεία» πρός τις έκλογες πού δὲν έγιναν.

πως «εις την Ελλάδα δεν υπήρξαν Εθνικαὶ Δυναστεῖαι. Δεν υπήρξαν επίσης ιστορικά και κοινωνικά ερείσματα της Βασιλείας... οι ξένοι Βασιλεῖς επεβλήθησαν εἰς τον Τόπον υπό την πίεσιν των ξένων και έγιναν δεκτοί από το εύπιστον 'Εθνος...»⁴⁹ Προσδιορίζόταν, επίσης, από τις γενικές ανθρωποκεντρικές και αξιοκρατικές φιλοσοφικές του αντιλήψεις που τον οδηγούσαν στο συμπέρασμα πως «ο θεσμὸς του κληρονομικού Ἀρχοντος... αποτελεῖ το πολιτεύμα της εποχής των ανηλίκων λαών... Ευρίσκεται όμως εις αντίφασιν προς την ανθρωπίνην αξιοπρέπειαν και την ηθικήν προσωπικότητα του συγχρόνου Ατόμου. Διότι εις την εποχήν μας δεν είναι πλέον ανεκτή η πρόληψις του κληρονομικού Ἀρχοντος (που...) δεν είναι καν θεσμός. Είναι τραγέλαφος»⁵⁰. Και πως «επί κεφαλής των λαών πρέπει να τίθενται όχι όσοι ευνοούνται από την τυφλήν τύχην της καταγωγής αλλ' όσοι φέρουν εις το μέτωπον την σφραγίδα της δωρεάς, οι ευλογημένοι από την Φύσιν, οι Εκλεκτοί...»⁵¹ Ενισχύόταν, ακόμη, η αντιβασιλική του το-

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

ποθέτηση από τον πολιτικό και «ελληνοκεντρικό» λόγο πως:

«Η Βασιλεία είναι πολίτευμα προσωπικόν. Είναι συνυφασμένον προς το πρόσωπον του Ανωτάτου Αρχοντος, το οποίον είναι ισόβιον και κληρονομικόν. Επομένως, ο εμφύλιος διχασμός, τον οποίον προκαλεί το πρόσωπον του Βασιλέως, η Δυναστεία, θα είναι κατ' ανάγκην χρόνιος και δεν θα ημπορή να τερματιστή, παρά μόνον με την νέαν έκπτωσιν της Δυναστείας.

Η Δημοκρατία όμως είναι πολίτευμα απρόσωπον.

Και δια τούτο, μόνον υπό την σκέπην της ημπορεί να συντελεσθή η ένωσης των Ελλήνων».

Τέλος δε την αντιμοναρχική του τοποθέτηση την αντιλαμβανόταν και σαν ηθικό δέον, λόγω της προσαρμογής της αβασιλεύου προς τις κοινωνικές του τοποθετήσεις. Αφού υπό την σημάδιαν της Δημοκρατίας:

ευρίσκεται ακόμη ολόκληρος ο εργαστικός κόσμος. Διότι γνωρίζει, ότι η ολιγαρχία του πλούτου αποτελεί φυσικόν σύμμαχον της Αυλής, ότι αυτή θ' αποτελέση την αυλικήν αριστοκρατίαν, και ότι υπό την σκέπην της Βασιλείας, οι δυνάσται του κεφαλαίου θα επιδιώξουν την σκληράν κατάθλιψιν και εκμετάλλευσιν της Εργασίας. Και διότι, ακόμη, οι εργαζόμενοι άνθρωποι είναι αυτοδημιούργητοι, κατακτούν την ζωήν με αδιάκοπον αγώνα και ευλόγιως αρνούνται να αποδεχθούν τον τερατώδη θεσμόν του κληρονομικού 'Αρχοντος»⁵².

Αν όμως αυτός υπήρξε ο πάγιος και διαχρονικά σταθερός πυρήνας της πολιτειακής φιλοσοφίας του Παπανδρέου, η στάση του στις διάφορες πολιτειακές περιδινήσεις που γνώρισε η Πατρίδα μας δεν υπήρξε χωρίς ανακολουθίες. Ασφαλώς γιατί και το πολιτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο διαμορφώνταν η στάση αυτή δεν ήταν πάντοτε το ίδιο...

Θέση για πρώτη φορά υπέρ της ανάγκης απομάκρυνσης του βασιλιά πήρε με την ευκαιρία μιας εξαιρετικά κρίσιμης καμπής της μικρασιατικής εμπλοκής. Τη στιγμή εκείνη, ωστόσο, δεν αμφισβήτησε στο ελάχιστο την πρόσδεση της συντριπτικής πλειοψηφίας των Ελλήνων προς τη βασιλεία. Και μάλιστα και προς το πρόσωπο του συγκεκριμένου βασιλιά. (Στην πραγματικότητα μάλιστα ο Παπανδρέου, με την εξαίρεση κάποιων τοποθετήσεων όπως οι προμνημονευθείσεις που επιβάλλοντα από πολιτικούς λόγους ουδέποτε αμφισβήτησε πως, ως την εγκαθίδρυση της τετραυγουστιανής δικτατορίας, η βασιλεία είχε με το μέρος της τη μεγάλη λαϊκή πλειοψηφία)⁵³. Το αίτημά του επομένως, του 1921 για παραίτηση του Κωνσταντίνου το εμφάνισε ως έκκληση προς την πατριωτική του αυτοθυσία⁵⁴. Ουδέποτε του αμφισβήτησε τους τίτλους της νομιμότητας. Άλλα την «εθνωφέλειά» του⁵⁵. Και στις 15.02.1922 διευκρίνισε ακόμη σαφέστερα πως:

«Ο Ελληνικός Λαός, κατά πλειοψηφίαν, έχει προτιμήσει τον θεσμόν της Βασιλείας. Πιστεύομεν όμως ότι η προτίμησις αυτή έχει συνδεθή με δύο προϋποθέσεις:

1) 'Οτι ο θεσμός της Βασιλείας εξυπηρετεί το εθνικόν συμφέρον»⁵⁶.

Είναι λοιπόν σαφές πως βασιλική απομάκρυνση και, πολύ περισσότερο, πολιτειακή μεταβολή ο Παπανδρέου

δεν επιδιώκει και δεν επιθυμεί ως πραξικοπηματική επιβολή. Θέση που διατηρεί και τις ταραγμένες μέρες του 1924 όταν ευθυγραμμίζεται με την μετριοπαθή στάση του Βενιζέλου και του Καφαντάρη: Μαζί μ' αυτούς αποδέχεται την πολιτειακή μεταβολή και την εγκαθίδρυση της αβασιλεύου μόνο με άψογη προηγούμενη λαϊκή ετυμηγορία⁵⁷. Η στάση του δε αυτή τον έφερε σε οξεία και προσωπική ακόμη αντιπαράθεση με τον έξαλλο οπαδό της πραξικοπηματικής λύσης Γ. Κονδύλη⁵⁸. Με τον ίδιο Κονδύλη, τον οποίο ο Παπανδρέου επρόκειτο ν' αντιμετωπίσει με αδιάλλακτη δημοκρατική σταθερότητα όταν, 11 χρόνια αργότερα, θέλησε να επαναφέρει πάλι πραξικοπηματικά αυτή τη φορά τη βασιλεία⁵⁹. Αν όμως ο Παπανδρέου αρνήθηκε να αναγνωρίσει ως νόμιμη την παλινόρθωση του 1935 θεωρώντας το κονδυλικό δημοψήφισμα νόθο, δεν επρόκειτο να κάνει κάπι ανάλογο, κάθε άλλο μάλιστα, στη μετά 11ετία καινούργια παλινόρθωση, αυτή του 1946⁶⁰...

Βέβαια κατά τη διάρκεια της εχθρικής κατοχής ο ηγέτης του Δημοκρατικού (μελλοντικού Δημοκρατικού Σοσιαλιστικού) κόμματος είχε συνυπογράψει για το θέμα της βασιλείας κοινή δήλωση - πρωτόκολλο με το σύνολο σχεδόν των πολιτικών προσωπικοτήτων βενιζελικής προέλευσης αλλά και με την πλειοψηφία και των αντιβενιζελικών. Δήλωση που ζητούσε τη μη επιστροφή του βασιλιά στην Ελλάδα πριν ο λαός αποφανθεί με γνήσιο δημοψήφισμα για τη μορφή πολιτεύματος που προτιμούσε^{60a}. Και τη θέση αυτή διατηρούσε και κατά την κρίσιμη περίοδο της πρωθυπουργίας του το 1944. Μόνο που, όπως σαφώς συνεπάγεται από την ιστορική συζήτησή του με τον Ου. Τσώρτσιλ στη Νάπολη ελάχιστες ημέρες πριν από την απελευθέρωση, η άρνησή του να αποδεχθεί την επιστροφή του βασιλιά στην Ελλάδα προ της διενέργειας του δημοψηφίσματος επεβάλλετο από τακτικούς κύρια και όχι από ιδεολογικούς λόγους: 'Οπως εξήγησε στο Βρεταννό πρωθυπουργό, εμμονή στην αξίωσή του για ταυ τόχρονη με την ελληνική κυβέρνηση επιστροφή του βασιλιά θα σήμαινε παραίτηση όχι μόνο των αριστερών αλλά και των δημοκρατικών φιλελευθέρων υπουργών, πολιτική απομόνωση του πρωθυπουργού, επανάσταση του ΕΑΜ και απώλεια της Ελλάδας. Και «διά τους Έλληνας, αλλά και διά την Μεγάλην Βρεταννίαν, και διά τον Βασιλέα»... Εντάσσοντας δε την τακτική του σε μία λογική εξηπρέπησης των μακροπρόθεσμων συμφερόντων και του βασιλιά επεοήμανε πώς με την τήρηση των συμφωνιών του Λιβάνου για τη μη επιστροφή του οι κομμουνιστές θα αποδυναμωθούν. Πρόσθεοε δε επί λέξει:

«Και εάν επιχειρήσουν να κάμουν επανάστασιν, η θέσις μας θα είναι ισχυρά. Θα είμεθα ημείς η νόμιμος Κυβέρνησις και αυτοί οι επαναστάται. Θα είμεθα ικανοί να τους αντιμετωπίσωμεν και να τους νικήσωμεν, και εις το τέλος να διενεργήσωμεν το δημοψήφισμα. Εάν πάλι δεν τολμήσουν να καταφύγουν εις επανάστασιν, θα είμεθα εις θέσιν να διενεργήσωμεν το δημοψήφισμα ενωρίτερον και, κατά πάσαν πιθανότητα, η ψήφος του λαού θα ευνοήση τον Βασιλέα, διότι ο κομμουνιστός είναι μία βιομηχανία, η οποία παράγει βασιλόφρονας. Εάν, λοιπόν, ακολουθήσωμεν την πολιτική μου, η Ελλάς θα σωθή — διά τους Έλληνας, διά την Μεγάλη Βρεταννίαν και πιθανώτατα, διά τον Βασιλέα»⁶¹.

Όταν δε αργότερα η μεγάλη πλειοψηφία των κε-

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

ντρώων πολιτικών — αλλά και ο εναντιούμενος στη βασιλική παλινόρθωση αμερικανικός παράγοντας — έδιναν αγώνα για την αναβολή του δημοψηφίσματος, ο Παπανδρέου συνέπλευσε αντικειμενικά με τη μοναρχία. Ενώ η αναβολή του δημοψηφίσματος και η διεξαγωγή του μετά τις εκλογές απέβλεπε στη χρονική απομάκρυνσή του από τα Δεκεμβριανά και τη μη διεξαγωγή του μέσα σ' ένα κλίμα αντικομμουνιστικού πάθους που εξέφραζε ο βασιλιάς και που ευνοούσε την παλινόρθωση, ο Παπανδρέου υπήρξε από τους λίγους βενιζελικής προέλευσης φιλελεύθερους πολιτικούς που εκδηλώθηκε δημόσια υπέρ της πρόταξης του δημοψηφίσματος.⁶² Πιθανό κίνητρο για τη στάση του αυτή — η οποία πάντως συνέπλεε με όσα είχε δηλώσει τον Οκτώβριο του '44 στον Τσώρτσιλ για επισπευση του δημοψηφίσματος — ήταν η συμμόρφωσή του προς το ρεύμα της εποχής⁶³. Ή η αισθηση για το αναπόφευκτο της παλινόρθωσης και η συνακόλουθη επιθυμία γρήγορου κλεισμάτος της πολιτειακής εκκρεμότητας. Ή, το και πιθανότερο, η φροντίδα του για την αυτόνομη πολιτική του επιβίωση: Διαισθανόταν, σωστά, πως η διεξαγωγή των εκλογών με εκκρεμές το πολιτειακό ζήτημα — το οποίο και θα τις κυριαρχούσε — θα είχε ως συνέπεια τη συσπείρωση των εκλογέων γύρω από τους δύο κύριους κομματικούς πόλους του μεσοπολέμου: το Λαϊκό κόμμα που θα εξέφραζε τη φιλομοναρχική θέση και το Κόμμα των Φιλελευθέρων που θα βασιστούσε κατά κύριο λόγο τη δημοκρατική σημαία⁶⁴.

Στις εκλογές λοιπόν της 31ης Μαρτίου ο ηγέτης του Δ.Σ.Κ. απέφυγε να αναμείξει το πολιτειακό ζήτημα και να πάρει θέση πάνω σ' αυτό. Ενόψη όμως του δημοψηφίσματος της 1ης Σεπτεμβρίου της ιδιαίς χρονιάς τάχθηκε, χλιαρά αλλά πάντως ξεκάθαρα, υπέρ της αβασιλεύτου. Η δήλωσή του όμως δεν είχε τίποτε από την αλλοτινή αντιμοναρχική του μαχητικότητα. Άλλα ούτε και συνοδευόταν και από θεωρητική επιχειρηματολογία όπως η τοποθέτησή του στο ίδιο ζήτημα το 1935. Κάτι που δικαιολογεί ασφαλώς το χαρακτηρισμό του Ηλ. Νικολακόπουλου ότι επρόκειτο για «θεωρητικά αντιμοναρχική τοποθέτηση»⁶⁵. (‘Οχι όμως και την τελείως σφαλερή εκτίμηση του Σ. Καραγάννη πως κράτησε «διιφορούμενη στάση με την έννοια ότι θα αποφύγη μια ξεκάθαρη θέση υπέρ ή κατά της μοναρχίας»)⁶⁶.

Οπωσδήποτε η απροθυμία για μαχητική τοποθέτησή του στο δημοψήφισμα συναρτάται με το ότι σημαντικό ποσοστό των ψηφοφόρων του, του Μαρτίου, είχαν προσανατολισθεί προς φιλομοναρχική στάση στο δημοψήφισμα⁶⁷. (Σ' ολόκληρη τη ζωή του ο Γ. Παπανδρέου, σε αντίθεση με τον Ελ. Βενιζέλο, προτιμούσε να **εκφράξει** πάρα να **διαμορφώνει** την κοινή γνώμη). Και οπωσδήποτε αυτό είναι που εξηγεί και την εξαιρετικά χαλαρή αντίδραση του στους όποιους αθέμιτους επηρεασμούς του φρονήματος των εκλογέων έγιναν από τους βασιλικούς πριν από και κατά το δημοψήφισμα του 1946⁶⁸.

Από τη στιγμή πάνω της παλινόρθωσης ο μετέπειτα «γέρος της Δημοκρατίας» εγκαίνιασε έναντι της βασιλείας μια στάση που ελάχιστα επρόκειτο να μεταβάλλει μέχρι το τέλος της ζωής του. Και η στάση αυτή συνίστατο στο να αξιώνει από τον βασιλιά τουλάχιστον **ευμενή ουδετερότητα** έναντι της μεγάλης κεντρώας παρατάξεων στην οποία ο ίδιος τοποθετείτο. Και η οποία, άφηνε πάντα να εννοηθεί, ήταν η μόνη που μπορούσε να διευρύνει την

πολιτική νομιμοποίηση του βασιλιά. Με πολλούς μάλιστα τρόπους εξασφαλίζοντάς τον νομιμόφρονα (ενδοαστική) εναλλακτική λύση, αποταυτίζοντάς τον από τη δεξιά και απαλλάσσοντάς τον από το ρόλο του κομματάρχη μιας παρατάξεως η οποία μόνη της δεν υπήρξε σχεδόν ποτέ η απόλυτης πλειοψηφία του λαού. Στη θέση δε αυτή, που ο Παπανδρέου υπαινικτικά πρωτοδιατύπωσε την επομένη του δημοψηφίσματος του '46⁶⁹ και πολύ σαφέστερα το 1962 και το 1963 μέσα στο φούντωμα του πρώτου ανένδοτου⁷⁰, σε στιγμές πολιτικά θερμές της έδωσε το χαρακτήρα απειλητικής προειδοποίησης. Συγκαλυμμένης μεν στον 1ο ανένδοτο όταν ζητούσε βασιλική πρωτοβουλία για την ανατροπή της, κατ' αυτόν, έκνομης κυβέρνησης που είχε προέλθει από τις εκλογές του 1961⁷¹... Σαφέστατα διατυπωμένης δε μετά την εκτροπή του Ιουλίου του 1965⁷²...

Συγκεφαλαιώνοντας την πολιτειακή φιλοσοφία του Γ. Παπανδρέου και τη στάση του απέναντι στο πολιτειακό ζήτημα έχουμε λοιπόν να πούμε πως για θητικούς, κοινωνικούς, πολιτικούς, φιλοσοφικούς και ιστορικούς λόγους υπήρξε, σαν αρχή, πάντοτε ταγμένος υπέρ της αβασιλεύτου Δημοκρατίας. Στο μεσοπόλεμο και υπό συνθήκες κρίσιμες και έκτακτες επεχείρησε να διευκολύνει την εγκαθίδρυση (το 1922 και το 1924) ή την επιβίωση (το 1935) του πολιτεύματος αυτού. Ενώ μεταπολεμικά, και πιο συγκεκριμένα μετά την παλινόρθωση του '46 (την οποία ουσιαστικά δεν καταπολέμησε) ουδέποτε έθεσε άμεσα πολιτειακό ζήτημα. Προσπάθησε μόνο να επιωφεληθεί πολιτικά από την ιδιότητά του ως “rallie” στη βασιλεία και να κερδίσει, τουλάχιστον, την ευμενή ουδετερότητά της. Της απηγόθυνε δε κάποιες έμμεσες απειλές υπό έκτακτες συνθήκες και μόνο όταν αυτό ήταν τελείως αναγκαίο. Γενικότερα όμως, βασική φροντίδα του πέραν από τις θεωρητικές του πολιτειακές προτιμήσεις και τις κομματικές του σκοπιμότητες, ήταν οι περί το πολιτειακό διενέξεις να προκαλούν τους λιγότερους δυνατούς πολιτικούς κραδασμούς και να μη δημιουργήσουν κλίμα παρατεταμένου εμφύλιου για τον τόπο... Για να μην παραβλάπτουν τη λειτουργία της Δημοκρατίας... Η οποία, άλλωστε, ήταν το ιδανικό θερμοκήπιο μέσα στο οποίο άνθιζε το πολιτικό τάλαντο του Γ. Παπανδρέου.

★ ★ ★

Στο τελευταίο τώρα μέρος της μελέτης μας θα προσπαθήσουμε να διερευνήσουμε το πολιτικό στίγμα του άνδρα, όπως αυτό προσδιορίζεται από την εκλογική γεωγραφία, την κοινωνική απήχηση και τη σύνθεση του πολιτικού προσωπικού των κομμάτων των οποίων ηγήθηκε...

3) Τα «Παπανδρεϊκά» κόμματα Κοινωνική απήχηση, εκλογική γεωγραφία, πολιτικό προσωπικό

Στις εκλογές του 1936 και του 1946 το κόμμα του Γ. Παπανδρέου συμμετέσχε σε ευρύτερους εκλογικούς συνασπισμούς. Στις εκλογές του 1952 ο αχαίος πολιτικός φιλοξενήθηκε ως «συμπράττων αρχηγός» στους συνα-

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

γερμικούς συνδυασμούς, ενώ στις εκλογές του 1956 και του 1958 ήταν αρχηγός ή συναρχηγός του Κ.Φ. το οποίο μόνο δικό του κόμμα δεν μπορούσε να χαρακτηρισθεί. Κατά συνέπεια αυτοτελή κάθοδο αμιγώς «παπανδρεϊκού» κόμματος, από την εκλογική εικόνα του οποίου θα μπορούσαμε να συναγάγουμε κάποια γενικότερα συμπεράσματα για την κοινωνική απήχηση του «παπανδρεϊσμού» ως το 1961, έχουμε μόνο στις εκλογές του 1950 και του 1951.

Αναλύοντας λοιπόν τα εκλογικά αποτελέσματα του «παπανδρεϊκού» κόμματος στις εκλογές αυτές σε σύγκριση προς τα αποτελέσματα των λοιπών βενιζελογενών κομμάτων, όπως έχουν καταγραφεί από τον Ηλ. Νικολακόπουλο⁷³, μπορούμε να αναζητήσουμε κάποια περισσότερο αντικειμενικά κριτήρια κατάταξης του Γ.Π. μέσα στο φάσμα των πολιτικών δυνάμεων του τόπου μας.

Για να ξεκινήσουμε λοιπόν από τις **εκλογές του 1950** είναι το μόνο από τα βενιζελογενή κόμματα που επιτυγχάνει στην Παλαιά Ελλάδα ποσοστό ανώτερο του εθνικού του αποτελέσματος⁷⁴, πράγμα που υποδηλώνει μια σαφή ρίξη με την μεσοπολεμική εικόνα της βενιζελικής παρατάξεως. Σύμφωνα με το συμπέρασμα του Νικολακόπουλου οι οπαδοί του Παπανδρέου — ακριβώς όπως και του Παπάγου το 1952 — προσδιορίζονται με βάση την αντιπαράθεσή τους προς το κομμουνιστικό στρατόπεδο και όχι με βάση την ενδοαστική σύγκρουση του μεσοπολέμου. Παράλληλα η εκλογική του «ακτινοσκόπηση» αποδεικνύει πως η κύρια απήχησή του εντοπίζεται στα ανώτερα και ιδιαίτερα στα νεόπλουτα εισοδηματικά στρώματα. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει πάλι ο Ηλ. Νικολακόπουλος:

«Η κατανομή της εκλογικής επιρροής του ΔΣΚ στην περιφέρεια της πρωτεύουσας είναι τελείως χαρακτηριστική αυτής της έντονης ταξικής διαφοροποίησης στην απήχησή του: το μεγαλύτερο ποσοστό του το συγκεντρωσε στην κατεξοχήν «νεόπλουτη» περιοχή της Φωκίωνος Νέγρη (ενορία Αγίας Ζώνης, 18,1%) και τα αμέσως επόμενα στη Φιλοθέη (18,0%). Ελαφρώς χαμηλότερα (μεταξύ 14% και 17%) ήταν τα ποσοστά του στο Κολωνάκι, στο κέντρο της Αθήνας, στο Παγκράτι αλλά και στην αστική προσφυγική συνοικία της Νέας Σμύρνης. Αντίθετα, εξαιρετικά χαμηλά ήταν τα ποσοστά του στις λαϊκές συνοικίες (Πετράλωνα 7%, Περιστέρι 5,1%, Αιγάλεω 4,5%) και ακόμα μικρότερα στις λαϊκές προσφυγικές συνοικίες (Νέα Ιωνία, Καισαριανή, Δραπετσώνα, Νίκαια, Κερατσίνι), όπου πουθενά δεν υπερέβη το 5%»⁷⁵.

Από την άλλη πλευρά εξάλλου στις εκλογές αυτές το Κ.Γ.Π. (ή Δ.Σ.Κ.) εμφανίζει περίπου ομοιόμορφα κατανεμημένη τη δύναμή του ανάμεσα στις αγροτικές, ημιαγροτικές και αστικές περιοχές (είναι κατά τι μόνο ισχυρότερο στις αγροτικές), ενώ το Κ.Φ. του Σ. Βενιζέλου εμφανίζεται (όπως και το «δεξιό» Λαϊκό Κόμμα) με περισσότερη απήχηση στην ύπαιθρο και η ΕΠΕΚ του Πλαστήρα (όπως και ο αριστερός συνασπισμός της Δ.Π.) είναι κατεξοχήν κόμμα των μεγάλων και μεσαίων αστικών κέντρων⁷⁶.

Όσον αφορά τέλος τον τελευταίο εκλογικό δείκτη με βάση τον οποίο μπορεί να γίνει η πολιτική κατάταξη του

«παπανδρεϊκού» κόμματος, την απήχησή του μεταξύ των κοινωνικών ομάδων που εθεωρούντο προπύργια της δεξιάς, δηλ. των στρατιωτικών και των στελεχών της χωροφυλακής παρατηρούμε: στα ειδικά εκλογικά τμήματα που ψήφισαν οι επαγγελματικές αυτές κατηγορίες, το Κ.Γ.Π. ή Δ.Σ.Κ. έκανε ακριβώς το εθνικό ποσοστό του 10,6%, το Κ.Φ. το εθνικό ποσοστό του ελαφρώς αυξημένο (17,24% και 20% αντίστοιχα) ενώ το κατά τον Π. Κανελλόπουλο «εθνικώς απαράδεκτον» κόμμα του στρατηγού Πλαστήρα, η ΕΠΕΚ, στα στρατιωτικά αυτά τμήματα έφερε ποσοστό μόλις ανώτερο του μισού του εθνικού μέσου όρου (8,88% και 16,44% αντίστοιχα).

Από το συνδυασμό επομένων των δεδομένων αυτών βλέπουμε πως η εκλογική «συμπεριφορά» του «παπανδρεϊκού» κόμματος το 1950 το κατατάσσει στη δεξιότερη πτέρυγα της βενιζελογενούς παρατάξεως, πολύ κοντά στο Κ.Φ. και πάρα πολύ μακριά από την ΕΠΕΚ. Η δεξιόστροφη δε αυτή εικόνα της βάσης του Κ.Γ.Π. επιπτείνεται ακόμη περισσότερο στις, καταστροφικές γι' αυτό, εκλογές του 1951, όταν το εκλογικό προφίλ του είναι αναμφίβολα δεξιότερο απ' ό,τι όλων των άλλων βενιζελογενών κομμάτων. Πιο συγκεκριμένα στις εκλογές αυτές το Κ.Γ.Π. είναι το μόνο βενιζελογενές κόμμα που επιτυγχάνει στα στρατιωτικά τμήματα αποτέλεσμα ανώτερο του ποσοστού που κάνει στο γενικό πληθυσμό της χώρας. Στις εκλογές της χρονιάς αυτής, αντίθετα, όχι μόνο η ΕΠΕΚ αλλά και το Κ.Φ. στα τμήματα αυτά υπολείπονται κατά πάρα πολύ του εθνικού ποσοστού τους. Παράλληλα δε, όπως αποδεικνύει η ανάλυση της εκλογικής γεωγραφίας του κόμματος που γίνεται από τον Ηλ. Νικολακόπουλο, απειροελάχιστο ποσοστό διαρρευσάντων ψηφοφόρων του Παπανδρέου στράφηκαν προς την Αριστερά ή τα (άλλα) βενιζελογενή κόμματα. Αντίθετα αυτοί, στην συντριπτική πλειοψηφία τους, προηγήθηκαν του αρχηγού τους στην πορεία προς τον Παπάγο...

Στην πορεία όμως προς τον Παπάγο του αρχηγού προηγήθηκε όχι μόνο η εκλογική βάση του παπανδρεϊκού κόμματος αλλά και ένα μεγάλο μέρος όσων είχαν συγκροτήσει παλαιότερα τις κοινοβουλευτικές του ομάδες. Η παρατήρηση όμως αυτή μας δίνει το ερέθισμα, το πολιτικό προφίλ του Παπανδρέου να το αναζητήσουμε όχι μόνο στην εκλογική του βάση (κοινωνικοπολιτική της προέλευση, εκλογική της γεωγραφία κλπ.), αλλά και στις κοινοβουλευτικές ομάδες του «παπανδρεϊκού» κόμματος. Στην πολιτική δύναμη όσων τις συγκρατούσαν, την πολιτική τους προέλευση και την πολιτική τους κατάληξη...

Σε αντίθεση προς την κοινωνική βάση του που, όπως είπαμε μπορούμε να μελετήσουμε στις εκλογές του 1950 και 1951, κοινοβουλευτική ομάδα για το κόμμα αυτό δεν προέκυψε από τις εκλογές του 1951 (στις οποίες ούτε ο ίδιος ο Παπανδρέου εξελέγη). Μπορούμε όμως να μελετήσουμε (σε σύγκριση προς αυτές των υπολοίπων βενιζελογενών κομμάτων) και την κοινοβουλευτική του ομάδα που προέκυψε από τις εκλογές του 1946 (Οι 27 από τους 65 βουλευτές που εξέλεξε στις εκλογές εκείνες η ΕΠΕ — ο τρικομματικός συνασπισμός Βενιζέλου — Παπανδρέου — Κανελλόπουλου — ανήκαν στο κόμμα του Παπανδρέου). Επίσης για καθαρά «παπανδρεϊκή» κοινοβουλευτική ομάδα μπορούμε να κάνουμε λόγο και για την περίοδο Μάιου — Δεκεμβρίου του 1958. Είναι το διάστημα ανάμεσα στην αποχώρηση από το — υπό τη μόνη πια ηγεσία του Γ. Πα-

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

πανδρέου — Κ.Φ. των προσκείμενων στον Σ. Βενιζέλο βουλευτών (οπότε οι περισσότεροι από τους παραμείναντες εύλογα υποθέτουμε ότι πρόσκειντο προσωπικά στο Γ.Π.) μέχρι την επανένωση των δύο ηγετών.

Όσον αφορά λοιπόν την πολιτική προέλευση των βουλευτών των «κεντρώων» κομμάτων του 1946 παρατηρούμε πως συνέχεια του μεσοπολεμικού Κ.Φ. αποτελεί μόνο το υπό του Σοφούλη τμήμα της παρατάξεως (που διατηρεί και τον τίτλο): Ακριβώς τα 2/3 των βουλευτών του, 32 από τους 48, ήταν βουλευτές του Κ.Φ. το 1936. Γενικότερα 40 από τους 48 βουλευτές του κόμματος αυτού είχαν κοινοβουλευτικό παρελθόν από το μεσοπόλεμο (δηλ. περίπου το 84%) και κανένας τους μάλλον δεν ήταν λαϊκογενούς προελεύσεως⁷⁷. Αντίθετα από τους 31 βουλευτές του Σοφοκλή Βενιζέλου 14 είχαν κοινοβουλευτικό παρελθόν (46% περίπου) και απ' αυτούς 6 ανήκαν στην τελευταία μεσοπολεμική ομάδα του Κ.Φ. ενώ και κάποιοι (1 οπωριδήποτε) είχαν εκλεγεί παλαιότερα με το Λαϊκό Κόμμα⁷⁸. Τέλος από τους 27 παπανδρέικους βουλευτές μόνον 11 είχαν εκλεγεί και στο μεσοπόλεμο (ποσοστό 40% περίπου) εκ των οποίων 6 είχαν εκλεγεί το 1936 με το Κ.Φ., 3 κάτω από τις σημαίες άλλων βενιζελογενών κομμάτων (1 με τον Αλ. Μυλωνά και 2 με το συνασπισμό Καφαντάρη — Παπαναστασίου — Παπανδρέου) και 1 με τον Κονδύλη που μόλις είχε τότε επιβάλει την πραξικοπηματική παλινόρθωση της βασιλείας. Ας σημειωθεί ακόμη πως συνολικά το 52% των 354 βουλευτών του 1946 είχαν μεσοπολεμικό παρελθόν...

Το συμπέρασμα που μπορεί, επομένως, να συναχθεί από τα πιο πάνω είναι πως, **και από πλευράς στελεχιακού δυναμικού**, από όλα τα βενιζελογενή κόμματα της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου⁷⁹ αυτό που παρουσιάζει τη μεγαλύτερη ρήγη ή πάντως ασυνέχεια σε σχέση με τη βενιζελική παράδοση είναι το παπανδρέικό. Αυτό το γεγονός όμως καθ' εαυτό, και ιδίως το ότι το Κ.Δ.Σ. (όπως και το Κ.Β.Φ.) περιλαμβάνουν στους κόλπους τους (τουλάχιστον) από έναν βουλευτή εκλεγέντα στο παρελθόν με δεξιά σχήματα, δεν αποδεικνύει αυτόματα, όπως ο Καραγιάννης αφήνει να εννοηθεί⁸⁰, δεξιότερη σε σχέση προς το Κ.Φ. τοπιθέτησή τους. (Αποδεικνύει όμως, κατ' ανεπίδεκτο αμφισβήτησης τρόπο είτε πως ο Παπανδρέου, ιδιαίτερα, θεωρούσε ξεπερασμένο πια το κυρίαρχο μεσοπολεμικό δίλημμα είτε πως όσοι απ' αυτό εξακολουθούσαν να εκφράζονται δεν τον εμπιστεύονταν...)⁸¹.

Ασφαλέστερος αντίθετα δείκτης του πολιτικού στίγματος των παπανδρέικών βουλευτών είναι — όχι η πολιτική τους προέλευση — αλλά η πολιτική τους κατάληξη.

Ας σημειωθεί πως από την πρώτη στιγμή της συγκρότησής του, ο Ε.Σ. του Παπάγου βρήκε μεταξύ των βουλευτών και πολιτευτών του Παπανδρέου την κυριότερη — μετά τους λαϊκούς πολιτευτές — πηγή της στελέχωσής του. Χαρακτηριστικά, από τους 114 συναγερμικούς βουλευτές του 1951, 22 δεν είχαν πολιτευθεί το 1950, 36 είχαν πολιτευθεί με το Λ.Κ., 15 με το Κ.Γ.Π. και 41 με όλα τα άλλα κόμματα (μεταξύ των οποίων και αυτά που προσεχώρησαν στον Ε.Σ. όπως του Κανελλόπουλου, του Μαρκεζίνη κλπ.). Επίσης οι παπανδρέικοι βουλευτές του 1950, που τον εγκατέλειψαν τον επόμενο χρόνο, (συγκεκριμένα τον εγκατέλειψαν οι 21 από τους 35) πορεύτηκαν περίπου ισομερώς (7 και 9 αντίστοιχα) προς τον Ε.Σ. και το Κ.Φ. ενώ μια ελάχιστη μειοψηφία τους (μόνον 3) προσεχώρησε

στην ΕΠΕΚ. Χαρακτηριστικά στους 4 του Κ.Γ.Π. που το 1950 είχαν εκλεγεί στην Αθήνα, οι 3 το 1951 εξελέγησαν με το Συναγερμό⁸².

Τέλος όσον αφορά την «παπανδρέϊκη» κοινοβουλευτική ομάδα που παρέμεινε μετά την αποχώρηση το 1955 από το Κ.Φ. των προσκείμενων στο Σ. Βενιζέλο βουλευτών — οι οποίοι συγκρότησαν την Φ.Δ.Ε. — μπορούμε να πούμε πως τα πιο επώνυμα «παλαιοφιλελύθερα» στελέχη της ήσαν «δεξιοί» στίγματος. Και αντίστοιχου πολιτικού μέλλοντος. Ενδικτικό είναι πως στο πολιτικό συμβούλιο που δημιούργησε τότε στο Κ.Φ. ο Παπανδρέου — για να μην υστερήσει σε δημοκρατικότητα του Βενιζέλου που δημιούργησε πολιτικό γραφείο στη Φ.Δ.Ε. — ως 2ος τη τάξη στην κομματική ιεραρχία προβαλλόταν ο Ευάγγελος Αβέρωφ⁸³.

Αν τώρα θέλουμε να διερευνήσουμε, εκτός από το πολιτικοϊδεολογικό στίγμα, και την πολιτική βαρύτητα των παπανδρέϊκών βουλευτών με βάση όχι μόνο το πολιτικό παρελθόν τους αλλά και με τη μετέπειτα πολιτική τους πορεία και ρόλο, θα διαπιστώσουμε πως και μ' αυτό το κριτήριο φαίνονταν να ήταν τα λιγότερο βαρύνοντα και σημαντικά στελέχη της βενιζελογενούς-κεντρώας παρατάξεως. Χαρακτηριστικό είναι πως στις κυβερνήσεις του ενιαίου πια κόμματος του κέντρου της περιόδου 1963-65 ελάχιστοι μετέχουν από τους βουλευτές που είχαν εκλεγεί με το κόμμα του Παπανδρέου το 1946 και το 1950 ή που του έμειναν πιστοί το 1955 (και ιδιαίτερα απ' αυτούς που, ως «παπανδρέικοι», πήραν υπουργικό αξιώμα την περίοδο 1950-51). Πιο συγκεκριμένα στη κυβέρνηση του 1963 από αυτούς μετέχει μόνον ο Γιαννόπουλος ως άνευ χαρτοφυλακίου υπουργός, ενώ στην κυβέρνηση του 1964 μόνον ο Γαρουφαλίας! (Και ο τελευταίος αυτός μάλλον ως εγγύηση προς τα ανάκτορα για τη διατήρηση του στεγανού των Εν. Δυνάμεων πάρα ως παπανδρεϊκός!) Αντίθετα, από τους βουλευτές πως ως «βενιζελικοί» είχαν μετάσχει στην κυβέρνηση του 1950-51 ή που ο Σ. Βενιζέλος είχε συμπεριλάβει στο πολιτικό γραφείο της Φ.Δ.Ε. το 1955, στις «παγκεντρώες» κυβερνήσεις της περιόδου 1963-65 μετέχουν με σημαντικότατα υπουργεία οι Τούμπας, Μπακατσέλος, Κοθρής, Μητσοτάκης, Τσιριμώκος, Νόβας και Λ. Ακρίτας⁸⁴, ενώ μεταξύ αυτών συγκαταλέγονται και οι δύο Πρόεδροι της βουλής της περιόδου.

Από όλα τα πιο πάνω συνάγεται: α) πως η πολιτική είκονα των στελεχών του και η κοινωνική εικόνα των οπαδών του προσδίδει μεταπολεμικά στον Γ. Παπανδρέου ένα μάλλον κεντροδεξιό προφίλ και στίγμα και β) πως ολόκληρος όμως ο κεντρώος κόσμος του αναγνωρίζει μεν έναν ιδιαίτερο ρόλο και ένα τελείως ξεχωριστό βάρος στα πολιτικά μας πράγματα —σε όσες περιπτώσεις ο «χώρος» παρουσιαζόταν συνασπισμένος ο ηγετικός του ρόλος ήταν αυτονόητος— αλλά όσες φορές αναγκάστηκε να περιορισθεί σ' ένα προσωποπαγές κόμμα ελάχιστες σημαντικούσες φυσιογνωμίες της παρατάξεως των ακολούθησαν. Το γιατί αυτό συνέβη θα μπορούσε ίσως να είναι το αντικείμενο μιας μεταγενέστερης μελέτης...

Από αυτούς μεταγενέστερα οι Μητσοτάκης και Μπακατσέλος πλησίασαν συγκυριακά τον Παπανδρέου.

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Η μελέτη αυτή πρωτοδημοσιεύθηκε στο τ. 267 του περιοδικού «Αντί» και περιλαμβάνεται στο μικρό τόμο «Μελέτες Ελληνικής Πολιτικής», εκδ. Σάκκουλα.

2. Π.χ. δεν θα γίνει λόγος για τις θέσεις του Παπανδρέου ότι αντίστοιχα έστω κι αν υπάρχουν ενδιαφέροντα στοιχεία όπως ένα άρθρο του μετέπειτα γιγέτη του ανένδοτου, δημοσιευμένο στην Καθημερινή της 6/4/1952, στο οποίο χαρακτηρίζει την εκτέλεση του Μπελογιάνη και των συντρόφων του ως επιβαλλόμενη από την εθνική ασφάλεια (ενώ η αποτροπή της ποινής του θανάτου επεβάλλετο — κατά την έκφρασή του — «εκ της αφελείας του αυθωπομού»).

1. Με τη διατύπωση του αυτή τη Γ. Παπανδρέου καθιστά ασφές πως είχε μια αντίληψη για τους παράγοντες συγκρότησης των κομμάτων σημαντικά ανάλογη προς αυτή που επρόκειτο να διατυπώσει το 1967 σε συγκροτημένη θεωρία το S. Rokkan και σύμφωνα προς την οποία τα κόμματα ανταποκρίνονται σε 4 κατηγορίες ιστορικά παραλληλών ή διαδοχικών συγκρούσεων: α) της σύγκρουσης εθνικού κράτους-εκκλησίας; β) της σύγκρουσης κέντρου-περιφέρειας; γ) της σύγκρουσης «κατεχόντων»-«κηφιτσών»; δ) στα πλαίσια της αγοράς εργασίας, της σύγκρουσης «κατεχόντων»-«κηφιτσών». Βλ. S. M. Lijset and S. Rokkan (eds), *Party system and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*, N.Y.-London, 1967 και D. Seiler, *Parties et familles politiques*, Paris, 1980

2. Η διαπίστωση του Παπανδρέου για την ύπαρξη μεγαλοαστικής τάξης χωρίς αντίστοιχη ύπαρξη βιομηχανικού προτεραιότων μόνο εκ πρώτης όψης μπορεί να θεωρηθεί αντιφατική: σπήνε Ελλάδα η μεγαλοαστική τάξη συγκροτήθηκε είτε με μονοπλασιακή ιδιοποίηση και πολιτικό έλεγχο των κρατικού μηχανισμού είτε με εξωελλαδικές, κυρίως, επιχειρηματικές δραστηριότητες. Βλ. Διαμαντόπουλος, Ο Βενιζελισμός της ανόρθωσης σ. 17, 93 επ. 100 επ. όπου και σχετική βιβλιογραφία.

3. Τον τίτλο αυτό το αντιβενιζέλικο κόμμα του Γούναρη τον πήρε μόνο το 1920, ενώ από τη συγκρότησή του στην αναντήρη της Γαστούνης το 1911 έως το 1920 ονομάζοταν Κόμμα Εθνικοφόρων. (Βλ. Βούρου, Π. Τασλάρης σ. 54 επ. και Δ. Μάλωση, Η πολιτ. ιστορία του Δ. Γούναρη). Εν προκειμένῳ ο Παπανδρέου είναι πιθανότερο να εμπεδώθαν από τον τίτλο «Λαϊκό Κόμμα» με τον οποίο είχαν κατέβει στις εκλογές του 1910 οι Κοινωνιολόγοι του Παπαναστασίου. Ως προς τη δυνητική διατάξη της κοινωνικής ανταπόκρισης και το πρόγραμμα ενός τέτοιου κόμματος προσδιορίζει: «Λαϊκόν κόμμα θα υπάρξῃ ασφαλώς (αδιάφορον υπό ποιόν όνομα), επειδή λαϊκά στοιχεία θα υπάρχουν πολλά και θα αποτελούν, όπως και σήμερον, την μεγάλην πλειοψηφίαν, η οποία χρειάζεται μόνον πολιτικήν αγωγήν, δια ως κυριαρχήση και επιβάλη τα συμφέροντά της. Θα είναι η τάξη των μικρονοικοκραίων, δηλ. των γεωργών, μικρεμπόρων, επαγγελματών, κατωτέρων υπαλλήλων κτλ. Είς το κόμμα αυτό θ' ανήκουν και όλα τα προσδετικά στοιχεία της χώρας, δύο διαφανούν με τους συντηρητικούς, επειδή πιστεύουν ότι χρειάζομεθα συγχρονισμόν (συνέχεια της δημοτικής παραδόσεως, φωτεινή παρατήρησην των παραλλήλων Ευρωπαϊκών συνθηκών κτλ.) και διαφωνούν με τους σοσιαλιστές, επειδή πιστεύουν ότι τα πολιτικά κόμματα «εκφράζουν» αλλά δεν δημιουργούν καταστάσεις. Το Λαϊκόν κόμμα θα επιδιώκη, όπως και το Φιλελεύθερον, αιχνησιού της παραγωγής, θα τονίζῃ όμως συγχρόνως και την ανάγκην δικαιοτέρας κατανομής των αγαθών, δι' αυτό θα ζητή περισσότερους αμερικάριούς προστατευτικούς δασμούς, δια ως μη ακριβιάνη πολὺ η ζωή, ασφάλειαν και δικαιοσύνην, ευρείαν επαγγελματικήν πλειαδεύσην, έξοδα δια των στρατών και των στόλων ανάλογα προς τας οικονομικά δυνάμεις, θα έχει ειρηνικάς διαθέσεις και αδινώει νομοθετικήν προσαστίαν των εργατικών τάξεων».

4. Πρόκειται για το άρθρο του ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα «Νέα Ελάφι» από 17 έως 20.1915 και που υπάρχει στα Γ. Παπανδρέου, Κείμενα, τ. 1, σ. 56 επ. και στο Γ. Κορέτη, Γ. Παπανδρέου, Η Ζωή του, τ. 1.

5. Βλ. L. Fauerbach, *Thèses provisoires*, θέσεις 33 και 37.

6. Για την προσθήκη του ταξίκουν «εργαλείων» υλοποίησης των σκοπών της ιστορίας ως του διακριτικού στοιχείου της φιλοσοφίας του Marx από αυτήν του Feuerbach αντί πολών. Δες R. Garaudy, *Marx et le marxisme*, ίδιως σ. 47 επ. και 55.

7. Βλ. Παπανδρέου, Κείμενα, τ. 1, σ. 67 επ.

8. Βλ. Παπανδρέου, Κείμενα, τ. 1, σ. 47.

9. Βλ. Κορέτη, Παπανδρέου..., τ. 1, σ. 54.

10. Βλ. Θ. Διαμαντόπουλος, Ο Βενιζελισμός της ανόρθωσης, σ. 154.

11. Βλ. Γ. Παπανδρέου, Κείμενα, τ. 1, σ. 59.

12. Ibid. σ. 67.

13. Ibid. σ. 65. Ας σημειωθεί επιπρόσθετα, ως παρένθετη, πως την εποχή εκείνη ο Παπανδρέου, επικεντρώνοντας τις αναλύσεις του στην κοινωνική σύγκρουση, δεν θεωρούσε τον δημοτικισμό και το κίνημά του αντικειμενικό σύμμαχο και ιδεολογικό αρωγό του σοσιαλισμού. Σημέιωνε, αντίθετα, (ibid. σ. 53 επ.) πως ο δημοτικισμός μπορεί εξίσου καλά να προσαρμοσθεί και με τον φιλελεύθερισμό και με τον συντηρητισμό και με τον σοσιαλισμό.

14. Ολόκληρο το άρθρο στο Γ. Παπανδρέου, Κείμενα, τ. 1, σ. 69 επ. και K. Κορέ-

τη, Γ. Παπανδρέου..., τ. 1, σ. 56 επ. Βλ. επίσης και Τερζόπουλος, *Greece, The failure to create a bourgeois state, 1909-32*, σ. 136.

15. Ως προς τον κοινωνικό χαρακτήρα του κόμματος στη συγκρότηση του οποίου είχε ελπίσει προσδιορίζει τα εξής:

«Ηλπίζετο ότι τα νέα, φωτισμένα και προσδετικά στοιχεία του τόπου, αναλαμβάνοντα την οργάνωσην των κατωτέρων λαϊκών, σιγροτικών και ιδιαιτέρως εργατικών τάξεων, θα ήτο δυνατόν να παρουσιάσουν, λόγω του ότι θα εστηρίζοντο επί ολιγαριθμώτερας και σχεδόν διακεκριμένης κοινωνικής τάξεως, πληρεστέραν ομοιόγενειαν πρωταρικής συνθέσεως και ακριβεστέραν σαφήνειαν εωτερικών κατεύθυνσεων από το κόμμα πάνω Φιλελεύθερών του οποίου, λόγω της επιδιώξεως και επιτεύξεως των μεγάλων Εθνικών και Λαϊκών σκοπών, η ευδόκια των οποίων ενεκρίνετο ομοφώνως, είχε καταστή Κόμμα Πανελλήνιον, συγκεντρώσαν πάγκον την εμπιστούσην των Ελλήνων, ανεξαρτήτως κοινωνικής τάξεως. Το «Λαϊκόν προσδετικόν κόμμα, βαθμίαίς συνιστώμενον και ενισχυόμενον διά της επιλογής γοργής κοινωνικής και οικονομικής εξελίξεως της Νέας Ελλάδος, θε είγεν ως αρχάς αυτού την ταχυτέραν και πληρεστέραν προσέγγισην της Πολιτειακής και Κοινωνικής ζωής προς τα σύγχρονα Ευρωπαϊκά πρότυπα. Κείμενα, τ. 1, σ. 79.»

16. Με την προβολή της απόψεως αυτής ο νεαρός συνεργάτης του «εθνόρχη» φαινεται να επιθυμεί να δικαιολογήσει της προμηνυμευθείσες αντιβενιζέλικες-μεταβενιζέλικες (σοσιαλιστικές) κοινωνικές και φιλοσοφικές τοποθετήσεις του ως ευρισκόμενες σε λειτουργική συμπληρωματικότητα με τις αστικές θέσεις του κρητικού γηγέτη. Είναι δε πράγματι αλήθεια πως ας κάποια στιγμή ο Βενιζέλος είχε προβλέψει σ' ένα σοσιαλιστικό μετριοπαθή πολιτικό οργανισμό που θα αποτελούσε το διαλεκτικό συμπλήρωμα της δικτύης του πολιτικής παρέμβασης. Για το ρόλο αυτό όμως είχε ιδιαίτερα προβλέψει στον Παπαναστασίου. Βλ. το έργο μου ο Βενιζελισμός της ανόρθωσης, ιδιαίτερα σελ. 97 επ. και 105 επ.

17. Βλ. Διαμαντόπουλον, ο Βενιζελισμό..., σ. 9 επ. και 98 επ.

18. Κείμενα, τ. 1, σ. 167.

19. Ibid. σ. 169.

20. Βλ. πιο πάνω.

21. Στις προγραμματικές αρχές του Δημοκρατικού Κόμματος, του πρώτου υπό την ηγεσία του κόμματος που ιδρύθηκε τον Μάιο του 1885, μπορεί κανείς να διαβάσει:

«Ο Καπιταλισμός προάγει την Ελευθερίαν, αλλά δημιουργεί την Κοινωνική Ανιόπτητη, συνέπεια της οποίας είναι η εκμετάλλευση του ανθρώπου από τον άνθρωπον.

Ο Κοινωνιονίσμος αίρει την Κοινωνική Ανιόπτητη, συνέπεια της οποίας είναι η εκμετάλλευση του ανθρώπου από τον άνθρωπον. Ο Κοινωνιονίσμος αίρει την Κοινωνική Ανιόπτητη, συνέπεια της οποίας είναι η εκμετάλλευση του ανθρώπου από τον άνθρωπον. Η Λαϊκή Δημοκρατία αποτελεί την δημιουργικήν «Σύνθεσην» και αποβλέπει εις την εναρμόνισην και την παράλληλην συνήπαρξην και της Ατομικής ελευθερίας και της Κοινωνικής Δικαιοσύνης.

Κατά συνέπειαν, το Κοινωνικόν μας «Πιστεύω» είναι μετακαπιταλιστικόν και μετακομιουνιστικόν.

Και προς την σύνθεσην αυτήν συγκλίνουν πλέον και ο Καπιταλισμός και ο Κορμουνισμός.

22. Ομιλώντας ως υπουργός Παιδείας στο εκπαιδευτικό συμβούλιο στις 21.10.1931 είχε πει:

«Η Δημοκρατία είναι πολίτευμα δυναμικόν και όχι στατικόν. Δεν είναι τέρμα, αλλά κίνησης. Είναι πάντοτε μία νέα αφετηρία. Με τας ίδιας εωτερικάς της δυνάμεις κινείται διαρκώς προς τα εμπρός. Η πλειονότητα των Λαού, η οποία με την καθολικήν ψηφοφορίαν κυβερνά, ωθεί διαρκώς προς ιδιαίτερα στην σύνθεσην.

Η Δημοκρατία αναγνωρίζει την ηθικήν προσωπικότητα και πρωτοβουλίαν των Ατόμων, και αποβλέπει, ταυτοχρόνως, προς το ίδεωδες της Κοινωνικής Δικαιοσύνης.

Εἰς την κοινωνικήν περιοχήν δύο άκραι ιδέαισι αντιπαλασίουν: Η κοινωνική αλληλεγγύη και την πάλη των τάξεων. Εν ονόματι του συνολικού συμφέροντος, η Κοινωνική Αλληλεγγύη και εν ονόματι του στοματικού δικαιώματος της Πάλη των Τάξεων.

Αλλά με την πρόφασην της κοινωνικής αλληλεγγύης συντελείται τελικώς η καταδύναστηση των Ασθενών. Και με το σύνθημα της πάλης των τάξεων η αποσύνθεσην του Συνόλου.

Η Δημοκρατία, αλλά μίαν φοράν και επι την περιοχήν των κοινωνικών ιδεών, υφίσταται ως Πολίτευμα του Μέτρου, της Ισορροπίας, της Ανωτέρας Συνθέσεως. Διότι αναγνωρίζει την κοινωνικήν αλληλεγγύην, χωρίς ίδιας να επιτρέπει να καταλήγη εις πρόφασην καταδύναστησεως.

Καθώς επίσης αναγνωρίζει την πάλην των τάξεων, αλλά μόνον μέχρι του σημείου, στο το οποίον η προσθέτηση του Συνόλου».

23. Από την ίδια του ομιλία:

«Το πλαίσιον του Μέλλοντος είναι τόσον ευρύ, ώστε να επιτρέπει όχι μίαν μόνον, αλλά πολλάς δυνατότητας. Και από τας πολλάς αυτάς δυνατότητας πραγματοποιούνται μόνον εκείνα τας οποίας προτιμά η δημιουργική θέληση των ανθρώπων».

24. Γύρω πα λέει (από την ίδια πάντα ομιλία του):

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

«και από την Κορυφήν το Πλεύμα ακτινοβολεί προς την σκοτεινήν κοιλάδα της ζωής και φωτίζει τον δρόμον δια την ανάβασιν των ανθρώπων».

25. Μιλώντας στις 28.09.1935 στη Λέσβο με την ευαγρία του επικείμενου τότε κονδυλικού δημοψηφίσματος για την παλινόρθωση της μοναρχίας ο μεγάλος πατρινός πολιτικός προσδιορίζει ως εὗτης τον κοινωνικό ρόλο του δημοκρατικού κράτους:

«... επιδιώκουμε ... την εξυπρέτησην του γενικού συμφέροντος. Και συνίσταται το γενικόν συμφέρον εις την εξέφυσην του επιπέδου της ζωής, εις την οικονομικήν ενημέρωσην του Λαού και την βελτίωσην του πολιτισμού του.

Συνίσταται εἰς την μερίμναν προς αὐξησην της εθνικής παραγωγής, προς αὐξησην του εθνικού εισοδήματος, το οποίον σήμερον είναι απολύτως ανεπαρκές δια μιαν στοιχειώδη ζωήν του Ελληνικού Λαού, προς εξασφάλισην της οικονομικής «αυταρκείας», η οποία αποτελεί πλέον την καπιτορηματικήν προσταγήν των σημερινών περιστάσεων. **Και μαζί** με την αύξησην της εθνικής παραγωγής, η μεγάλη αποστολή του συγχρόνου Κράτους, του «Κράτους Δικαίου», έπερπετε να συνίσταται εἰς την τιθάσευσιν του μεγάλου Κεφαλαίου, εἰς την δικαιοτέραν κατανομήν του εθνικού εισοδήματος, εἰς την κατάργησην της εκμεταλλεύσεως του ανθρώπου από τον ανθρώπον, εἰς την κοινωνικήν δικαιοσύνην. Διόμου δεκαετίες αργότερα οι σχετικές θέσεις του Γ. Παπανδρέου έγουν εξελίχθει ακόμη περισσότερο. Γιατί ενώ στην ομιλία αυτή του 1935 κάνει λόγο για παράλληλη (και μαζίκη) προς την αύξησην του εθνικού εισοδήματος υποχρέωσην του κράτους για «δικαιοτέραν κατανομήν του εθνικού εισοδήματος», στο πρόγραμμα του Δημοκρατικού Κόμματος — ΑΦΕ που συγκροτήθηκε υπό την ηγεσίαν του το Φεβρουάριο του '61 γίνεται λόγος για «αύξησην της παραγωγικότητος που θα επηρέψει την προφανώς εκ των ουσιών αύξησην μισθών και ημερομισθών (Βλ. το πρόγραμμα του Δ.Κ. — ΑΦΕ στην Ελευθερία της 26.02.61).

26. Βλ. Θεοτόκη Τετράδια Ημερολογίου, σ. 330.

26. Πρβλ. Κ. Κορέση, Γ. Παπανδρέου..., τ. 2, σ. 339 επ. και 320 και Καραγιάννη, Ο Κεντρώος πολιτικός χώρος, σ. 246 επ.

27. Βλ. Κορέση, Ibid, t. 2, σ. 34 επ.

28. Βλ. Κ. Κορέση, Ibid, t. 2, σ. 339. Οπωδήποτε πάντως ο Παπανδρέου για να ανταποκρίνεται περισσότερο ο τίτλος προς την ουσία μετονόμασε, προ των εκλογών, του '50, το Δ.Σ.Κ. σε Κόμμα Γ. Παπανδρέου. Δινόντας την εὕηγησην από το βήμα της βουλής: «Πόλλοι μας εκπαγόρθασαν δια τον τίτλον του κόμματός μας. Επροτήμασμεν, επειδή και άλλα κόμματα φέρουν τον τίτλον του Σοσιαλιστικού, εκείθεν του έθνους ευρισκόμενα, δι' αποφυγήν παρεξηγήσεων, να δώσωμεν ως τίτλον το όνομα του αρχηγού του κόμματος. Απλό το πράγμα. Και ονομάσθη το Κόμμα «Παπανδρέοκο».

29. Βλ. Κορέση, Ibid, t. 2, σ. 343 επ.

30. Βλ. Κορέση, Ibid, t. 2, σ. 345.

31. Ibid, t. 3, σ. 495.

32. Βλ. Γ. Κορέση, Γ. Παπανδρέου, T. 2, σ. 330.

33. Ibid, σ. 354.

34. Ας σημειωθεί πως σε κανένα σχέδιον άλλον τομέα η πολιτική του παρουσία δεν ήταν σε τέτοιο βαθμό απαλλαγμένη φημοθηριώκων και δημαγωγικών διαθέσεων. Αντίθετα μάλιστα κατά κανόνα απέφευγε να αναφερθεί στο κάθε λογής κόλος των διαφόρων υποσχέσεων ή προτάσεων των. Για παράδειγμα όταν τον Αύγουστο του 1961 δημοσιογράφος του ανέφερε τη δυσφορία που προκαλούν στον αστικό κόσμο οι φορολογικές αυξήσεις λόγω των αγροτικών συντάξεων τις οποίες αντές είχε προτείνει, ο Παπανδρέου έκανε την εὕη δήλωση που ουτε στον (αυτο)βιογραφία του αναφέρεται, ούτε από κανέναν ιστορικό, αλλά μόνο στα ψήφια του προσκείμενου σ' αυτὸν τύπου. (Π.χ. Η Ελευθερία της 6.8.61 την είχε στην 11η σελίδα): «Υπήρξα εμπνευστής του θεσμού... (αλλά) εις το ίδιον μου σχέδιον δεν υπάρχει αυτή η φορολογία. Ολόκληρον την ευθύνην φέρει η κυβέρνηση!»

35. Βλ. ολοκλήρω το πρόγραμμα του Δ.Κ.-ΑΦΕ στο φύλλο της 26.02.1961 της εφημερίδας Ελευθερίας, σ. 10.

36. Βλ. Λιναρδάτο, Από τον εμφύλιο στην Χούντα, t. IV, σ. 155 και 160.

37. Ibid, T. V, σ. 174.

46. Βλ. το έργο μου ο Βενιζελισμός..., σ. 166.

47. Ibid, σ. 186.

48. Βλ. Γ. Παπανδρέου, Κείμενα, t. 1, σ. 163.

49. Ibid, σ. 285 επ.

50. Βλ. Γ. Παπανδρέου, Κείμενα, T. 1, σ. 285.

51. Βλ. Γ. Παπανδρέου, Κείμενα, T. 1, σ. 134.

52. Τις τοποθετήσεις του αυτές ο Γ. Παπανδρέου τις διατύπωσε στις 26.09.1935 και δημοσιεύθηκαν στην εφημερίδα της Λέσβου «Δημοκράτης» της μεθοπέντης. Απότελεσαν ίώμας πάγιες θεωρητικές του θέσεις. Βλ. και Γ. Παπανδρέου, Κείμενα, t. 1, σ. 278-295. Ως προς την κοινωνική δύναμη της Δημοκρατίας, δηλ. την ανταπόκριση της προς τα ευρότερα λαϊκά συμφέροντα και την ικανότητά της να παρέχει θεομόνις που τα εξυπηρετούν, ο Παπανδρέου φαίνεται να ιδιοποιείται τις αντιστοιχες απόψεις που είχε διατυπώσει από το 1924 ο Άλ. Παπαναστασίου (βλ. Μελέται, Λόγοι, Άρθρα, σ. 443 επ. και 461 επ.). Μόνο ποτέ ο Παπανδρέου είχε αντιταχθεί στην αντιδημοκρατική μεθοδολογία με την οποία ο αρχηγός των Κοινωνιολόγων και «πατέρας της Δημοκρατίας» πρωθυπότικός σε συνέργασία με τον Κονδύλη την πολιτιστική μεταβολή (βλ. και πιο κάτω).

53. Βλ. τη σχετική ομολογία που έκανε στις 8.10.1944 προς τον Ον. Ταώρται στη Νάπολη στο Κ. Κορέση, Γ. Παπανδρέου, t. 2, σ. 230.

54. Βλ. Γ. Παπανδρέου, Κείμενα, σ. 120 επ. και ιδιως σ. 124. Πρβλ. και το δημοσιεύθηκαν στην οποία μετέχει ο Παπανδρέου και κατά τον οποίο: «Π.Ο.Δ.Φ. αποτελεί την αριστεράν των κόμματος των Φιλελευθέρων και έχει ιδιαίτεραν οργάνωσην... σκοπεί: α) Πολιτειακώς — Προτίμησην κατ' αρχήν της πλήρους Δημοκρατίας — **Ανοχήν** της Βασιλευομένης εφ' όσον αύτη εξυπηρετεί το εθνικόν συμφέρον και σπριζείται εἰς την πραγματικήν και αμείωτον κυριαρχίαν του Λαού». (Τον οργανισμό αυτὸν πλην του Γ. Παπανδρέου μεταβύ αλλων υπέγραψαν και ο Π. Αραβαντίνος — ο «κοινωνιολόγος του 1908» —, Ν. Γιαννίδης, Δ. Γληνός, Σπ. Μελάς, Δ. Μπαλμπασίτης, Παν. Νιρβάνας, Αλεξ. Παπαναστασίου, Θρ. Πετρεζάς, Σπ. Θεοδωράκοπουλος, Δ. Καλιτσουνάκης, Κ. Πολυχρονίδης, κ.ά. Βλ. Π. Πετρόδης, Πολιτικές δυνάμεις και συνταγματικοί θεομοί στην νεώτερη Ελλάδα, 1844-1936, σ. 286 και 290).

55. Σε έναν από τους μηνιαίωδες αφορισμούς των οποίων είχε το μονοπάλιο τόνισε:

Επειδή, υπεράνω και των προσώπων, και των κομμάτων, και των Βασιλέων, είναι η Πατριά. Και όταν οι πολίται χάριν αυτής προσφέρουν την ζωήν των, οφείλουν βεβαίως και οι άρχοντες να της προσφέρουν, τουλάχιστον την θεσιν των...

56. Κείμενα, Ibid, σ. 134 επ.

57. Απαντώντας στον Παπαναστασίου στις 23.01.1924 ο Βενιζέλος έδινε το μέτρο των συνθηκών που θεωρούσε αναγκαίες για μια Δημοκρατία στέρεα και μη ταυτισμένη προς κάποιο πρόσωπο. «Άν το Λαός δεν διεψιτίσθι, εάν η γνώμη του ψηφίζοντος υπέρ της Δημοκρατίας δεν είναι ενισονείδητος γνώμη, εάν μοι δώστη την ψήφον του, διόπ κατ' αυτήν την σημήνη εγώ φίνωμαι περισσότερον συγκεντρών την εμπιστούντων του και είναι ενδεχόμενον να παρασυρθή από εμέ, τοιαύτην εγκατάστασην της Δημοκρατίας δεν θέλω...»

«Δάφνης, Η Ελλάς... τ. 1, σ. 218. Παπαναστασίου, μελέται... σ. 376 και εκτενέστερα, Διαμαντόπουλος, Ο Βενιζελισμός, σ. 118 επ.

58. Βλ. Κορέση, Ibid, t. 1, σ. 100 επ.

59. Βλ. Γ. Παπανδρέου, Κείμενα, t. 1, σ. 296 επ. και σ. 278 επ. καθώς και πολάν.

60. Για τους θρόνους που διεβιβήθη και τις αμφιβολήσεις που προκάλεσε το δημοψήφισμα της χρονιας εκείνης βλ. Μαυροκορδάτον, Οι εκλογές και το δημοψήφισμα του 1946, στο Η Ελλάδα στη δεκαετία του 1940-50, σ. 307 επ. καθώς και Νικολακόπουλον, Κόμματα και βουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα, 1946-64, σ. 147 επ.

61. Για το κείμενο αυτό βλ. Γ. Πετρουλάκο, Οι πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις που οδήγησαν στο κίνημα του 1952, σ. 39 και 265 καθώς και Γεωρ. Καραγιάννη, 1940-1952, το δράμα της Ελλάδας, σ. 121 επ. (Από τους βενιζελογενείς στην δήλωση αυτή είχε εναντισθεί μόνον το πρώτον μέλος της ιαπωνικής ομάδας του Γούναρη το 1906, ν πουργός Παιδείας του Βενιζέλου το 1910 και Γεωργίας την περίοδο '28-'32. Απ. Αλεξανδρός. Από τους αντιβενιζελικούς λίγοι και κυρίως ο πρ. υφυπουργός συγκοινωνιών Ντ. Τσαλδάρης).

62. Βλ. εφημερίδα «Έθνος», 10.5.1950, Πιπινέλη, Γεώργιος Β', σ. 165 και Κ. Κορέση, Γ. Παπανδρέου, t. 2, σ. 240. Την ίδια δε στάση κρατούσε ο Παπανδρέου και στις παραπομένων των εκλογών και των δημοψηφίσματος του '46. Σε μία συνέντευξη του που δημοσιεύθηκε στον «Νεολόγο» Πατώρων της 26.02.46 επήμενε πως η λογική του ήταν λογική μακροπρόθευτης σωτηρίας των θρόνων αφού σε απολογητικό τόνο για την τότε (το 1944) στάση του τονίζει: «τη αποφασίς της αμέσων επανόδου του βασιλέως θα ωδήγηε εἰς την οριστικήν επανακράτησην του ΕΑΜ εἰς την Ελλάδα και εἰς την οριστικήν και ανταποκρήθων των θρόνων από τον Βασιλέα.

63. Ενδεικτικό του ρεύματος αυτού είναι το γνωστό χαριτολόγημα του πρώην αντιπροσώπου της γερουσίας βενιζελικού Δημ. Παπαδημητρίου: «κόχι έναν βασιλιά, ο μήπως ο ένας μας πάθει τίποτε!»

64. Επισημαίνουμε πως τα κόμματα των βενιζελικών Φιλελευθέρων του Σοφοκλή Βενιζέλου δεν είχε ακόμη τότε ιδρυθεί (συγκροτήθηκε στις 20.02.1946) και επομένως δεν εμφανίζοταν στον πολιτικό ορίζοντα ο 3ος πόλος που θα υπεστήσει τη μη ανάμεικη του πολιτικού ζητήματος στης επικείμενες εκλογές. Ας ομηρωθεί επίσης πως ο Παπανδρέου, προκειμένου να διασφαλίσει την πολιτική του επιβίωσην είχε μάζι με τον Βενιζέλο επιχειρήσει να επιβάλει πλεοψηφικό σύστημα και σύμπραξη των αντικομιουνιστικών κομμάτων. Άλλα απέτυχαν λόγω της αντιδρασης του Σοφοκλή Πρβλ. Δαφνή, Σ. Βενιζέλος, σ. 372-3.

65. Βλ. Νικολακόπουλον, Κόμματα και βουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα, 1946-64, σ. 151.

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

66. Σ. Καραγιάνη, Ο κεντρώος πολιτικός χώρος στην μεταπολεμική Ελλάδα, σ. 247. Δικαιολογώντας μάλιστα την (έπω και χλιαρή) τοποθετησή του υπέρ της αβασιλεύοντος ο Παπανδρέου είπε στον Γεώργιο μετά την παλινόρθωση:

«— Η Δημοκρατία Μεγαλειότατε, είχε πεθάνει τον Δεκέμβριο, αλλά εντρεπόμουν να μην ακολουθήσων την εκφοράν της, την Ιην Σεπτεμβρίου».
(βλ. Νάτα-Φάτα, Επιγραμματικά και αιμήτα του Γ. Παπανδρέου, σ. 103).

67. Με βάση τους υπολογισμούς του Η. Νικολακόπουλου (στο ίδιο, σ. 151, υποσ. 11) το 44% των Αθηναίων ψηφοφόρων του συνασπισμού του οποίου ο Παπανδρέου συνηγήθη το Μάρτιο ψήφισε βασιλεία το Σεπτέμβριο. Πιθανόν όμως η εκτίμηση αυτή να είναι ελαφρά διογκωμένη διότι προϋποθέτει πως το σύνολο των ψηφοφόρων του κόμματος των Φιλελευθέρων ψήφισε «μονοκούκι» Δημοκρατία, κάτι όχι απόλυτα βέβαιο.

68. Έτσι ενώ από τους βενιζέλογενείς ο Σοφούλης, ο Μύλωνάς και ιδίως ο Σοφανόπουλος μίλησαν για διαβήτητο αποτέλεσμα — παραποτήση της λαϊκής κυριαρχίας — και απεδέχθησαν (οι δύο πρώτοι) την παλινόρθωση μόνο σαν πραγματική κατάσταση, ο Παπανδρέου δηλώσας πως ψηφίστηκε να ησκήθησαν επερεασμοί του φροντιστηρίου των εκλογέων που ανέβασαν το ποσοτό των ψήφων υπέρ της Βασιλείας, αλλά δεν κατεσκεύασαν την πλειοψηφία, υπό την έννοιαν ότι, έτσι ή αλλιώς, η πλειοψηφία των εκλογικού σώματος ήταν υπέρ του θεώρου της Βασιλείας, έπω και σε ποσοστό μικρότερο από εκείνο που ενεφάνισαν οι κάπλεψ.

Οι εκτιμήσεις αντίθετα του Σοφούλη, του Μύλωνά και του Σοφανόπουλου υπήρξαν τελείως διαφορετικές. Πιο συγκεκριμένα ο Θ. Σοφούλης εδήλωσε τα εξής: «Με το Δημοψήφισμα της 1ης Σεπτεμβρίου έληξεν η καθεστωτική διαμάχη, κατ' ουδίαν όμως δεν επετεύχθη δι' αυτού η οριστική εκκαθάρισης του ζητήματος του καθεστωτικού. Είναι αναμφισβήτητον δια κάθε καλής πίστεως κρίptην ότι το Δημοψήφισμα τούτο στερείται τον ηθικού κύρους της αδιαβήτητου γνησιότητας. Άλλ' είναι επίσης αναμφισβήτητον, ότι εδημοιουργήθη δι' αυτού νέα πολιτική πραγματικότης, την οποίαν ουδείς δύναται, ώπερε δικαιάσει τ' αγνοηση...». Ο Α. Μύλωνας επίσης: «Ουδέποτε δύναται να συγκαλύψῃ τα κατάφωρα γεγονότα της βίας και της νοθείας, που συντελέσαν εις τα αποτελέσματα του Δημοψήφισματος. Ουδέ πάθειε πέβαια ο παραγωγικών τα γεγονότα ταύτα πολιτικός την μεγάλην δημοκρατικήν μερίδην των πολιτών που επανήλθησαν και απετερήθησαν του πολυτιμότερου των πολιτικών δικαιωμάτων, την ψήφον. Εν τούτοις, παρά την παραπότησην της λαϊκής κυριαρχίας, επανέρχεται ο Βασιλεύς και δημοιουργείται μια πραγματική κατάσταση. Άντη κατά τας κρισίμους μάλιστα σημερινές περιπτώσεις πρέπει να αντιμετωπίσῃ κατά τρόπον ειρηνικόν και δημοκρατικόν...».

Βαρύτατες κατηγορίες για το δημοψήφισμα και μη αναγνώριση του αποτελέσματος αποτελούν και οι δηλώσεις του Ι. Σοφανόπουλου: «Η Ένωσης των Δημοκρατικών Αριστερών αισθάνεται την υποχρέωσαν να διακηρύξει ότι το Δημοψήφισμα της 1ης Σεπτεμβρίου διεξήχθη με τόσην ασυγκάλυπτην νοθείαν και τόσην συντριπτικήν, ώστε την ύπατηρον ίδια τρομοκρατίαν, ώστε να μην ημορήση ουδέ πόρωθεν, να θεωρηθῇ ότι το φέρομενων αως αποτέλεσμα του ανταποκρίνεται εις το πραγματικόν φόρμων του λαού...». Βλ. δηλώσεις του, στο «Βήμα», της 8.9.1946 καθώς και Ν. Καλτούσια, Προβληματική της σύγχρονης ελληνικής ταυγατικής ιστορίας, 1915-35, σ. 136 επ. (προφανώς η εκτίμηση της συγγραφέως αυτής πως «πιπτότερες αλλά στο ίδιο πνεύμα» ήταν και οι δηλώσεις του Γ. Παπανδρέου είναι λανθάσμενη).

Ας σημειωθεί τέλος πως όχι μόνο ο κυριότεροι αντιβενιζέλικτς προέλευσης πολιτικοί και άλλα ακόμη και διεθνής επιπτώσης Αμπλογε 2 είχε επιφυλαχθεί να πάρει τόσο κατηγορηματική όσο ο Παπανδρέου θέση πάνω στην ενδεχόμενη υπεροχή της βασιλικής παρατάξης αν το δημοσίευμα διεξήγετο υπό αδιάβλητες συνθήκες. Στις δύο (αντιφατικές) ωστόσο μεταξύ τους, σχετικές εκθέσεις που υπέβαλε προσδιορίζει: «δεν έχουμε κακία αμφιβολία ότι η παράταξη που αντιπροσωπεύει την κυβερνητική άποψη άσκησε αθέμιτη επιρροή προκειμένου να εξασφαλίσει ψήφους υπέρ της επιστροφής του Βασιλιά, αλλά έχουμε την πεποίθηση ότι μια πλειοψηφία για την επιστροφή του Βασιλιά μπορούσε να είχε επιτευχθεί και χωρίς την επιρροή αυτή».

Και στην άλλη: «Οι πληροφορίες που συγκεντρώθηκαν δείχνουν καθαρά πως σε πολλά τμήματα της Ελλάδος δεν υπήρχαν οι απαραίτητες συνθήκες για διεξαγωγή γνήσιου δημοψήφισματος και ότι το τελικό αποτέλεσμα δεν είναι αληθινό. Η Αποστολή δεν μπορεί να απαντήσει με βεβαιότητα αν η απονοία των συνθηκών αυτών θα οδηγούσε σε πλειοψηφία κατά του Βασιλιά». Βλ. Μαυροκορδάτου, Οι εκλογές και το δημοψήφισμα του 1946, στο Η Ελλάδα στη 10ετία 1940-50, σ. 327 και 310 αντίστοιχα.

69. Σε άρθρο του της 9.9.1946 έκανε λόγο για κομματική κατηλεία (των βασιλοφρέων πουν) θα ταυτίση τον βασιλέα, με τα βασιλόφρονα κόμματα, να τον μεταβάλει ενώπιον του Λαού εις κομματάρχην «κδια να υποστή τελικώς, και αναποφεύκτως, την εναλλασσούμενη τύχην όλων των κομματαρχών...»

70. Σε επιστολή του της 16.03.1963 προς τον βασιλιά Παύλο έθετε το ερώτημα: «αφού συμβαίνει το Στέμμα να διαβέβη την μεγάλην πλειοψηφίαν του Λαού δια ποιόν λό-

γον θα πρέπει να παραιτηθή οικειοθελώς από την πλειοψηφίαν και να ταυτισθῇ με την μειοψηφίαν της ΕΡΕ;» (βλ. Κορέση, *Ibid.*, τ. 3, σ. 422).

Σχολιάζοντας την τακτική αυτή του «γέρου» ο Δ. Χαρολάμπης (Στρατός και πολιτική εξουσία, σ. 131) γράφει: «Ο Γ. Παπανδρέου αντελήθη την ευκαρία. Κτυπώντας το «κομματικό κράτος» της ΕΡΕ, τον ρχηγό της προσωπικά, επιρρίπτοντάς τους όλες τις ευδόνες για την οργάνωση της τακτής εξουσίας, προωποποιώντας δηλαδή την άρνηση και βγάζοντας την μοναρχία και ασφαλώς το στρατό από το πολιτικό παγκύρι, απολιτικοποιούσας —στα σπάργανα του— τον πολιτικό αγώνα και πρότεινε την εναλλακτική λύση της Ε.Κ. στην μοναρχία και μέσω αυτής στην αστική τάξη. Άλλαγη προώπων και σεβασμός των δομών ήταν η πολιτική εκφραση της φιλελευθερίας λύσης».

71. Βλ. Κορέση, *Ibid.*, τ. 3, σ. 419 και Λυναρδάτου, Από τον εφύλιο στη Χούντα, τ. IV, σ. 167 επ., 220, 222.

72. Βλ. Κορέση, *Ibid.*, σ. 488 επ. και Λυναρδάτου, *Ibid.*, τ. V, σ. 274. Πλούσιοικες υπήρξαν κατά συνέπεια οι συγκεκριμένες εκδηλώσεις της ενίσιας (ή τουλάχιστον της ευμενούς ουδετερόπτης) που ο Γ. Παπανδρέου αξίωνε έναντι της «κυνηγοποιητικής» αυτής υπηρεσίας της παρατάξεως του προς το στέμμα. (βλ. Λυναρδάτου, *Ibid.*, τ. III, 294 και IV, 310 και 331).

73. Βλ. Νικολακόπουλο, *Ibid.*, σ. 78, 79, 80, 164, 167, 169, 182, 395, 423.

74. Με 10,7% εθνικό ποσοστό το Δ.Σ.Κ. έκανε στην Πλαταία Ελλάδα 11,3 ενώ το Κ.Φ. και η ΕΠΕΚ έκαναν στην Πλαταία ποσοστά κατά 1,9% και 3,8%, αντίστοιχα, κατώτερα του εθνικού τους μέσου όρου.

75. Βλ. Νικολακόπουλο, *Ibid.*, σ. 169 επ.

76. Κατά το σχετικό πίνακα του Νικολακόπουλον (σ. 164).

77. Στο σημείο αυτό φεύγοντας να παραπτήσουμε να παραπτήσουμε πως οι μετρήσεις των διαφόρων συγγραφέων έχουν μεταξύ τους μικρές αποκλίσεις. Για παράδειγμα ενώ για τον Σ. Καραγιάνη (*Ibid.*, σ. 317) ο αριθμός των «σοφούλικών» βουλευτών του '46 που ανήκαν στην κοινοβουλευτική ομάδα του Κ.Φ. το 1936 είναι 29 ο Γρ. Δαφνής (Σ. Βενιζέλος σ. 374) τους ανέβαζε στους 32. Επίσης στις εκλογές αυτές ο Δαφνής ανεβάζει στους 34 τους βουλευτές του Κ.Β.Φ. ενώ, ώπως τονίζει ο Meynad, (Πολιτικές Δυνάμεις στην Ελλάδα, Στατιστικό Παράρτημα) την 31 και 3 ανεξάρτητοι συνεργασθείσες με τον συνασπισμό. Επίσης κατά τον Καραγιάνη 4 φιλελευθεροί του '36 βρίσκονται στην κοινοβουλευτική ομάδα του Δ.Σ.Κ. το 1946 ενώ ο Δαφνής τους ανεβάζει στους 6 και κατά τις δικές μας μετρήσεις έχει δικό.

78. Ο κάποιος ενδιαφασίστηκε για τον ακριβή αριθμό αφείλεται στο ότι οι προ του 1936 κατάλογοι των βουλευτών δεν αναφέρουν την κομματική τους ταυτότητα.

79. Στις συγκρίσεις μας αυτές δεν περιλαμβάνουμε το Κ.Ε.Φ. του βενιζέλογενούς στρατηγού. Γονάτια που στις εκλογές του '46 συνεργάσθηκε με τη βασιλόφρονα παράταξη και επωφελούμενο από το δικό της ρεύμα μπόρεσε να εκλέξει νέους κυρίων βουλευτών (οι 22 από τους 34 δικούς του πρωτοεξελέγησαν τότε).

80. Βλ. Καραγιάνη, *Ibid.*, σ. 402.

81. Γεγονός είναι πάντως πως, αντίθετα, στις εκλογές του 1950 το στοχείο αυτό δεν εφανίζεται: Το Κ.Π.Γ. έχει πα το ίδιο ποσοστό βουλευτών με μεσοπολεμική θητεία που έχει και το Κ.Φ. (στο οποίο υπό τη νέα γενειά του Σ. Βενιζέλου έχουν επανασυγχωνευθεί το Κ.Β.Φ. και το Κ.Ε.Φ.). Πιο συγκεκριμένα από τους 35 παπανδρέικους βουλευτές του 1950 οι 13 θήτευαν στα κοινοβουλευτικά έδρανα στο μεσοπόλεμο, ενώ από τους 56 φιλελευθερούς οι 21. Στις εκλογές αυτές αντίθετα ανανεώμενο πολιτικό προσωπικό εμφάνισε περισσότερο η ΕΠΕΚ (από τους 45 βουλευτές της μόνον 12 ήταν «μεσοπολεμικοί»), το πιθανότερο διότι οι φιλελευθεροί του μεσοπόλεμου θεωρούσαν υπέρμετρη αριστερή πολιτική τη λήγη προς τους κομμουνιστές. (Ο Ζάννας για παράδειγμα, επιστήμος φίλος του Πλαστήρα, το 1950 πολτεύτηκε με τον Βενιζέλο).

82. Βλ. Νικολόπουλος, *Ibid.*, σ. 178, 180, 183.

83. Βλ. Μπενετάτου, *Ibid.*, σ. 109.

84. Από αυτούς μεταγενέστερα οι Μητροτάκης και Μπακατσέλος πλησίασαν συγκριακά τον Παπανδρέου.

ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Επιστημονικός Σύμβουλος: Δ.Γ. ΤΣΑΟΥΣΗΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ ΠΑΣΠΕ

ΤΣΑΟΥΣΗΣ Δ.Γ.

Η Κοινωνία του ανθρώπου

ΤΣΑΟΥΣΗΣ Δ.Γ.

Χρηστικό λεξικό κοινωνιολογίας

BOTTOMORE T.

Κοινωνιολογία

GKYRBITIS Z.

Μελέτες για τις κοινωνικές τάξεις

LIENHARDT G.

Κοινωνική ανθρωπολογία

TIMASHEF N. - THEODORSON G.

Ιστορία κοινωνιολογικών θεωριών

MICHEL A.

Κοινωνιολογία της οικογένειας και του γάμου

LEFEBVRE H.

Κοινωνιολογία του Μαρξ

WEBER MAX

Η Προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπταλισμού

DURKHEIM E.

Οι κανόνες της κοινωνιολογικής μεθόδου

TATSENIS N.

Η διδασκαλία της κοινωνιολογικής θεωρίας

ΦΙΛΙΑΣ B.

Κοινωνία και εξουσία στην Ελλάδα

ΤΣΑΟΥΣΗΣ Δ.Γ.

Κοινωνική δημογραφία

SERAΦΕΤΙΝΙΔΟΥ M.

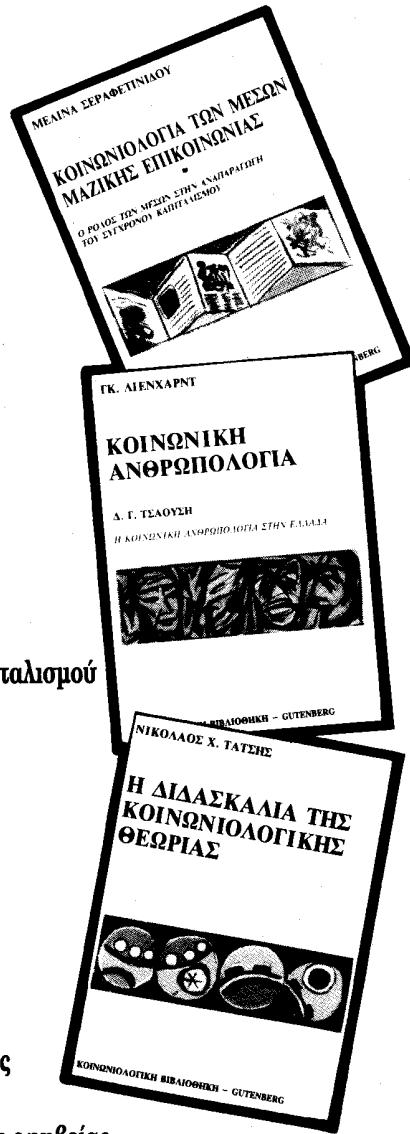
Κοινωνιολογία των μέσων μαζικής επικοινωνίας

PANTELIΔΟΥ - ΜΑΛΟΥΤΑ M.

Πολιτικές στάσεις και αντιλήψεις στην αρχή της εφηβείας

GODELIER M.

Η θεωρία της μετάβασης στον Μαρξ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ GUTENBERG

ΣΟΛΩΝΟΣ 103 • ΤΗΛ. 3600.127

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ: ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΗΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ

Toū Μελέτη Μελετόπουλου

Ο Γεώργιος Παπανδρέου (1888-1968), νομικός και κοινωνιολόγος, πολιτικό τέκνο του Βενιζελισμού, σύμβουλος της Επανάστασης του 1922, Υπουργός Παιδείας του Ελευθερίου Βενιζέλου (1930-1932) και Πρωθυπουργός (1944-1945 και 1963-1965) αποτελεί μία ιδιότυπη περίπτωση παλαιοκομματικού Πολιτικού, που κατέληξε να γίνει λαϊκός ηγέτης.

Αν ο μεταβενιζελικός παλαιοκομματισμός άρχισε με την αναπαραγώγη του βενιζελο-αντιβενιζελικού κατεστήμένου, ο Γ. Παπανδρέου αποτελεί ιδιότυπη περίπτωση, αφού στο τέλος της ζωής του, σε ηλικία μεγαλύτερη απ' αυτή των εβδομηνταπέντε χρόνων, ξεπέρασε απρόσμενα τις διαστάσεις αυτού του παλαιοκομματισμού και ήρθε σε σύγκρουση με όλες τις καθεστηκυίες δυνάμεις, τουλάχιστον φαινομενικά, τουλάχιστον πρόσκαιρα.

Η πρώτη φάση του Γ. Παπανδρέου, αυτή δηλα-

δή που αρχίζει με την επιστροφή του από την Γερμανία, όπου διετέλεσε Πρόεδρος των Ελλήνων Φοιτητών του Πανεπιστημίου όπου σπούδασε, χαρακτηρίζεται από ριζοσπαστισμό, δημοκρατικότητα και παραγωγικότητα σε πολιτικό έργο. Ως Νομάρχης Λέσβου, ως πολιτικός σύμβουλος της Επανάστασης του 1922, ως Υπουργός Παιδείας του Ελευθερίου Βενιζέλου και ως υπερασπιστής της Δημοκρατίας στα βασιλικά στρατοδικεία, ο Γεώργιος Παπανδρέου υπήρξε πρότυπο στέλεχος της βενιζελικής παράταξης.

Έχοντας αναπτυχθεί πολιτικά μέσα στον ύστερο Βενιζελισμό του ιδιωνύμου δεν εκπλήγτει το γεγονός ότι ο Γεώργιος Παπανδρέου είναι ο ηγέτης της εθνικόφρονης παράταξης το 1944, στην αιματηρή μάχη των Δεκεμβριανών. Η πρώτη του Κυβέρνηση (Ιανουάριος 1945) σηματοδοτεί το τέλος της πρώτης πολιτικής του περιόδου, που υπήρξε επιτυχημένη και στέφθηκε με μία Πρωθυπουργία σε σχετικά νέα ηλικία (56 χρονών).

Μεταξύ όμως του νέου, δυναμικού και προοδευτικού Υπουργού του Ελευθερίου Βενιζέλου και του «Γέρου της Δημοκρατίας» μεσολαβεί μία τριακονταετία, κατά την οποία ο Γ. Παπανδρέου εμφανίζει πολιτικά χαρακτηριστικά αρκετά ξεχασμένα σήμερα, όχι μόνο γιατί επισκιάστηκαν απ' αυτά του θυλαίκου πολιτικού του τέλους, αλλά και γιατί αυτά τα χαρακτηριστικά μάλλον μειώνουν παρά εξαιρούν το μέγεθος της πολιτικής του εμβελείας.

Κατά την περίοδο αυτή, ο Γ. Παπανδρέου, πολιτικός ενός χώρου που κυριάρχησε έως το 1935, πάσχει και αυτός — όπως ολόκληρος ο παλαιός βενιζελισμός, από την χρόνια αποχή από τα ερείσματα της εξουσίας (εμπιστοσύνη μεγάλων Δυνάμεων, Στέμμα, Στρατός, Κρατικός μηχανισμός). (Αυτή η αποχή, που οφείλεται σε πολύπλοκες πολιτικο-στρατηγικές εξελίξεις, θα συνεχίζεται έως το 1981, τουλάχιστον).

Η αντικειμενική αυτή αδυναμία εξηγεί όμως μόνο εν μέρει την πολιτική ύφεση του Γ. Παπανδρέου· κατά τ' άλλα πάσχει και αυτός από τα αρνητικά γνωρίσματα κάθε κεντρώου πολιτικού ηγέτη της εποχής: προσωπισμός· αρχομανία· έλλειψη διάθεσης

συνεργασίας σ' έναν κοινό φορέα του Κέντρου, ικανού να αμφισβήτησει σθεναρά την εξουσία του δεξιού κράτους· ενδοτικότητα προς τα ανάκτορα και αναγνώριση του υπερσυνταγματικού τους ρόλου.

Έτσι, αυτή την περίοδο (1945-1961), βλέπουμε έναν Γεώργιο Παπανδρέου να διαλύει και να ιδρύει δευτερογενή κόμματα, να «συναρχηγεί» με το Σοφοκλή Βενιζέλο, με τον οποίον συνδεόταν με αμοιβαία καχυποψία, να ασχολείται πιο πολύ με τις ενδο-κεντρώες διενέξεις, να κινείται στο πολιτικό παρασκήνιο ερήμην κάθε διαφάνειας, να επιδιώκει πάση θυσία μία βουλευτική έδρα, συνεργαζόμενος ακόμη και με τον Παπάγο, τον οποίον εγκαταλείπει αμέσως μόλις εκλέγεται, να συμφωνεί προεκλογικά με τους περιεργούς και αντιδημοκρατικούς εκλογικούς νόμους της Δεξιάς και να χρησιμεύει γενικά σαν δικλείδια ασφαλείας του δεξιού καθεστώτος μάλλον παρά σαν πόλος ουσιαστικής αμφισβήτησης της χωλής δημοκρατίας της περιόδου 1949-1967.

Με την αρχή της δεκαετίας του '60 η διεθνής συγκυρία αλλάζει άρδην: η πολιτική Κέννεντυ ευνοεί δημοκρατικά καθεστώτα, ενώ το τέλος του ψυχρού πολέμου αμβλύνει τις αντικομμουνιστικές υπεριές το δεξιό κράτος φθίνει και σπαράσσεται από εσωτερικές διαμάχες: τα στρατιωτικά και παραστρατιωτικά του ερείσματα έχουν αρχίσει ήδη να κινούνται αυτόνομα, δρομολογώντας εκτροπικές εξελίξεις.

Διαφαίνεται έτσι η πιθανότητα επιστροφής στην εξουσία του παλαιού βενιζελικού κόσμου, που — όντας στην αντιπολίτευση για μία δεκαετία και πλέον — έχει αναγκασθεί να μεταποιηθεί σε κόμμα προβολής αιτημάτων πολιτικής δημοκρατίας και κοινωνικής δικαιοσύνης. Αυτή η συγκυρία δημιουργεί μια δυναμική, που οδηγεί το Κέντρο στην εξουσία και τον Γ. Παπανδρέου στις δύο ένδοξες πρωθυπουργίες του και στην ακόμη πιο ένδοξη πτώση του.

Γινόμενος Πρωθυπουργός, ο Γ. Παπανδρέου διατηρεί φυσικά τα παλαιά του χαρακτηριστικά: προστίθενται όμως και άλλα, που επιβαρύνουν το ήδη βεβαρυμένο πλαίσιο της λειτουργίας του ως Πρωθυπουργού μιας Κυβέρνησης σε καραντίνα από τους μηχανισμούς της εξουσίας.

Αυτά τα νέα χαρακτηριστικά αφορούν τις δυνατότητες και τις ικανότητες του Γεωργίου Παπανδρέου ως Πρωθυπουργού: αδυναμία επιβολής του στους Υπουργούς του και τους βουλευτές του, πολλοί από τους οποίους εξάλλου ήσαν αρχηγοί ή «αρχηγοί» κομμάτων: αδυναμία αφοσιώσεως στο κυβερνητικό έργο, με απερίσπαστη από τις κομματικές ανάγκες αφοσίωση: αδυναμία ευθείας ή και έμμεσης έστω αμφισβήτησης και αντιμετώπισης του πολυσύνθετου κατεστημένου του δεξιού κράτους,

που παρέμενε δεξιό ακόμη και υπό μία κεντρώα Κυβέρνηση, με ανέπαφους τους ποικίλους μηχανισμούς καταπίεσης και καταναγκασμού.

Εμφανίζονται όμως παράλληλα, ήδη από το 1961, τα θετικά πολιτικά χαρακτηριστικά του Γεωργίου Παπανδρέου, που τον οδήγησαν άλλωστε και στην συντριπτική νίκη του 1964: γνήσια όσφρηση των λαϊκών αιτημάτων και επιτυχημένη πολιτικά οικειοποίησή τους: αναμφισβήτητες ρητορικές ικανότητες: δυναμική — λεκτικά τουλάχιστον — προβολή του αιτήματος της πολιτικής Δημοκρατίας. Αυτά τα θετικά χαρακτηριστικά, που έμειναν αναξιοποίητα στην περίοδο έως το 1961, βρόήκαν πρόσφορο έδαφος στον Ανένδοτο αγώνα και στην Αποστασία και τελικά προσέδωσαν στον Γ. Παπανδρέου μία τεράστια λαϊκή απήχηση και διαστάσεις μεγαλύτερες ίσως απ' αυτές που και ο ίδιος θα περίμενε και θα προσδοκούσε.

Αν η λαϊκή έκρηξη κατά την Αποστασία — απόρσιμενη για τους κοινωνικά συντηρητικούς κεντρώους πολιτικούς — εξέφρασε νέες κοινωνικές αναδιατάξεις του ελληνικού Μεταπολέμου, ο Γ. Παπανδρέου δεν κατώρθωσε να χρησιμοποιήσει το τεράστιο λαϊκό ρεύμα για να σπάσει τα φράγματα του δεξιού κράτους. Ενώ ο Λαός ωρυόταν, ο Κεντρώος Αρχηγός συσκεπτόταν κρυφά στο Τατόϊ με τον Π. Κανελλόπουλο και τον Βασιλιά, συνάπτοντας συμφωνίες παλαιοκομματικού χαρακτήρα, για μετεκλογικές συνεργασίες. Αυτό είναι ένα άλλο χαρακτηριστικό του Γ. Παπανδρέου: δεν κατώρθωσε να λειτουργήσει ο ίδιος σαν πραγματικός λαϊκός ηγέτης, παρά μόνο λεκτικά. Η αποστασία της 15ης Ιουλίου 1965 έδωσε στο Γεώργιο Παπανδρέου την ευκαιρία να αποχωρήσει σαν ένδοξος λαϊκός ήρωας από μιαν εξουσία που τον έφθειρε και που τον οδηγούσε στο άδικο πολιτικό τέλος του Αρχηγού μιας ασυντόνιστης και απρογραμμάτιστης Κυβέρνησης, που αδυνατούσε να ξεπεράσει την αντιφατική της φύση: αυτή η τελευταία οφειλόταν στην συγκρότηση της σαν συνασπισμού κατάκτησης της εξουσίας μέσα στο σύστημα και όχι σαν κινήματος αλλαγής του, όπως εμφανίσθηκε ο Α. Παπανδρέου με το ΠΑΣΟΚ το 1974.

Γ' αυτό ο Γεώργιος Παπανδρέου, στο Συμβούλιο του Στέμματος που ακολούθησε την Αποστασία, δήλωσε στον τότε Βασιλιά ότι δεν ενδιαφέρεται να σχηματίσει εκ νέου Κυβέρνηση, γιατί ο βασικός πολιτικός σκοπός του ήταν να γίνει Πρωθυπουργός με λαϊκή πλειοψηφία, πράγμα το οποίο κατόρθωσε θριαμβευτικά.

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΔΙΚΗ ΤΗΣ ΛΑΜΙΑΣ

Τα αποσπάσματα που ακολουθούν προέρχονται από τα πρακτικά της περιβόητης δίκης της Λαμίας, που έγινε το 1922 στο Κακουργιοδικείο της Λαμίας. Κατηγορούμενοι ήταν οι: Άλ. Παπαναστασίου, Πετρεζάς, Καραπάνος, Θεοδωρόπουλος, Πάζης, Βηλαράς και Μελάς, οι οποίοι κατηγορήθηκαν για «εξύβριση του Βασιλέως», μετά την δημοσίευση του Δημοκρατικού Μανιφέστου υπέρ της Αβασίλευτης Δημοκρατίας. Συνήγορος των κατηγορουμένων ήταν ο Γεώργιος Παπανδρέου.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Η υπεράσπισις έχει τον λόγον.

Γ. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ.— «Ευχαριστώ την αγαθήν τύχην, εις την οποίαν οφείλεται η ανανέωσις της εντολής εκ μέρους των φίλων κατηγορουμένων. Τοιουτοτρόπως μου παρεσχέθη η ευκαιρία να ικανοποιήσω μίαν ζωηράν επιθυμίαν του κ. Εισαγγελέως, την οποίαν εξέφρασε κατά την απουσίαν μας¹. Να του παράσχω ακάλυπτα τα στήθη ενός εκ των συνηγόρων, δια να δοκιμάσῃ, επάνω εις αυτά, τα ιοβόλα βέλη της φαρέτρας του...»

«Αλλά ο κ. Εισαγγελέυς αδικεί εαυτόν. Διότι ονομάζει την πνευματικήν πανοπλίαν του «φαρέτραν και βέλη», δηλαδή την τοποθετεί εις μίαν εποχήν πολὺ μακρινήν, εις την παλαιάν εποχήν του Τρωϊκού πολέμου. Ενώ ημείς, οι οποίοι παρηκολουθήσαμεν την διαδικασίαν, εσχηματίσαμεν την πεποιθησιν, ότι η πνευματική του εξάρτησις ανήκει εις μίαν εποχήν πολὺ μεταγενεστέραν. Ανήκει εις τον Μεσαίωνα.

«Επειδή η κατηγορία επανέφερεν εδώ, έπειτα από αιώνας, την αρχήν του «οικογενειακού αδικήματος». Επεκαλέσθη την θεωρίαν του «γενικού δόλου». Και, όπως εις τους πρωτογόνους λαούς το αδίκημα του ατόμου ήτο δυνατόν να επιφέρη ποινήν και εις την πατριάν και εις την φυλήν, τοιουτοτρόπως και η κατηγορία σήμερον επεκαλέσθη αδικήματα, υποθετικά και αόριστα, ή μελών οικογενείας κατηγορουμένων, ή μελών του κόμματος των Φιλελευθέρων, δια να συμπεράνῃ ότι οι κατηγορούμενοι είναι ένοχοι! Τοιουτοτρόπως όμως ο κ. Εισαγγελέυς μεταβάλλει την νόμιμον δικαστικήν διώξιν εις άγριον διώγμόν και των Προσώπων και της Ιδέας, ακολουθεί τακτικήν Ιεράς Εξετάσεως και προσπαθεί ακόμη με υπαινιγμούς αριστους να σπιλώσῃ και την πολιτικήν μας τιμήν. Του απαντώμεν λοιπόν. Απαντώμεν, όπως άλλοτε είχεν απαντήσει ο Γαμβέτας, απευθυνόμενος προς τον εισαγγελέα της Γαλλικής Μοναρχίας, όταν και τότε κατεδιώκετο η ιδέα της Δημοκρατίας και η ελευθερία της σκέψεως: «Ημορρείτε να μας κτυπήσετε. Άλλα δεν θα ημορρέσετε ποτέ, ούτε να μας ατιμάσετε, ούτε να μας νικήσετε!..»

«... ηκούσαμεν, μέσα εις την αίθουσαν αυτήν της Δικαιοσύνης, μέσα εις το ιερόν αυτού του ναού της Θέμιδος, ηκούσαμεν, ότι «την Ζωήν κυβερνά το Συμφέρον!» Και την πολιτικήν, και την κοινωνίαν, και την οικογένειαν!

1. Είχε μεσολαβήσει αποχώρηση της υπερασπίσεως διαμαρτυρούμενης για την τακτική του δικαιοπρίου.

»Ματαίως λοιπόν κατήλθεν εις την Γην, ματαίως ενηθρωπίσθη, ματαίως εσταυρώθη ο Ναζωραίος; Και το κήρυγμα της αγάπης εσκορπίσθη εις τους ανέμους χωρίς ηχώ;

ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΥΣ ΓΕΡΑΚΑΡΗΣ. Ο Ναζωραίος ήτο Θεός, δεν ήτο άνθρωπος. Μην κατεβάζετε τους Θεούς.

Α. ΠΑΠΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ. Ήτο Θεάνθρωπος.

ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΥΣ. Η διδασκαλία του ήτο δια τους Θεούς.

Γ. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ. Άλλ' αν επρόκειτο η διδασκαλία του να αφορά τους Θεούς, τότε διατί να καταβή εις την Γην; (Ακράτητοι γέλωτες εις το ακροστήριον).

ΠΡΟΕΔΡΟΣ. (κρούων συνεχώς τον κώδωνα). Να τα μας. Μόνο τα χειροκροτήματα μας λείπουν τώρα.

Γ. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ. «Την Ζωήν λοιπόν κυβερνά το συμφέρον!» Άλλα τότε, διατί μάχονται λοιπόν οι γενναίοι εις το μέτωπον; Και πως θα ήτο δυνατόν τότε να υπάρχη και δημόσιος και κοινωνικός και οικογενειακός βίος; Και προ παντός: Πώς θα ήτο δυνατόν να υπάρχη Δικαιοσύνη;

»Όχι, κύριε Εισαγγελέυ! Το κήρυγμα του συμφέροντος ημπορεί να είναι επίγραμμα δια την περίοδον της πολιτικής παρακμής, την οποίαν διερχόμεθα. ... είναι επίσης και υπονόμευσις και ανατροπή της ηθικής τάξεως. Την Ζωήν κυβερνά βεβαίως και το συμφέρον. Δεν είμεθα ημείς εκτός του κόσμου τούτου, ώστε να παραφράζωμεν την ανθρωπίνην φύσιν. Άλλα την κυβερνά επίσης και το Αισθημα και η Αγάπη. Και το Καθήκον. Και μόνον διότι εις την Ζωήν υπάρχουν ευτυχώς και ηθικαί δυνάμεις ακατάβλητοι μόνον δι' αυτό έχει καταστή βιώσιμος η Ζωή!...

• • •

»Κύριοι ένορκοι, η κατηγορία, την οποίαν ανέπτυξεν ο κ. Εισαγγελέυς, δεν πλήγτει τους κατηγορουμένους, Πλήγτει τα δικαιώματα του ανθρώπου και του πολίτου. Προσβάλλει το δημόσιον δίκαιον των Ελλήνων. Αποτελεί παραβίασην του πολιτεύματος.

»Άλλα ο κ. Εισαγγελέυς μάς ηρυθή το δικαίωμα να ομιλούμενη ημείς περί ελευθερίας. Λυπούμεθα, διότι δεν είναι δυνατόν να τον ευχαριστήσωμεν, συμμορφούμενοι με την επιθυμίαν του. Επειδή ημείς υπήρξαμεν ανέκαθεν και υμνηταί και τηρηταί της ελευθερίας... Και δεν εγίναμεν ποτέ ημείς δούλοι του κόμματος. Και αν εις το παρελθόν, κατά την διάρκειαν του μεγάλου πολέμου, αι ελευθερίαι αι ατομικαί εμειώθησαν, είναι διότι προσεφέρθησαν επάνω εις τον βωμόν μιας ελευθερίας περισσότερον ιεράς — εις τον βωμόν της ελευθερίας του Έθνους!

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

»Και αν κατά την εποχήν εκείνην υπήρξαν — όπως υπήρξαν — παρεκτροπαί και υπερβασίαι, ουδεμία βαρύνει τους κατηγορούμένους. Ήσαν πάντοτε, εις το παρελθόν, αποτελούντες την αριστεράν του κόμματος των Φιλελευθέρων, οι φορείς της ελευθερίας, της συνδιαλαγής, της αρετής, της προσόδου. Και συνεχίζοντες την ιδίαν κατεύθυνσιν, εις το πρόγραμμα της δημοκρατικής οργανώσεως αναγράφουν: «Την πλήρη εξασφάλισην της ελευθερίας της γνώμης και της πολιτικής δράσεως».

»Και δι' αυτό — διότι αισθανόμεθα ότι εις καρμίαν στιγμήν της ζωής μας δεν έχομεν προδώσει ... την υπόθεσιν της ελευθερίας — δι' αυτό εμφανίζομεθα ενώπιον υμών σήμερον με το μέτωπον υψηλά, υμνηταί και πάλιν, όπως και πάντοτε, της ελευθερίας...

»Η διακήρυξης λοιπόν, γράφει το εγκλητήριον, περιείχεν ιδία τας εξής επι... μους φράσεις: «Η τοιαύτη καταστροφή επήλθε και συνεχίζεται, διότι οι υπεύθυνοι κυβερνήται έταξαν υπεράνω της εθνικής σωτηρίας προσωπικά συμφέροντα».

«Οι υπεύθυνοι Κυβερνήται». — Το ακούει ο κύριος εισαγγελεύς — Οι υπεύθυνοι Κυβερνήται! Ήκουσατε προηγουμένως το περίφημον άρθρον του Χαριλάου Τρικούπη. Ενθυμείσθε. Εκείνος έγραφεν απροκαλύπτως: «Πταιεί το Στέμμα, ο Βασιλέυς». Και όμως εκείνος, πριν από πεντήκοντα έτη, δεν κατεδικάζετο. Εκείνος έγίνετο πρωθυπουργός της Ελλάδος. Και οι κατηγορούμενοι σήμερον, έπειτα από πεντήκοντα έτη, εις την γην αυτήν της ελευθερίας, εισάγονται υπόδικοι ενώπιον υμών!

»Υπήρχεν εποχή, κύριοι ένορκοι, εις παλαιούς σκοτεινούς καιρούς, εις τους καιρούς του μεσαίωνος, οι οποίοι είναι τόσο προσφίλεις εις την κατηγορίαν, κατά τους οποίους το Κράτος, ο Λαός, η Γη ήσαν κτήμα του Μονάρχου. Τότε, συμφώνως με το πολίτευμα, συμφώνως προς την κρατούσαν ηθικήν τάξιν, τα προσωπικά συμφέροντα του Μονάρχου ετάσσοντο υπεράνω της εθνικής σωτηρίας. Ιστορία τών λαών τότε η ιστορία των Βασιλέων. Άλλα οι καιροί μετεβλήθησαν. Από την εποχήν της μεγάλης Γαλλικής επαναστάσεως η κυριαρχία του Λαού έχει επικρατήσει. Η τάξις πλέον η πολιτειακή μετεβλήθη. Και οι Αρχοντες, ακόμη και οι Ανώτατοι, έπαυσαν πλέον να είναι δυνάσται και κύριοι — έγιναν και αυτοί λειτουργοί των λαϊκών συμφεόντων. Συμφώνως πλέον προς το πολίτευμα, συμφώνως προς την νέαν ηθικήν τάξιν, το εθνικόν συμφέρον κείται υπεράνω του απομικού. Υπεράνω των Προσώπων και των Κομμάτων και των Βασιλέων και των Θρόνων είναι η Πατρίς. Και όταν το συμφέρον του Συνόλου συγκρουσθή προς το συμφέρον των Προσώπων, οφείλουν τότε τα δεύτερα να θυσιάζονται εις τον βωμόν της Πατρίδος.

»Και η αρχή αυτή, η ηθική, είναι πλέον τόσο στοιχειώδης και αυτόδηλος ώστε θα ήτο αδύνατον εις την εποχήν μας να θεωρήται διώξιμος και κολάσιμος αν δεν υπήρχε κατηγορία, η οποία παρέσχε ενώπιον υμών την απροκάλυπτον ομολογίαν, ότι ανατρέπει την ηθικήν τάξιν, ότι υπηρετεί την αρχήν του Συμφέροντος.

»Άλλα υπάρχει και ο επίλογος της διακηρύξεως.

«Άν όμως, παρ' όλας τας επισωρευμένας συμφοράς, εξακολουθήσῃ η Κυβέρνησις αδιαφορούσα δια την έκπτωσιν της Ελλάδος από την συμμαχικήν της θέσιν θα γενίκευθη η πεποιθησίς, ότι ο θεσμός της Βασιλείας είναι

πρόξενος εθνικών συμφορών, συντελεί όχι εις την συνοχήν, αλλά εις την διάσπασιν του Έθνους, σύμφωνα δε με την πεποιθησιν αυτήν, το βλέπομεν καθαρά, θα ρυθμίστη όπως είναι φυσικόν, και το 'έθνος την δράσιν του».

— Αυτό τουλάχιστον, θα μας ηρώτα η κατηγορία, δεν είναι εξήβρισις; Ότι αναγράφη, ότι ο θεσμός της Βασιλείας, υπό ωρισμένας προϋποθέσεις, θα εθεωρείτο πρόξενος εθνικών συμφορών; Και ότι θα ήτο δυνατόν τότε να σχηματισθή πεποιθησίς περί της ανάγκης αλλαγής Πολιτεύματος;

»Κύριοι ένορκοι,

»Εις όλα τα σύγχρονα Κράτη υπάρχουν πολυάριθμα και πολιωνύμα πολιτικά κόμματα. Βασιλόφρονες, ριζοσπάσται, δημοκρατικοί, σοσιαλισταί. Τι πρεσβεύουν τα κόμματα; Έκαστον έχει, φυσικά, την δικήν του ιδεολογίαν. Άλλα και πιστεύει, συγχρόνως, ότι η ιδεολογία των αντιπάλων αποτελεί συμφοράν δια τον τόπον.

»Οι Βασιλόφρονες πιστεύουν, ότι ο θεσμός της Βασιλείας είναι πολύτιμος δια τους Λαούς. Είναι σύμβολον εθνικόν. Κρίκος συνεκτικός. Και ότι η επικράτησις δημοκρατικών ιδεών αποτελεί κίνδυνον αναρχίας.

»Οι Δημοκράται πιστεύουν, ότι ο θεσμός της Βασιλείας είναι πρόξενος συμφορών. Ότι είναι πρόληψης του παρελθόντος, ασυμβίβαστος πλέον και προς το σύγχρονον πνεύμα και προς την αρχήν της λαϊκής κυριαρχίας. Ότι αποτελεί ύβριν προς την πνευματικήν αξιοπρέπειαν του αιώνος η διατήρησις του θεσμού του κληρονομικού 'Αρχοντος. Και ότι διευκολύνει την επικράτησην ολιγαρχίας πολιτικής, κοινωνικής και στρατιωτικής, εις βάρος των λαϊκών συμφερόντων. Και δι' αυτό οι Δημοκράται υποστηρίζουν, ότι οι Ανώτατοι 'Αρχοντες πρέπει επίσης να προέρχονται εκ του Λαού και να εκλέγωνται από τον Λαόν. Και ότι επίσης, πρέπει να καταστούν δημοκρατικά και όλαι αι λειτουργία του Κράτους — πρέπει να καταλυθή κάθε πολιτική, κοινωνική και οικονομική ολιγαρχία, δια να επικρατήσουν πληρέστερον τα συμφέροντα του εργαζομένου Λαού.

»Οι Σοσιαλισταί πιστεύουν, ότι ολόκληρον το αστικόν καθεστώς, βασιλικόν ή δημοκρατικόν, αποτελεί συμφοράν. Και δι' αυτό πρέπει ν' ανατραπή, δια να συμπληρωθή, η ισότης, η πολιτική, με ισότητα κοινωνικήν και οικονομικήν, δια να καταργηθή η εκμετάλλευσις του ανθρώπου από τον άνθρωπον.

»Και η πάλη των κομμάτων αυτών διεξάγεται εις όλα τα Κράτη αμείλικτος. Ήκουσατε ποτέ, εξ αιτίας της πολιτικής ιδεολογίας των, να καταδιωχθούν, διότι πιστεύουν, ότι η ιδεολογία των αντιπάλων αποτελεί συμφοράν δια τον τόπον; Άλλα τότε, θα έπρεπεν ολόκληρος ο πολιτικός κόσμος να ευρίσκεται εις φυλακάς, θα έπρεπε να είχαν γίνει κάτεργα αι Βουλαί!

»Και ο Κομμουνισμός σήμερον θεωρείται και εις την Ελλάδα νόμιμον πολιτικόν κόμμα και είναι ακαταδίκτος. Γνωρίζετε την θεωρίαν του κομμουνισμού. Είναι το κήρυγμα, ότι η τάξις η εργατική, καίτοι μειοψηφούσα, οφείλει να ανατρέψῃ το σημερινόν αστικόν καθεστώς με την βίαν, και ότι πρέπει κατόπιν να διατηρήσῃ δικτατορικώς την Αρχήν και να εξοντώσῃ την αντιδρώσαν αστικήν τάξιν — δια να καταστή το νέον κοινωνικόν καθεστώς α-

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

οφαλές και δια το μέλλον. Και αποτελεί νόμιμον πολιτικόν κόμμα, και είναι ακαταδιώκτο. Και ζητεί ο κ. Εισαγγελέας να καταδικασθούν οι κατηγορούμενοι; Διότι έγραψαν, με τόσην επιφύλαξην μάλιστα, ότι ο θεομός της Βασιλείας, υπό ωρισμένας προϋποθέσεις, θα εθεωρείτο επιζήμιος, και ότι τότε, συμφώνως προς αυτήν την πεποιθησιν, θα ήταν δυνατόν και το Έθνος να ρυθμίσῃ την δράσην του; Άλλα εις ποιάν μεσαιωνικήν εποχήν πλανάται ακόμη η κατηγορία; Διώκεται λοιπόν ως κακούργημα εις την Ελλάδα και αυτός ακόμη ο υπαινιγμός της Δημοκρατίας; Και νομίζει ο κ. Εισαγγελέας, ότι θα είναι δυνατόν να ευρεθούν λαϊκοί δικασταί, οι οποίοι να αρνηθούν την Ιστορίαν, να αρνηθούν τον Πολιτισμόν, να αρνηθούν το σύγχρονον πνεύμα και να καταδικάσουν μίαν πολιτικήν ιδέαν, η οποία ήνθησε πρώτον εις την Ελλάδα και απέτελε την δόξαν και την τιμήν της κλασικής αρχαιότητας; Της εποχής, κατά την οποίαν, από χιλιετρίδας, ο Περικλής, εις τον επιτάφιον, εκήρυξε με υπερηφάνειαν: **ΙΔΙΚΟΝ ΜΑΣ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ ΕΙΝΑΙ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ!**»

• • •

»Κύριοι ένορκοι,

»Ούτε η διακήρυξις περιέχει «εξύβρισιν», ούτε οι κατηγορούμενοι έχουν «δόλον». Ήλεγχαν μόνον την υπεύθυνον Κυβέρνησιν και εξέφρασαν μίαν πολιτική γνώμην δια την σωτηρίαν του Έθνους. Και η πολιτική γνώμη δεν είναι αδίκημα. Και όχι μόνον δεν είναι αδίκημα. Δεν είναι ούτε δικαίωμα. *Eίναι καθήκον.* Δια πάντα πολίτην και πολύ περισσότερον δια πάντα πολιτεύμενον. Και όταν μάλιστα οι καιροί είναι κρίσιμοι, όπως σήμερον, το καθήκον γίνεται επιτακτικόν. είναι πλέον επιταγή ηθικής συνειδήσεως. Τότε πλέον, υπεύθυνοι, ένοχοι, ενώπιον του Λαού, δεν είναι εκείνοι οι οποίοι επιτελούν, αλλά όσοι παραλείπουν το καθήκον. Δεν είναι η πράξις, είναι η παράλειψης το αδίκημα. Ένοχοι είναι εκείνοι, οι οποίοι εσχημάτισαν μίαν οιανδήποτε πολιτική γνώμην, δια το καλόν της Πατρίδος, οι οποίοι γνωρίζουν — και όμως σιωπούν, από ιδιοτέλειαν, από ευτέλειαν, από ανανδρίαν. Και αν υπάρχη φαινόμενον παρήγορον εις τον πολιτικόν κόδομον της Ελλάδος, είναι ακριβώς η τιμία εξαίρεσις, την οποίαν εμφανίζουν οι κατηγορούμενοι. Και νομίζει λοιπόν η κατηγορία, ότι θα ευρεθούν λαϊκοί δικασταί, οι οποίοι θα δεχθούν να τρομοκρατήσουν την ελευθερίαν της πολιτικής σκέψεως και μάλιστα εις εποχήν τόσον κρίσιμον, κατά την οποίαν, όσοι πιστοί, οφελούν να προσέλθουν; 'Οτι θα δεχθούν ποτέ, να διώσουν την ευψυχίαν, να κολάσουν την αρετήν και να βραβεύσουν την ανανδρίαν; Άλλ' αυτό θα εσήμαινεν αυτοκτονίαν, ηθικήν και πολιτικήν, της Ελλάδος.

»— **ΚΑΙ Η ΕΛΛΑΣ ΔΕΝ ΘΕΛΕΙ ΝΑ ΑΠΟΘΑΝΗ!...**

»Άλλα συμβαίνει σήμερον και αυτό το παράδοξον. Ο κ. Εισαγγελέας ζητεί από τον Λαόν να αρνηθή τον Λαόν. «Είναι όμως ποτέ δυνατόν, όπως είτε και ο Δαντών, εις

την θείαν εκείνην ορμήν της απολογίας του, είναι ποτέ δυνατόν η Ελευθερία να συνωμόσῃ εναντίον της Ελευθερίας;» Ήμπορεί ο Λαός να συνωμόσῃ εναντίον του Λαού; Αντιπρόσωποι σεις της κοινής λαϊκής συνειδήσεως, να γίνετε δήμοιοι των ελευθεριών του Λαού!...

»Αλλά τότε διατί ο νομοθέτης ενεπιστεύθη τα πολιτικά αδικήματα, τα αδικήματα του Τύπου, εις την Λαϊκήν Δικαιοσύνην; Διατί να μη τα εμπιστευθή εις τα στρατοδικεία — όργανα πάντοτε πρόθυμα εις τας επιταγάς των καθεστώτων και των κομμάτων; Διατί να μη τα εμπιστευθή εις τους τακτικούς δικαστάς; Διότι ο νομοθέτης εγνώριζε: *Μόνον ο Λαός, ο κυριαρχός, ημπορεί να εξαρθή υπεράνω των Καθεστώτων...* Μόνον ο Λαός ημπορεί να αισθανθή βαθύτατα, να αγαπήσῃ και να προστατεύσῃ τας ελευθερίας του — όπως οι γονείς αγαπούν και προστατεύουν τα τέκνα...

»Και επί ένα σχεδόν αιώνα η λαϊκή δικαιοσύνη διατηρεί λευκήν ιστορίαν. Αποκρούει την δίωξιν και τιμά την ελευθερίαν. Ακόμη, και μέσα εις τον σάλον των τελευταίων ετών, έμεινεν άσπιλος. Επειδή η Δικαιοσύνη, η λαϊκή, υπερήφανος, αποκρούει πάντοτε με σαγανάκτησιν την υπόνοιαν, ότι ημπορεί να ταπεινωθή: ότι ημπορεί να εκπέση εις όργανον ευτελές των παθών, εις όργανον εκδικήσεως πολιτικών αντιπάλων — ότι ημπορεί να απιμάση την δικαιοσύνη με την εκδίκησιν!

• • •

»Κύριοι ένορκοι. Γνωρίζω και συμμεριζομαι την αγωνίαν σας. Συμμεριζομαι την δοκιμασίαν της ψυχής σας. Κινείσθε μέσα εις μίαν ατρόφοιαρν προκαταλήψεων και παθών. Δια να τηρήσετε τον όρκον σας, πρέπει να παλαιώψετε με τον εαυτόν σας. Άλλα υπάρχει μία νίκη, η οποία είναι μεγαλυτέρα από κάθε άλλην. *Eίναι η νίκη εναντίον των παθών και των αδυναμιών μας, η νίκη του εαυτού μας.* Και είναι η Νίκη, την οποίαν οφείλετε σήμερον να νικήσετε.

»Επειδή η δίκη, η οποία διεξάγεται, δεν είναι μόνον δίκη των κατηγορουμένων. *Eίναι δίκη της Δικαιοσύνης. Eίναι δίκη της Ελλάδος!*...

»Ας είναι λοιπόν σήμερον, κύριοι ένορκοι, ας είναι η απόφασης, η ιδική σας, δόξα δια την Λαμίαν και τιμή δια την Ελλάδα.

»Ας είναι μήνυμα προς το Μέτωπον:

»Ότι αν εκεί, οι Γενναίοι, παλαίσιον, προκινδυνεύοντες, δια να προστατεύσουν την ελευθερίαν του Έθνους, και ο Λαός ο Ελληνικός, εδώ, αγρυπνεί, δια να προστατεύσῃ τας πολιτικάς του ελευθερίας.

»Ας είναι μήνυμα προς την Κυβέρνησιν:

»Ότι αν επιθυμή να παραμένη εις την Αρχήν, οφείλει να στηριχθή εις υπηρεσίας προς την Πατρίδα και όχι εις την δίωξιν των πολιτικών αντιπάλων.

»Και ας είναι ακόμη, μέσα εις την δίνην αυτήν των παθών, τα οποία λυμαίνονται την Ελλάδα, ας είναι η λευκή σημαία της αγάπης και της ειρήνης.

»Μόνον δύο λέξεις ακόμη:

»Την στιγμήν, κατά την οποίαν, εις την αιθουσαν της διασκέψεως, θα δίδετε την ψήφον σας δια την τύχην των κατηγορουμένων, την στιγμήν εκείνην την ιεράν, ενθυμηθήτε: **Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΣΑΣ ΚΡΙΝΕΙ!...**»

1. Για δημοσιεύματα σαν το Δημοκρατικό Μανιφέστο, «το αντιβενιζελικό παρακράτος» είχε φθάσει μέχρι δολοφονίων.

«ΤΑ ΙΔΑΝΙΚΑ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ» ΚΑΙ Ο κ. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ*

Tou Δημήτρη Γληνού

Ο υπουργός της Παιδείας κ. Παπανδρέου στην τελευταία συνεδρίαση του Ανωτάτου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου έκρινε σωστό να μιλήσει ο ίδιος για τα «ιδανικά της παιδείας». Το θέμα το είχεν εξετάσει και άλλοτε. Τώρα όμως προσπάθησε φαίνεται, να του δώσει την πιο οριστική και άρτια διατύπωση. Κι έβαλε όλη του την τέχνη για να παρουσιάσει με κλασική και ανάγλυφη μορφή τη σκέψη του. Το ύφος του είναι δογματικό και αποφθεγματικό. Η φράση του κοφτή και καμπανιστή. Το ξετύλιγμα των συλλογισμών του γίνεται ανάμεσα σε χτυπητές και σχηματοποιημένες αντιθέσεις. Και για να δυναμώσει φαίνεται ακόμη περισσότερο την εντύπωση, γράφει τις περισσότερες λέξεις με κεφαλαίο (το Ιδανικόν, η Αναρχία, η Βία, το 'Άτομον, η Ομάς κτλ.).

Όλη όμως η δεξιοτεχνία του κ. Παπανδρέου δεν μπορεί να κρύψει πόσο είναι αδύνατη και αυθαίρετη η βάση των συλλογισμών του και τα πορίσματα, όπου φτάνει. Όλο το οικοδόμημά του στέκεται στον αέρα σαν ένας πύργος από τραπουλόχαρτα, που με το παραμικρό φύστημα γκρεμίζεται καταγής.

Ο κ. Παπανδρέου δε μίλησε βέβαια ούτε σα φιλόσοφος, ούτε σαν επιστήμονας, ούτε και σαν παιδαγωγός. Μίλησε σαν πολιτικός και υποστήριξε μιαν ορισμένη πολιτική άποψη σχετικά με την παιδεία.

Τα λόγια του όμως και οι στοχασμοί του, όσο και αν προορίζονται να υπηρετήσουν μιαν άμεση πολιτική σκοπιμότητα, και για τον κατηγορηματικό τόνο που ειπώθηκαν και για τη θέση του προσώπου που τα είπε, και για την εντύπωση που φαίνεται πως έκαμαν στο επίσημο ακροατήριο του, όπου οι περισσότεροι είτανε καθηγητές στα Πανεπιστήμια, εκπαιδευτικοί σύμβουλοι, διευθυντές του υπουργείου και άλλοι ανώτατοι υπάλληλοι και επιστημονες, δεν μπορούν να λογαριαστούνε για μπουρμπουλήθρες. Έχουν σημασία τυπική. Δεν ειπώθηκαν για να δημιουργήσουν μόνο μια θεατρικήν εντύπωση. Έγινε μάλιστα πρόταση από ένα μέλος του συμβουλίου να τυπωθεί ο λόγος του κ. Υπουργού και να μοιραστεί σ' όλους τους δασκάλους. Πρόκειται λοιπόν ν' αποτελέσει το «Πιστεύω» του έλληνα δασκάλου της σημερινής εποχής και, όπως ίσως πιστεύει ο κ. Παπανδρέου, και κάθε εποχής από δω και πέρα.

Γ' αυτό έχουμε χρέος να εξετάσουμε και μεις αυτό το «Πιστεύω».

Στον κ. Παπανδρέου αρέσουν εξαιρετικά οι αντιθετικές απόψεις. Του φαίνεται, πως μόλις πετύχει να στήσει έστω και δύο κούφιες λέξεις με αντίθετο νόημα τη μιαν αντίκρυ στην άλλη, αγκάλιασεν όλη την πραγματικότητα. Αν η πραγματικότητα μπαίνει ή δεν μπαίνει στο καλούπι, που της ετοίμασε, του είναι αδιάφορο. Ίσως τα παίρνει και για διαλεχτική φιλοσοφία τα ρητορικά του αυτά σχήματα.

Αρχίζει λοιπόν με μια τέτια αντιθετική άποψη, που του δάνεισε ο κ. Spranger, ο Γερμανός φιλόσοφος και παιδαγωγός, που έκαμε τελευταία τρεις ομιλίες εδώ στην Αθήνα. Και δεν είναι τυχαίο το συναπάντημα των δυο τους. Ο κ. Spranger και ο κ. Παπανδρέου, όσο κι αν αυτό θα φανεί παράξενο, έχουν μεγάλη επαγγελματική συγγένεια ανα-

μεταξύ τους. Μα καλύτερα ας μην τ' αγγίξουμε τώρα το θέμα τούτο. Θα μας πήγαινε μακριά.

Επει λοιπόν ο Σπράγγερ. «Ο διδάσκαλος δεν έχει το δικαίωμα να επιβάλλει τας ιδέας του εις τους μαθητάς του. Και υπογραμμίζει ο κ. Παπανδρέου. «Θα απετέλει κατάχρηση δυνάμεως, εάν η παρερχομένη γενεά ήθελε να επιβάλλει τας ιδικάς της πεποιθήσεις εις την νέαν». Έτσι στήθηκε ένα ορόσημο χτυπητό και ωριαίο για να ξεκινήσει στο λόγο του ο κ. Υπουργός. Και αμέσως αντίκρυ σ' αυτό στήνει ένα δεύτερο για να δημιουργηθεί η απαραίτητη αντιθετική εντύπωση. Άλλα «διδάσκαλος, ο οποίος διδάσκει, χωρίς ο ίδιος να πιστεύει, είναι γελοιογραφία διδασκάλου». Έτσι είπεν ο Σπράγγερ. Και υπογραμμίζει πάλι ο κ. Παπανδρέου. «Η πιότης του διδασκάλου δεν επιτρέπεται να είναι μόνον παθητική, οφείλει να είναι θετική, παλλομένη, δημιουργική... Διότι η εκπαίδευση είναι κυρίως Αποστολή».

Και αφού έτσι τοπιοθέτησε τα ορόσημα του ξεκινήματός του ο κ. Παπανδρέου, περνάει ανάμεσα σ' αυτά με τη συνείδησή του απόλυτα αναπαυμένη. Είναι φαίνεται τόσο στεγανά χωρισμένη στη συνείδησή του μέσα η περιοχή των λόγων από τον κύκλο των έργων, ώστε δεν υποψιάζεται, ότι αυτά που λέει τα παραβαίνει ο ίδιος και προστάζει και όλους τους άλλους να κάνουνε στην πράξη τα αντίθετα, απ' όσα τους διδάσκει στη θεωρία. Και τι άλλο λοιπόν θα κάνει σ' όλη του τη ζωή με την «θετική», «παλλομένην» και «δημιουργικήν» πίστη του ο δάσκαλος, παρά να επιβάλλει στη νέα γενεά τις πεποιθήσεις της «παρερχομένης»... Τι άλλο θα κάνει με τη διδασκαλία του, την αδιάκοπη επανάληψη, την προσωπική επιβολή του, την επιδοκιμασία και την αποδοκιμασία του, παρά να φυτεύει στις απαλές ψυχές των παιδιών τις δικές του ίδεες; Μα θα μας πει ίσως ο κ. Παπανδρέου, ότι αυτό δεν είναι επιβολή, είναι υποβολή, πράμα πολύ διαφορετικό. Μα κι αν παραδεχτούμε, πως το λογοπαίγνιο του μπορεί να έχει πέραση ως εδώ, τι θα γίνει μόλις προχωρήσουμε πάρα κάτω. Τι θα γίνει λ.χ. αν το παιδί, παρ' όλη την «υποβολή» του δασκάλου, έχει ιδέες δικές του, που δεν αρέσουν στο δάσκαλο και στους εντολοδότες του δασκάλου;

Τι θα γίνει, αν το παιδί έχει την τιμιότητα και την παλληκαριά να φανερώσει τις ιδέες του και να γράψει μιαν έκθεση, ας πούμε, ενάντια στο «ιδανικό της πατρίδας» σ' ένα γυμνάσιο, ή στον προθάλαμο του Πανεπιστήμιου; Το παιδί αυτό σύμφωνα με τις διαταγές, τις αυστηρές διαταγές, που έχει δώσει όχι κανένας άλλος, παρά ο ίδιος ο κ. Παπανδρέου, (βλ. εγκύλιο Υπουργείου περί κομμουνιζόντων μαθητών, καθώς και τιμωρίες και αποβολές μαθητών από σχολεία), θα το δώξουν από το Γυμνάσιο, δε θα το δεχτούνε στο πανεπιστήμιο, θα το πληγώσουν, θα το σκοτώσουν ηθικά για όλη την ζωή. Ίσως το πάνε και φυλακή (κι αυτό έγινε στη Θεσσαλονίκη «υπουργούντος» του κ. Παπανδρέου). Μήπως άραγες θα μας απαντήσει ο

*Σ.Ε. Αναδημοσιεύεται από το περιοδικό «Κύκλος», τόμος 1, χρονιά Α', Δεκέμβριος 1931, σελ. 69-79.

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

κ. Παπανδρέου ότι και αυτό δεν είναι *επιβολή*, παρά είναι μόνο *αποβολή*;

Όστε το ωραίο δόγμα «ο διδάσκαλος δεν έχει το δικαίωμα να επιβάλλει κ.τ.λ.», είναι λόγος κενός, σαπουνόφουσκα ιριδρόχρωμη, που σκάει στο πρώτο φύστημα. Αν ύπαρχε και η ελάχιστη διάθεση να συμφωνούντε τα έργα με τα λόγια, αν το δόγμα, που μπήκε στην αρχή, πως «*παρερχομένη γενεά δεν έχει το δικαίωμα να επιβάλει τας ιδικάς της πεποιθήσεις εις την νέαν*», είχαμε και την παραμικρότερη πρόθεση να το σεβαστούν, έπειτε να δώσουντε τη λευτεριά όχι στο παιδί, μα στο δάσκαλο. Εκεί είναι το καθαυτό κριτήριο. Τι λέει όμως ο κ. Υπουργός για το δάσκαλο; «*Δάσκαλοι οι οποίοι τυχόν δεν συμφωνούν (με τα δόγματα, που τους επιβάλλει ο κ. Παπανδρέου) δικαιούνται βεβαίως να διατηρούν τας πεποιθήσεις των, αλλ' όχι και τας θέσεις των*. Ε! λοιπόν αυτό είναι το αληθινότερο, το τιμιότερο και ειλικρινότερο σημείο από όλη την ομιλία του κ. Παπανδρέου. Είναι η ξεκέπαστη ομολογία της ταξικής τυραννίας. Όλα τα άλλα είναι ψευτικά μπιχλιμπίδια και χρυσόχαρτα προορισμένα να εγελούνται τους ανίδεους και να τους δημιουργούντε την παρασκήνη μιας λέφτερης τάχα ζωής.

Αμα τα πετάξει κανείς τα ψευτικά τούτα μπιχλιμπίδια, βλέπει γυμνή την αλήθεια. Η παιδεία είτανε σε όλες τις εποχές και είναι και σήμερα σε όλες τις χώρες της γης χωρίς καμιά απόλυτα εξαίρεση όργανο ταξικής επιβολής. Πλαντού και πάντα, όχι η «*παρερχομένη γενεά*», παρά τη *τάξη*, που κυβερνά, αυτή ζητάει να υποβάλει και να επιβάλει στα παιδιά τις ιδέες, που υπηρετούντε τα δικά της συμφέροντα. Καμιά μοναρχία, καμιά ολιγαρχία, καμιά «*δημοκρατία*» ως τώρα δεν έκαμεν εξαίρεση απ' αυτόν τον κανόνα. Για να πάψει η παιδεία να είναι όργανο ταξικής επιβολής, πρέπει να μην υπάρχει τάξη, που να έχει συμφέροντα να επιβάλλεται. Ως τη σημειρινή στιγμή δεν υπάρχει καμιά κοινωνία χωρίς τάξεις. Τι μπορεί να γίνει στο μέλλον, αυτό είναι άλλος λόγος.

Αφού λοιπόν ο δάσκαλος πρέπει να πιστεύει κάτι, ποιο είν' αυτό; Ποιο θα είναι το περιεχόμενο της πίστης του; Το καθορίζει ο κ. Παπανδρέου με την ακόλουθη πορεία στοχασμών. Υπάρχει πρώτα πρώτα μια σειρά από *Αξίες Αιώνιες*. Είναι οι αιώνιες αξίες της θρησκείας, της φιλοσοφίας και της τέχνης. Αυτές, αναμφισβήτητες καθώς φύινεται και απόλυτα και σταθερά καθορισμένες, αποτελούντε το αυτονόητο περιεχόμενο της πίστης του κάθε δασκάλου. Γι' αυτό ο κ. Παπανδρέου δεν αργοπορεί διόλου μ' αυτές, τις περνάει με μια φρασούλα. Έτσι με μια φρασούλα, τις έφερνε όλοντα από σπόντα τις «*αιώνιες*» αυτές αξίες, μέσα στις ομιλίες του και στο *Σπράγγερ*. Πρέπει να πιστέψουμε το λοιπόν κι εμείς, πως αν τύχει και ρωτήσουμε οποιονεδήποτε από τους δεκατέσσερις χιλιάδες δασκάλους του λαϊκού σκολειού και από τις δυόμιση τόσες χιλιάδες λειτουργών της μέσης παιδείας, θα μας τις αραδιάσει απόδω κι ανακατωτά και πιο γρήγορα από την αλφαριθμητική τις «*αιώνιες αξίες*» της θρησκείας, της φιλοσοφίας και της τέχνης. Οπωσδήποτε όμως, επειδή εγώ ομολογώ, πως δεν ξέρω καμμιά τέτοια *αιώνια αξία* θα παρακαλούσα τον κ. Παπανδρέου να μου τις ονοματίσει, διευκρινίζοντας ταυτόχρονα ποια σημασία δίνει στο επίθετο *αιώνια* και ποια στο ουσιαστικό *αξία*. Έτσι ίσως θα συμπλήρωνε ένα μεγάλο κενό, δίνοντας τέλος πάντων κάποιο νόημα στη φράση τουτή, που τα τελευταί χρόνια μας τήνε κουδουνίζουντε σ' αυτιά μας οι κάθε λογής ιδεαλιστές, μυστικιστές, οραματιστές και ομφαλοσκόποι, που

φυτρώσανε και στον τόπο μας απάνω στο ξέφτισμα της αστικής κοινωνίας, όπως η μούχλα στο σάπιο τυρί.

Το δεύτερο άρθρο της δασκαλικής πίστης το διατυπώνει ο κ. Παπανδρέου πάλι με μια περαστική φρασούλα. Οι δάσκαλοι πρέπει εκτός από τις αιώνιες αξίες της θρησκείας, της φιλοσοφίας και της τέχνης, να πιστεύουντε τα «*θετικά πορίσματα της επιστήμης*». Και κρίνοντας φαίνεται ο κ. Παπανδρέου, πως και η δεύτερη τούτη αξίωσή του είναι αυτονόητη και ολοκάθαρη και πως συμβιβάζεται χωρίς αντίρηση με την πρώτη αξιωσή του, τραβάει παρακάτω ξένοιαστος. Αν όμως τολμούσε κανένας δάσκαλος να τόνε ρωτήσει, τι εννοεί με τη λέξη *θετικό πορίσμα* και ποια λογαριάζει για *θετικά πορίσματα* και στις φυσικομαθηματικές μα προπάντων στις θητικοκοινωνικές επιστήμες; Και αν ακόμη προχωρώντας είχε την απορία κάποιος δάσκαλος, αφού πρόκειται για πίστη και για ιδανικά να μάθει αν τα πορίσματα της επιστήμης έχουνε καμιά σχέση με τις «*αιώνιες αξίες*», αν βρίσκονται σε συμφωνία ή σε αντίφαση, αν δημιουργούντε νέες αξίες ή καταλούνται παλιές;

Νομίζω, πως έχει χρέος κανείς να μην αφήνει ξεκρέμαστα τα νοήματά του, όταν μάλιστα θέλει να τους δώσει τόση αυθεντία και βαρύτητα.

Το κύριο όμως σημείο, όπου δρα η ρητορική του κ. Παπανδρέου βρίσκεται, όπως λέει, έξιν από την περιοχήν της θρησκείας, της φιλοσοφίας, της τέχνης και της επιστήμης. Είναι «*ο επίμαχος κύκλος των πολιτικών, εθνικών και κοινωνικών ιδεών*» και εδώ προπάντων είναι, που θέλει να καθορίσει ο κ. Υπουργός τις ιδέες των διδασκάλων. Επειδή λοιπόν, όπως ομολογεί εδώ ο κ. Παπανδρέου, «*η εκπαίδευση είναι φορεύς του πνεύματος της πολιτείας, κατ' εντολήν της οποίας λειτουργεί*», για τούτο ιδανικά του έλληνα δασκάλου δεν μπορεί και δεν επιτρέπεται να είναι άλλος παρά «*κατα ιδανικά της ελληνικής δημοκρατίας*». Και όταν λέει «*κατα ιδανικά της ελληνικής δημοκρατίας*» αμέσως έχουμε στο νου μας κάτι συγκεκριμένο και καθορισμένο, τη σημερινή δηλαδή ελληνική δημοκρατία «*κατ' εντολήν της οποίας λειτουργεί*» η ελληνική εκπαίδευση. Δε μπορεί δηλαδή ο κ. Παπανδρέου, ενώ καθορίζει τα ιδανικά της σημερινής ελληνικής δημοκρατίας, να έρθει δυο γραμμές παρά κάτω και να μας μιλάει για μια δημοκρατία φανταστική και ανύπαρχη, καθαρό δημιουργήμα μιας τέλειας αφαίρεσης, που καταντάει να είναι μια φράση κενή. Ο ίδιος άλλωστε είπε λίγο παραπάνω, ότι τα ιδανικά της κρατικής παιδείας «*δεν είναι ανεξάρτητα τόπου και χρόνου*».

Και επειδή η σημερινή ελληνική δημοκρατία είναι μια αστική δημοκρατία (θα προσθέταμε μείς), ο δάσκαλος άρα πρέπει να πιστεύει και να διδάσκει όλα όσα συμφέρουντε στην αστική τάξη και στην εξακολούθηση της κυριαρχίας της. Αν ο κ. Παπανδρέου είχε την ειλικρίνεια και το θάρρος να μιλήσει έτσι, όπως λ.χ. έχουντε την ειλικρίνεια και το θάρρος να τ' ομιλούγουν κάποιοι άλλοι, θα είμαστε σύμφωνοι και δε θα μπορούσαμε μείς να του πούμε τίποτε. Εκείνοις όμως επιχειρεί να μας αποδείξει, πως η σημερινή ελληνική αστική δημοκρατία είναι η ιδανικότερη κατάσταση, που μπορεί να φανταστεί και να ποθήσει ανθρώπινος νους.

Κάνοντας δηλαδή μια λαθραία υποκατάσταση και μιαν απόλυτη αφαίρεση από κάθε αντικειμενικότητα και δημιουργώντας αυθαίρετες και φεύγτικες αντιθετικές δυάδες, παρουσιάζει τη «*δημοκρατία*» (μια κενή λεξιλογική αφαίρεση και τίποτε άλλο) να λύνει κάθε πρόβλημα ανθρώπινο, κάθε σύγκρουση, κάθε αντίφαση του σημερινού κόσμου.

Αν ένας υπωνυμιού της προσφέρει σ' έναν υπωνυμένο μια νεροκολοκύθα και του πει πως είναι μουλκέτιο πεπό-

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

νι, είναι βέβαιος, πως ο υπνωτισμένος θα τήνε φάει και θα τρέχουνε τα σάλια του από τη γλύκα. Ο κ. Παπανδρέου λοιπόν έχει μεγαλύτερη πεποιθηση στη φρασεολογική δεξιοτεχνία του, απ' όσην ο υπνωτιστής στη βουλητική επιρροή του. Προσφέρει σ' όλους τους έλληνες δασκάλους μιαν άδεια λέξη κι έχει την αξίωση να κοιμηθούνε όρθιοι πιπλιζόντας την δεκάδι τόσες χιλιάδες άνθρωποι.

Το νόημα λοιπόν των δογματικών εντολών του κ. Παπανδρέου είναι, ότι οι δασκάλοι πρέπει να πιστεύουνε στη δημοκρατία. Γιατί η δημοκρατία και στο κοινωνικό και στο εθνικό και στο ηθικό επίπεδο είναι ένα θαματουργό ελιξίριο, που γιατρεύει όλες τις πληγές και όλες τις αρρώστειες.

Πρώτα πρώτα η δημοκρατία συμβιβάζει και συμφιλιώνει τα «δύο ουσιώδη συστατικά της ανθρωπίνης ζωής, το άτομον και την ομάδα». Το άτομο δηλ., ζητάει «ελευθερίαν», η ομάδα θέλει «τάξιν». Το άτομο ζητάει «δικαιώματα», η ομάδα επιβάλλει «χρέη». Αν επικρατεί μονοπλευρά η ομάδα έχουμε καθεστώτα απολυταρχίας, που εφαρμόζουνε τη βία, αν επικρατεί μονοπλευρά το άτομο, έχουμε καθεστώτα αναρχίας, που διαλύουνε την ομάδα.

Η δημοκρατία όμως «πολίτευμα μέτρου, ισορροπίας και ανωτέρας συνθέσεως» συμβιβάζει τα άτομα και την ομάδα, τη λεφτεριά και την τάξη, χωρίς βία και χωρίς αποσύνθεση. Αυτό είναι το πρώτο μεγάλο κατόρθωμα της δημοκρατίας.

Θα μας πήγαινε πολύ μακριά η κοινωνιολογική ανάλυση των δογματισμών του κ. Παπανδρέου. Καμιά κοινωνία σημειρινή τουλάχιστο, δεν έχει την απλοϊκή σύνθεση, που φαντάζεται ο κ. Παπανδρέου. Άτομο - ομάδα. Το πώς ιστορικά και εξελιχτικά ξεχωρίζει μέσα στην ομάδα, που είναι το μόνο συστατικό και το μόνο γνώρισμα της ανθρωπίνης κοινωνίας, αυτό που ονομάζεται συνήθως άτομο, το αν πηγή των δικαιωμάτων είναι το άτομο και πηγή του χρέους είναι η ομάδα, το αν η τάξη πηγάζει από την ομάδα και η ελευθερία από το άτομο, το αν υπάρχουν καθεστώτα απολυταρχίας, που επιβάλλουν μόνο χρέη και καθεστώτα αναρχίας, που καθιερώνουν μόνο δικαιώματα, είναι προβλήματα κοινωνιολογικά, που απαιτούνε πολύ μεγαλύτερη προσοχή στο χειρισμό τους και που η λύση τους ούτε τοσο απλοϊκή, ούτε τόσο αυθαίρετη είναι όσο την παρουσιάζει η σχηματοποίηση του κ. Παπανδρέου. Μια όμως βασική παρατήρηση μπορεί έστω και συνοπτικά να γίνει. Δεν είναι αλήθεια, ότι η λεφτεριά πηγάζει από το άτομο σε αντίθεση προς την ομάδα. Η λεφτεριά του ατόμου είναι συνάρτηση της λεφτεριάς της ομάδας. Το κοινωνικό σύνολο δεν είναι μια ομάδα, είναι πολλές ομάδες. Μέσα σ' αυτές τις ομάδες μια ορισμένου ειδούς κοινωνική ομάδα, μια κοινωνική τάξη, είναι κυρίαρχη. Η κυρίαρχη τάξη είναι λεφτερη, οι άλλες είναι σκλάβες ή έχουνε τόση λεφτεριά, όση είναι η δυναμική τους συμμετοχή στην κυριαρχία. Τα άτομα έχουν τη λευτεριά ή τη σκλαβιά της ομάδας τους.

Αυτό, που λένε απομική λεφτεριά είναι συνάρτηση της ομαδικής λεφτεριάς. Έχω από αυτό το είδος της λεφτεριάς δεν υπάρχει άλλη. Δεν υπάρχει κανένα δικαιώμα, που πηγάζει από το άτομο. Ούτε τα νύχια σου δε μπορεί να κόψεις, ούτε τα μαλλιά σου να χτενίσεις, που λέει ο λόγος, παρά όπως το θέλει η ομάδα.

Η αντιθετική λοιπόν δυάδα, που θέτει εδώ ο κ. Παπανδρέου, είναι τεχνητή, ανύπαρχη, ανιστόρητη και ψευτική. Γιατί μέσα στη σκληρότερη απολυταρχία τα άτομα της κυριαρχης τάξης, που ασκούνε την απολυταρχία, είναι λέφτερα άτομα, πολύ ίσως περισσότερο λέφτερα (κατά το νόημα της λεφτεριάς, που δίνει ο κ. Παπανδρέου, δηλαδή της επιβολής απομικής βούλησης) από τα άτομα μιας λεγομένης δημοκρατίας. Ένας βαρώνος ή ένας κόμητας λ.χ. σε ένα απολυταρχικό φεουδαρχικό καθεστώς ε-

χει πιότερη λεφτεριά (αυθαιρεσία, επιβολή απέναντι άλλων ανθρώπων) από ένα σημερινό αστό. Η αστική λοιπόν δημοκρατία δε μπορεί να παιξει το ρόλο, που της αποδίνει ο κ. Παπανδρέου. Γιατί και αυτή είναι ταξική.

Άρα δε χορηγεί λεφτεριά σε όλα τα άτομα, χορηγεί λεφτεριά (αυτό, που ονομάζει λεφτεριά ο κ. Παπανδρέου) στα άτομα της κυριαρχης αστικής τάξης. Όλα τα άλλα είναι de facto λίγο ή πολύ δούλοι.

Γ' αυτό το λόγο και το πιο πρόχειρο αντίκρισμα όποιας δήποτε δημοκρατίας, αντί να μας δείχνει την ανύπαρχη αυτήν εικόνα του μέτρου, της ισορροπίας και της ανώτερης σύνθεσης, μας δείχνει την εντελώς αντίθετη.

Όλες οι σημειρινές λεγόμενες δημοκρατικές κοινωνίες είναι διαιρεμένες σε ομάδες με αντίθετα συμφέροντα, που πολεμούνε με λύσσα αναμεταξύ τους. Χάσματα φοβερά και αγεφύρωτα, εσωτερικά μίση ασυγκράτητα χωρίζουν τις αστικές δημοκρατίες. Μερικές απ' αυτές μοιάζουν με αληθινά στρατόπεδα (βλ. λ.χ. τη σημειρινή Γερμανία). Ο αγριότερος κοινωνικός πόλεμος έχει ξαπολούθει, και το μαγιοβότανο του κ. Παπανδρέου, που λέγεται δημοκρατία, δεν έχει ούτε τη θεραπευτική αξία, που θα είχε το ράντισμα με αγιασμό ενός νοσοκομείου χολεριασμένων. Όσο για τη βία, που είναι τάχα μόνο της απολυταρχίας γνωρισμα και όχι της δημοκρατίας, δε θα είχε ο κ. Υπουργός παρά να κοιτάξει τα νομοθετήματα των συναδέλφων του της δικαιοσύνης και των εσωτερικών, να ρίχνει μια ματιά στα δελτία των φυλακισμένων και εξορισμένων για τις ιδέες τους και στις υπογραφές, που έβαλε πριν λίγες μέρες ο ίδιος παύοντας δασκάλους για τα κομμουνιστικά τους φρονήματα.

Υστερ' απ' αυτά δεν είναι ανάγκη να εξετάσουμε πλατύτερα και το κεφάλαιο για τα «κοινωνικά ιδανικά» της δημοκρατίας. Ότι η δημοκρατία, (η αστική δηλαδή δημοκρατία) συμβιβάζει την κοινωνική αλληλεγγύη με την πάλη των τάξεων είναι τόσο ανυπόστατο, όσο και το ότι συμβιβάζει το άτομο και την ομάδα.

Μα η δημοκρατία του κ. Παπανδρέου έχει μαγικές ιδιότητες και σ' ένα άλλο επίπεδο της ανθρώπινης ζωής.

Συμβιβάζει τον εθνικισμό με το διεθνισμό, το έθνος με την ανθρωπότητα. Το πώς γίνεται το θάμα τούτο και πάλι δε μας το εξηγά ο κ. Υπουργός. Η δημοκρατία, λέει δίνει τέλος στον εθνικό ιμπεριαλισμό. «Το έθνος (το δημοκρατικό έθνος) δεν είναι ορμητήριον πολέμων και κατακτήσεων, ούτε πρόσκομμα της Ειρήνης και της Ανθρωπότητος», (sic). Είναι περιττό να πούμε, πως οι βιασμοί της ιστορικής πραγματικότητας και στο κεφάλαιο τούτο της ομιλίας του κ. Υπουργού είναι άπειροι. Και αν ακόμη δεν αναλύσουμε τις έννοιες, που κι εδώ τόσο κακομεταχειρίζεται από ιστορική και κοινωνιολογική άποψη ο κ. Παπανδρέου, έθνος, εθνική αποκατάστασης, εθνικός ιμπεριαλισμός, ανθρώπινη αλληλεγγύη και άμιλλα, εθνικός πολιτισμός, και αν ακόμη παραβλέψουμε την αντίφαση του, όταν λέει ότι η δημοκρατία σταματάει τον εθνικό ιμπεριαλισμό και παρακάτω βρίσκει «φυσικόν να υστερούν οι Ασθενείς των Ισχυρών εις τον ποσοστικόν, τον πολεμικόν αγώνα», και αν ακόμη δεν προσέξουμε την κούφια φρασεολογία, ότι για την Ελλάδα «παράδοσις και χάρισμα είναι το πνεύμα», ότι τάχα υπάρχει κάποια «օφραγίς δωρεά», ότι η Ελληνική φυλή έχει από την φύσιν προικισθεί με το τάλαντον και την ευθύνην μιας ανωτέρας πνευματικής δημιουργίας» και άλλα τέτια, που μας θυμίζουν παλαιούς ρήτορες της 25 Μαρτίου, χρειάζεται τάχα καμιά εξαιρετική παρατήρηση για να πειστεί κανείς, ότι ο εθνικός ιμπεριαλισμός είναι πρωταρχικό γνώρισμα της αστικής δημοκρατίας; Ο εθνικός ιμπεριαλισμός είναι

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

προεκβολή και συνέχεια της εθνικής αποκατάστασης. Τα στάδια, που πέρασε η αστική τάξη στην εξέλιξη της κυριαρχίας της παράλληλα με την εξέλιξη της οικονομίας της είναι τούτα. Χτύπημα και γκρέμισμα της εωστερικής φεουδαρχίας, δημιουργία εθνικού κράτους (εθνική αποκατάσταση), εωστερικός εθνικός φανατισμός και αποκλειστικότητα (εντοπισμός ή καθυτόταξη κάθε εωστερικού ξενικού στοιχείου, ταυτισμός κράτους και έθνους), εξόρμηση καταχτητική προς τα έξω (αποικίες, εθνικός ιμπεριαλισμός). Η αστική δημοκρατία δημιουργείται παράλληλα με την εξέλιξη τούτη. Άρα ο εθνικός ιμπεριαλισμός είναι το κορύφωμά της. Τι τόλμη αλήθεια χρειάζεται για να πει κανένας, πως η δημοκρατία σταματάει τον εθνικό ιμπεριαλισμό τη στιγμή, που η Αγγλία, η Γαλλία, η Αμερική, η Ιταλία, για να περιοριστούμε μόνο στα μεγάλα θεριά, ρουφούνε άπληστα το αίμα εκατομμυρίων σκλάβων; Ο κ. Υπουργός δε διάβασε άραγε τίποτα για την Κύπρο τον τελευταίο τούτο καιρό;

Μα ο κ. Παπανδρέου έκρινε σκόπιμο να δώσει τέλος και ένα πλάγιο, μα γερό χτύπημα, στον ιστορικό υλισμό. Ο δάσκαλος, λέει πρόπει να δουλέψει με πίστη, γιατί «η εκπαίδευσις είναι μεταξύ των Ηγετών, των δημιουργικών θελήσεων της Ζωής».

Και δεν έχουνε δίκιο «οι οπαδοί του ακράτου ιστορικού υλισμού», όπου πιστεύουν πως «το μέλλον έρχεται πάντοτε με αναπόφευκτον ιστορικήν αναγκαιότητα». Γιατί κατά τον κ. Παπανδρέου «εις κάθε εποχήν το πλαίσιον του μέλλοντος είναι τόσον ευρύ, ώστε να επιτρέπει όχι μίαν μόνον, αλλά πολλάς δυνατότητας. Και από τας πολλάς αυτάς δυνατότητας πράγματοποιούνται μόνον εκείναι, τας οποίας «προτιμά η δημιουργική θέλησης των ανθρώπων». Και για να πιστοποιήσει τη θεωρία τούτη φέρνει για παράδειγμα τη σημερινή Ρωσία, Ιταλία, και Τουρκία, όπου από τις πολλές δυνατότητες πραγματοποιήθηκε στην κάθε μια εκείνη, που «προώθησεν η δημιουργική θέλησης των Ηγετών». Νάμαστε λοιπόν μέσα στο πολυθρύλητο πρόβλημα για τους συντελεστές του ιστορικού γίγνεσθαι! Βρήκε τέλος στέρεο έδαφος για να πατήσει ο κ. Παπανδρέου! Δεν θα καταπιαστούμε βέβαια εδώ με πρόβλημα τούτο, γιατί δεν είναι το κύριο θέμα ού-

τε της ομιλίας του κ. Παπανδρέου, ούτε της κριτικής μας. Θα παρατηρήσουμε μόνο δύο σημεία. Ο ιστορικός ντετερμινισμός δε βρίσκεται εκεί που τόνε τοποθετεί ο κ. Υπουργός για να τον αναιρέσει, όπως κάνουν όλοι οι αντίπαλοι του. Ο ιστορικός ντετερμινισμός δεν αρνιέται το ψυχικό και κοινωνικό φαινόμενο, που λέγεται ανθρώπινη βούληση. Θα ήταν το ίδιο σα να αρνιότανε, πως υλικό της ιστορίας είναι ο άνθρωπος. Ούτε αρνιέται πως η ανθρώπινη βούληση καθώς και οι άλλες ψυχικές ιδιότητες είναι ποσοτικά διαφοροποιημένη στα διάφορα άτομα, έτσι, που να παρουσιάζουνται άνθρωποι δυνατότεροι από τους άλλους, άνθρωποι ηγέτες.

Ο ντετερμινισμός βρίσκεται στην κατεύθυνση που παίρνουν αυτές οι βουλήσεις. Ότι μέσα σε μια ιστορικά δοσμένη στιγμή υπάρχουνε και αντιπαλεύουνε περισσότερες από μια δυνατότητες είναι σωστό. Οι δυνατότητες όμως αυτές είναι ορισμένες και η πιθανότητα καθορίζεται από συνθήκες αντικειμενικές και όχι από την προαιρέση ορισμένων ανθρώπων. Σε μια σύνθετη κοινωνία παλεύουνε τα γερασμένα στοιχεία, τα σύγχρονα και τα μελλοντικά, υπόλοιπα από παλιές κοινωνικές τάξεις, η κυριαρχητική, τα νέα κοινωνικά στρώματα που οργανώνονται και δυναμώνουν. Όλα έχουνε ανθρώπινες βουλήσεις για φορείς και ηγέτες στην υπηρεσία τους. Το να παίρνει λοιπόν κανείς τους ηγέτες του στοιχείου που επικράτησε στην πάλη και να λέει πως αυτοί προτιμήσανε τούτη τη δυνατότητα από μιαν άλλη και γι' αυτό πήρε τέτια μορφή το παρόν, είναι το ίδιο περίπου σα να λέει, ότι ο ευρωπαϊκός πόλεμος έγινε και νίκησεν η Αντάντ, γιατί έτσι προτιμήσει ο στρατηγός Φος. Φαντάζεται λοιπόν ο κ. Παπανδρέου, πως αν ο Μουσταφά Κεμάλ είχε γεννηθεί στη Ρουσία θα είχαμε σήμερα εκεί αστική δημοκρατία και αν ο Λενίν είχε γεννηθεί τούρκος, θα είχαμε στην Τουρκία Μπολσεβικισμό; Μα όπως δήποτε, επειδή εμείς δεν αρνιόμαστε το θετικό ρόλο της καθορισμένης ανθρώπινης βούλησης μέσα στην ιστορία, παραδεχόμαστε, πως ο καθένας, άρα και ο δάσκαλος, πρέπει να υπηρετεί με όλη τη δύναμη της ψυχής του τις ιδέες που πιστεύει.

Ο κ. Παπανδρέου προσπάθησε με αληθινή φρασεολογική μαεστρία να συναρμολογήσει ένα «πιστεύεων» για το σημερινό έλληνα δάσκαλο. Δε θέλω, ούτε ενδιαφέρομαι να εξετάσω, αν ο ίδιος είναι βέβαιος για το «πιστεύων» αυτό, αφού σαν έχυπνος άνθρωπος δε μπορεί να μη βλέπει τη πραγματικότητα. Αν έμενα στο πρωστικό ζήτημα, θα έλεγα μόνο πόσο είναι θλιβερό το θέαμα ενός έχυπνου ανθρώπου, που η θέση του τον αναγκάζει να κάνει όλες αυτές τις πνευματικές σκοινοβασίες για να δώσει ένα νόημα σε μια κατάσταση τόσο αντιφατική, όπως η σημερινή, και να δημιουργήσει μια πίστη σε καθεστώτα χρεοκοπημένα.

Αν όμως θελήσει κανείς να χαραχτηρίσει αντικειμενικά την ομιλία του κ. Υπουργού, θα έπρεπε να είναι πολύ πιο αυστηρός. Και αν πάλι θελήσει να εξετάσει το αποτέλεσμα, που μπορεί να έχει το κήρυγμά του, δε θα είχε κανένα δισταγμό να το χαρακτηρίσει για όλως διόλου αντίθετο από κείνο, που περιμένει ο κ. Παπανδρέου. Ο καθένας θα στοχαστεί, πως όταν τόση φρασεολογική δεξιοτεχνία και τέτια παράταξη ηχηρών νοημάτων δημιουργεί ένα συναρμολόγημα από τόσο αντιφατικούς και αστήριχτους δογματισμούς, η υπόθεση είναι χαμένη, οριστικά χαμένη.

Αν είτανε βολετό ο έλληνες δάσκαλοι να πιστέψουν στη φανταστική δημοκρατία, που τους ζωγραφίζει ο κ. Παπανδρέου και να αναζητήσουν τους αντικειμενικούς όρους, που θα μπορούσανε να τήνε δημιουργήσουν, η πρώτη πράξη τους θα ήταν να καθαιρέσουν τον κ. Παπανδρέου και τη δημοκρατία, που αντιπροσωπεύει.

IOANNIS PAPADOPOULOS*
DYNAMIQUE DU DISCOURS POLITIQUE ET CONQUETE DU POUVOIR

LE CAS DU PASOK: 1974-1981, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης του Πανεπιστημίου της Γενεύης, 1987, 639 σελ.

Η διατριβή αυτή εντάσσεται στην προβληματική της πολιτικής επικοινωνίας (ανάλυση του μηνύματος, κατά κύριο λόγο). Θα γίνει εδώ μια σύντομη παρουσίαση της προβληματικής, της μεθοδολογίας, του υλικού καθώς και των βασικοτέρων συμπερασμάτων αυτής της εργασίας.

Η κεντρική ιδέα της διατριβής είναι ότι το «φαινόμενο ΠΑΣΟΚ» (η θεαματική εκλογική άνοδος ενός νέου κόμματος) μπορεί — χωρίς να παραγνωρίζονται άλλοι παράγοντες (κρίση των άλλων κομμάτων, παρουσία ενός χαρισματικού ηγέτη, οικονομική συγκυρία) — να ερμηνευτεί ως προοδευτική κοινωνική αποδοχή ενός πολιτικού λόγου, ο οποίος με τη σειρά του προσαρμόζεται στις απαιτήσεις των δεκτών και σ' αυτές που πηγάζουν από τις αλλαγές θέσεως του πομπού μέσα στο πολιτικό σύστημα.

Κατά τη γνώμη του συγγραφέα, το «φαινόμενο ΠΑΣΟΚ» είναι ενδιαφέρον και από συγκριτικής απόψεως, διότι η εξέλιξη του λόγου του κόμματος αυτού καθώς και οι ρητορικές στρατηγικές που χρησιμοποιούνται, αντικατοπτρίζουν με τη μορφή της συμπύκνωσης την πολύ πιο μακροχρόνια διαδικασία προσαρμογής που ακολούθησε η ευρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατία. Η περίπτωση του ΠΑΣΟΚ, θεωρείται λοιπόν ενδεικτική ενός γενικότερου πολιτικού φαινομένου και τάσεων και προσφέρεται για την θεωρητικοποίησή τους. Η πρωτοτυπία της διατριβής έγκειται στην οπτική γωνία από την οποία αντιμετωπίζεται το αντικείμενο, στο υλικό στο οποίο βασίζεται και στις μεθόδους που χρησιμοποιούνται για την ανάλυσή του. Η διατριβή μπορεί λοιπόν να θεωρηθεί συμπληρωματική σε σχέση με άλλες εργασίες που αναφέρονται κατά κύριο λόγο στην οργάνωση, στο πολιτικό προσωπικό ή στη φυσιογνωμία των ψηφοφόρων του ΠΑΣΟΚ.

Από θεωρητικής πλευράς, ο πολιτικός λόγος δεν θεωρείται μόνο ως έκφραση του συστήματος αξιών του πομπού αλλά και ως στρατηγική, «συμβολικός πόρος» που επιτρέπει να επιτευχθεί με το λιγότερο δυνατό κόστος η κατάκτηση της εξουσίας από τον πομπό, διαμέσου του επηρεασμού των δεκτών. Αυτό υπαγορεύει την επέκταση του πεδίου της έρευνας στο δίκτυο επικοινωνίας (ιδιομορφίες του πολιτικού συστήματος, θέσεις των άλλων κομμά-

των, κοινωνικο-οικονομική κατάσταση, προσμονές και αιτήματα των κοινωνικών ομάδων κ.λ.π.), την αναφορά στις εκάστοτε συνθήκες παραγωγής του λόγου, στους στόχους του πομπού και στα αποτελέσματα όπου καταλήγει. Με αυτό το σκεπτικό, οι θεωρίες της επικοινωνίας και ειδικότερα οι κατευθύνσεις της πραγματολογίας (Pragmatics), προσαρμόζονται στο αντικείμενο του πολιτικού ανταγωνισμού, ενώ εξετάζεται παράλληλα η συμβολή πιο κλασικών οικονομικών μοντέλων της πολιτικής συμπεριφοράς, όπως των A. Downs, A. Hirschman, M. Olson και P. Bourdieu.

Σε μια πρώτη φάση χρησιμοποιούνται ποσοτικές μέθοδοι (ανάλυση περιεχομένου) για την ανάλυση ορισμένων αντιπροσωπευτικών κειμένων. Όμως, τα όρια μιας τέτοιας προσέγγισης είναι περιορισμένα, ούτως ώστε για κάνουν απαραίτητη την προσφυγή σε «ποιοτικές» μεθόδους της γλωσσολογίας. Πιο συγκεκριμένα, την κριτική (παραδοχή των μετασχηματισμών των δομών) επιλογή της στρουκτουραλιστικής μεθόδου για την εκ βάθους ανάλυση των δομών του λόγου, καθώς και στοιχείων σημειολογίας και λογικής για τον εντοπισμό των μεταμορφώσεών του.

Όσον αφορά τα διαθέσιμα εμπειρικά στοιχεία, η διατριβή προσπαθεί να αποδώσει μια όσο το δυνατόν πληρέστερη εικόνα της επίσημης ιδεολογικής παραγωγής του ΠΑΣΟΚ, από την ίδρυσή του το 1974 ως τις εκλογές του 1981. Η έρευνα βασίζεται λοιπόν σε διεξοδική ανάλυση των διακοσίων (200) περίπου σημαντικότερων κειμένων του Κινήματος κατά την περίοδο της αντιπολίτευσης, που προέρχονται από τα ανώτερα όργανα (Πρόεδρος, Ε.Γ., Κ.Ε.) και κατά δεύτερο λόγο από επιτροπές ή από μέλη των διευθυντικών οργάνων. Τα κείμενα αυτά δημοσιεύονται συνήθως στον κομματικό τύπο («Ε-ΕΩΡΜΗΣΗ», μπροσούρες κλπ.) και επιτρέπουν τη συστηματική ανάλυση της εξέλιξης του λόγου σε

★ Ο Γιάννης Παπαδόπουλος έχει σπουδάσει πολιτικές επιστήμες στο πανεπιστήμιο της Γενεύης. Η παρακάτω εργασία του αποτελεί την ήδη εγκεκριμένη διδακτορική του διατριβή.

διάφορους τομείς: θεωρία της εξάρτησης, λειτουργίες της διπολικής δόμησης του «αμυντικού εθνικισμού» και του «αντι-ελιτιστικού» λόγου, αξιοποίηση του «ΕΑΜΙκου μύθου» και αλλαγές ρόλων του ΠΑΣΟΚ ως «εθνικοπαλευθερωτικό κίνημα», θέση των «ξένων» και ρυθμίσεις του λόγου πάνω στις διεθνείς σχέσεις της χώρας ως προσαρμογή στην «αρχή της πραγματικότητας», μορφές του «αντι-δεξιού» λόγου, σχέση με το Μαρξισμό, αντιπαράθεση με τα άλλα πολιτικά κόμματα, σχέδιο κοινωνίας (καινοτομίες που παρουσιάζονται με τη μορφή τριαδικού λόγου, αφομοίωση προτύπων), εκλογικεύσεις του σχήματος σοσιαλισμός - εθνικισμός, ρυθμίσεις στα θέματα αυτοδιαχείρισης και κοινωνικοποίησεων, σημασία της «Αλλαγής» ως ρητορική στρατηγική, κλπ. Συνοπτικά η ανάλυση χωρίζεται σε τρεις ενότητες: διεθνής πολιτική, κομματικός ανταγωνισμός, πρόγραμμα μετασχηματισμού.

Οι βασικότεροι άξονες της διατριβής είναι οι εξής:

1. Υποθέτοντας ότι η αποδοχή του πολιτικού λόγου στα πλαίσια μιας ανταγωνιστικής πολιτικής αγοράς εξαρτάται πρωτίστως από τη δυνατότητα του να εκφράζει τα κυριαρχα στοιχεία του «κοινωνικού φαντασιακού», δηλαδή των «φαντασιακών σημασιών» (Καστοριάδης) των δεκτών, (βλέπε π.χ. το χωρικό μοντέλο πολιτικού ανταγωνισμού του A. Downs), ο συγγραφέας εντοπίζει τα στοιχεία αυτά στις κοινωνικές ομάδες — δυνητικούς αποδέκτες του λόγου. Χρησιμοποιούνται ιδίως δευτερογενείς πηγές ελλείψει αλλων (εκτός των Ευρωβαρομέτρων), με θεωρητικό πλαίσιο αναφοράς το έργο του N. Πουλατζά πάνω στη μικροαστική ιδεολογία και του E. Laclau πάνω στη «λαϊκή-δημοκρατική» ιδεολογία. Μια εύλογη υπόθεση εργασίας είναι λοιπόν ότι η αποδοχή του πολιτικού λόγου εξαρτάται από το κατά πόσον αυτός αντικατοπτρίζει το συμβολικό κόσμο των δεκτών στους οποίους απευθύνεται. Λαμβάνονται βέβαια υπ' όψιν οι καταστάσεις όπου αυτή η συνθήκη είναι λιγότερο απαραίτητη: περιορισμός των πολιτικών επιλογών (δικομματικό σύστημα), μεγάλη ιδεολογική απόσταση μεταξύ των ανταγωνιστών, δυνατότητα του πομπού να παρέχει «διωτικά αγαθά» (δίκτυο πελατείας), ψήφος διαμαρτυρίας, κλπ. Κατόπιν, εξετάζεται με ποιο τρόπο ο λόγος του ΠΑΣΟΚ αρθρώνει τις φαντασιακές σημασίες (Λαός, ανεξαρτησία κλπ.) και, όταν αυτό δε γίνεται εξ αρχής, αναλύεται σε τι μέτρο ο πομπός προσαρμόζει προοδευτικά το λόγο του σε αυτές. Εξετάζονται επίσης οι περιπτώσεις όπου ακολουθείται μια αντίστροφη διαδικασία (π.χ. NATO, αντιαμερικανισμός) στη ρύθμιση του λόγου, πράγμα που σχετικοποιεί την αρχική υπόθεση εργασίας. Συμπερασματικά, η παραγωγή λόγου δεν ανταποκρίνεται μόνο στη ζήτηση της πολιτικής αγοράς αλλά και σε λειτουργικά προαπαιτούμενα του πολιτικού συστήματος (δουλείες στους τομείς των διεθνών σχέσεων, της οικονομίας κλπ.).

Ενώ το «ιδεώδες» μήνυμα θα έπρεπε να εξισορροπεί διάφορες αντικρουόμενες πιέσεις (προσαρμογή της «προσφοράς» στη «ζήτηση», συνέπεια στις αρχές, περιορισμένοι διαθέσιμοι πόροι για την εκπλήρωση των υποσχέσεων, κλπ.), στην πραγματικότητα ο πομπός αποδίδει κατά περίπτωση διαφορετικό βάρος σε καθεμιά απ' αυτές. Και όταν πρέπει να λάβει υπόψη του συγχρόνως πιέσεις διαφόρων ειδών, καταφεύγει σε ρητορικές στρατηγικές: διπλός λόγος ανάλογα με το ακροατήριο, αμφισημικά σημαίνομενα κλπ.

2. Παράλληλα με τον εμπλούτισμό της συστηματικής λειτουργικής τυπολογίας των κομμάτων του G. Lavau με την πρόσθεση των — διαφορετικών κατά το συγγραφέα — τύπων του λαϊκιστικού κινήματος και του πολυσυλλεκτικού κόμματος, εξετάζεται σε τι μέτρο μπορεί η τυπολογία αυτή να χρησιμοποιηθεί σαν θεωρητικό πλαίσιο για την ανάλυση της δυναμικής του λόγου. Όντως, ο τύπος της επιχειρηματολογίας που αναπτύσσεται εξαρτάται από τις λειτουργίες του κόμματος, τη θέση που κατέχει στο πολιτικό σύστημα και την αποδοχή από τους δέκτες της προηγούμενης επιχειρηματολογίας του (ικανοποιητικό ή όχι εκλογικό αποτέλεσμα). Όμως συμπεραίνεται επίσης ότι ο τύπος του μηνύματος εξαρτάται και από τους στόχους του πομπού (πολεμικός - λαϊκιστικός λόγος: κινητοποίηση των δεκτών, αποστασιοποίηση από τους ανταγωνιστές: αναλυτικός λόγος: νομιμοποίηση θέσεων, λήψη αποφάσεων), που μπορεί να παραμένουν οι ίδιοι, ανεξάρτητα απ' τη θέση του. Εκτός από αυτό, η εξέλιξη του λόγου ακολουθεί κατά θέματα διαφορετικές διαδικασίες, χρησιμοποιούνται διαφορετικές στρατηγικές και οι αλλαγές δεν συμπίπτουν χρονικά: επισημάνεται λοιπόν ο ασυμμετρής, ασυνεχής και μη γραμμικός χαρακτήρας (παλινδρομήσεις) της εξέλιξης. Το συμπέρασμα αυτό, ο μερικός μόνο «εξτρεμισμός» του αρχικού ΠΑΣΟΚ, καθώς και η συνύπαρξη μετριοπαθούς και πολωτικού λόγου ως τις εκλογές του 1981 (συνέχεια της «αντιπολιτευτικής κουλτούρας»), δυσκολεύουν την ένταξή του ΠΑΣΟΚ στην τυπολογία των κομμάτων (που είναι σε τελική ανάλυση η ίδια, μάλλον ένας ιδεατός τύπος), και σχετικοποιούν τη γενικά παραδεκτή αλλά μάλλον μονοδιάστατη ερμηνεία περί μετριοπάθειας του ΠΑΣΟΚ από τις εκλογές του 1977 και μετά.

3. Το ενδιαφέρον του συγγραφέα εστιάζεται επίσης στις πάμπολλες στρατηγικές που χρησιμοποιούνται για να μειωθεί το πολιτικό κόστος των μετασχηματισμών του λόγου, οι οποίες εξετάζονται συστηματικά. Οι σημαντικότερες από αυτές είναι οι εξής: η επίκληση της «παιδικής αρρώστειας» και της αριμανσης, η μετάθεση στόχων στο μέλλον και συνήθως, παράλληλα, ο τονισμός των διαδικασιών, η επίκληση της «συναίνεσης», η επιμονή στα μέσα

που, αντίθετα με τους στόχους, θεωρούνται εύκαμπτα, η αναγνώριση ριζικών αλλαγών στο περιβάλλον, η εξειδίκευση των αρχών κατά τομείς, η μείωση του θελησιοκρατικού στοιχείου, η σύγκριση κόστους/κέρδους, η παρουσίαση των αρχικών και νοτομιών ως κατ' ουσίαν ανώδυνες μεταρρυθμίσεις, η νομιμοποιητική χρήση παραδειγμάτων από χώρες της Δυτικής Ευρώπης κ.λ.π. Διαπιστώνεται ότι οι αλλαγές, παρ' όλο που είναι συχνές, δεν γίνονται με τη μορφή ρήξεων αλλά κατά τρόπο «ομοιοπαθητικό». Αυτό οδηγεί στη μερική αμφισβήτηση, ακόμα και σε ό,τι αφορά ένα έντονο προσωποπαγές κόμμα, της παντοδυναμίας του χαρισματικού ήγέτη, και στον τονισμό της σχετικής αυτονομίας του απέναντι στις πιέσεις του δικτύου επικοινωνίας (υπεράσπιση των αρχών από τους «σκληροπυρηνικούς», κριτική των άλλων κομμάτων για ασυνέπεια κλπ.) Το γεγονός αυτό βέβαια δεν αναιρεί την «ανοσία» του ήγέτη, που επιτρέπει την ελαχιστοποίηση του πολιτικού κόστους των αλλαγών του λόγου και την ανοχή απέναντι σε καταστάσεις όπως αυτή της «διγλωσσίας».

4. Τέλος ο συγγραφέας καταλήγει σε μια συνολική εικόνα του λόγου του ΠΑΣΟΚ πιο πρισματική από τον καθιερωμένο, υπερβολικά μονομερή και στατικό κατά τη γνώμη του, χαρακτηρισμό του ως λαϊκιστικό. Χρησιμοποιεί σαν δείκτες το γεγονός ό-

τι η δυναμική εξέλιξης επεκτείνεται (ιδίως βέβαια μετά την άνοδο στην εξουσία) και στον «λαϊκό-δημοκρατικό» λόγο με τη μορφή τάσεων επιλογής ανάμεσα στον καταιγισμό αιτημάτων που προέρχονται από το περιβάλλον, ενώ παράλληλα, όταν ο πομπός δεν επιζητεί την πολιτική κινητοποίηση, εμφανίζονται — έστω κι αποσπασματικά — στοιχεία μιας πιο τεχνοκρατικής ιδεολογίας, όπου το στοιχείο «λατρεία του λαού» είναι λιγότερο τονισμένο ενώ καταβάλλεται από τον πομπό προσπάθεια βαθύτερης ανάλυσης των κοινωνικών φαινομένων. Επισημαίνονται άλλωστε η πολεμική χροιά και η πολυσημία της έννοιας του λαϊκισμού, ενώ τονίζεται ο ιδεατός της χαρακτήρας. Η παρουσία λαϊκιστικών στοιχείων στην ιδεολογία χαρακτηρίζεται ως κοινός παρονομαστής των πολιτικών λόγων που στοχεύουν, κάτω από συνθήκες ανταγωνισμού, σε δυνητικά ακροατήρια με διαφορετικά αιτήματα. Συμπερασματικά, η ιδιαιτερότητα του ΠΑΣΟΚ ως λαϊκιστικό κίνημα είναι περισσότερο εμφανής σε άλλα επίπεδα: υποτελής θέση των διανοούμενων στο εσωκομματικό δίκτυο, γενικότερα αυταρχική-πατερναλιστική δόμηση του δικτύου αυτού, παρουσία ενός χαρισματικού, συγκεντρωτικού ήγέτη που επιβάλλει και κάνει αποδεκτές δημοψηφισματικές επιλογές, ιδιαιτερότητες της κοινωνικής βάσεως του Κινήματος. ■

Η ΠΕΡΕΣΤΡΟΪΚΑ ΚΑΙ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΤΟΥ ΕΚΔΗΜΟΚΡΑΤΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

«Περεστρόικα» Μ. Γκορμπατσόφ. Εκδ. «Α. Λιβάνης», Αθήνα 1987

Ο Μιχαήλ Γκορμπατσόφ ανήκει, κατά γενική ομολογία, στα σπουδαία ανανεωτικά πνεύματα στο χώρο της πολιτικής, τις τελευταίες δεκαετίες. Διαφέρει όμως από άλλους στοχαστές στο ότι έχει μια σημαντική ευκαιρία στα χέρια του να αθήσει το ανανεωτικό κύμα της ανασυγκρότησης και να ωφελήσει το λαό της ΕΣΣΔ, ο οποίος αγκάλιασε με ζεστασιά τις νέες ίδεες, που — ας μην κρυβόμαστε, δεν είναι νέες — κάθε προβληματιζόμενος πλούτης θα είχε αναζητήσει.

Η καινοτομία εντοπίζεται στο γεγονός ότι εκφραστής του ανανεωτικού πνεύματος δεν είναι κάποια ομάδα διανοούμενων, αλλά η ίδια η πολιτεία. Η περεστρόικα δεν μπορούμε να πούμε πως έχει αποσαφήνισει επαρκώς τους τελικούς στόχους της. Πολλοί παρατηρητές πιστεύουν πως περεστρόικα σημαίνει μια επιδέξια στροφή της οικονομικής και κοινωνικής δομής της ΕΣΣΔ προς τα καπιταλιστικά μνητέλλα ανάπτυξης. Από την ανάγνωση όμως του βιβλίου του Μ. Γκορμπα-

τσόφ, κάθε άλλο παρά στροφή του συστήματος προς τον καπιταλισμό προκύπτει. Το ουσιαστικό συμπέρασμα είναι πως επιπλέονς η ΕΣΣΔ εισέρχεται σε μια περίοδο όπου το πολιτεύεμα γίνεται δημοκρατικότερο και διαλεκτικότερο (ή τουλάχιστον επιθυμεί να γίνει). Η χρήση του συγκριτικού βαθμού για την κατάσταση που επικρατεί σήμερα στη σοβιετική κοινωνία είναι ενδεικτική. Το σπουδαιότερο είναι πως υπάρχει μια έντονη κινητικότητα: η Πράβδα έχει καθιερώσει τη δημοσίευση επιστολών διαμαρτυρίας και κριτικής κατά της γραφειοκρατίας, οι διανοούμενοι μπορούν πλέον να έχουν τα δικά τους έντυπα (π.χ. λογοτεχνικές επιθεωρήσεις), επικριτές και αρνητές του συστήματος απελευθερώθηκαν από τα στρατόπεδα της Σιβηρίας (Ζαχάρωφ). Το σύνολο του πληθυσμού έχει πιστέψει στην ανασυγκρότηση και στο σοβιετικό λαό έχει αναπτυχθεί μια αισθηση ότι τα πράγματα καλυτερεύουν.

Απ' την άλλη μεριά όμως, τα

στρατόπεδα των πολιτικών κρατουμένων δεν έχουν κλείσει, η μετακίνηση των πολιτών ανάμεσα στις 16 Σοσιαλ. Δημοκρατίες παραμένει αδύνατη χωρίς διαβατήριο και αυστηρότατες διατυπώσεις και ελέγχους, στις αστικές δημοκρατίες της ΕΣΣΔ τα πλοκάμια των γραφειοκρατών έχουν τυλίξει σφιχτά την κοινωνία και καταστέλλουν κάθε αίτημα για εκδημοκρατισμό (π.χ. τα πρόσφατα γεγονότα στην Αλμα-Άτα, καθώς και στο Αρμενιστάν). Αποτέλεσμα της ακαμψίας της κρατικής και κομματικής μηχανής σ' αυτές τις απομακρυσμένες δημοκρατίες είναι να αναπτύσσεται έντονο το εθνικιστικό αίσθημα στους λαούς της ΕΣΣΔ· η εκτόνωση της ανάγκης για περισσότερη δημοκρατία, μεγαλύτερη παροχή υλικών αγαθών, για καλύτερη θέση του ατόμου στην κοινωνία, κατευθύνεται έτσι προς μια λανθασμένη πορεία, στην οποία οι σχισματικές τάσεις υπερισχύουν και προδιαγράφουν αβέβαιες προοπτικές για το μέλλον της ΕΣΣΔ.

Η Περεστρόικα έχει αδυναμίες, όχι τόσο σαν πρόταση, όσο σαν προσπάθεια επιβολής. Το γνωρίζει κι ο κ. Γκορμπατσώφ. Σε αναλογία όμως, με τις διαιροφωμένες κοινωνικές δομές συνιστά επανάσταση. Γι' αυτό και έχει ήδη πολεμηθεί πολύ και θα πολεμηθεί από το κατεστημένο της ΕΣΣΔ (νομενικάτουρα), που λυμαίνεται τη δημόσια ζωή της.

Θα μπορούσε βέβαια να «μη μας πέφτει λόγος» για τα εσωτερικά της ΕΣΣΔ, αλλά πέρα από το γεγονός ότι ο ίδιος ο Γκορμπατσώφ στο βιβλίο του επιζητεί την άποψη όλων για την ΕΣΣΔ, όλοι περιμένουμε να δούμε τις ικανότητες και τις δυνατότητες του κοινωνικο-οικονομικού συστήματος της ΕΣΣΔ, γιατί αποτελεί το σημαντικότερο μοντέλο εφαρμογής του σοσιαλισμού¹. Εκτός όμως από αυτή τη νομιμοποίηση, υπάρχει και κάτι πιο σημαντικό: Η περεστρόικα αφορά μια γιγάντια αναμέτρηση ανάμεσα στο νέο και το παλιό, την καινοτομία και το κατεστημένο, τη σήψη και τη συντήρηση. Είναι μια πρόκληση στο «βόλεμα» και την «καλοπέραση» των λίγων σε βάρος των πολλών. Η μάχη που έχει να δώσει η περεστρόικα θα είναι σκληρή κυρίως στο εσωτερικό της ΕΣΣΔ. Βέβαια η προπαγάνδα της Δύσης δεν θα σταματήσει — όπως φυσικά δεν σταματάει και η σοβιετική

προπαγάνδα — αλλά η Δύση έχει μέχρι τώρα δείξει να ξαφνιάστηκε ευχάριστα από την προσπάθεια της περεστρόικα και οι παρούσες τάσεις για πολύτλευρη συνεργασία με την ΕΣΣΔ είναι θετικές.

Η περεστρόικα ίσως δώσει περισσότερο χαμόγελο στον κόσμο. Ο Μ. Γκορμπατσώφ δεν διστάζει στο βιβλίο του να κάνει ουσιαστική και βαθιά κριτική στην πορεία της χώρας του προς το σοσιαλισμό από τον Στάλιν και μετά. Άλλοτε με υπονοούμενα και άλλοτε ανοιχτά συχνά καταδικάζει την εσωτερική πολιτική των προηγούμενων κυβερνήσεων και δεν αρνείται τις ευθύνες της ΕΣΣΔ στα γεγονότα του '56 ή του '68². Ακόμα παραδεχεται πως η σοβιετική κοινωνία έχει πολύ δρόμο ακόμα μπροστά της, προς την πορεία της ανάπτυξης, αναγνωρίζει πως η θέση της γυναίκας δεν είναι η αρμόζουσα και πως και σ' αυτο το θέμα χρειάζεται η δραστηριοποίηση όλων και βέβαια ένα δυναμικότερο θεσμικό πλαίσιο, που θα δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για ένα καλύτερο μέλλον για τη γυναίκα της ΕΣΣΔ.

Ο Μ. Γκορμπατσώφ είναι ένα άτομο που έχει κάνει μεγάλες προσπάθειες να μη μυθοποιηθεί. Σε καμιά περίπτωση δεν προσπαθεί να υποδυθεί το ρόλο του «πεφωτισμένου καθοδηγητή». Το ύφος του αποτελεί παρά-

δειγμα προς μίμηση, για όλους τους πολιτικούς. Φυσικά είναι ένας ευφυής πολιτικός που δείχνει να ζέρει καλά τις κακοτοπίες. Η αυτοκριτική του είναι σε μεγάλο βαθμό ειλικρινής, αλλά ακόμη κι αυτή τη χρησιμοποιεί για να πείσει τον αναγνώστη πως η περεστρόικα είναι καλύτερη. Η μοναδικότητα του πειράματος του Μ. Γκορμπατσώφ, των συνεργαστών -επιτελών του, αλλά κυρίως του σοβιετικού λαού, έγκειται στην προσπάθεια όλοι οι άνθρωποι αυτής της τεράστιας χώρας να ζήσουν καλύτερα, με περισσότερη δημοκρατία κι ελευθερία, με λιγότερη εξουσία κι καταναγκασμό.

Η πρωτοτυπία της σκέψης του Μ. Γκορμπατσώφ, βρίσκεται στο ότι για όσα προτείνει για την αλλαγή και τη βελτίωση της κοινωνίας δεν χρησιμοποιεί ως μέσο ένα νέο κύκλο αίματος, αλλά μέσα εφικτά και δημοκρατικά. Γιατί όπως σοφά έχει πει ο Αριστοτέλης και ο ίδιος ο Γκορμπατσώφ υπερθεματίζει, «η πολιτική είναι η τέχνη του εφικτού».

Γιάννης Σ. Σακιώτης

1. Εξάλλου στην ΕΣΣΔ σήμερα ζουν περίπου 300.000 κάτοικοι ελληνικής καταγωγής.

2. 1956, σοβιετική επέμβαση στην Ουγγαρία. 1968, σοβιετική επέμβαση στην Τσεχοσλοβακία.

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΩΝ

Κύριοι,

Το περιοδικό σας μου άφεσε πάρα πολύ και καλό θα ήταν να γίνει διμηνιαίο ή και μηνιαίο. Επίσης θα ήταν καλύτερο να μη μυθοποιηθεί. Σε καμιά περίπτωση δεν προσπαθεί να υποδυθεί το ρόλο του «πεφωτισμένου καθοδηγητή». Το περιοδικό σας μου θα έπρεπε, ίσως, να μη βάζετε άρθρα ή δημοσιευμένα αλλού. Εύχομαι να προκόψετε.

Γιώργος Μηνακάκης, φοιτητής, Αθήνα

Απάντηση

Φίλε Γιώργο, ευχαριστούμε για τα καλά σου λόγια. Όσον αφορά τη συνχρόνητα έκδοσης, αυτή είναι η ίδια με τη συνχρόνητη έκδοσης όλων των επιστημονικών επιθεώρησεων που κυκλοφορούν στην Ευρώπη και στην Αμερική. Για τα δημοσιευμένα άρθρα έχεις δίκιο. Όμως υπάρχουν κείμενα που θεωρούμε απαραίτητα να διαβαστούν, ίδιας από τους νέους. Πάντως, αν στο πρώτο τεύχος πρακτικές ανάγκες μας υποχρέωσαν να συμπεριλάβουμε στην ύλη μας τρία ήδη δημοσιευμένα κείμενα, από το δεύτερο θα δημοσιεύεται το πολύ ένα.

Φίλοι της Νέας Κοινωνιολογίας

Το περιοδικό σας αναμφισβήτητα κάλυψε ένα υπαρκτό κενό στον χώρο των κοινωνικών επιστημών, αλλά και γενικότερα του στοχασμού και της ιδεολογικής συζήτησης.

Η προσπάθειά σας είναι αξιέπαινη και είσθε άξιοι συγχαρητήριων. Ελπίζω να αποκτήσετε ένα ευρύ αναγνωστικό κοινό.

Μαίρη Παπασταθοπούλου, Καθηγήτρια Αγγλικής Φιλολογίας, Αθήνα

Κύριε Διευθυντά

Η Νέα Κοινωνιολογία είναι ένα ενδιαφέρον και ζωντανό έντυπο. Θα μπορούσατε ίσως να το εμπλουτίσετε με πολιτικές αναλύσεις γύρω από την επικαιρότητα. Έτσι θα αποκτήσετε μια πιο άμεση σχέση με τις εξελίξεις και θα αυξήσετε τους αναγνώστες σας.

Σας εύχομαι καλή επιτυχία!!!

Νίκος Γιαννακάς, φοιτητής, Θεσσαλονίκη

Απάντηση

Φίλε Νίκο, η Νέα Κοινωνιολογία σε ευχαριστεί για τα καλά σου λόγια και δέχεται ευχαρίστως κάθε κριτική. Όμως όσον αφορά το θέμα των πολιτικών αναλύσεων, πρέπει να ξέρεις ότι θεμέλια αρχή της επιθεώρησης είναι η μη εμπλοκή σε πολιτικές συγκρούσεις, με τη στενή ίδιως έννοια της λέξης, που θα στερούσαν από την ύλη μας τη δυνατότητα της αντικειμενικότητας και της διαυγούς σκέψης. Είμαστε πάντως πρόθυμοι να ακούσουμε κάθε άλλη σου παραπήρηση.

ΦΙΛΟΙ ΑΝΑΓΝΩΣΤΕΣ

Η επιθεώρησή μας δημοσιεύει όλες τις επιστολές που της αποτέλλονται, αρκεί να κινούνται στα όρια της ευπρέπειας. Παράλληλη, δική μας, για λόγους ανετότερης προσέγγισης του περιεχομένου τους από τους αναγνώστες, καθώς και για την οικονομία του χώρου, να αποφέυγονται οι μακροσκελείς επιστολές.

Νέες Εκδόσεις

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΔΗΜ. Ν. ΠΑΠΑΔΗΜΑ
Ιπποκράτους 8
τηλ. 36.27.318

'Η Πεζογραφική μας παράδοση'

"Ο, τι πιό σημαντικό μᾶς ακληροδότησε ή πεζογραφία μας τοῦ 19ου καί τῶν πρώτων δεκαετιῶν τοῦ 20οῦ αἰώνα, σέ έξαιρετικά ἐπιμελημένους καί καλαίσθητους τόμους

Κ. ΧΡΗΣΤΟΜΑΝΟΣ Τό βιβλίο τῆς αὐτοκρατείρας Ἐλισάβετ

Κ. ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ

Φθινόπωρο,

Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ

Θάνος Βλέκας,

Α. ΜΩΡΑΪΤΙΔΗΣ

Τό τάξιμον,

ΨΥΧΑΡΗΣ Τό ταξίδι μου,
ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΟΝΔΥΛΑΚΗΣ

Πρώτη ἀγάπη, "Οταν ἥμουν δάσκαλος

Π. ΡΟΔΟΚΑΝΑΚΗΣ Τό βυσσονί Τριαντάφυλλο,

Γ. ΒΙΖΥΗΝΟΣ Διηγήματα Α', Διηγήματα Β'.

Μ. ΜΗΤΣΑΚΗΣ

Πεζογραφήματα,

ΠΑΥΛΟΣ ΝΙΡΒΑΝΑΣ

Τό πέρασμα τοῦ Θεοῦ
ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΡΟΡΙΤΗΣ

Οι νεκροί τῆς ζωῆς

Δ. ΒΙΚΕΛΑΣ

Λουκής Λάρας

ΧΡ. ΧΡΙΣΤΟΒΑΣΙΛΗΣ

Διηγήματα τῆς στάνης

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ
Μαυρομιχάλη 9, ΑΘΗΝΑ
Τηλ. 3607744-3604793

ΠΤΥΧΕΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΥΠΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΑΔΑ

Η κατατάξη της Ελλάδας στις αναπτυγμένες ή τις υπαναπτυκτές («αναπτυσσόμενες») χώρες, είναι ενα θέμα που εχει απασχολησει αρκετα τους οικονομολογους και αναπτυξιολογους. Άλλοτε την κατατασσου στις αναπτυσσόμενες χώρες της περιφερειας και αλλοτε στις αναπτυσσόμενες βιομηχανικες χώρες του τρίτου κοσμου.

Αυτες οι αντιλήψεις ειναι ενδεικτικες και της πραγματικοτητας που επικρατει στη χωρα μας. Η υπαναπτυξη ειναι εμφανης κι ο προσεκτικος παραπατηρητης μπορει πολυ ευκολα και σε μικρο χρονικο διαστημα παραμονης του στην Ελλαδα, να το αντιληφθει. Αρκει να κοιταξουμε ορισμενους μετρησιμους δεικτες αναπτυξης: Χαμηλος ετησιος ρυθμος αυξησης του εθνικου ακαθαριστου εθνικου προιοντος, ισχυρη εξαρτηση της οικονομιας απο την εξωτερικη βοηθεια (ΕΟΚ, ΗΠΑ), υψηλος πληθωρισμος, χαμηλη — εως αυνταρκτη — αντανανιστοκτητα των ελληνικων προιοντων στη διεθνη αγορα, τεραστο εξωτερικο χρεος, κλπ.

Παραλληλη με την φτωχεια των οικονομικων δεικτων ειναι και η κατασταση των κοινωνικων δεικτων: Σημερα, στην Ελλαδα, εχουμε ενα απιστευτα υψηλο ποσοστο αναλφαβητων (γυρω στο 25%), γεγονος που δειχνει οτι ενα σημαντικο μερος του πληθυσμου δεν μπορει να παρακολουθησει τις συγχρονες εξελιξεις στην πολιτικη, οικονομικη και κοινωνικη ζωη: ακομα απο οι βασικες αρχες του και η αντιληψη του για την κοινωνια ειναι αυτες του προηγουμενου αιωνα, οπως του κληρονομηθηκαν απο την παραδοση της υπαιθρου (κυριως), η οποια βεβαια μπορει να εχει ισχυρες ηθικες αρχες, αλλα ταυτοχρονα πολυ καθυστερημενη κοινωνικη θεωρηση. Αρκει να αναλογοθει κανεις ποια ηταν κρατουσα αντιληψη για τη θεση της γυναικας¹ στην κοινωνια μας πριν απο 20-30 χρονια.

Αλλα βεβαια και σημερα η θεση της γυναικας στην κοινωνια μας ειναι επικουρικη και η οποιαδηποτε ενασχοληση της στον επαγγελματικο στηρουνεται αρρητα με τη θηλυκοτητα της². Εξαλλου η θεση της αγροτισσας γυναικας ειναι πολυ υποβαθμισμενη³.

Ειναι κοινος τοπος, πως ολα τα αναλφαβητα ατομα ειναι υποβαθμισμενοι πολιτες: ειναι πιο ευαλωτοι στις ολοκληρωτικες θεωριες, και παρασυρονται ευκολοτερα απο το φανατισμο στις εκφανσεις της κοινωνικης ζωης. Ο σχηματισμος λογικων προτασεων δεν ειναι ιδιαιτερα ευχερης για αυτα τα ατομα: εται σε κρισιμες περιπτωσεις οπου πρεπει να λαβουν καποια σημαντικη αποφαση, ενεργουν με κριτηριο τα συναισθηματα τους, πραγμα οχι και τοσο αποτελεσματικο στην εποχη μας.

Αλλα, δεν ειναι το υψηλο ποσοστο των αναλφαβητων που συνιστα το προβλημα της κοινωνικης υπαναπτυξης, ο μονος υπαιτιος. Η πνευματικη τητα λειπει απο μεγαλο αριθμο εγγραμματων νεο-Ελληνων. Η διαρκως αποδεικνυομενη χαμηλη σταθητη της αναγνωστικοτητας βιβλιων, εφημεριδων και περιοδικων, δειχνει σα μη τι αλλο, πως τα πνευματικα ενδιαφεροντα κι οι κοινωνικες ανησυχιες, για μεγαλο τμημα του πληθυσμου, ειναι απο ελαχιστα ως μηδαιμινα.

Οι διαπιστωσεις αυτες ειναι λυπηρες και οπωσδηποτε δεν ανταποκρινονται στις προσδοκιες ενος συγχρονου ευρωπαικου εθνους με μια σημαντικη — κατα διεθνη ομολογια — πολιτιστικη παραδοση. Η αγνοια και η αδυναμια κατανοησης του συγχρονου γιγνεσθαι ειναι μονο η κορυφη του παγοβουνου. Γιατι, κατω απο την επιφανεια του νερου βρισκεται μια πληθωρα στοιχειων υπαναπτυξης, κοινωνικης και πνευματικης: η διαδεδομενη λατρεια του τζογου, η αθλια κρατουσα αποψη περι ψυχαγωγιας, η ανελικρινεια στις σχεσεις, η ανισοτητα των ευκαιριων μεταξυ πολης και υπαιθρου, το χαμηλο ηθος των εκαστοτε κρατικων λειτουργων, ακομα κι αυτη η απροκαλυπτη παρακολουθηση της ιδιωτικης ζωης του πολιτη (φακελ-

λωμα, υποκλοπες)...

Ο καταλογισμος ευθυνων ομως, δεν αποτελει παρα μια μοιρολατρικη αντιμετωπιση της πραγματικοτητας. Το ουσιωδες ειναι το τι θα πρεπει να γινει, ώστε η ελληνικη κοινωνια να ζεπεραισει τη μιζερια της και την υποβαθμιση της και να αντιμετωπισει το μελλον με αισιοδοξια. Προκειται για μια συζητηση την οποια η κοινωνια μας δεν τολμα να πραγματοποιησει.

Ισως να υπαρξουν απολογητες που θα υποστηριξουν πιας η χωρα μας, δεν κατεχει μονο θιλιβερα πρωτεια ή πιας τουλαχιστον, «δεν ειμαστε οι χειροτεροι». Αυτη η αντιμετωπιση παραπεμπει στον «ωχαδερφισμο» και την μοιρολατρεια, που συμπληρωνουν την εικονα της υπαναπτυξης, και τελικα αποτελουν τον «ηθικο κυματοθραυστη»⁴ για καθε προσπαθεια βελτιωσης της κοινωνιας μας.

Για να ζεπεραισει η υπαναπτυξη χρειαζεται πρωτιστη η αποφασιστικη βουληση της Πολιτειας. Ο πιο ευαισθητος και εναλωτος τομεας που πρεπει να προσεχθει, ειναι η Παιδεια. Κι οταν λεμε Παιδεια, δεν εννοουμε μονο τα βιβλια ή τις αιθουσες διδασκαλιας, αλλα κυριως τα προγραμματα σπουδων, ολων των βαθμιδων, που θα πρεπει να ξαναμελετηθουν και να προσαρμοσθουν στις νεες απαιτησεις⁵, την καλυτερη κι αποτελεσματικη επιμορφωση των εκπαιδευτικων λειτουργων, την ανεγερη ακομη περισσοτερων σχολειων στην επαρχια και πανω απ' ολα την ποιοτικη αναβαθμιση της παρεχομενης γνωσης.⁶

Ενας αλλος τομεας που θα πρεπει να προσεχθει ιδιαιτερα, ειναι τα MME. Τηλεοραση και ραδιοφωνο θα πρεπει να αυξησουν την ακροαματικητη τους κατα τις ωρες των ενημερωτικων και επιμορφωτικων εκπομπων και να βελτιωσουν τα ψυχαγωγικα προγραμματα, ώστε να γινουν ψυχ-αγωγικα και οχι ψυχοφθορα.

Ειναι αναγκη, ας το πουμε απλα, να «εξευρωπαϊσουμε». Ακολουθωντας, οχι αναγκαστικα το μημητισμο, αλλα το δικο μας δρομο, λαμβανοντας τα ερεθισματα που ερχονται απο τις ανεπτυγμενες κοινωνιες, προσαρμοζοντας τα στις αιναγκες μας, φτιαχνοντας το νεο προσωπι της κοινωνιας μας, μιας κοινωνιας καλυτερης, μιας κοινωνιας, που να μπορει, τουλαχιστον, ο καθενας να εχει προσωπι απεναντι στον αλλο.

Γιαννης Σ. Σακιωτης

1. Βαλτε στο πικαπ σας ενα δισκο λατικης μοναστικης των πρωτων μεταπολεμικων δεκαετων. Ακουστε, οχι τη μοναστη τη μοναστοτητα, αυτη τη φορα, αλλα το σπιγο. Θα διαπιστωσετε — αν δεν το εχετε ως σημερα — πιας η γυναικα παντα φερεται περι που ας πορη, η οποια ειναι αιτια όλων των καταστροφων και πηγη όλων των δεινων της κοινωνιας.

2. Π.χ. η περιπτωση μιας υπαλληλου στον ιδιωτικο τομεα, οπου τα κριτηρια προσληψης περα απο τα τυπικα προσοντα περιλαμβανουν και μια σχετικη εγκριση της θηλυκοτητας της. «Η αικουμα και στο δημοσιο τομεα, οπου ο αρρενας πελατης επιθυμει μια εμφανιση της υπαλληλου και μια συμπεριφορα, που να ειναι θηλυκη.

3. Η αγροτισσα ειναι ταυτοχρονα οικοκυρα (με πολυ πιο εκτεταμενης αρμοδιοτητες απο την οικοκυρα της πολης λογω της φυσης του αγροτικου σπιτου), μητερα, εργατη του αγρου αμισθη, κτηνοτροφος (κοτεποια κλπ) και βεβαια συζυγος.

4. Οπως ο «ηθικος αυτουργος».

5. Οι επομενες δεκαετιες θα χαρακτηριζονται απο την κυριαρχια της συγχρονης τεχνολογιας στην καθημερινη μας ζωη. Η εκπατενση δεν ειναι δυνατο να αγνοει τις εξελιξεις.

6. Ο ιδιος ο υπουργος Παιδειας εχει επισημανει το τεραστιο ποσοστο λειτουργικα αναλφαβητων απομων —περιπο 36% — απομων δηλαδη που εχουν περασει τη στοιχειωδη εκπατενση, αλλα δεν ειναι σε θεση να διαβαζουν με ευχερεια ή να πραγματοποιουν τις τεσσεριας αριθμητικες πραξεις με σχετικη ευκολια.

μάνος σμαράγδη

αμπου-νουάς
μπεν χάνι

ΑΡΑΒΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ

Από τις εκδόσεις Ν. Μαυρομμάτης και Σία ΕΠΕ. Αναλυτική εισαγωγή στα χαρακτηριστικά της αραβικής κλασικής ποίησης, με ιστορική αναδρομή στην εποχή του αββασίδη χαλίφη Χαρούν αρ-Ρασήντ κατά την οποία έζησε ο διάσημος άραβας ποιητής Αμπου-Νουάς μπεν Χάνι. Ανθολογία ποιημάτων του (από τα βακχικά, τα ερωτικά, τα σατιρικά κ.ά.), καθώς και ποιημάτων άλλων κορυφαίων κλασικών αράβων ποιητών. Βιογραφικές και επεξηγηματικές σημειώσεις. Έκδοση 1987, σελ. 167. Το έργο προλογίζεται από το Δημήτρη Σιατόπουλο.

Ο ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΣ, ΑΠΑΡΑΙΤΗΤΗ ΠΡΟ·Υ·ΠΟΘΕΣΗ ΤΟΥ ΔΙΕΘΝΙΣΜΟΥ

Καθώς ο πλανήτης ολοκληρώνεται με την τεχνολογία, την πληροφορική, την εξόρμηση προς το διάστημα, τις νέες συγκοινωνίες και επικοινωνίες, με τη δημιουργία ολοένα και περισσότερων κοινών παρανομαστών για όλους τους ανθρώπους της γης, δύο πιθανότητες διαγράφονται στον ορίζοντα, που αφορούν τη δομή της παγκόσμιας κοινότητας:

— η μία είναι να αποτελέσει η ανθρωπότητα μία άβουλη μάζα, χειραγωγημένη από εργαλεία οργουλειανού τύπου, που θα ελέγχει μια παγκόσμια κεντρική εξουσία: αυτή η εξουσία θα αντλεί την ισχύ της από την επιβολή σ' όλους τους υπηκόους της κοινών μαζικών αξιών χαμηλού επιπέδου, που θα στρέφουν την ανθρωπότητα προς τη χυδαία ικανοποίηση υλικών αναγκών. Η παγκόσμια κοινότητα θα είναι τότε ομοιογενοποιημένη και αδιαφοροποίητη, οι άνθρωποι δεν θα αποτελούν παρά σκέτους αριθμούς και οι σκέψεις τους θα είναι κατευθυνόμενες και ελεγχόμενες.

— η δεύτερη περίπτωση είναι αντίθετη: υπάρχει το ευτυχές ενδεχόμενο της άρθρωσης μιας παγκόσμιας κοινότητας με κοινά ανθρωπιστικά ιδανικά, κοινούς πανανθρώπινους στόχους, αξίες και ρυθμούς. Η μαζοποίηση θα αποφευχθεί με το να διαμορφωθεί η παγκόσμια κοινότητα με βάση τις εθνικές, φυλετικές, πολιτιστικές και κοινωνικές κατηγορίες, που δεν θα απορροφηθούν — όπως στην πρώτη περίπτωση — σε μια γενική ισοπέδωση, αλλά θα συνεργασθούν στη δημιουργία μιας παγκόσμιας σύνθεσης. Σ' αυτή την περίπτωση θα είναι αδύνατη η εγκαθίδρυση μιας κεντρικής απολυταρχικής και φασιστοειδούς εξουσίας, αφού η πολιτική κυριαρχία θα είναι οργανωμένη και διασπασμένη σε πολλά επίπεδα, από την τοπική αυτοδιοίκηση έως τα διεθνή όργανα, που θα έχουν κυρίως συντονιστικές και διοικητικές αρμοδιότητες.

Απαραίτητη λοιπόν είναι η δημιουργία της πα-

γκόσμιας κοινότητας πάνω στις ήδη υπάρχουσες οντότητες. Αυτές όμως θα πρέπει να είναι ολοκληρωμένες, ώστε να είναι ώριμες να συμμετάσχουν στο κοσμογονικό αυτό έργο. Αυτό ακριβώς εννοούσε ο Μαχάτμα Γκάντι, όταν έλεγε ότι «ο εθνικισμός είναι η απαραίτητη προϋπόθεση του διεθνισμού». Εννοούσε δηλαδή τον εθνικισμό ως την τάση κάθε Έθνους να αποκτήσει πλήρη αυτοσυνείδηση, ώστε να είναι έτοιμο να την ξεπεράσει και να συμμετάσχει στη γένεση της παγκόσμιας συνείδησης.

Απεναντίας, ο εθνικισμός ως μισαλλοδοξία και τάση για βίαιη επικράτηση εις βάρος των ασθενέτερων λαών είναι καταστροφικός για την παγκόσμια ολοκλήρωση. Αυτή η τελευταία θα θίξει πολλά ιδιαίτερα και επαρχιακά προνόμια. Οι φορείς αυτών των προνομίων θα αντιδράσουν βέβαια στην τάση μείωσης της εθνικής κυριαρχίας κάθε χώρας. Όμως, καθώς έδειξε τόσο πειστικά ο Jonathan Schell στο μπεστ-σέλλερ του «η Μοίρα της γης», ο μόνος τρόπος να αποφευχθεί η πυρηνική καταστροφή είναι να σταματήσουν μια για πάντα οι πόλεμοι — κι ο μόνος τρόπος για να γίνει αυτό είναι να αποκτήσουν υποχρεωτική ισχύ οι αποφάσεις των διεθνών συλλογικών οργάνων — δηλαδή να μεταφερθεί η εθνική κυριαρχία των κρατών, στο μέρος της που αφορά τη δυνατότητα συνάψεως πολέμου και ειρήνης — σε παγκόσμιο επίπεδο.

«Δεν μπορείς να αγαπήσεις τον κόσμο όλον» έγραφε ο Ιων Δραγούμης, «αν δεν αγαπήσεις πρώτα την δικιά σου χώρα». Δίπλα στον πατριωτισμό, την αγάπη για τη δικιά μας πατρίδα, εμφανίζεται σήμερα κάτι που μοιάζει με παγκόσμιο πατριωτισμό: η αγάπη για το δικό μας πλανήτη, που απειλείται ολόκληρος, από το Βόρειο έως το Νότιο Πόλο και που μόνο όλοι οι άνθρωποι μαζί μπορούν να σώσουν.

M.H.M.

ΕΚΔΟΤΙΚΟ ΓΕΓΟΝΟΣ

ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ ΜΑΡΞΙΣΜΟΣ, ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΔΥΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Σε συνεργασία τῶν ἐκδόσεων «ΠΑΠΑΖΗΣΗ» καὶ «ΚΟΡΑΗΣ»

Ἡ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ ἐκδίδεται ὕστερα ἀπὸ μιὰ δεκαετία ἔρευνῶν. Κυκλοφορεῖ ταυτόχρονα στὴ Γερμανία, Ἀγγλία, ΗΠΑ. 700 κορυφαῖοι ἐπιστήμονες ΟΛΟΙ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ ΔΥΤΙΚΩΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩΝ ἀπαντοῦν σὲ ἑκατοντάδες ἔρωτήματα. Στὶς 5.000 σελίδες μεγάλου σχήματος τῶν 10 τόμων τῆς Ἑλληνικῆς ἔκδοσης βρίσκουμε τὶς ἀπόψεις ὅλων τῶν γνωστῶν μαρξιστῶν, στὶς ὁποῖες ἀντιπαρατίθενται οἱ ἀπόψεις τῶν γνωστότερων δυτικῶν συγγραφέων.

Φιλοσοφία - Ἰστορία - Θρησκεία - Ἐκπαίδευση - Κοινωνιολογία - Δικαιοσύνη - Οἰκονομία - Στρατιωτικὰ ζητήματα - Βιολογία - Φυσικὴ - Λογοτεχνία - Ψυχολογία είναι οἱ τομεῖς γιὰ τοὺς ὅποίους οἱ μαρξιστὲς καὶ οἱ δυτικοὶ ἐπιστήμονες παραθέτουν τὶς ἀπόψεις τους. Τὸ τεράστιο αὐτὸ ἔργο είναι ἀπαραίτητο γιὰ κάθε μορφωμένο ἄνθρωπο καὶ ἴδιαίτερα γιὰ ὅποιον ἐπιθυμεῖ νὰ προχωρήσει σὲ συστηματικὴ ἔρευνα. Στὸ τέλος τοῦ κάθε ζητήματος παρατίθεται πλήρης βιβλιογραφία ἔργων, μαρξιστῶν, δυτικῶν καὶ γενικὰ ὅσων ἀσχολοῦνται μὲ προβλήματα ποὺ σχετίζονται μὲ τὸ συγκεκριμένο ἄρθρο τῆς ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗΣ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑΣ. Στὴν Ἑλληνικὴ μετάφραση, δμάδα εἰδικῶν θεωρεῖ τὰ κείμενα τοῦ συγκεκριμένου κάθε φορὰ ἐπιστημονικοῦ κλάδου.

ΤΙΜΗ: 10 ΤΟΜΟΙ 25.000 (Μετρητοῖς)
» » » 30.000 (Μὲ εύκολίες)